

А. 209/9

ОБРАЗЦЫ
НАРОДНОЙ ЛИТЕРАТУРЫ
СЕВЕРНЫХ ТЮРКСКИХ ПЛЕМЕНЬ.

СОБРАНЫ
В. В. Радловымъ.

ЧАСТЬ VI.
НАРЪЧІЕ ТАРАНЧЕЙ.

PROBEN
DER VOLKSLITTERATUR
DER
NÖRDLICHEN TÜRKISCHEN STÄMME
GESAMMELT UND ÜBERSETZT
VON
Dr. W. Radloff.
VI. Theil.
DIALECT DER TARANTSCHI.

—o—o—o—

САНКТПЕТЕРБУРГЪ. 1886.

ПРОДАЕТСЯ У КОМИСИОНЕРОВЪ ИМПЕРАТОРСКОЙ АКАДЕМІИ НАУКЪ:
Глазунова, въ С. П. Б. Эггерса и Коми., въ С. П. Б.
Н. Киммеля въ Ригѣ.

Цѣна 90 коп. = 3 марки

НАРЪЧІЯ
СЪВЕРНЫХЪ ТЮРКСКИХЪ ПЛЕМЕНЪ.

Е —
I ОТДѢЛЕНІЕ.

ОБРАЗЦЫ НАРОДНОЙ ЛИТЕРАТУРЫ.

ЧАСТЬ VI.

DIE SPRACHEN
DER
NÖRDLICHEN TÜRKISCHEN STÄMME
VON

Dr. W. Radloff.

I. Abtheilung.

PROBEN DER VOLKSLITTERATUR.

VI. Theil.

САНКТПЕТЕРБУРГЪ, 1886.

ТИПОГРАФІЯ ИМПЕРАТОРСКОЙ АКАДЕМІИ НАУКЪ.

Вас. Остр., 9 лнп., № 12.

ОБРАЗЦЫ
НАРОДНОЙ ЛИТЕРАТУРЫ
СЪВЕРНЫХЪ ТЮРКСКИХЪ ПЛЕМЕНЪ.

СОБРАНЫ

В. В. Радловымъ.

ЧАСТЬ VI.

НАРЪЧІЕ ТАРАНЧЕЙ.

PROBEN

DER VOLKSLITTERATUR

DER

NÖRDLICHEN TÜRKISCHEN STÄMME

GESAMMELT UND ÜBERSETZT

VON

Dr. W. Radloff.

VI. Theil.

DIALECT DER TARANTSCHI.

САНКТПЕТЕРБУРГЪ. 1886.

ПРОДАЕТСЯ У КОМИСИОНЕРОВЪ ИМПЕРАТОРСКОЙ АКАДЕМИИ НАУКЪ:

И. Глазунова, въ С. П. Б.

Эггера и Комп., въ С. П. Б.

И. Киммеля въ Ригѣ.

Цѣна 90 коп. = 3 марки.

Напечатано по распоряженію Императорской Академіи Наукъ.
С.-Петербургъ, Декабрь 1886 года.

Непремѣнный Секретарь, Академикъ *Е. Веселовскій*.

160131-0

2020036979

ПРЕДИСЛОВІЕ.

Когда я, лѣтомъ 1862 года, посѣтилъ юго-восточную часть Киргизской степи, то случайно встрѣтилъ въ городѣ Копалѣ нѣсколько выходцевъ изъ Китайской части Илійской долины, такъ называемыхъ Таранчей (земледѣльцевъ), и началъ уже тамъ изучать интересный ихъ говоръ. По причинѣ краткаго своего пребывания въ этомъ городѣ я успѣлъ записать тамъ только нѣсколько коротенькихъ рассказовъ и, убѣдившись, что говоръ этотъ отличается очень интересными особенностями и значительно разнится отъ говора сосѣднихъ Сартовъ и Узбековъ, я считалъ нужнымъ посѣтить таранчинскія селенія, находящіяся около города Кульджи. Къ сожалѣнію мнѣ не удалось выполнить этого намѣренія. Китайскія власти дозволили мнѣ лишь въ сопровожденіи конвоя отправиться по горной дорогѣ до г. Кульджи, гдѣ я долженъ былъ жить въ русской Факторіи. Только днемъ мнѣ дозволено было посѣщать китайскій городъ и я думать не могъ о какихъ-либо экскурсіяхъ въ таранчинскія селенія. Въ Факторіи и въ городѣ я встрѣтилъ много Таранчей, живущихъ въ Кульджѣ и занимался съ ними тамъ, на сколько это мнѣ позволяли обстоятельства. Здѣсь мнѣ удалось познакомиться съ главными фонетическими особенностями этого говора и записать также нѣсколько текстовъ; но все это представляло еще довольно скудный

матеріаль, совершенно недостаточный для точнаго изученія этого говора. По возвращеніи въ г. Копалъ, я встрѣтилъ тамъ Таранчинца Гемеръ-Баки, недавно прибывшаго туда изъ татарской Кульджи, и замѣтивъ, что онъ говоритъ чистымъ народнымъ говоромъ, я началъ съ нимъ разсматривать собранные мною скудные матеріалы. Гемеръ оказался человѣкомъ, владѣющимъ хорошо роднымъ языкомъ, умнымъ и знающимъ не мало произведеній народнаго творчества, не смотря на то, что онъ не умѣлъ ни писать, ни читать по татарски. Такъ какъ онъ не нашелъ еще себѣ мѣста служенія въ Копалѣ, я ему предложилъ ѣхать со мной въ Барнаулъ. Гемеръ согласился на это и жилъ въ моемъ домѣ до весны 1863 года. Съ нимъ я вполне изучилъ нарѣчіе таранчинское, не только просмотрѣлъ собранные мною въ Копалѣ и Кульджѣ тексты, но и записалъ подъ его диктовку сказки, письма, интересные рассказы и наконецъ рядъ статей изъ его прошлаго и свѣдѣнія о состояніи китайской части Илійской долины. Я надѣюсь, что собранные такимъ образомъ матеріалы совершенно достаточны для охарактеризованія поднарѣчій Илійскихъ Таранчей.

Татары-Таранчи, какъ видно уже изъ рассказовъ самого Гемера, большею частью выселены въ прошломъ столѣтіи изъ Алтышагара (такъ-называемой Малой Бухаріи) и занимаются обработкою земли. Они жили въ новой своей родинѣ болѣе ста лѣтъ среди Китайцевъ, Шибинцевъ и Калмыковъ и имѣли только очень ограниченныя сношенія съ сосѣдними тюркскими единоплеменниками. Такое географическое положеніе съ одной стороны охраняло языкъ Таранчей отъ сліянія съ говоромъ сосѣднихъ Тюрковъ (Киргизовъ и Сартовъ), съ другой же стороны безпрерывныя сношенія съ народами, говорящими чужими языками, не могли не имѣть сильнаго вліянія на говоръ ихъ. Поэтому мы встрѣчаемъ въ ихъ языкѣ массу иностранныхъ словъ, взятыхъ изъ монгольскаго, китайскаго и даже манджурскаго языковъ. Магометанская грамотность довольно распространена между ними, поэтому и вошло въ ихъ языкъ множество словъ арабскихъ и

персидских, какъ это ясно доказываютъ рассказы Гемера, который, какъ я уже выше сказалъ, былъ вполне безграмотнымъ и никогда не учился въ медресе. Но, не смотря на значительное число иностранныхъ словъ, вошедшихъ въ языкъ Таранчей, этотъ языкъ вовсе не потерялъ чистѣйшаго тюркскаго характера. Таранчинское нарѣчіе принадлежитъ, какъ я это уже доказалъ въ своей Фонетикѣ сѣверныхъ тюркскихъ языковъ (стр. 289), къ средне-азиатскимъ нарѣчіямъ и стоитъ между ними ближе всего къ нарѣчіямъ Алтышагара (Кашгара и Яркенда), т. е. къ тѣмъ нарѣчіямъ, которыя развились изъ смѣси древняго Уйгурскаго и Узбекскихъ нарѣчій. Особенно ясно доказываетъ намъ это сравненіе лексическаго состава языка Кудатку Билика съ такимъ же составомъ Таранчинскаго нарѣчія и со скудными матеріалами, имѣющимися у насъ о тюркскихъ нарѣчіяхъ Малой Бухаріи.

Особенно интересно Таранчинское нарѣчіе въ отношеніи вокализма. Только въ этомъ нарѣчіи я встрѣтилъ такое сильное развитіе обратнаго вліянія узкихъ дентопалатальныхъ и лабиопалатальныхъ гласныхъ на предыдущія широкія гласныя. Я считаю лишнимъ здѣсь ближе изъяснять это замѣчательное явленіе, такъ какъ я уже подробно разъяснилъ его въ своей «Фонетикѣ» сѣверныхъ Тюркскихъ языковъ. Я увѣренъ, что при болѣе точномъ изслѣдованіи нарѣчій Восточнаго Туркестана и Гами мы найдемъ слѣды этого обратнаго вліянія узкихъ гласныхъ и въ другихъ говорахъ этого отдѣла, такъ какъ обратное вліяніе гласныхъ не могло развиваться въ таранчинскомъ нарѣчіи вслѣдствіе вліянія окружающихъ Таранчей иноязычныхъ племенъ, языкамъ которыхъ несвойственна эта фонетическая особенность. Собранные мною тексты я размѣстилъ по слѣдующимъ отдѣламъ: 1) *Пословицы*, записанныя у Таранчинцевъ, живущихъ въ Коналѣ; 2) *Краткія изреченія*, диктованныя мнѣ Гемеромъ; 3) *Свѣдѣнія объ Илійской долины и о ея жителяхъ*, большею частью составленные по разсказу Гемера; нѣкоторыя статьи я записалъ въ Кульджѣ; 4) *Разказы, заимствованные изъ книгъ*. Они всѣ

диктованы мнѣ Гемеромъ. Разказы Ширинъ и Сейюль Мюлюкъ представляютъ пересказы Гемера изъ романсовъ Миръ-Али-Шира *سيف الملوك و فرهاد و شیرین*, изъ которыхъ Вамбери отпечатавъ образцы въ своей Джагатайской хрестоматіи*). Разказъ Гемера передаетъ содержаніе извѣстной народной книги, очень распространенной въ средней Азіи и носящей заглавіе *همراه*. Вамбери упоминаетъ объ этой книгѣ въ своемъ обзорѣ Джатайской литературы**). Я причислилъ эти разказы къ книжнымъ разказамъ потому, что Гемеръ самъ указывалъ на то, что онъ слышалъ, какъ муллы читали ихъ изъ книгъ. Четвертый разказъ этого разряда Ханъ-Ши (стр. 69) я, кажется, напрасно причислилъ къ книжнымъ разказамъ. Гемеръ, владѣющій довольно хорошо китайскимъ языкомъ, видѣлъ представленіе этого анекдота изъ жизни великаго китайскаго императора на сценѣ и передаетъ намъ просто содержаніе этой пьесы; 5) *Разказы народные*. Эти статьи диктованы мнѣ отчасти въ Копалѣ и Кульджѣ, отчасти Гемеромъ въ Барнаулѣ. Между ними находятся нѣкоторые пересказы книжныхъ сюжетовъ, но о нихъ Гемеръ мнѣ сказалъ, что онъ слышалъ ихъ отъ стариковъ-разсказчиковъ. Къ этимъ разказамъ принадлежатъ статьи: Тоти (стр. 125) (Попугай), взятая изъ извѣстнаго Тути-Намэ, Ордуга Бай и Газратъ Багаведдинъ; 6) *Сказки и былины*, отчасти остатки прежней народной эпической поэзіи. Къ послѣднимъ мы должны причислить «Бози Керпешъ», указывающій только именемъ героя на извѣстную киргизскую легенду «Кози Керпеша», «Шимъ Тёмюръ Батуръ», «Теи Паша и Зора Хенимъ». Сюжетъ послѣдняго взятъ изъ народной книги *طاهر و زهرا* и я причислилъ его къ народнымъ легендамъ только потому, что этотъ разказъ изложенъ вполне въ духѣ другихъ легендарныхъ разказовъ. Остальныя мелкія статьи этого отдѣла представляютъ сказки, какія мы встрѣчаемъ у всѣхъ тюркскихъ племенъ.

*) Vambéry, *Čagataische Sprachstudien*, стр. 180 и 187.

**) *Čagataische Sprachstudien*, стр. 35.

Сюжеты нѣкоторыхъ сказокъ заимствованы отчасти у сосѣднихъ народовъ индо-европейской семьи напр. Шингильтакъ и Пингильтакъ (стр. 166), Глухой народъ (стр. 174), Художники (стр. 193), послѣдняя сказка — индѣйскаго происхожденія и встрѣчается въ сказкахъ Сиддикюра; 7) *Пѣсни* всѣ продиктованы мнѣ Гемеромъ. Пѣсни, за исключеніемъ нѣкоторыхъ, какъ напр.: 1) плачь отца о смерти дѣтей, умершихъ отъ оспы, 4) и 5) пѣсни извѣстнаго по своему удалству разбойника Садара — всѣ эротическаго содержанія. Пѣсни эти составлены изъ куплетовъ по четыре стиха, большею частію изъ 8 (или 7) слоговъ. Въ каждомъ куплетѣ второй и четвертый стихи кончаются одинаковою римою, иногда же и первые и вторые стихи. Нѣкоторыя пѣсни имѣютъ повторяющіеся припѣвы напр. пѣсня 6), гдѣ и въ концѣ каждаго куплета поется китайскій припѣвъ, пѣсни 2) и 3) состоятъ не изъ куплетовъ, а изъ отдѣльныхъ строкъ различнаго числа слоговъ.

Свѣдѣнія Гемера объ Илійской долинѣ и ея жителяхъ, особенно о Таранчахъ, какъ и собранные въ этомъ томѣ матеріалы Таранчинскаго нарѣчія представляютъ въ настоящее время тѣмъ болѣе интереса, что всѣ они являются остатками исчезнувашаго прошлаго. Одно изъ самыхъ кровавыхъ возстаній нашего столѣтія здѣсь уничтожило китайскую власть, а вмѣстѣ съ ней и благосостояніе этого цвѣтущаго оазиса, и создала невѣжественное магометанское царство, гдѣ Таранчи явились владѣтелями и власть ихъ поддерживалась Киргизами и Дунгенами. Потомъ русскія власти временно занимали Кульджинскій раіонъ и уступили опять большую часть Илійской долины прежнимъ владѣтелямъ Китайцамъ, взявшимся устроить этотъ край опять на прежнихъ основаніяхъ. Этотъ оживленный періодъ послѣднихъ двадцати лѣтъ перемѣнилъ, понятно, всѣ бытовыя и соціальныя отношенія Таранчей. Изъ угнетенныхъ китайскихъ рабовъ, окруженныхъ чуждыми элементами и отдѣленныхъ вполне отъ всякаго сношенія съ сосѣдними тюркскими племенами, они сдѣлались владѣтелями и смѣшались съ Киргизами

и Сартами, они неоднократно перемѣняли свое мѣстопребываніе и послѣ возвращенія китайцевъ выселились большею частью на русскую территорію. Такое потрясеніе и перемѣна положенія этого малочисленного народа не могли остаться безъ вліянія на ихъ языкъ. Я увѣренъ, что Таранчинское нарѣчіе уже теперь подверглось значительнымъ измѣненіямъ, а въ скоромъ времени утратитъ значительную часть своеобразнаго характера, сохранившагося до сихъ поръ единственно благодаря уединенному географическому положенію этого племени.

С.-Петербургъ, Октябрь 1886 г.

В. Радловъ.

СОДЕРЖАНИЕ.

	Стран.
I. Тәмсил	1
II. Изрѣченія	4
III. Піні мәлім кілбан бір пәчәк хабәрләр:	
1) Кашкар шәһәрінің бәләвәсі.	7
2) Гуң-бо җанцун.	13
3) Шің-бо	15
4) Халімзат һәкім.	19
5) Токус таренің ӊстәңі	23
6) Җанцуннің думбегі.	26
7) Чәмпән	31
8) Җанцун	34
9) Шіјамуі, Дуңјамуі.	37
10) Ташка дат кілбан Кеірі Хітаі	44
11) Јігітнің азебі	45
12) Јі җанцун	48
13) Јаҗачнің іхрә кәлгәні	50
14) Албан	52
15) Чоң јармаклар.	56
16) Кұмұш кенідін зәрәлі	58
17) Таранчінің оурилері	60
18) Мантучі	63
19) Оңас	64
20) Каштекі пулі	68
IV. Мәсәлләр (кітаптін алған сӊзәләр):	
1) Хаң-ші	69
2) Шірін.	72
3) Һәмра.	86
4) Сәипуі Мүлүк	99

V. Xalk аресідекі hikaјätlär:

1) Озрї	110
2) Башір бїлән Нәзір	113
3) Падіша	119
4) Төтї	125
5) Атенің кїлїдїған һўнарї	129
6) Маменің һїләсї	141
7) Һекїлїк вәзірнїң кїзї	144
8) Һекїлїк кїз	150
9) Ордуба Баї	152
10) Һәзрәт Баһаудїн бїлїа	158

VI. Чөрчөк:

1) Бозї Көрпәш	160
2) Шїңгїлтак бїлән Пїңгїлтак	166
3) Шїм Төмўр Батур	168
4) Сағрїбу халк	174
5) Садә кїшї	165
6) Тәјї Паша бїлән Зора Хенїм	180
7) Бөрў бїлән тўлкў	188
8) Һаїванатнїң тїлїнї ўргәнған кїшї	191
9) Һўнарвән кїшїләр	193
10) Мамї бїлән бөрў	195
11) Бала чөрчәгї	195
12) Садәләр	197

VII. Beitläp 199

I. TÄMCIŁ.

- 1) Керінің сөзін калта сахла!
өлүгін һәптә сахла!
- 2) Адәмнің алесі ічидә,
һаиванның алесі тешіда.
- 3) Аз кил! ус кил!
- 4) Кішкә санаған өзгә,
кашка санаған көзгә.
- 5) Куш керіп дәряхта конмас,
әр керіп һәмрә болмас.
- 6) Кім јамаллик айла
тапмас јамалликтін аман,
ол јаманның апәтї
јанғаї өзгә шу заман.
- 7) Азрікнің јамені санцік,
ітнің јамені канцік,
атнің јамені тәпкәк
хотуннің јамені бәргәк.
- 8) Бір көксаң һәхлі бар кішідін көк!
бір көксаң һәхлі јок кішідін көк!
- 9) Өјіңгә кіргизмә кері дәлләні,
кірәрдә кірідү, чікарда бузүдү пәләні!
- 10) Тіі јүгүрүгі башка,
ајак јүгүрүгі атка.

- 11) Атесіз оғулнұң пордекі чоң,
анесіз кізнің амчәкі чоң.
- 12) Чішкакнї іт әргішәр,
бәргәкнї әр әргішәр.
- 13) Јолда јаткан іланнїкї өмрї кіска
кәчә јўргән әрнїкї өмрї кіска.
- 14) Кәбїға ок атма!
јаманға сөз катма!
- 15) Сајак јўргән тајак јәр.
- 16) Јахшінің сөзі — јаманнїң көзі.
- 17) Аракчінің көңнї баі.
- 18) Һәссәлнїң керісі бар,
гүлнїң тікәнї бар.
- 19) Каінак су іч! — көңнїң тәч!
- 20) Бу алаһнїң бағләрі
кіамәтнїң сәғләрі.
- 21) Атта вапа јок — хотунда вапа јок,
хотун јала — іт вапа.
- 22) Бір башка бір бөрк!
- 23) Хотуннї ўч кўнгїчә сокмўса
әрім өлдў дәігїдәк.
- 24) Молленїң дәғәнїнї кил!
кілгенїнї кілма!
- 25) Каға кәклїкнїң меңішїнї маңмән дәп
өзўнїң меңішїнї унтуп калған.
- 26) Таңнекї кўруктўн
бўғўнкі өпкө јахшї.
- 27) Јаман п'чак туткїча,
тішләп јәгән тоїғїча.
Јаман хотун алғїча,
боїтак јўргөн өлғўчә.
- 28) Атаңнї өлтўрсә — анаңнї бәр!
- 29) Ана көрўп киз ал!
Кірғак көрўп бөз ал!

- 30) Азрік ӧрүсә јениңні алур,
сіпа ӧрүсә пулуңні алур.
- 31) Кечіп кәссәң, чечіп кәт!
- 32) Патішә җадаі болса
патішәлігіні коімас,
җадаі патіша болса
җадаілігіні коімас.
- 33) Суні көрмөі ӧтүк чәшмә!
- 34) Јоксіз болса јалған болур,
түксіз болса тајған болур.
- 35) Јаманнıң јакшісі болуңча
јакшінің јамені бол!
карамук дәні болуңча
буздаінің самені бол!
- 36) Јаманҗа јолуксаң, јаресі јукар,
Казанҗа јолуксаң, каресі јукар.
- 37) Азрік кәідін кәлүр? — аштін,
балә кәідін кәлүр? — кәјаштін.
- 38) Боітакнıң түтүніні булут көрмөідү, јундесіні іт көр-
мөідү.
- 39) Мән килармән отус.
Худа килар токус.
- 40) Атка мінсәң атаңга бахма!
- 41) Ат орукlukта түшәр!
хотун җәріплектә түшәр!
- 42) Ат мінсәм-ма оінаімән
мінмәсәм-ма оінаімән.
Кізнің һәшімі тола
јуан билән оінаімән.
- 43) Јаман хотун ӧлмөгичә
јакші аттанмас.
- 44) Јамҗур јаҗмıҗан булуттін
ачігі кәлгәндә кұлған кішідін
һәзәр кил!

- 45) Аш калмаҗинча ашның кадерини бilmәс,
јајак јўрмәгинчә атның кадерини бilmәс.
- 46) Һәр ишнi molla билўр
molla копўп көлгө сiр.
- 47) Mollalar бiр сәллә,
дәрвишләр бiр мәллә,
кериләр бiр дәллә.
- 48) Molla кишидiн пул almak
пәтир нандiн kil almak.
- 49) Тәгдирнiң ишi тәгбiр-билән кутулурмў?
ташнiң хетi јамбур суида јујулурмў?
- 50) Әшәккә закат јок
Хотунға албан јок.
- 51) Tola сөз әрнi әхмак kilур.
- 52) Mәмүннiң көңнi Худәниң өјi.

II.

Паiғамбәрнiң айткан китәбинi һәр каидак киши пўтўп окуса,
ол кишинiң көңнi ечилip tola јахшi болудў, һәр каидак киши мундак
китәлнi пўтўп елип ixлас билән охуса обдан.

Сәниң көңнўң јаман караңгу болса, сән паiғамбәрнiң китәбинi
елип айткан сөзинi пўтўп tola окуји! сәниң јаман көңнўң јорўп
јахшi болудў. Мундак китәлнi көңнi јаман киши tola окуса јахшi,
јахшi сөзнi tola аңлап көңнi јумшап обдан болудў.

Ägär bir kaländär ja bir ǵärıp mussapır kochıda turǵan bolса аңа Худā jolıда аттǵан нıазıң болса, аңа бәрıp дуāsıні алсаң, Худāнің jolıда кобул болўдў. Kaländärнің, ǵärıp mussapırнің дуāsı ol нāзārıнің һāккідā дуа kilса, бāшāк іңабāt болўдў.

Ägär бiчi кiшi özi обдан болўп Худāні көңнідā jekın тутўп, ägär бџа чікса, бдин jā kık jā tўlkā jā бөрi olса, муні özām алдiм дāǵālā болмайдў, муні аңа Худā özi бāргāн. Маңа Худā бāрдi дāсā, болўдў, ägär özām алдiм дāсā, Худāнің алдiда гунакар болўдў. Ägär belik тутўдǵан кiшi дājıǵа тō selip, jā кармак selip belik тусса, ені мāн туттўм дāǵālā болмайдў, ol belikнi ol кiшigā Худā özi бāргāн, муңа тō selip ja кармак selip туттўм дāсā ol һām гунакар болўдў.

Адām кармак jāsā Худāi Та'alāнің алдiда каттік гунакар болўдў. Һарам нāрсā каідак дāсā һарам шу: бир һарам тоңгузнің гōшi, iкiнчiсi оурулап кiшiнiң пулини jāsā; ўчiнчiсi кiшiнiң пулини булап елип jāsā; тōртiнчiсi jātīmнiң пулини jāsā; бāшiнчiсi кiшiнiң аманāt коіған пулини jāsā; altıнчiсi хотунiнi мантичilikка kojup пулини jāsā; jātiнчiсi кiшigā жалған аiтып пулини елип jāsā; Бу һāмāсi тоңгузнің гōшiнi jāgāн бiлāн тāң болўдў, бу kісma адāmlār Худāi Та'alāнің азабидiн кутўлмады.

Худāi Та'alāнің бāндāсigā jāǵālī, iшкālī бāргāн нāмātlārī tola, iшкālī бāргāн сулерi tola; Худā бāргāн бу нāмātlārнi jāп, iшкālī бāргāн суларнi iчiп, Худāi Та'alāнi тонўп tola шўхри kilса болўдў. Бу бāргāн нāмātlārgā шўхри kilmai halal та'amнiң орнўда һарамнi jāsā, сувўң орнiда һарак шарап issā, мундак кiшi Худāнің алдiда каттік гунакар болўдў. Јаман кiшilār һаракнi судан обдан көрўп су iшmāi һарак iчidў; бу kісma һаракнi tola iшкāн кiшi Худāнiң, Паїǵамбārнiң һāргіс jakшилiǵинi көрмөidў, мундак адām lānātkārdā.

Худәи Та'алә жараткан бәндәләри мәхлихәтлеріҗа тола мәһәрван, бәндәләриҗә јәғәли аш бәрди, ишкәли су, улык дәјиларни бәндәси үчүн јаретип бәрди, өи туткелі јахши хотуларни бәрди, мингәли ат бәрди, ишләткәли тугә бәрди, јәғәли коі бәрди. Худәи Та'аләниң бәндәләриҗә јахшилиғи тола, ени билгән хахлар ениң үчүн кәчә күндүз Худәи Та'аләҗа та'әт ибадәт килдү.

III. ILINI MĀLİM KILҖAN BIR NÄЧÄN XABÄRLÄP.

1) Кашкар шәһәріниң ғәлвәси.

Кашкар шәһәридә Цангир Хоҗа кәлип јеҗи болди. Оі јили Дау-Ваң ханниң алтинҗи јилдә болди. Каттик уруш болди, Хитаі чәригидин барған тола чәрикләр өлди, алардин ичидә кимдин суриса өлди дәди. Хоҗа Кашкарни, Јәркәнни өзигә та'әлик килип елип, Ахсу Илини әлиман дәғәндә өзи ичидин киши Хитаидин пул елип Хоҗени Хитайға тутуп бәриптү. Андин кин Хитаі Кашкарни, Јәркәнни јана колға аптү. Бу Кашкардин Јәркәндин киши Хоҗиға болушуп бу шәһәрни Хоҗиға елип бәргән икән, Хитаі у шәһәрләр колға алғандиң кин, бу Хоҗиға болушкан хахларни тепип, канчан бәгләрини бу хахларни јаман кин билән нәчән јус кишини Хитаі өлтүрди, бир мунчилерини шәһәр шәһәргә парледі, һәр шәһәргә елип кәлип буларни һәр бирини хотун балилеридин әрип Хәмбиң, Солан, Шибә, Калмакка кул килип тутуп бәрди; бу тутуп бәргән хахни бир нәчән јиличә каттик азап-билән ишләтти.

Хоҗени тутуп Бецингә елип кәттi, барғандиң кин әндеки бәгләри: «Ханға јеҗи болуп кәлгән Хоҗа сәимү?» дәп сураптү.

Хоҗа: «мән» дәптү.

«Сән бизниң нәчән тўман ханниң чәригини өлтүрдүң, әмди сәни ханға аңлетип каттик азаплар билән өлтүрүмиз», дәптү.

Дәгәндін кін Хоҗа аитіптү: «колүңдін кайдак иш кәлсә, шуні кил! мән сәниң андак сөзләріңдін көкмаимән», дәп, сурібан Хитай бәгләрігә каттик сөз киліптү.

Андін Хоҗені сурап кіріп Хоҗенің айткан сөзләріні аңлетіптү: «У кіші мән Ханҗа жеҗі болүп кәлгән, анниң көп чәрікләріні өлтүргән, ханниң шәһәридә һәмә ишні килҗан Хоҗа мән! дәди», дәп аитіптү, «муңа әмдї кайдак азап килсак, ені Хан өзі билідү, хан һәмә бүрїсә, биз шуні килимиз», дәптү.

Хан аитіптү: «муні һәчән кўн бір јәргә бәкітүп којүңлар! муні өлтүрмәккә алдиргелі болмайдү. Мунүң канчан кісма ішләрі болса, ені сурап, андін кін өлтүрсә болүдү» дәптү.

Дәгәндін кін Хоҗені Беҗін шәһәридә биллә тутуп барган кішіләрі билән бәкітіптү. Бәҗиндә үч аї турғандін кін Хан: «бу Хоҗені кішіләрі билән Ціңу дәгән шәһәргә парлаңлар!» дәгәндін кін, Хоҗені кішіләрі билән Ціңу шәһәрігә парлаптү. 15

Бәҗін шәһәрігә Хитайларға көп аҗрыптү, тола Хитайлар шу аҗрикта өлүптү, ол јилі јамғур јаммаптү, тәрігән ашлері куруптү, јаман кимат јил болүптү, канчан халк аштін өлүптү; шундак болҗан ішләріні ханҗа аңлетіптү. Хан сурапті: «мундак болмакниң сәбәбі һәмә? бу ишкә минәңимләр кўр'ә сәсун!» дәптү.

Ханниң кешідекі Кадірваң аитіптү: «Хоҗені Беҗін шәһәридә токтассак јахші болатті, ені Ціңуға парлап әвәттүк, ениң үчүң бу ішләр шундак болді», дәди.

Минәңимләр кўр'ә сәлїп уларма Кадірваң дәгән сөзні дәди. Дәгәндиң кін Хан Хоҗені Ціңудін бір јерім јилдін кін Беҗингә елїп кәлді. Һәли Хан Хоҗені тола јахші көрүдү, јәидібан ічидібан, кидібан ким хәшләидібан хәрҗині ханниң һәзнисидін бәріп турді, һәли бу кўндә Хоҗа Бәҗиндә ханниң кешіда бар.

Хоҗа Кашкарда жеҗі болғанда Пиниң ічидәкі һәчән аймак хахларға тола јапа болҗан. Таранчілар, бір таранчі ікі ат билән Кашкарға ун, гўрүч, чәрікниң јәидібан ічидібан кидібан кимләріні тошиді. Ол јилі кіш узак кәлді, сөк каттик болді, һәчән тўман ат, һәчән миң тўғә, канчан адамлар Кашкарниң јоліда ун тошүп музлап өлді. Ол вахта Һуїңа шәһәридә Ташкәллик, Анҗаллик, Кокаллик, Бухарлик

шәһәрнің Сартлері тола іді. Жебі болғанда Ғуладекі Таранчині сурайдған Һәкім Ханниң шәһәридә жебі болди, Анқаллик Сартларға айтти. Сләр-мә Ханға баңлемип ун тошигели ат киши бәриңләр! дәди.

Дәгәндін кін улар кәңәшип баш јус ат бәрди, киши бәрмәди. Уларниң бәргән атлері әрәк өлди, өлгөндін кін һәкім јана айтти: «бәргән атлеріңлар өлди орниға јана ат бәриңләр!» дәди. Анқалликлар ат бәрмәди.

Андін кін жебі пәсләди. Һәкім кәлип Цанцунға айтти: «Бизниң Ғула шәһәридә бөлөн шәһәрдин кәлгән пәчән кісма халх бар, Ханниң јутида жебі болғанда сләр-мә баңлемип ат киши бәриңләр дәдим, улар бәрмәди, улар-мә Ханниң јутида олтуруп пул тепип Ханға һәш пәдесі јок. Буларни чағлисам јаман халк икән, Кашкарда жебі болған Хоҗа уларниң јүти. Булар Ғула шәһәридә олтурса мән шәһәрниң һөддөсині алалмаймән», дәп Цанцунға аңлатти.

Цанцун: «андак болса буларни өзи шәһәргә чикерип әсә болуду», дәди.

Ој јили Дау-Ваңниң сәкізинңі јили іди.

Шу киши Анқалликлерни бирині коймаи әрәк чикерип аттти, Ғула шәһәриниң ичидә Таранчидін бөлөк јүтлук һәш киши калмеді. Мәниң анам Ғулада калди. Мән Һәмәр Ваки анамниң кешида калди. Икi јилдин кін атам калди, андин кін Ғула шәһәридә јүрүп анам атам өлди.

Дау-Ваңниң он алтинңи јили Шаңмозі дәп бир кизил баш мән хоҗа дәп кәлип Пиниң кишлак јәрләридә јүрүп јәр тәридиған Таранчиларни: сләрни мән Хитаиниң колидін куткузаимән, мән хоҗазадә дәп канчан адамларни мәхри килип аркесіға селип јүрүптү. Бир мунчесі бу мән хоҗа дәгәни јалған, мунуң килған ишләри бәтәмәм јаман ишләрни килип јүридү, өзині тола чоң билдү дәп иxlасі јениптү. Бир мунчилар бу рас хоҗа дәп аркесіға кирип јүрүптү. Андин Хонахаи дәгән јәргә өттти, у јакта сәкіс јус таранчи бар іди, уларға берип мән хоҗа дәптү, дәгәндін кін, улар бу рас хоҗа дәп аңа тола иxlас килиптү.

Бир пәчән кун Хонахаида јүрүп уларбилән кәңәш кәлиптү: «әмди бир куні берип Шибәни өлтүрәлин, андин өтүп Құрағә берип

Манчуларни өлтүрәлиң, андин кин таранчинин багларини, жамаллерини өлтүрәлиң! орнға сләрдін баг коjai!» дәди. Улар ениң у сөзигә мәкүл! дәди. Јеҗи болмакчи болди. ОI вахта Абдиширип Акун Хонохаида сауда килип јүрүт икән, у Шаңмозини у тонит икән. У хахларға аитиптү: «бу хоҗа әмәс бу кизил баш капир бу, муні мән Ах-су да көргән, мунуң ағзи пучук бу тола јаман киши, муңа сләр ixлас килмаңлар, ахериға өзәңләргә јаман болүдү, бу Ах-су да тола ишләрни килған, мунуңни капир икәнини Ах-суда билгәндиң кин бу кечип кәткән», дәди.

Дәгәндиң кин кирип улар: «Сизни Абдиширип Ахун мән Ах-суда көргән у кизил баш капир» дәди, дәп Шаңмозигә аитти. Андин кин Шаңмози аитти муні јирак јәргә елип берип өлтүрүңлар! дәди. Төрт киши чикип Абдиширип Ахун саудиға кәтип барған јәридин тутуп бир дөңниң аркесиға елип берип ағарниң ғанцугесини елип Абдиширип Ахунуң боиниға сиртмак селип өлтүрүдү. Абдиширип Ахун аитти: «сләр мәни өлтүрмаңлар ахери өзәңләргә јаман болүдү. Бу капир ишни сләргә тәрип коjуп өзи кечип кәтидү, баләҗа сләр калисләр», дәп канчан сөзләрни аитти, улар у сөзни аңламай, бу рас хоҗа дәп мунуң сөзбиләп Абдиширип Ахуні өлтүрди.

Бу сөс Хитаиға аңланди, Хитаи киши әвәтип Шаңмозини тутуп кәлди. Андин һәким Шаҗиға киши әвәтти: Таранчинин ичидә бу Шаңмози мән хоҗа дәп јүрүп бир кишини өлтүрүптү, муні сләр һәмә ишкә тутуп кәлгән әмәс, дәгәндә һәким Шаҗа: муні биз билмәимиз, Хонохаи јирак јәр, баглары бар улар кәлип бизгә айтмеді, дәди. Дәгәндиң кин Хонохаинин багларыгә киши әвәтти. Чоң бағи җәзничі дүри јән өлди, калған багларини јүз бағи әллик бешилерини имамлерини елип кәлип: Сләр Шаңмозини хоҗам дәп ixлас килип бир кишини өлтүрүп сләр, дәп уларни һәмәсини зиндаңға салди. Андин кин Шаңмозигә ixлас килип хоҗам дәгәлләрни јиҗип алдурип кәлип буларниң ичидин он сәкиз кишини өлтүрүп башлерини јолларға асти, калғаллерини кirk, әллик кишини парледі. Андин кин Шаңмозини елип чикип өлтүрди. Маңлидин кәсип тәрәсини соjуп көзигә јепип коиди, андин кин ики колини кәсти, андин кин ики путини кәсти, андин кин јүрагигә пичак тикип өлтүрди, Хонохаинин калған багларини, јүз бағи, әллик

бешілеріні, имашлеріні еліп чікіп сурап каттик жаза килип маңсибіні еліп, буларни һәр кәсіні бір јутка таранчи килип бәрді.

Бір Шаңмозинің ішігә он сәкіз кішині өлтүрді кirk јәтти кішині парледі, сәкіз јүз бәгі сәкіз әллик беші, сәкіз имам, бір мирап бір миң бәгі буларниң маңсибіні еліп каттик жаза килип һәр јутка таранчи килип бәрді. Бір Шаңмозинің дәрдіні шумча халк бала бакисибилән урук шуккені билән төрт баш јүз кіші јок болуп көјүп кәткәндәк болді. Бу мундак тарткан јапа іші Тарарчинің көңидін һәлигчә чикмайдү. Ениң учун таранчи бәгләрдін Хидәидін тола коркүдү, зида иш килсак бала бакимиздін әріп шундак каттик жаза килдү дәп.

Дау-Ваңниң јигірмә бәшинчи јили Кашкарға бір мунча оғрлар пул алғели мән хоңа дәп кәлип сокушүптү. Кашкарниң амбели Кашкарға јејі кәлді дәп Цанцунға хат әвәтиптү. Бу јәрдін Цанцун шәһәр шәһәрдін чәрик јијин јејі кәлиптү дәп һәчән чоң маңсипдарлар билән Кашкарға әвәтиптү. Чәрик барса у пул алғели кәлгән оғрлар икән кечип кәтиптү; чәригі барса Кашкарда һәш ғәләвә јок. Ол вахта Кашкарға јејі кәлді дәп Цанцун ханға хат әвәтиптү Хандін Цанцунға хат кәптү, чәрик тола әвәтип кәлгән јејині өлтүрүп хоңесині тутуп јејиниң ішині тугәтип шәһәр тәшлик болді дәп маңа хат әвәтиңләр дәп.

Әмди чәрик барса Кашкарда һәш ғәләвә јок. Андин кин Кашкардеки маңсипдарлар јејі кәлді дәп Цанцунға хат әвәткәнигә булар коркушүп мәслә'әт килді. Кашкарниң бір мунча бәгләри аитиптү: мунда бір кішині туссак ени хоңа јасисак Цанцунниң чәрик кәлигчә мундеки чәрик билән качурдүк дәсәк! дәп амбелға бу мәслә'әтни көрсүтүптү. Амбал андак болса шундак килиңлар! бір хоңаға лајик кішині тутуп кәлиңлар! дәптү.

Кашкарниң бәгләрі кишлакта сауда килдигән бір јәтимчи саудіғарни сән мән хоңа дәгән дәп, јахши әңилләрни кәидүрип, бешіға јахши дәстәрни орап амбалниң кешіға еліп кәптү.

Амбал сураптү: «јејі болуп кәлгән хоңа сәммү? дәгәндін кин

ол айтти: мән хоҗа әмәс, мән бір җәтимчи саудигар дәптү. Амбал айтти: сән хоҗелиҗини нәмә ишкә танисан? дәп, муні кинаңлар дәптү. Ени кинетиптү; тола киниҗандин кин, рас мән хоҗа дәптү. Андин кин хоҗени туттук дәп Пиҗа җанҗунҗа әвәтиптү, җанҗун хоҗени тутуп кәпти дәп Ханҗа хат әвәтиптү. Хан хоҗени туткан бәгләргә Кашкарниң амбеліҗа тола илтипатларни киліп мундин кин җәр бошиса сларни чоң бәг килмән, дәп хат кәлиптү.

У саудигарҗа Бұзұрұк Хан дәп ат којүптү. Җанҗун ени сураптү: «Кашкар жеҗи болуп калган Бұзұрұк Хан дәгән хоҗа сәнмү?» дәптү. Дәгәндиң кин ол айтти: «мән хоҗа әмәс мән Кашкарлик» дәптү, Җанҗун айтти: «сән растини айткин, сән әмди бизниң колимизҗа тутулдун, җаҗан сөзбилән кутулмаисән», дәп Шіҗамулниң далоҗесиҗа тапшуруп бәриптү: бу хоҗени бәк бәкітип җахши сахлеҗин! дәптү. Шіҗамулҗа елип берип ени бәк бәкітип баш алт җаҗи сахлелі којүптү. Андин кин Җанҗун сәкиз җалдаиниң Шіҗамулнун Дуңҗамулнун далоҗесини бұриптү: бу Бұзұрұк Хан дәгән хоҗени сурап рас хоҗеликка ихра кәлтүриңләр! дәди, Кашкарниң амбелі хоҗени туттум дәп бизгә ени әвәтиптү; бу мән Хоҗа әмәс! дәйдү, дәп, буларни сураңлар дәп әвәтиптү.

Бу сәкиз җалдаи төрт Далоҗа, ики ұш аи муні суреди, бу мән Хоҗа әмәс дәп бір сөздө турди. Мәниң Кашкарда анам бар, бјим палані кочіда, мәни тонидіҗан хошнilerim бар, дәп хошнileriniң етині батәмам аитип бәриптү, булар һәмәси мәни билідү. Ах-суда ұш јил турдүм, Ах-суда мәни билідіҗан кишилар бар, уларниң етині аитип бәридү.

Мән хоҗа әмәс дәгәндиң кин Җанҗун буларҗа хат әвәтиптү, улар җулҗаҗа кәлип Җанҗунҗа көрүнүптү. Җанҗун уларҗа аитиптү. Кашкарникі амбелі, бәгләри Бұзұрұк Хан хоҗени туттум дәп Пиҗа муні маңа әвәтиптү, мән ени сурисам мән хоҗа әмәс дәйдү, мән Кашкарлик дәйдү. Сларни мәни тонидү, мән хоҗа әмәс икәнни билідү дәп гуаликка тартти. Слар берип көрүп хоҗа әмәс болса расти билән хоҗа әмәс дәңләр! дәп Бұзұрұк Ханниң кешіҗа әвәтиптү.

Улар көрсө Кашкарда кишлакта сауда килідіҗан җәтимчи саудигар хоҗа әмәс. Улар кәлип Җанҗунҗа растини аитиптү.

Андін кін хоҗа дәп тутўп бәргән бәгләрнi Кашкар турған Хитаинiң бәгләринi хоҗа дәп бир саудіғар тутўп бәргәнini јалған айткенинi бу һәмә ишләрнi хат килip Ханға әвәтиптў. Хан бу хатнi көрўп уларға ачигi кәлип тутўп бәргән бир мунча бәгләринi өлтүрсўн! калҗенинi шәһәр шәһәригә парлiсун! дәп Цанцунға хат кәптў. Ениң аресидә Кашкарниң амбелi дўри јәп өлўптў. Калҗаллеринi Цанцун кiшi әвәтип сурап Кашкарниң бәгләридiн у саудіғар хоҗа дәп тутқан төрт бәгнi өлтүрўптў, калған бәгләрнi һәр кәсi шәһәргә парлаптў. Бўзўрўк Ханниң хоҗа әмәслигi растға чикip бир јилдiн кiн Кашкарға јенип бардi.

Шан-Пуң Ханниң үчинди јил Кашкардiн парленip кәлгән Токтуғўҗа јана Кашкарлик Сәтәрчи бу икесi кечip Ташкәнгә барған икән, анда Балiкан Төрөгө кошулўптў. Улар билән кәңәш килip һәчән јўз чәрик билән Кашкарға кәлиптў. Кашкардеки Әңғәллик билән бир мунча Кашкарлик билән сөзини бир килip Кашкарниң бәгләри билән жеҗи болуп сокушўптў. Андiн кiн Хитаиниң чәригi чикip уларбилән сокушўп улар Хитаи чәригини коҗлап өзиниң шәһәригә солаптў. Хитаилар шәһәригә кирip дәрвесини бәкитip атиптў, улар јенип кәлип Кашкарға тәгиптў. Кашкарниң бир мунча бәгләрини тутўп өлтүрўптў, бир мунча бәгләр кечip кәтиптў.

Бәлихан Төрө Кашкарнi өзиниң коліға елиптў; кимниң пули болса әпкәлдүрўп пулини елиптў, пулўм јок дәир байларнi тола азап билән кiнаптў, ихра кәлмәгәлләрнi отка ташлап коидүриптў. Бәгләриниң јосўl, дөҗа, ордібәгi буларнi алдурўп кәлип атиптў:

«Сләр һәкiмниң ишигидә турўп хакка зулма килip алған пуллекриңларнi атиңлар!» дәп, бир мунчесини отка селип өлтүрўптў, бир мунчесини казанда су кәнетip кәнак суға селип өлтүрўптў, бир мунчесини куңидiн козук кекip өлтүрўптў. Бу кiсма зулмиларбилән тола кiшини өлтүрўптў.

Андiн кiн Хитаи Цанцунға жеҗи кәлди дәп хат бәргән икән, Цанцун шәһәр шәһәрдиң чәрик әвәттi.

У чәрик барғандiн кiн Бәлихан Төрө Кашкардiн көп пулларнi

еліп калған кишібилән кечіп кәтпәтү. Барған чәрик аркесидін он бәш кўллик јолға коғлап беріп, бір муңча азрак пуллерини аңиритип елип кәптү; калғенини елип бу оғрлар кечіп кәтпәтү.

Андін кін чәрик јеніп кәлип Кашкарда бәш алтә аи турдә. Кашкарниң ичидін Бәлихан Төрөгө болушкан Кашкарлик Аңғалликларни сән оғрини болушүпсән дәп Хитай өлтүрдә, бір мунчилери кечіп чикип кәттә. Бәш алтә аидиң кин јүт тәш болғандин кин чәрик јандә. Кашкардеки чәрикниң јәидиган униң гүрүчнини Пидин Таранчи тошуп бәрп турдә.

2) Гуңбо Цанцун.

Гуң-бо дәгән цанцун Пиза цанцун болүп кәлдә Пиниң иши тола обдан туттә. Каштин өстәң чаптурүп икә миң бәш јүз кишиләк јәргә су чиктә бу јәрни Хитай Тўнгәнигә бир кишиләк јәрини бәш сәр кўмүштин бәрдә.

У цанцун мундак хизмәтни Ханза тола килдә, үч јил карал тошкандин кин, јана үч јил олтурсун дәп хат кәлдә. Кинкә үч јилниң ичидә Тўргўнниң ајебдә бәш јүз јәргә су чикерип Чәмпәнигә бәрдә. Јана үч јил тошкандин кин ол цанцунниң мәңсәбинә чоң килип Ланцожа Зунда килдә.

Зунда болуп Ланцожа бәрдә; у јәрниң рәсмисә шундак икән ким ? зунда болүп кәлсә тўшкәндин кин үш тўмән сәр кўмүш пуң-таң јиң-за (кигиз пули) дәп тутү диган икән. Берип Ланцожа зунда болуп тўшкәндин кин үш тўмән сәр елип кәрип тутуптү. Андин кин һәр кәсә кишә бәгләри, саудигәр баилери, Хамбич булар һәр кәсә өзи көңничә ун, гүрүч, пурчакниң чекә, шам елип кәрип тутудиган. Ол кўни өзиниң шәһәрдәки бар икән, ол кишә Ланцожа пузул ашкан икән, ол мәймәичә Гуңбониң достә икән. Гуңбонә зунда болүп кәттә дәп кәрип көрүнүптү. Көрүнгәндин кин Зунда айтпәтү: сән бу јәргә качан кәлгән?» дәптү; ол айттә: «мән кәлгәли бәш јил болдә, кәлип мунда пузул аштим» дәптү. Бир муңча сөзләшип ол јаңгуда чикип кәтпәтү.

Андін кін зунда халхѣа айтти:

«Кім маңа ун, гүрүч, пурчак чеки, шам елип кәлип тусса мәнің жүтлүбүм паләни жаңгудедін елип кәлип туссун! башка јардін елип кәлсә сләр алмаңлар!» дәп јарлік килпту.

Андін кін һәр кәсі киши Зундѣа өзінң көңнчә рәсми кәлип кәлсә олідѣан лазимәтлик һәрсәни шу пузулдін елипту, башка јардін елип кәлмәди. Андін кін бир вахта бир мис цуңселик Хамбѣн бөлөк пузулдін бир һәрсәни елип кәлип Зундѣа туткелі елпн кәптү. Елпн 8 кәлгәндін кін јосүлар бу мис цуңселик Хамбѣнға айтти:

«Сән бөлөк јардін елип кәпсән, Зунда айткан пусулдін һәмә ишкә алмапсән, бу һәрсә кәрәгични алмаиміз!» дәгәндін кін у Хамбѣн аитпту:

«Алмадиганниң учурі һәмә?» дәптү.

Дәгәндін кін јосүлар аитпту:

«Бизгә Зунда јарлік килди, һәр киши туткелі бир һәрсә елип кәлсә паләни пузулдін елип кәлсүн! бөлөк јардін елип кәлсә, сләр алмаңлар! дәптү, биз ениң үчүн бөлөк јардін алған туткелі елпн кәлгәни алмаиміз» дәди «бизгә Зунденің јарлиги» дәди.

Дәгәндін кін у Хамбѣн аитти:

«Мән ол пузулдін елип кәлмәимн, алсаңлар, мәнің туткелі елпн кәлгән шу һәрсәләримн елпңлар! алмсаңлар Зундѣа кирип аитпңлар! Мән Зунда билән Ханниң алдида дәрвәлишимән, дәди, мәни ханѣа болап бәрсүн!» дәди.

Дәгәндін кін јосүл кирип Зундѣа аитти:

«Бир мис цуңсүлүк Хамбѣн туткелі бөлөк пузулдін һәрсә кәрәк елпн кәптү. Биз айтүк бизгә Зунда јарлік килди бөлөк пузулдін әкпәлгәни алмаңлар дәп, сәнің бу елпн кәлгән һәрсәни алмаиміз, сән берип паләни пузулдін елпн кәлгін! дәдүк, дәгәндін кін ол Хамбѣн аитти; алсаң шуні ал! болмиса кирип Зундѣа айткн! мәни Ханѣа болап бәрсүн мән Зунда билән дәрвәлишимән! дәдү.

Андін кін Зунда Хамбѣни тамгусини бесип ханѣа болап бәрди. Ол Хамбѣн Бәңингә јәтип Зунденің килған ишләрини ханѣа дәбвә килди, Хан Зундѣа хат әвәттн сән пат кәлип бу хамбѣниң дәбвәсизә ју'аб бәргн! дәп. Бир мунча аидін кін Зунда Бәңингә кәлди

ханның ордесіға кірді, Ханның жасөллеріға тепіштi маңа хат бәргән ікән кәлдiм дәдi. Дәгәндiн кiн кiрiп ханға аңлаттi. Хан Зунденi дәғвә кiлған Хамбiңнi төрт мәңсiп дарға бүрiдi. Бу Хамбiң кәлiп Зунденiң төбөсидә дәғвә кiлдi, сiәр мунi јахшi сурап тўғатiп маңа аңлатiңлар, бу төрт мәңсiпдарға айттi.

У төрт мәңсiп дар, Хамбiңнi Зунденi бу iкiсiнi суредi, Хамбiң Зунденiң кiлған iшләрiнi һәмәсiнi бу мәңсiпдарларға айттi, булар Зундедiн рәсмiсiнi сурап бу Гуңбо Зунденi еғiр гуна коидi. Уларнiң сөзiбiлән Ханның iсiдә Гуңбо Зундўға өлўм гуна кiлдi. Зунда һәмә кiлған iшләрғә растiбiлән iхра кәлдi. Андiн булар кiрiп Зунденiң iшiнi Ханға аңлаттi, Ханның iсiдә өлўм кәлгәнiнi айттi. Хан Зунденi Хамбiңнi алдурўп кiрiп: мән сәнi обдан дәп чоң мәңсiп бәргән, сән хакка тола зулма кiлiп сән, сәнiң бу кiлған iшләрiң һәмәсi расмў? дәп суредi. Дәгәндiн кiн Зунда айттi:

«Бiз ханның кули улук хан кандак јарлiк кiлсә бiз шуңа карап турўмиз бу кiлғанiм рас, бу кiлҗенимға өлўм гуна кiлсә бешiм улук Ханның колiдә», дәгәндiң кiн Хан айттi:

«Сәнiң маңа кiлған хiзмәтiң тола, енiң ўчўн сәнi өлтүрўдiҗан гунадiн өттўм, мәңсiбiңнi елiп сәнi јiрак шәһәрғә парлаимән!» дәдi, дәп Зунденi Бәдiндiн алтi аилiк јiрак јәрғә парледi. Ўч аилiк јәрғә јәткәндә Дау-Ваң хан өлдi. Оғли Шән-Пуң болуп атесiнiң орнiдә олтурдi. Шән-Пуң ол Зунденi јахшi көрөттi, енiң ўчўн аркесiдiн хат бәрiп парлiҗан јәрғә јәтмәi Пиға Хам-амбал кiлiп бәрди. Пида ўч јil Хам-амбал болуп олтурди, ўч јилдiң кiн Беңiнҗә јенип бәрди. Андiн кiн Циңу дәгән шәһәрғә Јунтан кiлiптў. Өзи обдан ўчўн Ханның iшiнә раслiк билән кiлҗашка ахерiдә Јунталлiк мәңсiпкә јәтiптў.

3) Шiң-бо.

Шән-Пуңнiң атесi өлўп өзи орнiға Хан болуп олтурғандiн кiн бiр өi јигiрмә тўмән сәр кўмўш билән јасетiптў. Аңа Шiң-бо дәп

бір мәңсіндар бар ікән, ол Ханға һәм урук туккан ікән, һәм Ханның табібі ікән, Ханның алдыда ўз арбуılık чоң ікән. Хан ол өині јасаткандін кін ШИң-бо аитпту: һәли бу вахта чәріккә бәргәли кўмўш јок, сиз јігірмә тўман сәр кўмўшбилән өи јасетип, сиз андак өині һәмә иш бар? ол кўмўшнә чәріккә бәрсә һәчән миң чәріккә јә-тәттә, дәптү. ШИң-бонә бу дәгән сөзә Ханға ејир кәптү, Ханның ШИң-боға ачәдә кәлип бір шәһәрдә јаман јеји бар ікән аңа әвәтп-тү. «Сән берип паләни шәһәрдәкә јејибилән сокушуп јәлбәни тў-гәттәм дәп маңа хат бөләјин! дәп. Ол јејиға әвәртпту.

ШИң-бо берип ўч аинә ичидә јејинә ишнә тўгәтп Ханға хат бөләптү. Јејинә ишә тўгәп шәһәр тәшлик болди дәп. Хан јана хат бәриптү, јана бөлөк бір шәһәрдә јегә бар ікән, шуңа барјин! дәп. ШИң-бо енә тўгәтп у јејиға бериптү. Берип енәбилән сокушуп бір мунчәлеринә өлтүрүп, бір мунчәлеринә тутуб-елип у јејинә ишнә тўгәтп тутуп алған кешиләринә бајлап Ханға әвәртпту.

Хан јана бір Калмактин болған чоң мәңсіндарнә ШИң-боға әвәртпту: «сән мунң билән берип Сан-чә-туң дәгән шәһәр ўч јил бопту Ханға албан бәрмәптү берип уларнә албан бәрмәгән бәгләринә өлтүрәдигенинә өлтүрүп, парләдигенинә парлап орнәға бөлөк бәгләринә којуп ўч јилдін калған ханға бәрәдигән албан пулинә елип кәлгин! Санәбилән барған бу мәңсіндар билән кәңәш килип шубу кәидәк иш килин дәсә, шуңа бекип иш килјин!» дәп, мунә Сан-чә-туң дәгән шәһәргә әвәртпту.

ШИң-бо барса тола бәк шәһәр ікән ўч кат сәпил мистин јас-саған ікән, чөрүсигә хандак ојуп субилән толдурупту. Булар барса у шәһәргә тәгәдигәннә һәш иләди јок. Калмак мәңсіндар аитпту: «бу шәһәр тола мәзбүт шәһәр ікән, мунә бу чәрик билән алғелә бол-маидү. Бу ишнә Ханға хат бөләлиң! көп чәрик кәлсүн! андин кин бу шәһәргә тәгәлиң! чәрик кәлгичә шәһәрнә чөрүсинә кәңә јетилиң!» дәптү. Бу сөз ШИң-боға макул болмаптү, ол аитпту мән шубу өзөм елип кәлгән чәрик билән шу шәһәрнә алимән. «Елип андин кин Ханға хат бөләимән» дәптү. Дәгәндин кин у калмак мәңсіндар ханға кат бөләптү: бу Сан-чә-туң тола мәзбүт шәһәр ікән, бу чәрик билән мунә алғелә болмаидү, бу ишнә Ханға бөләп, көп чәрик

калгандын кин бу шаһарни алейин дасам Шиңбо шубу өзөмнің чә-
ригі билән алимән дәп мәнің мәслә'әтімгә кирмәидү, дәп.

Шиңбо өзениң чәригигә жарлик килпту̇:

«Хандакниң сәһилниң астининиң јәрни кōлап јол килип тәшип ша-
һарниң ичигә чикіңлар! у төшүк билән кәчәси крпн бир мунча чоң-
лерини өлтүрүп, бир кәчидә бу шаһарни алемиз», дәп. Хандакниң
сәһилниң астинини кōлетипту̇. Үч куннүң ичидә кōлап бұткүзүп ша-
һарниң ичигә јол ечипту̇.

Бир кәчидә јол билән шаһарниң ичигә крпн, бир мунча чоң маң-
сипдарлерини тутупту̇, бир мунчүлерини өлтүрүпту̇, ол кәчидә ша-
һарниң кишиләрни кōк өлтүрүпту̇, таң аткунча ол шаһарни ханҗа
тә'алик килпту̇. Таң аткандын кин дәрвазилерини аштуруп хандакка
кәмә селип чәриклерини шаһарниң ичигә киргизип Шиңбо өзи чоң бағ-
ларни өзи өлтүрүп, андин кин калҗан бағларини јигип үш јилдин Ханҗа
баридиҗан бәрмәи калҗан пуллерини јигдүрүп ханниң җәзнисигә әвәр-
типту̇. Ханҗа жеҗи болүп бу пулни бәргүзмәгән бир мунча маңсип-
дарлерини өлтүрүпту̇, бир мунчесини зиндаҗа селип бәкитипту̇, бу
килҗан ишларини бир бир хатка бұтүп хат ханҗа болапту̇.

Хат ханҗа калгандын кин хан хетини көрүп хат әвәртипту̇:

«Мән сәниң тōпанда әвәрткән маңсипдар билән кәңәшип иш кил
дасам, ениң сөзигә сән кирмәпсән у шаһарни јакшиллик билән алидҗан
шаһар иди, сән аңа хандакниң астинидин јәр кōлап јол ечип крпн бағ
гуна кōп кишиләрни өлтүрүп зулма килпсән, сәниң бу килҗан ишн
һәмә ишндин јаман, мән сәни өлтүрәттим, маңа килҗан хизмәтиңнин
толелиҗидин өлүм гунаҗиңдин өттүм, мән сәни Пиҗа парледим хат
әвәртипту̇.

Шиңбо шү јардин Пиҗа парленин кәлди, Пиҗа кәлип алти аи тур-
зандын кин хат кәлип хан Бадинга елип кәттi. Һәмә килҗан гуна
ишларидин хан өтүпту̇, ол Шиңбони чоң маңсипдар килпту̇. Шиңбо
Пиҗа парленип калгәндә мән Һәмәр Вәки һәкимниң хизмәтин килип
јүрәттим, у Шиңбони мән һәким билән јүрүп көрдүм.

Өзи јаш киши иди, Пиҗа калгәндә јигирмә сәкиз јашта икән. Хан
ени гунакар килҗанда отуҗат јуңсесини алҗан икән, Пиҗа калгәндә
ак јуңса кадап кара отуҗат кадап јүрди. Шиңбо ханниң јәмәти

икән серик пота баглаит икән. Өзиниң боји әгиз киши икән, өзи ичкә киши икән, өзи тола билишлик һакиллик дәна киши икән, һәм ханның тәбиәти икән.

Пидә жүргәндә һәмә мәңсипдарлар ени тола јахши көрүп әтивар килип жүрді. Цанцун јамулға барса, цанцун алдға чикит икән. Әгәр цанцунниң өјиди чикса атка минәдигән јәргичә цанцун узутуп чикит икән. Мәңсипдарлар бу ханның јәмәти дәп тола әтијәт килит икән. У Шиңбо мунча чоңлери билән кишигә чоңуқ килмаит икән, тола јахши әңилләрни кәимәит икән, көңи кичик көңүлүк киши икән.

Цанцунниң орнида бир кун Тәкәскә мал тамбулиҗелі өттү, бизниң Булца шәһәрини кеші билән өттү, мән шәһәрниң ичигә тўшсам һәким шағиға Таранчиға тола јапна болуду дәп, дәрјаниң бојида өи тикип шу јәргә тўшуп конди; Таранчиди бир тока ја бир тухум катарлик һәрсиләрни алмеді, өзи күчи билән кәттү; икинчи конакта берип Чанчал дәгән јәргә тўшти. Ўјәрдә цанцун барса т'шүдигән хени гуңған өи бар иді, аңа тўшмади мәләниң тешида өи тикип конди. Ол јәрдә һәким шаға аш, ат туттү. Шиңбо айттү:

«Бу ашни бу атни сләр маңа һашә ишкә тутусләр? мән һәким шағениң еши ети маңа лазим әмәс, дәп мәләниң тешида өи тиктирип олтурдум, маңа етиңларниң кәрәги јок, елип берип өзәңләр миниңлар! ешиңларни өзи халхиңларға бәриңлар! дәди.

Дәгәндиң кин һәким шаға Шиңбоға баш којуп айттү: «Бизниң бешимиздеки чечимиз, әззимиздеки чешимиз улук Шиңбонун. Бу кәлгән бизниң чоң улук мимәнимиз јәримизгә кәлгәндиң кин өзи көңнимиз билән бу рәсмини килдүк, әгәр Шиңбо илтипат килип бизниң бу ешимизни бу етимизни алмиса, бизниң өзимизгә јаман болуду. Шиңбо бизниң јирактин кәлгән мимәнимиз, мундак мимани итәсәк алмаимиз; Шиңбо бујәргә кәлгәнигә рас көңнимиз билән хомал болуп килған ишимиз», дәп башкоиді. Бу сөзләрни тола килгәндиң кин Шиңбо һәким шағиға айттү:

«Андак болса ешиңларни алимән! дәгәндиң кин һәким шаға токуз ката сөгөдөп, токуз ката башкоиді. Шиңбо һәким шағениң бу рәсмлик сөзләригә Шиңбо көңнидә хомал болуп тола илтипатларни килди. Андиң кин дәди: «сләр бизниң өзи Манцумиз охшош хак икән

elär, räsmi ka'adeni tola bilät ikän elär, Хан ишгә көңүл койп elär!» дәп tola iltipatларни килпту. Андин кин әртәси Тәкәскә жүрүп кәттi.

Һәкiм бәг сиз јангича оғлүм хисмәтиңизни килсүн дәп оғлини каттап бәрди. Мән һәмәр Бакі һәкiмниң оғлибилән биллә берип Шиңбониң ишлерини шу вахта көрдүм. Тәкәскә барғандин кин Калмакниң чоң ламилери бәгләри кәлип көрүндi. Улар Шиңбониң чәриги јәгәли дәп кои елип кәлдi, бәгләри туткелi ат тугә елип кәлдi. Калмакниң бу елип кәлгән нәрсәларини һаш бирини алмедi. Мән ханниң албениға кәлгән elәрдin кои елип јән ат тугә алғели кәлгән әмәс, мундүн кин һаш киши маңа һаш бир нәрсә тутмүсүн! дәп јарлик килдi. Калмакниң бәгләри бир мунча өзүр һаллик сөз айтти аңа унумедi. Ол кунни конди әртиси Калмаklar чәлишчi бөкәларини елип кәлип, чәлиш килип бәрди. Шиң-бо чикип олтуруп көңни бәк хуш болди. Јикитканға бир чаи бир шәши бәрди, јикитғанға бир шәши бир чаи бәрди. Андин кин Калмактин он јашта он iki јашта ballerини елип кәлип тосун tailарға миндүрүп койп әттi. У ballар tailарни мондүрүп һәр кәси һәр каи јакка чикип кәттi. Бир вахтин кин мингән јәргичә елип кәлдi, кәлгәндin кин у ballар кәлип Шиңбоға көрүндi. Уларға һәр кәсигә бирдин пичак, бирдин јиңпәи кумуш бәрди. У јәрдә үш кун туруп үш кундин кин јандi. Јенишда Шибанниң ичбили кәттi, Шибанниң јәридә бир кәчә конди, Шибанниң чоңлери аш килдуруп, ат елип кәлип тутти. Уларниң һаш бирини алмедi.

У јәрдин бәш цинда копуп жүрүп әртлик ешнин Күрәгә кәлип јәди. Күрәгә кәлгәндin кин һәкiмниң оғли јансам дәп рухсат тиләди. Андин кин Шиңбо бир пичак бир чакмак бир күрмәлик таба, бир Бадин ағәр токуми һәмә јабдуғибилән бәрди. Һәкiмниң оғли биллә берип килгән хисмәтигә tola хошал бопту.

4) Хализат һәкiм.

Хализат Ийға таранчиларға һәкiм болуп олтурғанда бир мунча јаман килгән ишлери өзигә гуна болуп Турпанға парлиған.

Һәкім болғандын кин аңа Ханниң илтипеті чоң болди. Авал һәкім Тәрүилік мәңсип бәрди, андин кин Чәнчмәллик мәңсип бәрди. Андин кин Су-амбаллик мәңсип бәрди. Хан бир төрт мәңсип бәрәндин кин һәкім өзини тола чоң тутти, бу-жанки бәгләрни ахуларни һаш көзгә илмәди. Бәгләр ахулар көрүнгәли кәлсә көрүнүш бәрмәди. Өзи һәмешә әпин тартип Хитаиниң баллерини бәчә килип бәчә ойнап Хитаиларни јијип кимар ойнап, кимниң обдан кизи болса ени елип ики ай үч ай хотун килип јандурүп ата анесиниң колға бәрди. Бу кisma јаман ишләрни тола килди, тола килғандын кин ахулар һәкім бәккә шәри'әт һөкмү билән хат көргүздү. Һәкім бәк у хатни көрүп ахуларға ачиги килип көргүзгән хатни јиртип ташледі. Ахуларни раибавә тола тилләди, мундак килип јүрүп бир һәчән јил һәкимлик килди. Гуна ишләрни тола килди. Тола килғандын кин далоја, җалдаја аңлап Цанчунға аңлатти.

Андин кин һәкім бир јили Токуз Тарја өстаң чаптурғели барди. Анда барғанда әлннң кизлерини бириниң оғлиға елип бәрди, үш төрт јүз кизни шу кisma билән әргә елип бәрди ата анесини сурамеді. Мундак килғандын кин кизларниң ата анеси кәлип ахуларға аңлатти. Ахулар бәгләр кәңәшип: һәкім бәкниң јаман кishкә зулма килип киләдигән ишләри тола болди. Токус Таредин јенип кәлгәндын кин, бу ишләрини мундак зулма килмегин дәп аителін! әгәр бу сөзүмизгә унумисә Хитаја аңлителін! дәп бу кәңәшни килди.

Бир һәчән күндин кин һәкім бәк кәлди, кәлгәндын кин ахулар бәкләр көрүнгәли кәптү. Јасол кирип бәкләр ахулар көрүнгәли кәптү дәп аңлатти. Һәкім бәк айтти: һәли мән көрүнүш бәргәли чолам јок. Јенип кәссүн! дәди. Дәгәндын кин ахулар бәкләр айтти: һәкім бәккә аңлатидигән сөзүмиз бар, сәп кирип айткин! дәп јасолни јана киргизди. Јасол кирип һәкім бәккә айтти: ахулар бәкләр аңлатидигән сөзүмиз бар, дәидү. Дәгәндын кин һәкім бәк кирсүн! дәди. Ахулар бәкләр һәкім бәкниң кешига кирди.

Киргән ахулар бәкләр айтти: Сиз шәриәтннң тешидә јаман ишләрни тола килип јүриси; биз сизни јаман килдиңиз дәсәк, бизни јаман көрүп көрүнүш бәрмәисиз, бизниң сөзүмиз шубу: сиз бизниң чоңимиз һәкимимиз, сиз мундак јаман ишләрни килсеңиз, бу шәһәрдә биз ол-

турмаиміз һәр бириміз бір јутка беріп-олтуреміз. Дағандін кін һәкім бәк айтти: мән һәмә јаман іш килдім? Ахулар айтти: біз бу шәһәрнің чоң ахуллері; Худаи та'ала бұриған шәриәтні тутұп турүміз; біз сизгә көрүнгәли кәлсәк көрүнүш бәрмәисіз; бизні јаман көргөнүңіз, пағзамбәрні јаман көргөнүңіз; худәни јок дағәниңіз. Андін кін јана килған ишләриңіз, јаман Хитайларні өјүңізгә елип кіріп аһин тартып кимар оинијідаксіз, андін кін хахларға зулма килип бір кишинің кизині бір кишинің оғлиға зулма билән елип бәріпсиз. Бу ишләр шәриәт һөкмү билән каттик гуна; сиз бу ишні килсеңсиз бизнің турмеғиміз әли ләзим әмәс дәди.

Һәкім бәк һәш сөз килмеді, андін кін кои өлтүрүп кала өлтүрүп тола аһларні килип бәгләрні шәһәр ичидәки һәмә ахуларні кишкіріп уларниң алдига аш којұп: мән гуна иш килған болсам, слар өтүңләр, мән сларгә һәмәкул болдұм дәп тола өзүрләрні айтти.

Андін кін јана бір һәчән јил јүрді өргәнған ишині ташлимеді. Ишні тола килип бәгләрнің сөзині аһлимаи хакка тола зулма килғандін кін бәгләрнің ичидін шаға бәг, Амәт һәзнәчи, һәзиз мирап, Исмаил кази шу катарлик тола бәгләр кәлип Далојига аңлатти. Һәкім бәг бизгә тола јана килип бизнің сөзүмизни алмаидү, ушак хахлардін зулма килип пул алдидү, ханниң албан иш билән хуји јок; бу киема јана ишләрні тола килди; әмди аңа чидебича биздә әрвал калмеді, дәп Далојига аңлатти. Һәкім бәгнің ишні далоја, һалдаилар һәмиәт биліп јүрәтті, киши дәрва килмиғашка сурүмеді, бу бәгләрнің дәрва килгенига далоја хошал болди. Андак болса мән кіріп Цанцунға аңлатаи! Андін кін һәкім бәккә хат әвәртіп алдурүп кәлип сурайил! дәди. Андін кін кіріп һәкім бәгнің бір һәчән јаман килған ишләрні бәгләри кәлип һәкім бәгнің төрпәсидә дәрва килгенини һәмә ишләрні Цанцунға аңлатти.

Цанцун бу сөзләрні аңлап һәкім бәккә тола ачигі кәлди. Бу ханға јеји болған икән дәди, муңа хат бәріп алдурүп кәлгин! мән сурүгели киши којұман дәди. Муні сурап расті јалғенини аңлап аңа бекіп иш килиман, дәди. Дағандін кін далоја һәкім бәккә хат әвәртти дәрмаһал јәтп кәлсүн! дәп. Хат һәкім бәккә барғандін кін шол күни Күрәгә далојениң кешига јәтп кәлди. Кіріп далојига көрүңди.

Даложа айтти: сәнің бәгләрің сәнің төпәңдә маңа Қанцунға хат тутт, сәнің бір мунча жаман ішләрің ханнің ішігә көңүл коиміған ішләрің тола ікән, сән бу ішләрғә өзәң іхра кәліп растибилән жуап айткін! бу ішң Қанцун аңледі, дәді. Дәгәндін кін һәкім бәк айтти: мәп жаман килған ішімнї білмәимән, дәйдү. Даложа кіріп Қанцунға аңлатти. Һәкім бәг кәлді, бір мунча ішләрінї сурүдүм, білмәимән дәйдү. Дәгәндін кін Қанцун айтти: Төрт ғалдаі бу ішнї јахші сураңлар! һәкім бәгнї растибилән іхра кәлтүрүңләр! дәп, төрт ғалдаинї тәин килип далојїға кошүп һәкім бәгнї сураңлар! дәп чикардї.

Булар у кўнї һәкім бәгнї ўш қиғачә олтурғүзүп ерреді. Һәмә килған ішләрінї бір бір айтти. Һәкім бәг білмәимән, дәді. Ол кўнї ол сөзбилән чикерип әттї. Артәсі намаз диғар билән елип кіріп јана ўш қиғачә суреді. Һәм ішїға іхра килмеді. Шу кїсма билән бір әі сурак килді, һәр ішнї сурїса, білмәимән дәйдү. Өзі іхра килған жаман ішләрї, он сәкїз кїсма ішкә іхра кәлді. Өзгәсі мән білмәимән дәп іхра кәлмәді. Бу іхра кәлгән ішләрінї, іхра кәлмәгән ішләрінї, һәмәсінї кіріп Қанцунға аңлатти. Қанцун шәриәт ішнї жаман қорғовнї Қанцун аңлап: бу һәкім бәг тола жаман кїшї ікән; өзінїң шәриәтгә өзү бұтмәс, ахуллерїға јапа килғандін кін, бизнїң Ханнїң мунүңдүн һәмә јахшілик кәлгәи? дәп һәкім бәккә тола ачїғї кәлиптү. Мунүң ахуллернї алдуруп кәлиңләр, шәриәт ішгә аңлимигенї рас болса ахуллерї каїдак іш кәлидү дәсә еләр шунү килиңләр! дәп Қанцун јарлик киптү. Андін кін ахуллерға хат әвәртїп Кўрагә алдурүп бәрїп ахуллердін сураптү: Һәкім бәгнїң шәриәт ішнї аңламаї еләрғә зулма килгенї расмү дәп сураптү.

Сурүғандін кін ахуллер һәкім бәг шәриәтнїң тешїда килған ішләрнї һәмәсінї даложа ғалдаїға аїтїптү. Аїткандін кін ахуллердін даложа сураптү: мундак килған кїшнї еләрнїң шәриәттә һәмә килдү? дәптү; дәгәндін кін ахуллер аїтїптү: мундак кїшнї таш ташлап өлтүрүдү, дәді. Андін кін даложа айтти: андак болса Һәкім бәгнї елип берїп таш ташлап өлтүрүңләр, дәп ахуллерға тапшуруп бәрїптү.

Ахуллер далојенїң алдїдін чикїп булар қаңаш килип һәкім бәгнїң өлтүрдїған гунајнї бїс тїләмәимїз. Ханнїң лїсїда бөлөк кїсма

бәлләидиған иші болса, улук Далоја шундак килса дәп ахуллер јеніп кіріп далојға бу сөзні айтипту. Далоја айтипту: сләрниң шәриәткә бұтмаи бу каттік гуна килған киши болса нәмә ишкә өлтүрмәисләр дәпту. Ахуллер айтипту: Авал бизгә һәкім болуп турған киши муні өлтүргәли көңүміз болмаиду, дәди. Далоја андак болса мән кирип Қанцунға аңлатаи, қанцун нәмә јарлик килду шуңа бекіп иш килелин, дәди. Андин кін далоја Қанцунниң јеніға кіріп, һәкім бәгнниң ишләрини әрәк Қанцунға аңлатти. Шәриәт бұтмәғанигә таш ташлап өлтүрдиған гуна кәлиду, дәди, ахуллері андин кін андак болса елип беріп таш ташлап өлтүрүңләр дәп ахуллеріға бәрдім, ахуллері аитти муні биз өлтүрәргә болмаиду олум гунајини биз тиләмәиміз дәп мәниң кешіға кирди. Мән аниң үчүн Қанцунниң кешіға кирдим, муні сурап он сәкіз кісма гуна коидук, мунің нәчән кісмеси өзүниң шәриәтигә бұтмәған икән; каидак бәлләсәк улук Қанцунниң јарлиғға бекін турдук. Қанцун айтипту: мунуң мәңсибини елип Турпанға парлаңлар! дәпту.

Далоја чікіп һәкім бәгнниң мәңсибини елип Турпанға парледі. Һәкім бәгнниң парлиған вахтида оғли Шаң бәг иди, атеси парланғандин кін Шаға болди, төрт бәш јил шағелик килди, һәли бу вахта атесиниң орниға Һәкім болди. Һәли јүтни јахши сурап турди.

5) Токус тарениң өстәңи.

Дауваңниң он төртинчи јилида Пиға бир Қанцун болуп кәлгән, кәлгәнди кін Пидә Қанцун болуп ол олтуруп бир јилди кін һәкім шағени кишкірип аитти: Пини жеңи авәт килғанда Камшар Јаркәнди киши елип кәлип алти миң Таранчи килған икән. Јүз јилға јекін болупту мунің ичидә таранчиниң өскәни јокму? дәп. Һәкім шағедин сурапту. Улар айтипту өскәни барму дәп биз чарлап көргәниміз јок. Дәгәнди кін Қанцун айтипту: андак болса сләр беріп һәр кәси миңниң бәгләрини бүриңләр! өскөн таранчисини хатлап даңза килип елип кәлип сләргә тапшурсун! сләр муні кесап килип сләр канча

таранчи бсўптۇ кәлип маңа аңлетіңлар! ол өскөн таранчиға јәр чікеріп бәріп жеңі таранчи килеміз, дәптў.

Аңдін кін һәкім шаға Һулцға јеніп беріп һәр кәсі миңнің бәгләрині кишкіріп айтпттў: Сләр јўтўңларға чікіп јўбзәги, еллик бешині јіјіп јака бәріңлар таранчисині јіјіп хатлап даңза килип зиада өскөнині растбилән айтп тәрсўн! Дәп бәгләрині чікарді. Бәгләр һәр кәсі өз миңгә чікіп таранчині хатлап зиада өскәнині тејиллап даңза килип даңзесині елип кәлип һәкім шағға елип кәлип бәрді. Бу һәкім Шаға таранчинің зиада өскәнині һисап килип, икi миң кишині зиада чікарді. Аңдін кін беріп Цанцунға өскөн таранчи икi миң болўптў дәп аңлатті. Аңдін кін Цанцун айтті: бу икi миң кишигә таранчи килип бәрәдїған јәр бармў? дәп суреді. һәкім шаға айтті: Токус Тара дәгән јәрдә јәр бар. Иі дәрјесідін өстәң чапса сү чікідў; аз киши билә болмайдў, икi ўш миң киши болўп өстәң чапса аңдін кін сү чікідў.

Дәгәндін кін: андак болса мундін мән бир икi ғалдаи Шибәнің амбаллерині бұруи, сләр беріп јахши көрўп сү чікідїған болса сү чікідў дәп маңа аңлетіңлар. Мән икi ўш миң киши чапса уларниң јәйдїған унині, қўллігә бир кишигә алтi пулдін јәнсәині бәрәмән! дәп аңдін кін һәкім шағені јандурді.

Икi ғалдаині Шибәнің амбелині кишкіртп кәлип уларға айтті: Токус Тарениң јәрїгә, Иі дәрјесідін сү чікідак сләр беріп јахши көрўп канча јәргә сү чікідў, обдан тејиллап кәлиңлар! дәп бұриді.

Бу ғалдаи амбал беріп һәкім шағені елип Токус Тараға барді, јәрині көрді, көрсө тола јахши јәрләр, аңдін өстәң чапидїған јәрни көрді, өстәң чапидїған јәрниң бир мунча јәрләрi таш, таштиң өткәндін кін аңдін јәрi обдан. Бу јәрни јахши көрўп јеніп кәлдi, Цанцуннўң кешіға кирді, Токус тарениң јәрi тола јахши јәр икән дәп тәйрип килип бәрді. Остәң чапидїған јәрi бәкјаман икән, отус кiрик јолниң јәрi кизил таш икән, ўјәрдин өткөндін кін аңдін оңаи; бу аз кишибилән болмайдў, муңа бир икi јўс ташчи болса икi јилда бўтәр дәп аңлатті.

Аңдін кін јана бир мунча ғалдаилар Хамбїцниң чоңлерині өстәңниң ишині јахши биләдїған Хитайларни әвәртті, улар кәлип көрўп јеніп

беріп Ҷанҷунға авалки көргөн җалдаилар дәгән сөзнi айтти. Андин кин јана бир мунча өстәннiң ишинi јахши биләдiҗан Хитайлар билән Ҷанҷун өзи барди; өзи ў јәрдә бир нәчән кун турўп өстәң чапидiҗан јәрләрнi јахши көрўп лазим болўдiҗан ташчиларнi тејллап төпәсидә турўп өстәң чаптурдiҗан җалдаi, дарин, Шибә Соланнiң амбелi Хамбiң болуп, төпәдә туридiҗан һәкiм шаға бу јәмә сәксән кiшi. Таш чапидiҗан ўш јўз ташчи, уларнi мигиннi ушлаидiҗан јигирмi төмўрчи, өстәң чапидiҗан ўш миң Таранчи әллиг јағашчи, пулларнi тејллап хатлан төпәдә турдiҗан мәңсiпдарларға тапшурўп барди ол јил аини баш килип чапти. Буларнiң јәидiҗан унини Кўрадiн тошуп барип турди.

Өстәң чапкандин кин Ханға ики миң таранчи тәригидәк јәргә су чикидў аңа өстәң чаптуруп јатемиз дәп боҗледi бу хахнi јәнсәини јәидiҗан унини ханнiң җазнесидин барип турўмиз, дәп боҗледi. Хан бу ишкә тола хошал болўптў, бу јәрдин су чиккандин кин төпәдә турған бәгләргә тола илтипат килмән дәп хат кәлиптў.

У өстәң ики јилдин кин бўттi, Таранчиға јәрнi иләштүрўп кәлиб-идi јәр миң баш јўз кiшигә јәттi, баш јўз кiшигә јәр јәтмәди. Андин кин Ҷанҷун айтти: бис Tokus Тарениң јәривә ики миң кiшигә јәтгидў дәп ханға боҗлўбан, һәли миң баш јўз кiшигә јәттi, баш јўз кiшигә јәр јәтмәди, пу баш јўз кiшигә јәр тепиңлар! дәп һәкiм шағиға айтти: Бис бәглар тәрип турған Чулукаиниң, Хулустаниниң, Билўкаииниң јәри бар, бу јәргә Һурбобусундин өстәң чепип су чикарсак баш јўз кiшi шўјәргә сиғидў, дәди. Дәгәндин кин Ҷанҷун айтти: сләр бәглар тәрип турған јәрнi Таранчиға елип бәрсак сләргә увал болмамдў? дәди. Дәгәндин кин бәглар айтти: биз у јәрнi улук Ҷанҷунға туттўк, Таранчима Ханнiң кули, биз ма Ханнiң кули, бизниң јәримизни таранчи ханға тәрисә бизгә тола јахши болўдў, дәди. Дәгәндиң кин Ҷанҷун буларниң бу сөзигә тола хошал болуп уларға тола илтипатларнi килди буларнi Ханға болап хизмәти тола болди дәп һәр кәсини чоң килип жеңи мәңсип барди.

Андин кин Борбобусундин өстәң чепип Чулукаи Билўкаи, Хулустаниниң јәригә су чикерип бў јәрнi бу баш јўз таранчиға иләштирип барди.

Мунің билән Иіда Таранчі сәкіз миң болді.

Андін кін Таранчіні Токус тарыға Ара-бозға еліп беріп јар таритті. Токус таренің остәңі кічік болып киліп, суі миң бәш јүз кішігә јәтмәі тарыған ашлері курұп кәтті, шундак ұш јіл тариді улар Ханға һосул кујалмай, һосуліні илгәркі алті миң таранчі төлөп куйді. Ікі ұш јіл токус таренің һосуліні төләп кујұп, өзіннң һосуліні кујұп, бу алті миң Таранчі нампрат болып тола јокап кәтті. Андін кін бәгләр кәңәшти, токус Таренің остәң бешідекі ташні ташчі Хитай еліп беріп чоңлетіп бәрсуң дәп пул бәрсәк остәңні чоң килса су кәңрү чикса, миң бәш јүс кішігә јәссә андін кін улар өз һосуліні өзі куйса, илгәркі Таранчиларма өзі һосуліні өзі куйса, андін кін обдан болар дәп кәңәшти

Андін кін ташчі Хитайларні еліп параді, остәңннң бешідекі ташні көрсөтті, шу ташні чепіп остәңннң чоң киліп бәріңләр Су миң бәш јүс кішігә јәткідәк чиксуң! дәді. Сләр канча пул ләзім болса бәрәлін дәді. Ташчіға ікі миң сар јармак бәрмәкчі болді, андін кін һарак бәрмәкчі болді, кәпәк бәрмәкчі болді. Кәпәктә сиркә чикеріп һарак кошуп ташка кујұп от јекіп ташні көйдүрүп чакмакчі болді; у ташчі Хитайларға бәгләр һарак, кәпәк ләзім болудыңан јабдуклеріні әрәк раслап бәрді. Андін кін су тола чикті. Иәли бу вахта Токус Таренің таранчилері пул тепіп обдан болып калді.

6) Цанцунннң думбегі.

Пінің ічидә һәчә аймак халк бар, буларннң һәр кәсінің өз ічидін хан койған бәгләрі бар. Шибәннң Соланннң Калмакннң чоң бәгләрині Амбал дәйдү, андін кічігіні Укур-дә дәйдү, андін кічігіні Заңгә дәйдү андін кічігіні Бошка дәйдү, бу бәгләрі һәмә ушак халхннң сурайдыңан бәгләрі шубу. Хамбиңннң чоң бәгі Цің-тә дәйдү, ениңдін кічігі Ыуң-ја, ениңдін кічігі Пу-ја. Хамбиңннң сурайдыңан бәгләрі шубу. Таранчіннң чоң бәгі Һәкім ениңдін кічігі Шаға ениңдін кічігі ікі Һәзнічә ениңдін кічігі төрт Шаңбәгі, сәкіз Міран,

бір Дуанбәгі бір Казі, бір Бажгір бір Сәдірі он ікі Мің-бәгі, сәк-сән Јўз-бәгі, сәксән Әллік-беші, һәр јўзда он Он-беші. Таранчі-нің шәһәр ічідәкі хахларның бәгләрі шулар.

Он Таранчині сурайдған бір Он-беші, он Он-бешині биләдған бір Әллік-беші. Јўз таранчині, он Он-бешині, бір Әллік бешині биләдған бір Јўз-бәгі, миң кішкә бір Мің-бәгі, бір Мірап, бір Шаң-бәгі бар. Төрт калған Мің-бәгі: бірі төмүр чикредіған јәрнің Міңбәгісі, бірі мискиннің Мің-бәгісі; бірі Дадамтү төрт јўздің бір Мің-бәгісі. Бір Мің-бәгі, бір Сәдәрі шәһәрнің ічидә. Бір Ішкәл, бір Пашаһ гунә киліп зинданға түшкәлләрни сурайдү. Нәми бәгһи сурайдған Һәкім, Шаға.

Бу бәгләр јўтида кайдак иш болса һәкім шаға аңлатидү. Һәкім шаға өзі түгүтәлмәйдған ишни Дуң јамулға аңлатидү.

Дәңнің ічидә сауду киліп олтурған Хитаі Тунған болса уларның төпәсидә бір Шо-ја бір Шаң-јо бар, јана бір мис цуңсүлук Шўң-јаң бар, уларның төпәсидә Шіјамулнўң далојесі бар. Бу мәймәчиләрдін Һәлә чикса, дәрва килідған иш болса. Шо-ја Шаң-јосға айтидү улар түгүтәлмәсә Шўң-јаңға айтидү, ол түгүтәлмәсә Шіјамулдің далојесіға айтидү, Шіјамулнўң далојесі түгүтәлмәсә Цанцунға айтидү.

Манцуларның бәгләрі авал Бошка болдү еніңдин өссө мис цуңса тепіп Лоја болдү.

Андін өссә Далоја болдү. Далоједін өссө Һалдаи болдү, андін өссә Дарин болдү, бу мәңсипдарларның төпәсидә Цанцун Хаманбал бар. Бу кісма халхларның бәгләрі дәдйә јәтмәсә кәліп Дуңја-мулға айтидү. Мәймәчиләр Шіјамулға айтидү. Булар дәди јәтмәсә цанцуннўң јамулда думбак бар, муні как.

Бу думбакнә кім какса Цанцун еліп киліп мунің дәдйә јәтін растибилән сурайдү.

Енің ўчўн Цанцуннўң јамулда бір өинің ічидә думбак киліп коіған, ені баккәл төрт кіші коіған, бу төрт кіші кача күндүз думбакнўң кешидін кәтмәйдү, кәлсә булар думбакнә соктүрмайдү. Булар болмаса, Цанцуннўң думбегині тола кіші келіп сокўп датхор тола болўп калдү.

Шундак болсама дәрдіва адәмләр хилвәт тепип думбакнә сокүдү. Думбакнә соккай дасәм соктүрмаса, Цанцун талаға чикканда Цанцун дәп кішкірдү. Кішкірганнә Цанцун аңласа, датхор кәптә елип кәлип јахшә сурайдү.

Датхор думбакнә соккелә кәлип сок'алмәса думбак баккалар енә тутүп елип, таранчидин болса, Дуңјамулға тапшурідү, Хитаи Тунған болса Шијамулға тапшурідү. Мундак кішинә Дуңјамул Шијамулнәң далојиләри сән нәннәң ўчўн Цанцуннәң думбегинә соккелә барисән дәп каттәк азапларнә килідү, бір јил икә јил зиндаға солан андән кин чикерип андак кішинә рак јәргә парлайдү.

Еннәң ўчўн коркуп тола кішә думбакнә сокалаидү.

У Пиннәң ичидә бір Таранчиннәң дәдига һәш кәшә јәтмәи кәлип, бір вахт тепип Цанцуннәң думбегинә соккан. У кәшә думбак баккан кәшә көрмәи кәптү бір бишурған хәшнә елип кәлип думбакка уруптү, думбак јериләп кәтәптү думбакнәң тәшнә Цанцун аңлап бір датхор кәләптү елип кәләнләр дәптү. Чикса бір таранчә бешидә тутхан бір хетә. Хетәбилән ол таранчинә Цанцуннәң јенига елип кәләптү. Хетинә елип Цанцунға тутүп берәптү. Цанцун хатнә көрсә јәрлик кәшә бұтүгән хат, аңа даңзифаң мolla елип кәлип хатнә охутүптү Хатка андак бұтүптү: Мән Ара-бозлык Таранчидин. Ўч ојлум бар идә, икә таранчә идүк, һәр јилә болса сән Он-бешә киләмиз дәп, тәпәмиздәкә бағләримгә Он-бешә болмаимән дәп тола пулумнә бәрдім, ат каламнә бәрдім; бијилә даңзидә мәнә Он-бешә килдә, мән айттим, мән Он-бешә болмаимән дәп еләргә тола пулларнә бәрдім, ат кала бәрдім, мәнә нәмә ишкә он бешә киләләр? дасәм, улар мәннәң колүмнә бағлап, отуз камчә урдә. Кәлип һәкәм шағига дәт килсам дәдимға јәтмәдә, мәнә сурәмедә, андән кин Дуңјамулға кәлдәм кәлсәм мунча бағләр корлап дәдимнә далојига айткузмедә, бу дәрткә чидәмаи кәлип Цанцуннәң думбегинә урдүм.

Дәгәндәң кин Цанцун һәкәм шағенә Дуңјамулнәң далојесинә елип кәлип уларға айттә:

Еләргә датхор кәлсә нәннәң ўчўн јахшә сурәмедәнләр, еләр датхорнә сурамаи еләр нәмәгә бағ еләр? Еләрнәң киләдигән ишнә нәмә? Мән әмдә еләрнә Ханға борлап мәнсәбиңләрнә аләмән, еләр датхорнә

јахші сурӯмибандин кин дәп буларни тола коркутүптү. Андин кин һәким шабениң дуңжамул далојесиниң датхорни сурӯмибан гунајини, төрт дарин сәкиз ғалдаи Қанцундин тиләптү; улар тиләгәндин кин булардин гунаји қанцун өтүп мәңсибини бәриптү, мундун кин мундак иш болмусун! дәтхорниң ишигә хан ишигә јахші көңүл којун обдан килиңлар! Мундун кин елардиң төпәңләрдә дәтхор кәлип мундак дат килса бешіңларни чаптуруман дәп јарлик килди.

Андин кин Қанцун айтти. Бу таранчи өзүмә јаман, муні коркутуп коимсак бу јанки таранчиларма мунүңдин үргәнип думбак сокун датхор тола болуп калидү, муні бәш алти аи зиндаңга селиңлар! ко-буктин чикарбанда сән әмди мундин кин мундак иш килмегин! дәп отуз кirk камчи уруп андин кин чикериңлар! дәп. Һәким шабїза, далојїза шу сөзүн аитиптү.

Андин кин Қанцун айткан дак килди. Һәли у таранчини таранчилигини елип балавакиси билән бакар килип әтти.

Мән kirk алти јашка кiрiп Ғулҗада јүрүп ениңдин бөлөк думбак соккан кишини көрмөдүм. Бу Қанцунниң думбегини сокмак тола чоң иш икән, муні һәр каидак киши сок'алмайт икән.

Јәр тәригән Хитаи Туңғаллардин ашлеримиз болмеді ханҗа бәрәдїбан кўмўшини бәр'әлмәимиз дәп ўш төрт јўз киши дәт килгели далојениң алдїга кәлиптү. Далоја аитиптү, елар Ханниң јәрини тәрип кўмўшини бәр'әлмәимән дәп кәлгәниңлар. Озәңләрниң јамаллери, ашлериңлар болмибан болса, хотуллериңни, бәлериңни сетип ханниң кўмўшини бәриңлар! Бәрмәсәңлар һәмиңләрни јамулҗа солап, уруп кин килип туруп, кўмўшини тапшуртуп алимән, дәди.

Дәгәндин кин булар далојениң алдидин чикти, кәңәш килди; берип қанцунниң думбегини урелин! дәп, қанцунниң јамулуң алдїга барди. Булар вахт тепип думбакни сок'алмеді. Уларниң ичидә бир Хитаиниң қанцун јамулиниң ичидә албан килидїбан бир дості бар икән, у чикип кәптү, улардин сураптү: һәмә кәлдиңлар дәп, аңа дәтка кәлгәнини далоја коркутуп коҗлап чикаргенини думбак соккели кәлгәнини бу һәмә ишләрини аңа аитип, у аитиптү: елар думбакни сокалмаи елар әгәр вахт тепип думбакни соксаңлар, јахші болар. Сок'алмисаңлар думбак бакаллар еларни тутуп алса анперип далојїза тапшурса,

slärgä tola kın kilar. Slär käş kurup kälip Çançunniñ axtıxanesinñ arkesida turuñlar! Çançun at körgäli çikidü, çikkanda män slärgä xäwär kilai! slär Çançun дәп вакараңлар. Çançun slärniñ tōşuñlarñi iñitip eñip kälip сураидү, slärgä мунуңдін оңai iñ jok дәdi.

Булар шундак килмакчи болүп чикип кәттi кәш курунїға ахти-ханиниң аркесиға кәлдi, Çançun чикканди кин бәжекi достi чикип Çançun чиктi дәп хәвәр килдi. Улар үч төрт жүз киши Çançun дәп кишкiрдi, еви Çançun iñitip бу нәмә tōş тап һаираң килдi. Киши бӯридi чикип көрүп кәлиңлар нәмә iñ? дәdi. Чикип көрсә дәтхор, кiрiп Çançунға дәтхор икән дәп аңлаттi. Çançun eñip кiрiңлар! дәdi. Уларñи Çançунниң кешiға eñip кiрдi.

Улар үч төрт жүз киши һәмәси Çançунға баш коидi: Биз жеңi таранчи болған халх идүк, јәримиздiн ашлiк чикмаi һачән јилдiн өзи јенимиздiн, јәр кiресi кўмўшñи өзи јенимиздiн берip ат калемиздiн әрiлдук, әмдi сегip һаш нәмәмиз калмедi. Далоја јәр кiресi кўмўшñи тепip нәргiн! дәп бизгә tola кин килип јатидү. Улык Çançun дәти-мизға јәтәрмiкән дәп, кишкiрiп дәт килдүк, дәdi.

Андiн кин Çançun Шијамулиñ далојесини алдурүп кәлдi: нур-бун халх ашлеримиз болмедi һачән јилдiн өзүмиз јенимиздiн бәрip һаш нәмәмиз калмедi дәп кәлип маңа башкоидi; мунi slär сурүбан әмәсмү? дәdi. Дәгәндiн кин Шијамулиñ далојесi айттi: буларñи һаш нәмәси калмедi дәп ханñиң јәр кiресини алмиса, мунi ким тә-ләидү, тепip бәргiн дәсә јәрñи тәригәндiн кин һәр каидак кўмўшñи тепip бәридү, дәdi. Дәгәндiн кин Çançun айттi: булар маңа дәт килип кәптү, буларñи һәлиға јәтмәсә. болмаидү, буларñиң биl бәрә-дiған кўмўшñи алмаңлар! кәләдiған јилға булар тәригәли өтүнә буг-даi бәриңлар! eñip чикип тәрисеүн! бугдiни аңанда авал өтүнә буг-даини eñip кiрiп тапшуреүн! андiн кин јәр кiресi кўмўш бәрсүн! бу бир кишлик јәргә баш сәр кўмўш бәрмәгi ејир икән, бир кишлик јәргә үш јерим сәрдиң кўмўш бәрсүн! дәп Çançun јарлiк килдi.

Андiн кин бу дәт килған халлар tola хошал болуштi. Андiн улар јенип кәттi, ol јил кўмўш бәрмәдi, кәләдiған јилда ханñиң се-ңидиң бир кишлик јәргә сәкиз ходүн бугдаi өтүнә бәрди. Бугдаини

алһандін кін авал ӧтүн абуғдаині тапшурди, андин кін јәр киресі кўмўшнı тапшурди.

Цанцхн буларға ишнı јәник килип коиді, авал бір кishлік јәргә баш сәр кўмўш бәрәттi, һәли бу вахта ўш јерим сәр кўмўш бәрідү буларнıң мундак дәт килҗені һәчән кishгә паида болүдү.

7) Чәмпән.

Канға хизмәт килҗелі Гуаң-дун, Цаң-һән, Шцң-һән, Јә-һән катарлик јәрләрдин јилиҗи Ииға јүз Чәмпән хизмәткә кәлидү. Улар кәлип ўч јил туруп канға хизмәт килдү, ўч јил тошкандин кін maili јенип кәссә јенип кәтәдү, кәтмәсә јилиҗи ханнıң Һазписиға азрак пул бәрип Иида јүрәдү. Бу хизмәткә кәлгән Чәмпәлләрнı мис кеніда, төмүр кеніда, кўмўш кеніда, ваңхулида кәи-јәрдә каттик ишләр болса Чәмпәннı шундак хизмәткә салдү. Андин кін албені бұтўп јүргән Чәмпәлләрнı уларнı ма јеҗи болса чәрик килип пида Кашкар, Јәркән катарлик јәргә елип баридү.

Манцу бу Чәмпәлләргә мундак јапа килҗандин кін булар јәттi, сәкiz јүз кishi кәңәшиптү; баш алтi јүз кishi Қўрәдәки Манцунı Цанцуннı ӧлтүрсәк, ўч төрт јүз кishi Бајандаинıң Манцулерини амбелини мәңсибдарлерини ӧлтүрсәк, андин кін һаш зулма килмаидү дәп бу кәңәшнı килиптү. Андин кін һәр.кејида Чәмпәлләр болса хат берип јиҗип елип кәптү, уларға аитиптү:

Манцу бизгә тола зулма килип турдү буларнı ӧлтүрмәкчи болдук һәмә дәисләр? дәптү, дәгәндин кін булар һәмәси јеҗи болүмиз дәптү.

Дәгәндин кін оин оинетиптү. Качәси бу кәңәшнı килишп јеҗи болүдүған һәрнıң һәмәсини етині бұтўп бір даңза килиптү, андин кін јабдузини расламакчи болүп чикиптү. Андин кін улар һәр кәси ӧзигә лајик јабдукнı елип Чәмпәннıң чоңинıң ӧзигә јиҗиптү, бу јабдук јиҗилип болҗандин кін булар кәңәш килиптү, баш јүз кishi Қўрәнıң Манцулерини ӧлтүрсәк, ўч јүз кishi берип Бајандаинıң Манцулерини ӧлтүрсәк, мунı сәкизинчи аинı он башı кўнı качәси килип ӧлтүрәмиз

дәјишп шуңа токтатиптў. Јиккан јабдуклерини, бир сандук cellп, өлўгнн көтөргәндәк көтәрип бутканиға елип берип, Бутларға баш којуп андин кин чикип өтүрәлин! дәптў.

Буларниң ичидә бири хотунбилән җалдаиникидә хизмәт килит икән, буларни җалдаи обдан көрүт икән. Хотун әридн сурантў: кўндә кәчәси кәлмәйсән каида барисән? дәптў. Дәгәндн кин у Чәмпән айтти: Икн ўч аи болди Манцуларни өлтүрмәкчи болўп кәңәш килдук, шунўң јабдуғини килип јатемиз. Паләни Шаңјоникидә јабдукларни јиғдук, сәкиз аиниң он бәши кўни јабдукларни бутканиға елиң берип шў јәрдин кәчәси чикип, шәһәр ичигә кирип андин кин Манцуларни өлтүрәмиз, дәптў.

Хотунн бу сөзнн аңлап көңидә аитиптў: Бу җалдаи бизгә тола јакшилн килди, Чәмпәлләр кирип Манцу кишиләрни өлтүрсә мунима өлтүрўп әтәр. Мән җалдаиниң хотуннға аитип којай! сәкизинчи аиниң он бәши кўни булар өзини бир јәргә јайлисун дәп көңидә бу сөзнн мәкул килди. Артәси кирип җалдаиниң хотуннға Чәмпәлләрниң кәңәш-кән бу ишләрниң әрәк аитиптў. Җалдаиниң хотунн җалдаиға аитиптў, андин кин җалдаи бу сөзини ишитип Шижамулниң далојеснға аитиптў, Шижамулниң далојесн җалдаи мәрап киши којупти. Сәкизинчи аиниң он бәш болған кўни Чәмпән јиккан јабдуғини, кишиләрниң етинн бўтўған даңзесини, бир сандукка селип өлўкнн көтәргән дәк көтәрип буткә-неснға елип кәтип барғанда далојениң мәракчи коиған кишләрн сандук көтәргәлләрнн тутўп аптў. Сандукнн бакса ичидә килнч наизә ичидә јана бир даңза бар, уларнн елип далојениң кешнға елип кириптў. Елип киргәндн кин далоја җалдаини кишкертти, әмди бу ишнн нә килемиз, Цанцуннға аңлатемизмў дәп кәңәшти. Җалдаи айтти: Авал җалдаи дарилларға Дуңјамулниң далојеснға аңлателин! дәптў. Дәгәндн кин Шижамулниң далојеснбилән җалдаи Чәмпәлләрниң бу ишинн җалдаи дарилларға Дуңјамулниң далојеснға аитиптў. Бајекн сандук-ниң ичидәки јабдукларнн даңзесини буларға көрсөтүптў, улар мунн көрўп тола коркўптў; мунн аңламнған болсаңлар, Кўрәнн ичидә канчи кишинн өлтүрәднған икән, мунн Цанцуннға аңлетип шу даңзенн ичидәки Чәмпәлләрнн тутуп өлтүрмәсә әслә болмаидў дәп, бу јанки җалдаи дариллар бу сөзнн килиптў. Андин кин берип Цанцуннға аңле-

тіптү. Цанцун аңлап тола жаман іш болудуңан ікән, бу Чампан жаман халх ікән, бу даңзениң ічідәкі кәңаш килған Чампанни, жана мунуң тешіда Чампәлләрні бір јәргә јіңіп муні сурап, мунің башта кәңаш килған јамаллеріні өлтүрүп, бешіні јолларға есіңлар! бір мунча јамаллеріні урүп, каттік азап билән зиндаңға селіңлар! Зиндаңда јетіп өлсүн! Калған бір мунчилеріні шәһәрдін јірак јәрдә ханниң каттік іші болса, шуңа селіп бәріңлар! Бу јанкї хат түшмәі бакар јүргән Чампәлләрні уларні ма һәр кай јәргә хизмәткә тутүп бәріңлар! Чампан һәргіз бакар јүрмәсүн! дәп јарлик киліптү. Андин кін улар Далоја Ѓалдаі чикіп, бу даңзениң ічідәкі Чампәлләрні жана бакар јүргән Чампәлләрні һәр кәсіні бір јәргә јібді, јіңіп сурап јамаллеріні јүз јекін Чампәллеріні өлтүрді, башлеріні бәтимам јолға асті, бір мунчилеріні кін киліп Зиндаңға селіп әттї, калғаллеріні мис кені төмүр кені, кәбашин кені катарлик јәргәргә тутүп бәрді. Күрәниң ічидә Чампан коимеді. Бір пәчән јилғича тола каттік азапларні килді. Чампан жејі болумән дәғанигә миң пушмалларні килді, андин кін һаш киши жејі болумән дәп у сөзіні килмеді. Чампәлләр јазә килгені һәмә халкка әврәт болді.

Чампан дәгән јут тола жаман. Илдин ічидә јәттї аймак халк бар буларниң јамені Чампан; Буларні канча өлтүрсә, канча кін киліп јазә килса жана јамаллиғині ташламайдү, ениң үчүн Чампан дәп ат койған. Әгәр һәр кишиниң балеси сөзигә кирмәсә ата анеси тилләсә, һәи Чампан дәп тилләйдү. Нәмәни көрсө шуні јәйдү: Чошкені јәйдү, игни јәйдү, мөшүкни јәйдү, сашканни јәйдү, пакені јәйдү, кәсләнчүк јәйдү, иланни јәйдү, өзләрі жаман үчүн шундак жаман нәмәләрни јәйдү. Чампанниң ічидә оғріси, кимарбеси, һарак ічәдїгені, афин тартїдїгені бак тола, киш болса буларниң кәидїған әңни јок, јәидїған еши јок, јатїдїған иссик јәрі јок, ениң үчүн һәр јилда үч јүз, төрт јүз Чампан тоңлап олўдү. Шу ишни көрүп турүп жана јамаллиғині килдү.

8) Цанцун.

Піѣа Цанцун болўп калган кіші Кашкар, Јаркан катарлик јар-
лік кіші бар алті шәһәрні, хітаі шәһәрідін кірк шәһәрні Піда
отуруп бу шәһәрләрні сураїдў. Һәр кәсі шәһәрнің чоң іші болса
учуріні Цанцунға боғлаїдў. Цанцун өзі төгәткідәк іш болса өзі
төгәтўдў, тола чоң іш болса ханға боғлаїдў. Цанцуннің ханға
боғлиған хеті Ләнцонің Зундесіға барїдў. У хатні Ләнцонің
Зундесі ечп көрәдў ханға јареғїдак хат болса ханға әвәртїдў, у
хат канға јареғїдак болмїса јандурўп цанцунға өзгә әвәртәдў,
сәниң боғлиған хетің болмаптў дәп. Андін кін Цанцун хат килїдїған
шәнсїлләрні кішкерїп слярнің ханға бұтўған хетїңлар јаман бо-
лўпти, Ләнцодін јенїп кәлді, сляр көңўл којўп јахші хат бұтўңлар
әмдї јенїп кәлзә слярнің гунајїңлардін өтмәимән, дәїдў. Андін
шәнсїлләр хоаң-лі көрўп ханға јареғїдак лінің ічїдәкі сөзләрні те-
пїп ханға боғлаїдїған хатні төрт шәнсін баш кўн, алті кўндә бұ-
тўп болғїдак андін кін јана ханға әвәрткідәк. (Јана Ләнцоға бар-
ғандін кін јана хатні көрўп обдан болған болса андін кін ханға
әвәрткідәк. Пі цанцуні Ләнцонің Зундесі билән ағїначїлісї болған
болса өзі тўзәп ханға әвәрткідәк, цанцунға хат әвәрткідәк: сәниң
ханға бағлїдїған хетің бір ікї јәрдә бузук јәрї бар ікән, мән енї
тўзәп ханға әвәттїм дәп хат бәргїдәк. Әгәр ағїначїлігі јок болса,
боғлиған хетїда бір еғїс сөз бузук болса хетің болмаптў дәп јан-
дурўп әткідәк. Енїң ўчўн цанцун Ләнцонің Зундесїдін тола кор-
кўдў. Ләнцонің Зундесїнің цанцунға хат кәлсә, хандін калган
хатні көргәндәк көрәдў.

Хандін хат кәлсә шәһәрнің тешїға алдїға чїкїдў, чїкїп хатні
біллә еїп кїрїп. Хатні еїп калган кішіні кїзіл кїгізнің төпдөсгә
т'шўрўп хатні језїп еїп бір чоң маңсїндарға туткузўп цанцун
өзі авал токус ката сөгўдәп, токус ката башуруп андін хатні
ечп окуїдў. Әгәр хошаллик хат болса, Пінің ічїдәкі һәмә чоң маң-
сїндарні јїзїп ханнің хошаллик хетїні окутуп бәгләргә аңлатїдў.

Бу бәгләр һәмәсә ханның хетіға тоғус ката сөгүдәп, тоғуз ката баш урүдү Ханның хетіні тола чоң билідү.

Ҙанцун сурап турған јүтлар ңанцунниң хетіні улар һәм шундак чоң көрәдү.

Шідекі јәтә аймак халкниң чоң бәгләрі аиниң бірі он бәшә кәлп ңанцунға көрүнәдү. Аиниң бірі ңанцунға көрүнгәлі кәлсә у куні бәш ңиңда конуп беріп ңанцун јамуліда сахлап олтурүдү. Ҙанцун кун чікмастін илгәрі атленіп буткәниға чікідү. Буткәниға чіккәнда Ҙанцун јамуліда јиңилған бәгләр јәиләп турді. Андин ңанцун өзиниң һөкәртбилән буткәниға барідү. Икә үч буткәниға кағаз көйдүрүп шам јандурүп баш урүп кәлді. Кәлгәндін кин јана бәгләр јәиләп турүдү. Ҙанцун өјгә кіріп кәткәндін кин бәгләр чікіп һәр кәсә өјгә беріп әртлік ешнә јәп кәлді. Андин кин Ҙанцун буларға һәр кәсә аймакниң бәгләрини өзі әмәртбилән еліп кіріп көрнүш бәрәдү.

Авал башлап Дарин Ҙалдаилар кіріп көрүнәдү, улар кіріп Ҙанцунға тиз бұкүк којүдү. Ҙанцун уларнә олтуруңлар! дәп тәкліп килідү. Андин һәр кәсә олтурүдигән јәрідә олтурүдү. Улардин ңанцун сураидигән сөзі болса, улардин ңанцунға аңлитидигән сөзі болса, көрнүшкә киргән куні килп төгәтәдү. Андин кин Манцунниң Далоја катарлик хан ишнә килп турған кишиләрнә еліп кирідү уларма тиз бұкүп ңанцунниң кешіға өрө турүдү. Ҙанцун уларға килідигән сөзі болса килідү, уларниң ңанцунға көрсәтәдигән хеті болса көрсәтәдү. Уларниң ишә төгәп чіккәндін кин Шибәниң Соланниң Манцундин болған амбәллерә кирәдү, улар кіріп јана Ҙанцунға көрүнәдү, андин кин Шибәниң бәгләрі кирәдү, улар кіріп Ҙанцунға сөгүдәп баш урүп турүдү. Уларға ма ңанцуннуң килідигән сөзі болса шол вахта килідү. Андин кин Соланниң бәгләрі кирәдү, андин кин Калмакниң бәгләрі кирәдү, уларма шу катарлик рәсмә килідү. Андин кин Шјамулиниң Дуңјамулиниң далојесә кирәдү уларма кіріп Ҙанцунға тиз бұкүп олтурүдү. Шјамулиниң далојесә аитідү, маимечиниң ичидә кәдак иш болса, һәмәсинә ңанцунға аңлатидү. Дуңјамулиниң далојесә Манцунниң ичидә, Калмакниң ичидә, Шибә, Соланниң ичидә јәрлик хахниң ичидә јахши јаман хахниң ишә болса аңлатидү. Андин кин Ус-

саңниң далојесі кірідү, уларниң аңлатидған ішләрі болса аңлатидү. Андин кін јәрлик хахниң бәгләрі кірәдү. Уларма кіріп қанқунға сөгүдәп баш урүп қанқун сураидған сөзләрі болса сураидү, уларниң қанқунға килдидған сөзі болса килдү. Андин бу бәгләргә қанқун көрүнүш бәріп болғандин кін, бу бәгләр беріп һәмәсі қанқунға көрүнгәндәк мәртібә билән Хамамбалға көрүнәдү. Хамамбал буларға көрнүш бәріп болүп андин кін қанқунға көрүнгәли кәлидү, Қанқун биринчи ішккә алдйға чикидү, тәклип килип өјигә кирәдү, киргәндиң кін Хамамбални олтуруң дәп қанқун тәклип килдү. Хамамбал сиз олтурүң дәп қанқунни тәклип килдү. Отүп авал қанқун олтурүдү. Андин кін Хамамбал олтурүдү. Икисі бир јөзүдә олтурүдү, јүтнiң кәдак мәслә'ят ішләрі болса, бир јәрдә олтуруп ени килдү, ішi төгәгәндиң кін Хамамбал чикидү. Хамамбал атка минәдидған јәрігәчә қанқун узүтүп чикидү. Хамамбал атка мингәндиң кін қанқун јенип өјигә кирди. Андин кін қанқун Хамамбалникідә баридү, барғандин кін Хамамбал Қанқунниң алдйға чикидү тәклип килип өјигә кирдү, өјигә киргәндиң кін олтурүң дәп тәклип килдү. Қанқун отүп авал олтурүдү. Андин кін Хамамбал олтурүдү. Сөзләшәдидған сөз болса ў јәрдә килдү, ішi төгәгәндиң кін қанқун јенип чикидү. Хамамбал узүтүп чикип қанқун атка мингәчә кәлап турүдү. Қанқун меңип кәткәндиң кін өјигә јенип кирәдү. Аиниң он бәшгәчә көрүшмәдү. Мунуң аресидә іш шикса Хамамбални қанқун кишкертидү. Бу јанки һәр кәсi аймакларниң аиниң он бәшгәчә кәдак іш болса буларниң төпәсидә Шибә Соланниң Калмакниң амбелі бар, булардин һәр кәдак ішi чикса бу амбалларни кишкертип қанқун шуларға аитидү, булар һәр кәсi өз аимебйға қанқунниң айткан сөзини хат килип әвәртидү болмиса төпәсидә турған амбаллар у бәгләрини Қўрәгә кишкертип селип қанқун јәрлик килған сөзини аңлатидү.

Јәрлик хахниң һәким шағениң төпәсидә дуңјамулниң далојесі бар. Һәким шағйға қанқунниң сөзі болса, далојени кишкертип кәлип далојйға аитидү, далоја уларға қанқун айткан сөзини хат килип әвәртәдү, болмиса Қўрәгә кишкертип килип қанқун айткан сөзини һәким шағйға аңлитидү. Аиниң он бәшi јана мәңсипдар көрүнсә јана калған ішi болса қанқун шу вахта өзі аитидү.

Кашкар, Јаркән катарлик қанқун сураидіған шәһәрләрнің чоң бәғләрі јілда бір кіші әвәртідү әсәллик сүріелі, қанқунға тутүдідіған нәрсә кәрәгі болса шу бәғдін әвәртідү. Бөлөк хан іші болса хатка селіп әвәртідү, хан ішіні хат үзбілән көрүп сурап турүдү. У јакнің амбәллері, чоң бәғләрі қанқунға кәліп көрүнмәйдү. Қанқун, хамамбал, шіјамулінің далојесі, Дуңјамулінің далојесі Ыс-саңнің далојесі булар ішкәртін кәләдү, булар кәліп үч јіл бәғ болуп олтурүдү, үч јілдін кін орнға бөләк кіші кәлідү. Булар андін кін јеніп кәтәдү, бөләк шәһәрдә орун чікса аңа бәғ болуп барідү, әгәр орун чікмәсә өзі јүтға беріп бәкар болуп іш чікіча сахлап јатідү. Шіјамулінің далојесіға бақлашідіған бір чунјан бар, Чәнчаң дәғән јармак куидіған јәрдә бір чунјан бар, уларма үч јілдін турүдү, Кўрәнің ічидә ханға хизмәт килған јахши кешиләрдін ікі кішіні илғап еліп чунјан килдү.

9) Шіјамул, Дуңјамул.

Кўрәнің ічидә чәрікні сураидіған ғалдаі дарін улардін бссә қанқун хамамбал, муңі тешіда Кўрәнің ічидә. Дуңјамул шіјамул дәп бар. Буларда далоја дәғән мәңсіндар олтурді. Бу далоја ішкәртін кәләдү. Бу дуң-шіјамул дәғән јәргә һахли чоң, парәсәти обдан, өзі молла кішіні далоја киліп әвәртәдү. Бу дуң-шіјамул дәғән јәр Хитаіның шәріәтінің сураидіған јәр, енің үчүн бу далојиларні Хитаі миң-гуң дәйдү. Булар кәліп үч јіл олтурүдү, үч јілдін кін улардін орнға кіші кәлідү, булар јеніп кәтідү. Булар Пінің ічидәкі јәтті аймак хахнә, јакшіні јаманні, өлтүрәдідіған кішіні, пәләйдідіған кішіні гунајі ікән дәп қанқун хамамбалға аңлатідү. Аңлаткандін кін парлайдіғанні парлаңлар, өлтүрідіғанні өлтүрүңләр һөкмә килдү, андін өзгә ішләрні далоја өзі төғәтәдү. Олтүрдідіған кішіні далоја сурап өлүм гунајі боинға којуп, андін кін қанқуннің кешіға еліп кәлідү. Қанқун сураидү: бу өлүм гунаһи килғениң расмү? дәйдү, ханнің килічі саңа лајікмү сәні өлтүрсә кішігә увал болмамдү? дәйдү. Дәғәндін кін у кіші айтідү: мәң өлүм лајік! дәйдү.

Дагандин кін Цанцун аңа хан епї hareкї барїдў. Андин кін чарїк бурїдў, ғалдаидин пәс бїр маңсїндар чарїк билән чїкїп өлтүрўп атїп женїп кирадў. Женїп кирїп Цанцунға аңлатїдў. Кїшїнї һәр вахта өлтүрмәидў, бїр јїлнїң ічїдә икї ketim кїшї өлтүрәдў. Алтїнчї аїда бїр ketim Гао-таң-ла килїдў. (Гао-таң-ла дәгән кїшїнї чепїп өлтүргәннї аїтїдў) андин өссө онўнчї аїда јана бїр ketim Гао-таң-ла килїп кїшї чапїдў. Бїр јїлнїң ічїдә өлтүргән кїшїнї икї ketim ханға боғлаїдў. Бу кїшї өлтүргән аїларда далоја кїшигә өлўм koımaı кїшї өлтүрмәсә, ханға өлўм гуна кїлған кїшї jok бу јїлнїң ічїдә кїшї өлтүрмәдик дәп боғласа, шїјамулнїң далојесїға хан toла чоң илтипатларнї килїдў. Енїң ўчўн далоја кїшигә өлўм гунајї toла koımaı-дў. Өлтүрәдїған кїшї болса енї икї јїл ўч јїл сахлаїдў, мунїң ічїдә ханнїң хошалlık ишї болса булар зїндаңдин чїкїп кәтїдў.

Дунјамулнїң далојесїнїң ишї. Шїбәнї Соланнї Kалмакнї јәрлик хахнї сураїдў, Хїтаї Тунған болса шїјамулға барїдў. Бїр Kалмак билән бїр Хїтаї болса, ја бїр јәрлик билән бїр Хїтаї болса, ја бїр Шїбәбилән бїр Хїтаї болса улар дунјамулға кәләдў. Дунјамулнїң далојесї шундак суракларнї сурап төгәтәлмәсә, андин кін шїјамулға өткўзўп барәдў. Дунјамулда төгәтәлмәї шїјамулға өткўзўп барған халх ја өлўм кїшї ја парлаїдїған кїшї шундак икї кїсма кїшїнї шїјамулға өткўзәдў.

Мәймәичї Хїтаї Тунған Чәмпәлләрнї сураїдїған икї бәгї бар бїрї далоја бїрї чунјаң буларнїң һәр кәсїнїң бәш јўздин јәјисї бар. Булар у јәјиләрнї бїр мунчїлернї он бәш кўндин јамулда турғузўдў, калған бїр мунчїлернї һәр кәсї шәһәр шәһәрдә. Дунјамулнїң шїјамулнїң чунјаңнїң гўәндәңләрї бар, һәр кәсїнїң јәјилерї өзўнїң гўәндәңдә турўдў. Дәңнїң ічїдә булар оғурлык кїлған кїшї болса, кїшїбилән кїшї сokiшкан ишї болса, мантучилар болса, каїдак јаман ишї болса, булар чарлап көрўп јўрўп јаман хахлар болса тутғдў. Булар өзләрї сурап төгәссә, төгәтїп пул елїп којўп атїдў. Булар сурап төгәтәлмәидїған рәлвә болса, чунјаңнїң јәјисї туткан болса, чунјаңға елїп кәлїдў, шїјамулнїң јәјисї туткан болса, шїјамулға елїп кәлїдў, дунјамулнїң јәјисї туткан ишї болса

дуңжамулға елип кәлидү. Тола ишнә јажилар өзі төгәтип пул елип јәидү, јүз кісма ишнә он кісмесинә далојға елип кәлидү.

Пидің ічидәкә шәһәрләрдә киши кишигә пичак салған иш болса, киши кишинә соқуп јігіткан иш болса, киши кишинә өлтүргән иш болса, киши кишинә өјгә от коғзон иш болса, шу кісма чоң ишләр болса, Мәимәичинің бу ишнә шіјамулнә далојесігә боғлап кәләдү. Мундак ишкә далоја өзі чикмәса, чуңјаңнә бүридү тутуп елип кәлип шіјамулға тапшурүдү. Тола чоң иш болса далоја өзі чикидү. шунјаң дәгән далојға шундак ишләргә јамулнә ічидә јакши јаманнә сурайдған ишләргә баңлишдү. Јәрлик халхнә ічидә Калмакнә ічидә, Шибә, Соланнә ічидә јана шундак чоң рәлвә болса дуңжамулға боғлап кәләдү, муна дуңжамулнә далојесі өзі баридү, өзі сурап елип кәләдү, кәлип зиндаңга салидү.

Әмдә мән дуңжамулнә өјинә зиндәллеринә ічнә аитаі.

Корған теші төрт бурјулук. Ташкерісидә да-мәң дәп дәрвасесі бар, ениңдін киргәндін кин бир чоң hola бар, чоң дәрвасениң кун чикш төрәпидә јажиларнә өјі бар, кун олтуруш төрәптә зиндаң бар. Ол зиндаң үч кісма, јаман оғурларнә салидған зиндаң бөләк, дәрвәлешип кәлип зиндаңга т'шүп кәлидған адамларнә салидған зиндаң бөләк, бәгләрнә үзлик адамларнә хотун кишиләрнә салаидған јәрі бөләк, у чоң holeдін өткәндін кин ір-миңга кәләдү. Ир миңда далојениң јосүлі бар, хат бұтүдған шәңсильәр бар ір-миң ишнә килидған икә јәјі бар. Андін өткәндін кин јана бир дәрваса бар, ениң ічидә јана hola бар, өиләр бар, у өиләрдә далојениң ірјесі бар өи кишиесі бар, нөкәрләрі бар, ениңдін өткәндін кин далојениң сурак килидған өиләр бар, ү јәрдин өткәндін кин хотун балиләрі олтурүдған өјі бар.

Далојениң ишгә даткор кәлсә, да-миңдеки јажилардін кешігә кәләдү. Јажилар ір-миңда хат килидған шәңсильәргә елип кирәдү. Уларға далојға дат килидған сөзинә аигидү, улар датхорға әрздаш хат килип бәрәдү. Хат килип бәргәнигә бәш мискал јармак бәрәдү. У хатнә елип чикш јасолға бәрәдү. Далоја мәниң әрзим бар иді, хат килдурдум хетимнә тутуп бәрсәңис! андін кин бир мунча сөзләринә өзәңиз далојға аңлетип бәрсәңиз! әрзимә јәткәндін кин сизгә икә үч

сәр хизмәт киләмән, дәйдү. Дәгәндін кін: маңа үч сәр хизмәт килсаң ирјебилән өи кішігә он сәр бәрисән, андін кін сәнің әрзіңнi көңнiңдәкидәк бәлләтiп бәрәмиз. Дәгәндін кін у дат килгелi барған кіші бәрәи! дәйдү. Андін кін јасөл хатнi елип ирјениң кешигә баридү. Ирјига аитидү: бир датхор кәптү, хат килдурүптү далојига тутуп бәргин! дәйдү, мәнің әрзимә јәткәндін кін саңа хизмәт килаи ирјигә өи кішігә он сәр јармак бәрәи! дәйдү. Дәгәндін кін: андак болса хатнi далојига тутуп бәргин! мән кiрiп далојига енің сөзiнi аитiп ишiнi тўзәп бәрәи! дәйдү. Авал чикiп бизгә бәрәдiған јармејинi тапшурүп алғиң! дәйдү. Андін јасөл чикiп датхорға аитидү, сәнің ишiңнi ирјига аиттим, хетимнi далојига тутүп бәрәлмәидим һәли далојениң ишi тола, сәп авал ирјига бәрәдiған јармакнi тапшурғиң! андін далоја бәкар болғандін кін хетiңнi тутүп бәрәи! дәйдү. Андін кін у чикiп јармејинi елип кәлип тапшурүп бәрәдү; андін кін хатнi далојига тутуп бәрәдү. Хатнi елип киргәндә ја бiллә кирәдү. Далоја хатнi елип охуғандін кін Ирјi енің үчүн бир мунча сөзләрни килидү, әгәр ишi јалған болсұма, јасөл билән ирјесi ишiнi рас килип бәридү. Далоја Ирлојаниң сөзiбилән давиғарниң сөзi јалған болса, Ирлоја мунуң ишi рас дәсә шунуң сөзiбилән рас болдү.

Һәр каидак кіші дат килгелi барса пул бәрмәгәчә ишi төгәлмәидү. Енің үчүн хахлар пул бәрәдiғандін коркуп јамулға тола бармаидү, талада јайларбилән тепишип ишiнi шу јакта төгәтәдү. Јаји үч сәрбилән төгәткән ишнi јамулға кирсә оттуз сәр билән төгәлмәидү. Далојениң алдига һәчә кiсма сурак кәлидү, каидак сурак болса пул бәрмәиңи ишi төгәлмәидү. Далоја пул бәрмәсәма, хат килған моллаға, јосулға, Ирлојига, өи кішігә буларға бәридү. Далоја сурак килса шулар һәмә дәсә, шуларниң сөзигә бекип сурак килидү, мәлим болдү, ирлоја алған пулнi далоја өзи бiлмәс болуп таң јәидү.

Далојениң өзиңиң һашкара елип јәидiған пули: Јут ичидә икi кiшi сокушүп, бирi өлсө ја бiчак салған болса, енi кәлип далојига аңлатидү, мунi далоја көргәли баридү, көрүп ишнi шу јәрдә сурап, кiшинi өлтүргән болса, ја бiчак свлған болса вәнсiсiнi јутидиң елип, уларнi елип кәлип зинданға салидү. Авалки вахта андак вәнсiләр атмиш сәр икән, һәли бу вахта үч јүз сәр, төрт јүз сәр алидү.

Мәймәичі Хитайлар бәш кишідә он кишідә пулум пар дәт хат тудү-
дү, мәймәичиниң ол хакта бір миң икә миң сәрт болса далојға бәш
јүз сәрт алтә јүз сәрт бәрәдү. Андин кин далоја Мәймәичиниң пул бар
хакларни алдуруп килип, јок дәгәнгә коймаи зиндаңга селип турүп,
мәймәичиниң пулини елип бәрәдү. Һәр кәсә киши пул бәрсә кишигә
зулма болүдүғанға карамаидү.

Далоја сурак киләли олтурса кәш курун күн бар чакта су-
ракка олтурүдү; үч қиңгәчә сураидү, үч қиң соккандин кин сурак
токтаидү. Далоја суракка чиккан вахта јенидеки нөкәрләргә аити-
дү: Јајилар јијилсун, сурак килармиз, дәидү. Дәгәндин кин јенидеки
нөкәри бир јағач бар, ени сокса «тәк!» үнә чикидү. Ени ишитип тәле-
дин бир киши кирадү. У далојениң нөкәри аңа аитидү: далоја зау-
таң-лә килидү, дәп, у киши чикин өзиниң өјидә јағач бар, чикин у
сокудү. Ирмиңда јај бар аңлап ениң кешигә у кирадү. Ол аитидү:
Далоја зау-таң-лә килидү дәп. Ол чикип ениң ма өјидә јағач бар ени
сокудү. Ени дамиңдеки јајлар аңлап кирадү. Андин кин ол аитидү:
Далоја зау-таң-лә килидү, дәп. Андин јај кочиға чикип: Далоја
зау-таң-лә! Далоја зау-таң-лә! дәп кишкәрдү. Јајлар ени аңлап
һәмәсә јијилип кәләдү, андин кин далојениң кешигә булар кирадү.
Киргәндин кин далоја аитидү: әмди суракка олтурүмән. Зиндаңниң
ичидәки гунакарлардин он, он бәш, јигирмә кишини елип чикиңлар!
уларни сураимән! дәидү. Андин кин улар далоја сурак килидиған
јәргә киши сокудиған палахни, зүвазени, кинаидиған зәнңирләрни,
јана кинға лазим болүдиған јабдукларни һәмәсини Далојениң алдида
жојудү, далоја өзи алдида башни-јаоза којүп өзи маңазидә олтурүдү,
тола һаиватлик болүдү.

Икә шәнсин икә јекидә хат килип олтурүдү. Андин кин гунакарни
елип чикип, далојениң алдида тизләндүрүп олтурғузүдү, бешидин бө-
рүкинә елип әтәдү, јалаңбаш олтурүдү.

Андин далоја андин сөз сураидү, уларни сокудүған болса алдида
бир каңда чөкә бар, о чөкәләрдә хат бар, бәш палах, он палах
он бәш палах јүзгәчә бар. Далојениң кишигә ачигә кәлсә шу чөкә-
дин бирни елип ташлаидү. Јајлар у чөкәдин хатига кәлаидү, канчи
палах сохсун дәп чөкәдә хат болса тизләнип олтуруп чөкәдәки хатни

далојѣа кѡстѣдѣ. Чѡкѣдѣ канча палах сохсун! дѣп хат чѣхса мун-
ченѣ сокѣдѣ. Агѣр јѣзнѣ сохсун дѣп хат чѣхса јѣзнѣ сокѣдѣ; бу
иш гунакарнѣнѣ ѡзнѣнѣ бахтѣ, тола јаман огрѣ болса, Далојенѣнѣ ачѣрѣ
тола кѣлсѣ, алдѣда коѣған каченѣнѣ ичѣдѣкѣ чѡкѣнѣнѣ хѣмѣснѣнѣ јѣргѣ
ташлѣдѣ. Агѣр ѡлѣп калса далоја токѣта дѣмѣсѣ ѡлѣгѣгѣма сокѣдѣ.
Агѣр сокѣдѣнѣнѣ кѣшкѣ хѣр 'палакка пулѣ бар кѣшѣ бѣр мѣскалѣдѣн
јармак бѣрсѣ, палахнѣнѣ ѡткѣзѣп јѣргѣ сокѣдѣ. Далоја карап олѣту-
руп шунуң шундак сокенѣнѣнѣ бѣлмѣдѣ. Далојенѣнѣ алдѣда палах со-
кудѣған јѣјилар тола уста.

Далоја сурак кѣлѣп олѣтурса давѣғаннѣнѣ елѣп кѣрѣп далојенѣнѣ алдѣда
бѡркѣнѣнѣ елѣп ѣтѣп тѣзлѣндрѣп олѣтурѣузѣп сурак кѣлѣдѣ. Далоја улѣр-
дѣн сѡз сураса, улѣр хѣр кѣсма сѡз кѣлса икѣ шансѣн аѣзѣдѣн чѣккан
сѡзнѣнѣ хатлап олѣтурѣдѣ. Уларнѣнѣ сѡзнѣнѣ хатлѣгенѣнѣ давѣгѣр енѣ
бѣлмѣдѣ. Агѣр гуачѣм бар дѣсѣ бу маңа тѡрмѣт кѣлѣдѣ дѣсѣ далоја
гуачѣлерѣнѣнѣ алѣдуруп кѣлѣдѣ. Гуачѣ кѣлгѣндрѣнѣнѣ кѣн далоја улѣрдѣн сѡз
сураѣдѣ. Бу кѣшѣнѣнѣ ѡврѣ дѣп палѣнѣ маңа дѣрѣва кѣлѣдѣ мѣн сурѣдум,
сурѣсам мѣн ѡѣурлѣмедѣм бу маңа тѡрмѣт кѣлѣдѣ, мѣнѣнѣнѣ гуачѣм бар
дѣп сѣлѣрнѣнѣ тартѣтѣ. Мунуң огрѣ ѣмѣсмѣ дѣп гуачѣдѣн сураѣдѣ. Гу-
ачѣ бу огрѣ ѣмѣс, муңа тѡрмѣт кѣлѣптѣ, мунѣ бѣз бѣлѣмѣз бу хѣргѣз
ѡѣурлѣк кѣлмѣдѣ дѣсѣ, дѣрѣва кѣлгѣн кѣшѣнѣнѣ гуачѣ сѡзнѣ бѣлѣн каттѣк
јѣза кѣлѣп, ѡврѣ дѣгѣн кѣшѣнѣнѣ ѡврѣ ѣмѣс кѣлѣп чѣкѣрѣдѣ. Гуачѣсѣ јок
болса, дѣслѣпкѣ кѣнѣ бѣр сурак сураѣдѣ, сѣн мунуң пулѣнѣнѣ алгѣенѣнѣ
расмѣ, растѣнѣнѣ аѣткѣн! дѣп ол кѣнѣ коркутмѣдѣ, сокмѣдѣ, тѣллѣ-
мѣдѣ, јѣхшѣлѣк бѣлѣн сураѣдѣ аѣзнѣнѣнѣ чѣккан сѡзнѣнѣнѣ хѣмѣснѣнѣ хатлап
турѣдѣ. Икѣнѣнѣ суракѣ енѣнѣнѣнѣ каттѣк рак сурак кѣлѣдѣ, растѣнѣнѣ
аѣткѣн, растѣнѣнѣ аѣтмѣсѣнѣ кутулмѣсѣн! дѣдѣ, јана аѣзѣдѣн чѣккан
сѡзнѣнѣнѣ хатлап турѣдѣ. Ычѣнѣнѣ суракѣ енѣнѣнѣнѣ каттѣк сурак кѣлѣдѣ,
растѣнѣнѣ аѣткѣн! дѣп, ол кѣнѣ аѣткан сѡзнѣнѣнѣ јана хатлаѣдѣ. Бу ѣч
кетѣмкѣ суракнѣнѣнѣ сѡзнѣ окшаш чѣккан болса, ишѣ јѣнѣк болуп ѡңѣ
кутулѣдѣ. Бу ѣч суракѣ хѣр кѣсѣда сѡзнѣ бѡлѣк чѣккан болса су-
ракѣ кѣлгѣн хетѣнѣнѣнѣ кѡрѣп андрѣн кѣн мундак кѣшѣнѣнѣ кѣнѣа олѣтурѣу-
зѣдѣ.

Дѣслѣп кѣн кѣлгѣнда рас аѣткѣн дѣп аѣзнѣа зѣѣѣа урѣдѣ, зѣн-
чѣргѣ олѣтурѣузѣдѣ. Кѣннѣнѣнѣ аѣабѣда бѣр һуш болѣп кѣтѣдѣ. Сѡз

kilalmaidŭ, andin kın daloja aıtıdŭ: elip čikip zındaŭga seliqlär! däidŭ. Јана төрт баш кундин кін јана кінџа олтурғузудŭ, ilgärkidin kattikrak kınaidŭ. Путнiң ошуғиџа калтакбилән урұдŭ, јотесиџа kil арғамчи selip толғаидŭ, шундак каттик кінларда iхра кäl-мäsä, јана апčikiп zındaŭga sal! däidŭ. Јана баш алтi кундин кін elip čikip јана кінџа олтурғузудŭ, ilgärkidin каттик kınaidŭ бешida mic каçida от којудŭ, äġär шуџа çidaп iхра кälмäsä андин кін çikerip äтidŭ. Давигärнi aıtıdŭ, сән муџа төрмät kilip сән! мән үч кетim кінџа бастук, iхра кälмädі. Дәрва kilџан кишинi коркутұп сөзинi јалџан kilip бир мунча пулиni elip, һәр ikiläсинi çikerip äтidŭ. Äġär бу кін kilџанда һәр кәсi кінда кінџа çидamai мән eliб-идim дәп сөз kilca, у вахтеки сөзинi јана хатлап турұдŭ. Үч кетimџi кінда үч јаџза сөз kilџан болca, хетинi көрұп кінџа çидamai өзигä төрмät kilipтŭ өзигä бизärrä јеник болұдŭ, үч кетim кінда сөзи бир kisma çиккан болca, јана енi zındaŭga selip даvigärнiң пулиni төlä-тип бәрip daloja özi вәнси elip каттик азапларбилән боиниџа кобук selip, tola јаман болca ok iшкäl selip, järlіk халх болca һäkim шағиџа тапшурұдŭ. Хитai, Чәмпән бөлөк аймакниң халхи болca öзинiң чоң бәгләригä тапшурұдŭ. Төрт ai баш аилік кобук кәидұ-rip, äġär ok iшкäl салџан болсама ениџма шу катарlik. Андин јаман оғри болca kilџан оғурлигини daloja сураџанда, кинаџанда айткан јубабини хатлап шіјамулџа kilџан гунајибилән өткұзұп бәрәдŭ. шіјамулниң dalojesi сән шу катарlik гуна kilgeniң расмŭ дәп, tola егip буна өолca Цануңга аңлетip өлтұрәдиџан кишиниң катарисеџа јүлиџа солаидŭ. Парлаидиџанни енi јана Цануңга аңлетip парлаидиџан хахни солаидиџан järgä zındaŭga солаидŭ. Ү jäрдin çikerip гунајиџа бекip парлаидŭ, гуна егip болca özi јаман болca Пәдиндин өткұзұп Јаң-һән, Шi-һән, Јү-һән іссік дәгән järlärgä парлаидŭ, гунајi jәnik болca Bai-кә, Lән-цo катарlik järlärgä парлаидŭ. Јіракка парлиџан халх шу јактин кälмäi öләдŭ. Јекінџа парлиџаллар үч төрт јилдин кін јенип кälәдŭ. Јенип кәлип тәш јүрсә јүри-бәрәдŭ, јенип јана јамалlik kilca, јана тутұп парлаидŭ. Јана кечip кәлип тәш јүрмәi, јана оғурluk kilca үчүнчидә өлтұрәдŭ.

Өлтүрәдйған кишини зиндаңда ики јил ўч јил сахлайдў, өлтүрәдйған ишкә алдурмайдў, ики ўч јилдиң кин елип чикип өлтүрәдў.

Бу јатти аймак хахниң ичидә Манцу сурак ишигә тола обдан јакши сурайдў, кишиниң пулини тола елип јайдў, һәр канчи јәник сурак болса баш сәр он сәр бәрмәгәчә кутулмайдў, әгәр пул елип јәмәсә Манцуниң сурүгидәк сурап һаш јардә јок.

10) Ташка дат килған Кејри Хитај.

Кўрәдә сәксән јашка кирған бир кејри Хитај бар икән, ениң һаш бакидйған балеси һаш һәмәси јок икән, өзә јалғуз икән. Бир кўни ики пул јармак елип бир чинәгә базардин јерим қиң јағ аптў, ени көтүрўп кәлип јетин бир ташка путлешип јикилптў, чинеси сивип кәтиптў јеји төкўлўп кәтиптў. Јикилған јәридин копса, шјјамулниң далојеси кәлип јетиптў.

Ој кејри Хитај ташниң төпәсидә дат килип, далојйға баш којуптў: Өзәм кејри, мәни бакидйған кишим јок, ики пул јармак тешип јерим қиң јағ елип кәлип јататтим бу ташха путлешип јикилдим, јағ алған чинәм синди, јејим төкўлўп кәтті, муні улук далоја сурап бәрәмдў икән дәп башкоидим дәди. Андин кин далоја айтти: ташка зәнңир селиңләр јамулға елип јўрўңләр! ол кејриға айтти: «сән ўч кўндин кин кәл, ўч кўндин кин сураимән!» дәди. Һәли бу ташни аперип зиндаңга салимән дәп ташни алдурўп кәтті.

Ташни алдурўп бәрип зиндаңга салдурди.

Андин кин јайларни чикарди. Чикип хакка ја бәриңләр, Далоја ўч кўндин кин ташни сурайдў; кәлип көрўңләр! дәди. Һәли ташка зәнңир селип зиндаңга салди, дәди. Хахлар бу сөзни ишитип һајран калди далоја ташни кајдак сураи, дәп.

Ениң аресида ўч кўн болди, хахлар јијилип шјјамулниң алдйға кәлди, бўгўн далоја ташни сурак суресидәк, дәп. Хахлар көп јијилғандин кин кејри Хитајни алдуруп кәлди, ташни зиндаңдин ачикти. Халх көрсә ташка зәнңир селиптў, әпкәлип далојениң алдйда коюи.

Далоја хакка айтті: мана бу кеірі кішінің бакідіған кішісі јок ікән, өзі ікі пул јармак тепіп јерім қиң јағ еліп кәліп јатат ікән, бу ташка путлешіп жікіліпту, жікілғандін кін јеғі төкүлүп кәтіпту, јағ алған чівәсі сініп кәтіпту, бу маңа ташның төпәсідә дәт килді, мән сураі дәп ташнı алдурун кәліп зіндаңға салдім. Бүгүн ташнı суріжелі зіндаңдін чікардім. Бу таштін сөз сурұған билән бу таш нәмә јуап айтмайдү, Мана мән бәш мискал јармак бәрдім, елар ма өз көңніләрчә јармак чікеріп, бу јәргә ташлаңлар! жігілған јармакнı бу кеіріға бәрілін! дәді.

Андін кін һәр кәсі бір мискал ікі мискал тепішкіча ташледі, јүз сәрчә јармак жігілді. Андін кін кеіріні кішкіріп мана бу јармакнı алјин! өлгүчә хәңі килјин! калҗени сәнің өлүмлігінгә јәтәдү дәп јармакнı бәрін жігілған хахларнı дәт килған кеірі Хитайнı һәмәсінı чікарді.

11) Јігітнiң азебі.

Бір жігіт бар ікән ол куш карчіға ойнайт ікән, бір күнı карчіҗесінı бір ӯрдаккә селіпту, карчіға у ӯрдакнı алалмаі учұп кәліп у шаһәрдә бір баинің беҗіға кіріп конді. У баі тола чоң баі іді, оғул балесі јок іді, чіраилік јакші бір кіз бар іді; у жігіт карчеҗинің аркесідін кәліп у бакка кірді, кіріп карчіҗесінı істап таптı бір дәрәхнiң учіға конұп олтурупту. Карчіҗесінı индәп туруп іді, ол баинің кизі көрді. Көрұп кешіға кәлді, у жігіттін бір мунча сөз суреді, у жігіткә көңнı тұштı. У кіз, у жігітбилән кошмакчı болді. У кіз айтті: Бүгүн качә ўч қиңда кәлгін! Мән бір мунча пул алаі андін кін сәнің билән биллә качаі, һәр јәргә барсак пул кәрәк болүдү, дәйдү. У жігіткә у сөз макул болді, ўч қиңда кәлмәкчı болұп карчіҗесінı еліп кәттı.

Ўч қиң болғанда ол жігіт пат кәлмәді. У кіз јеніда турған кизнı у жігіт кәлсә мәнің кешімға башлап еліп кәлгін дәп бір јәрдә коіді.

Ол качә бір дариннiң аш әтәдiған кiшiсi дарiнға аш әтiп бе-

ріп пічеҗині еліп օјігә јанді. Бајакі баінің беҗінің кешіға кәлді, бағнің ічідін бір төш чікті, тошнi ішітіп дарінінің ашпәзі ол бағ-нің ічигә кірді, кірсә бір јалғуз кіз јүрідү, беріп кізні тутті, кіз вәкрайдү: Ваі оғрі! дән, у ашпәз коркунчісiда пічакбілән һаива кiлiмән дәп, кізға пічак селіп әттi, кіздің һәмш төш чікмаі јикiлдi у кіз шу јәрдә өлдi, өлгәндiн кiн ашпәз кечіп чікіп օјігә кәлді. Андiн кiн бајакі јігіт кәлді, бағнің темінің кешіға кәлiн төш кiлдi, бағнің ічидә һәмш кiмi јок. Бағнің ічигә кірді, кірсә бір һәмә јатидү. У јігіт көңнiдә айтті: бу кіз маңа сахлап олтуруп ухлап калған чігі, дәдi, дәп беріп у кiзнi охтаi дәп јоләдү, баһса кiмi өлтүрүп којуптi, кіз канға чокуп каптү, енi көрүп коркуп јігіт каштi.

Јігіт օјігә кәлiп iкi колi билән iшiкнi iтәрді, колi кан болған iкән, колінің кені ішіккә јукүдi, օјігә кіріп ішікнi бәкiтiп јатті.

Оl кәчә таң аттi, баi беҗiға кіріп бакса кiзiнiң јенiдә хiзмәт кiлiдiҗан кiзнi кiмi өлтүрүптү. Мунi көрүп ол баi коркуп кәттi, кәлiп хошнiлерiға айтті: мәнiң օјiмдәкi кiзнi бiр кiмi елiп чікіп өлтүрдi; улар кіріп көрдi; улар айтті, беріп мунi шiјамулға айт-кин! дәдi. У баi беріп шiјамулнiң далоҗесiға аңлаттi: мәнiң օјүмдә бiр кiз бар iдi, енi оғрi елiп чікіп өлтүрдi, дәдi.

Андiн далоја кәлiп көрдi, далоја сiнчиләрнi коидi: өлтүргән кi-шiнi теңлар! дәдi. Улар кәтiп iстәп параттi бiр iшiккә кан ју-куiтур. Улар айтті мана өлтүргән кiшiнi таптык, кiзнi өлтүрүп колi кан јукуi кiлiп iшiкнi iтәріптү, колінің кені ішіккә јукуптү, дәдi. Iшiктiн кiшкардi, бајакі јігіт чікіп кәлді, чіккандiн кiн боi-нiға зәнчiр селiп туттi, Далојенiң кешiға елiп кәлді, кiзнi өлтүргән јігіт шу iкән, дәдi, кiзнi өлтүрүп којуп iкi колi кан јукуi бәрiп iшiгiнi iтәріптү, колінің кені ішіккә јукуптү. Бiз енi көрдүк, енiң үчүн бағлап елiп кәлдiк, дәдi. Далоја суредi: бу кiзнi һә учун өл-түрдiң? дәдi. Оl айтті: мән өлтүрмәдiм, бiлмәимән, дәдi. Дәгәндiң кiн сән өлтүрмәсәң сәнiң iшiгiң һәмә iшкә кан болудү. Оl бiл-мәимән, дәдi. Далоја: енi елiп чікіп зiндаңға селiңлар! дәдi. Ап-чiкіп зiндаңға салдi.

Јана үч күндiн кiн елiп чікіп јана суредi; Јана мән бiлмәимән,

дәдi. Дәгәндiн кiн кiнҗа бастi. Шундак һачә јол ап-чiкiп суредi. Оl јигiт өлтүрмәдiм дәп iхрә кәлмәдi. Һәр апчiкiп сурiҗанда бiр кiсма кiн кiлдi. Кiннi көп тарттi, iхра кәлмәдi. Арiда баш алтi аi өттi.

Бiр кун Далоја айттi: Бу оҗуҗа кiн тола болдi, iхра кәлмәдi, у кiзнiң јенiда кiшi бар болҗедi, мунi берiп сураңлар! дәдi. У баиңи елiп кәлiп суредi: Бу кiз сәниң һәмәң iдi? дәдi. Оl айттi; кiзимнiң кешiда хiзмәт килдiҗан кiз iдi, дәдi. Дәгәндiн кiн улар айттi: Бу кiз сениң кiзнiң кешiда Хiзмәт кiлсә бакка һәмә iшкә чиккан iкән? дәдi. Оl айттi; еңi мән бiлмәимән. Андiн кiн оl баиңи кiзинi алдуруп кәлдi.

Оl кiздiн суредi: Бу кiз бакка һәмә iшкә чiкiп-iдi? мунi ким өлтүрдi? Мунi сән бiлсәң растiнi айткiн! дәдi. У кiз айттi: еңi өлтүргән кiшинi мән бiлмәимән. Менi далојениң кешiҗа елiп кiрiңләр? мән растiнi шу јәрдә аитаi! дәдi. Андiн кiн кiзнi елiп далојениң кешiҗа кiрдi, кiзнiң дәгән јуабiнi Далојiҗа айттi. Далоја суредi. Бу кiзнi ким өлтүрдi бiләмсән? дәдi. Ја шу јигiт өлтүрдимү, дәдi. Дәгәндiн кiн оl кiз айттi:

Мән өлтүргән кiшинi бiлмәимән, бу кiз мәниң кешимда хiзмәт килдiҗан кiз iдi, бiр кунi бiр карчиҗа кәлiп бизнiң бакка кәлiп ко-пуптү. Оl карчиҗениң аркесiда бу јигiт кәлiптү, мунi көрүп бу јигiткә мәлiм түштi, јениҗа бардiм, бiр мунча сөз килiштүк, мән муниң бiлән качмакчи болдүм. Сән үч қиңда кәлгiн! мән бiр мунча пул алаi! андiн качелi, дәп iдiм. - Бу јигiт макул көрүп үч қиңдә кәләi, дәп кәтiп iдi. Мән бу јенимдеки кiзнi чикерiп iдiм оl јигiт кәлсә башлап елiп кiргiн! дәп. Бу кiз чiкiп кiрiп кәлмәдi, тола кәчиккәндiн кiн мән өзәм чiкiп јохлүдүм, јохлүсам, кiшi өлтүрүптү, ким өлтүргәнiнi бiлмәимән, дәдi.

Дәгәндiн кiн Далоја айттi. Шоl кәчә үч қиң вахтiда маңган кiшi болса тепiп тутүп кәлiңләр! дәдi. Далоја бұруҗан кiшiләр јүрүп сураштi. Оl кәчә үш қиң вахтiда бiр дариннiң аш әтәдiҗан кiшисi маңган iкән, берiп дариннiң ашпәзини тутүп iдi.

Далоја ениңдiн сөз суредi: Бу кiзнi сән өлтүрдiңмү? дәдi. У айттi: мән өлтүрмәдiм бiлмәимән! дәдi. Дәгәндiн кiн Далоја айттi:

ол кәчә ўш қиң вахтида сәниңдин бәләк киши маңмған икән, ол кәчә сән менип икәнсән, муні сән өлтүрүп сән. Растибилән ихра кәл! болмаса сәни кинаимән, кинап ихра кәлтүрәмән.

Дәгәндін кін ол айтти: рас! мән өлтүрәи дәп өлтүрмәдим. Өгүп кәгин бараттим, бағниң ичидін бір төш чикти, бу нәмә төш икән дәп бакка кирдим. Кирсәм бағда бір јалғуз киз јүрүптү. Ени берип туттум, у оғри дәп кикас салди. Мән киши чикип кәлсә, мәни оғурликка кириптү дәп гуман килар колімда пичак кизға тәгиптү, киз јикилди. Андин кін өзәм коркуп каштим, дәди.

Дәгәндін кін Далоја: бу кизни бу өлтүргән икән, у јигиткә бакар кинларни килдимиз дәп, ол јигитни зиндаңдин чикарди. Баини кичирип кәлип, сән кизиңни шу јигиткә бәргин! дәди. Сәниң кизиңниң дәрдидә тола кинларни тартти, дәди.

У баи кизини у јигиткә бәрди.

Ол өлгән кизниң орнға даринниң ашпазини өлтүрди. Болмаса ол ашпаз өлтүрәи дәп зорбилән өлтүргән әмәс икән. Хитайиң рәсмидә кишиниң колда киши өлгәндін кин, шу өлтүргән кишини өлтүрәдигән икән.

12) Ји Цанцун.

Бизниң бір сөз бар: су баштин лејидү? дәйдү. Пиниң халхи пулидин арилип намрат болуп кәтмәклиги тәпәмиздәки бәгләрниң јамаллиғидин. Hәli бу вахниң бәгләри цанцун, дарин ғалдаи, далојилери булар һәмәси тола јаман болуп кәттi. Булар бір бирсини јасәм, дәйдү. Цанцун һәким шағени, андин төбән бәгләрни коркутуп пулини алидү. Hәким шаға, јут ичидәки пули бар хахларни, Таранчиларни бір бәни ишләребилән гуна којуп пулини алидү. Јакши ети болса, алидү, шундак килип Таранчида һаш пул калмеді, тапкан пулини кәидигән әннини әрәк бәгләр елип болди. Мундак зулмиларни килип һәли бу кунда хахта јәгәли аш јок, кәигәли әңил јок, таранчилар һәр кәси аймакниң халхи бәгләрниң шумлиғидин јокулуп кәттi. Бу бәгләр халхини һәм јокутуп болди, өзләри һәм каздар болуп јокалди.

Ханниң Манчулері һаш вахта шундак болған әмәс, һәли бу кўндә јағәли еши јок әи ичидәк јабдуклерини, әһнини јап јатидў. Авал хандин кўмўш барәтти, уларниңма чоңлері јаман болуп кәткәндин кин кўмўш өтўп кәпти.

Авалки заманда бәгләр һәмәси обдан иди. Ениң ўчўн һәмә хахта пул бар иди, јахши атлері минәтти, јахши әһилләрни кәјәтти, ол вахтеки бәгләр кишигә каздар әмәс иди, җанцун хамамбал, далојлар кишиниң пулини јәмәитти, ениң ўчўн јўт һәмәси тола обдан иди.

Ол вахта Пиға Ји җанцун дәп бир җанцун кәлгән икән, ол җанцун әзи ади, суракни јахши килдигән, кишиниң дәдиға јәтәдигән тола обдан киши икән, ениң вахтида шијамуида бир далоја бар икән, у далојима тола јахши киши икән. У вахта төрт кәптәр җанцунға кәлип дат килиптў.

Бир кўн җанцун һолесиға чикип олтурса төрт кәптәр кәлип алдига тўшўптў. Муниң ичидә бир кәптәр шух турғидак, бу јанки ўч кәптәр дан чокуп јат, шух турған бир кәптәргә кәлип букубук! букубук килип бәчивазилик килғидак, ў кўни шундак килип учўп кәтиптў.

Әртисиғә јана шу төрт кәптәр кәлип, јана шундак килип учўп кәтиптў, ениң әртәсиғә јана төрт кәптәр кәлип јана шундак килиптў.

Ени көрўп җанцун көһнидә хиял килиптў: бўғўн ўч кўн болди, бу кәптәрләр кәлип мундак килғели, булар маңа дат килсени чиги дәп шијамуиниң далојесиға јарлик килиптў: төрт өкшөш әһил кәлгән киши болса, тутуп кәлиңләр, дән.

Далоја сінчиләрни бўруптў: төрт өкшөш әһил кәлгән киши, кәи јәрдә болса, тешип тутўңлар! дәштў.

Синчи дәгән Хитайлар кишини өлтүрўп кашкан киши болса, кишиниң пулини елип кашкан киши болса, һәр киәма јамалликларни килип кеңип јўргән кишиләр болса, буларни тонуп тешип тутўп кәләдў, ениң ўчўн мундак кишиләрни чоңлар јахши көрәдў. Булар әгәр киши истап чикса, һәр кәси пузулини алдига барғанда, бир мискал, ики мискал јармак барәдў. Булар шундак килип јўрўп һәм өзигә пул тапидў, һәм кашкан кишини тешип кәләдў.

Далоја у сінчиләргә төрт әңнә օкшәш кiшiнi тeпiп кәлиңләр! дәгәндiң кiн, булар шәһәрмә шәһәр iстәп јүрүп бiр тағниң iчидiн төрт Хошаңнi тутуп аптұ. Бу төртiнiң һәмi кәлгән әңнә օкшәш iкән. Боиниға зәңпiр селип бағлап далојениң кешиға елип кәштұ. Далоја уларнi елип җанҗуннiң кешиға елип бәриптұ.

Җанҗун сураптұ: сләр һәмә иш килип јүрi сләр? һәмә килдiҗан халк сләр? дәп у кiшиләр айтти: биз хошаң тағлардеки, кайда кiшi јок бутхәни бар иди, шуңа кәтiп берип шуларға шам јандуруп каҗас кәидүрүп тәрбијәт килип јүрәмиз, дәди. Тағда кiшi јок бутхәни бар иди шуңа кәтiп бараттук, бизнi тутуп, боинимизға зәңпiр селип елип кәлди дәди. Дәгәндiң кiн җанҗун айтти: сләрнiң төпәңләрдә кiшi кәлип маңа дәт килди, сләр маңа растини айтиңлар! дәди. Дәгәндiң кiн у төрт кiшiнiң iчидiн бiри айтти: мән хотун кiшi, мәннiң әримнi булар өлтүрүп мәннi тағма тағ елип кечип јүрүп хотун килдү, дәп айтти. Андин кiн җанҗун: булар мән хошаң дәп јүрүп јаман ишләрни тола килҗан кiшиләр кiшiнi өлтүрүп хотуннi елип чиккан iкән; бу үчiннi елип чикип каттик азапбилән өлтүрүңләр! Хакка әврәт болсун! мундун кiн кiшi мундак ишнi һәргис килмисун! дәп бүриди.

Уларнi елип чикип җанҗун айткандак каттик азапбилән өлтүрдi бешини јолларға асти.

13) Јағачниң ихрә кәлгәни.

Бiр кун бiр чоң јолнiң бојида бiр кара јағач бар iкән аңа бiр кiшi еселип өлүптұ. Ени кiрип далојиға аңлетиптұ. Јолдеки кара јағачка кiшi еселип өлүптұ, дәп. Муниң еселип өлгәннi һәш кiшi билмәидү. Андин кiн далоја айтти: андак болса чикип кара јағачтин сураилн! һәмә ишкә еселип өләдү, дәп. Хакка аитип бериңлар: далоја чикип кара јағачтин сурак сураидү, дәптұ.

Көргәли хахлар тола чикиптұ. Андин кiн далоја өзи чикиптұ, чикип өлгән кiшiнi көрүп атиптұ: бу кара јағачнi кiнаңлар! дәптұ. Кара јағачка зәңпiр селиптұ, јағачбилән толғап кiнаптұ. Кiнiҗандин кiн јағачтин бiр тәш чикиптұ: «м» дәгән у тәшнi һүрүп килип

бўтۇптۇ. У һўрўни бирсёниң бирсёға кошуп кесап килиптۇ, бир кешиниң ети болуптۇ «машин» дэп. Андин кин даложа бўруптۇ: Машин атлик кеши болса тутуп калиңлар.

Синчилар чикип хахлардин јўрўп етини сурап ахері ахері бир Машин атлик кешини тепиптۇ. Ениң боинёға занцир селип даложенің кешёға елип кэптۇ. Калгандин кин даложа ениңдин сураптۇ: бу кешини нәмә ишкә өлтүрдўң? дәптۇ. Дәгандин кин бу мән өлгәнини билмәймән, дәптۇ, мән өлтүрмәдим дәптۇ. Даложа айтти: сән өлтүрдің дәп маңа кеши айтти. Мән сәни нәмә ишкә танімән. Сәниң етиңни Машин дәп айтип барди. Болмиса сәниң етиң Машин икәнини мән каидин биләмән? Дәгандин кин ол айтти: мән өлтүрмәдим, дәди. Даложа айтти: муні кинаңлар! дәди.

Ол кешини кинёға басті, кинёғандин кин растини айтти. Ол дәди: бу мәниң бачим иди, тола пулумни јәди, мәниң пулум калмёғандин кин бөлөк кешини аргашип кәттi. Аңа мәниң ачигим кәлди, мәниң шунча пулумни јәп һәли мәни ташлап јана бөлөк кешини обдан көрўп кәттi, дәп берип тартин елип кәлдим. Елип калип мунча тилләп соктум, андин кин кечип чикип кәттi. Калип бу кара жағачка ечилип өлүптۇ.

Дәгандин кин даложа: муні ап чикип зиндаңға селип калиңлар! дәптۇ. Сичинлар чикип ол бачини елип кәткән кешини тутуп кэптۇ. Елип калгандин кин даложа андин сураптۇ: сән кешиниң бачисини нәниң ўчўн тартип елип кәттиң? дәптۇ; дәгандин кин ол айтиптۇ. Мәниңдин пул елип јәп кәтип бармәди, мән пулумни бәргин дәп туттум, тутканда пулумни тепип бәрәлмәди, сән мәни лазим килгин! пулумни бәрмәгандин кин аргаштўрўп јўрдўм, дәди.

Бу сөзгә даложенің тола ачиги кәлди; әр кеши әр кешини лазим килдиганмў, буларниң тола јамаллиғи әмәсмў, пул тапсак хотун алса болмамдў? дәп, мунима елип чикип зиндаңда бәкитиңлар!

Ешма елип чикип зиндаңға салди. Булардин бу ишларини қанцунға аңлетиптۇ. Қанцун айтиптۇ: мундак кеши өлтүрсә болўдў! дәптۇ.

Бир јилдин кин ап чикип икиләсини чепип өлтүрўптۇ. Андин кин ја бәриптۇ, һәр кәси аймак бәчи аргаштўрмәзўн! һәр кәси кеши кешиниң балилерини бәчи килип аргаштўрўп јўрсә ени биз аңлисақ каттик кин килип өлтүрәмиз дәптۇ.

14) Албан.

Піда Ханға хізмәт килідіған јәтти аймак халх бар. Бір кісмесі Манңу. Манңулар ханниң чәрігі, уларниң јәидіған еші, кәидіған кімі хәшләидіған јәрмеғи һәмәси хандин, Манңу һаш охат килип пул тепишни білмәидү, ханниң бәргәнни јәп јатидү. Булар бір јәрдә јеғи болса шуңа баридү. Ханға килідіған албени шубу. Маңсиңдарларниң ічидә һәр кісма аймакниң Манңудин бәги. У хахларниң һәр кісма іш болса кәлип Манңудин болған өз бәгигә аңлатидү. Хан өзи манңу болған үчүн Манңу тола әтивар, һәмә киши ениң үчүн Манңуниң ағзига бакидү. Манңуниң бәги болсима, бәги әмәс болсима охшош көрәдү.

Јана бір кісма халх Шибә Солан, буларниң килүдиган албени ханниң јеғисі болса баридү. Ханниң корбл өртәңләргә баридү. Каі јәрдә хан іш болса Шибә Соландин баридү. Шибә Солан јигирмә јашка јәткәнди кин ханға чәрик килип кујакка кирәдү. Булар керіҗича јүрүп ханниң хісмәтини килидү. Буларниң хізмәткә киргән кишисигә аилігі үш сәрдин кумүш бәридү, тола хізмәт килип үз тапса аида алти сәр бәридү. Хізмәти јарап андин өссә бәг болидү. Кујакка кирмәғәлләригә хандин јәр бәридү, улар у бәргән јәрини тәрип чиккенини јәп јатидү. Бу Шибәни биләдиган Манңу кизил цунселік амбелі бар. Шибәниң ічидин бәг болидигени болса амбалниң кешига кәләдү, кичик маңсиңни амбал өзи којудү. Шибәниң ічидә ғәлвә килған оғурлук килған јаман ішләри болса, дуңјамулға тапшуруп бәридү, мундак ішләрни дуңјамул сураидү.

Јана бір кісмеси үш миң Хамбиң бар. Булар Кара Хитаидин Туңҗавдин Хамбиң болғаллар. Буларниң Хамбиң болуп олтурған алти шәһәр бар, бирси Сүдиң, бирси Тарқи, бирси Чимпанзи, бирси Далосихуң, бирси Чиңсехо, бирси Корғас. Булар һәмәси шәһәр сураидиган Манңудин болған бір қиңтаи бар, бу Хамбиңниң ічидә Сүдиңдә олтурүдү, өзгө маңсиңдарләри Хамбиңниң өзидин. Буларниң іш болса кәлиш қиңтаигә аңлитидү. Буларниң ханға килідіған албе-

ни: бір миң баш жүз кішісі жар тәріп ханның сеңіға Таранчіға ох-шош аш бәрәдү. Калған бір миң баш жүзі ханның чәрігі, жеңі болса барідү, бір мунчеси ханның саңлеріда турүдү; бір мунча қанцун жамул хамамбал жамула албан киліп турүдү, жана хат килідіған даң-зіпаң катарлік жарларда турүдү, ваңхулида албан килідү, ханның жеңі болса барідү. Хамбіңнің албені тола, булардің жеңі куякка кіргәндә ікі үч јил аида үч сәрдән кұмұш бәрідү, андин кін аидін алтї сәрдин кұмұш бәрәдү. Солан Шібәгә бакканда Хамбіңнї јакші көрүдү. Піні жеңі јут килғанда кара Хитаидін Туңгандін үч миң кішині Хамбің килған ікән, буларға алтї жарда шәһәр селип бәргән ікән, һәлї бу вахта Хамбің өлсө ballerі чоң болса орнїға Хамбің килідү, жеңидін Хитаї Туңганны елип кїріп Хамбің килмаидү.

Јана бір кісма аймак Калмак Чакар булар јүрдїған јәјї тағда, буларнїң ханға килідіған албені ханның којї, калеси ilkici бакідү, муниң өскәнини һәр јилїға Хамбіңға Таранчіға Хан улеғї бәрідү. Којиниң өскәнини Манцу чәрігігә бәрәдү. Таранчіға ат, kala болуп јилїда ікі миң торпак бәрідү, Хамбіңға баш жүз хан улеғї бәрідү. Мал бакмїған Калмакларнїң албені өз улеғї билән мис кенидін Кўрәгә мис тошідү, коргошун тошідү, каролға албанға барідү, жеңі болса чәрік болуп жеңїға барідү. Жеңїға бармағаллері Таранчі катарлік ун тошүдү. Калмакнїң албені бу. Буларға хандін бәрәдїғени: чоңлерїға чәиләң бәрәдү, бу јанкилері кўчпнї јәтїшїға жар тәріп өзі јәйдү. Булар ханға һосул бәрмаидү. Королға албанға барғалларға үч аилик јәнсәї бәрәдү, улардін јәнсәјї бір аида бір јерім сәр кұмұш болідү.

Јана бір кісма халх Таранчі. Буларнїң килідіған албені бір кішігә холуктун жар бәргән. Бір кішігә үч јилда бір улак бәрәдү. Ениң билән буларнїң килідіған албені отус ікі хо аш бәрәдү, сәкіс хо арпа, сәкіз хо буғдаї, сәкіз хо хонак, сәкіз хо терік. Ханның сеңїға бәрәдїғени бу. Мунуң тешїда саңнїң далојесї алїдїғени шәнеїлләрї алїдїғени, шазїчїллерї алїдїғени, таранчинїң өзі бәгларї алїдїғени булар болуп бір таранчі әллик хо ашбилән тўғатәдү, мунуң тешїда һәр јиллїғї алтї сәр, јәттї сәр селик јармак бәрәдү. Јилда ванхулида бір таранчі он баш кўндін турўп ікі кетім албан килідү,

мунуң тешіда далојениң іші чікса, җалдаилардин іші чікса, Кўрә ічідәкі чоң мәңсипдарларниң іші чікса, канча кіші лазім болса һәкім шаҗйға хат бәрәдў, һәкім шаҗа бу лазім болған кишләрнә албенібілән раслап Кўрәгә әвәртәдў. Таранчі кәлип он кўн турўп хизмәт килип орнйға бөлөк киші кәлгәндиң кін јанидў. Һәр јиллиг јаз болғанда бәш јўз алтј јўз киші Кўрә ічидәкі мәңсипдарларға кўзгўчә албанібілән хизмәт килідў. Ениң тешіда һәкім шаҗйға өзиниң төпәсидәкі бәгләригә албан килідў; мунуң тешіда јана өстаң чапидйған, кўмўш коҗлаидйған, миҗ коҗлаидйған, ун ташидйған, Камкар Јаркангә баридйған мәңсипдар Хитаиларниң кошнә аткелі канчі улак, канчі киші лазім болса, мундак ишләргә јана таранчидин елип лазім килідў. Һәли бу вахта таранчі бәрәдйған һосулј, селік јармеҗи, килидйған албені еҗир болуп кәттј ениң учун таранчі нампрат болуп пулдин әрилип јәидйған еш јок кәигәли әңнә јок кўнә тола кәттик болуп кәттј. Бу јәттј аймак хахниң ічидә таранчыға охшош кўнә кәттик, албені еҗир киші јок. Булар бәгләргә дат килса һәм киші буларниң һәлиға јәтип сурўмайдў. Хитај болса ма таранчиниң өз бәгләри болса ма таранчидин елип јәсәм, дәидў. Бәш алтј јил болдј Хандин бәрәдйған улеҗинә таранчыға бәрмайдў, бәгләр төпәсидә Хитај билән булар елип јәп кәтәдў. Таранчиниң килидйған албені бу.

Јана бір кisma халх Хитај Туңған. Бәш миң Хитај Туңған гўрўч тәридў, уларниң ханниң килидйған албені ханниң јәрјдин он холуктун јәр тәрадў, сәкиз ходиң буғдај ханниң сеңйға бәрәдў, мунуң тешіда улар бәгләригә, саңниң далојесиға, шәңсильәригә, шәзичиләригә бәрәдйғалләри билән болўп он бәш ходиң буғдај билән тўғәтәдў. Мунуңдин бөлөк албені јок. Јана бір кismesi Јўз Мә јәр тәрадў. Јўз Мә јәргә Ханға бәрәдйған ўч јерим сәр кўмўш, булар ўч миң киші, буларникі албені шубу, мунуңдин бөлөк албені килмайдў. Јана мунуң тешіда бу јанки хамбиң шәһәрләри төрәптә тағниң ічидә болўп јәр тәрадйған Хитај Туңған сәкиз миң бар, буларма бір кишлик јәргә сәкиз ходиң буғдај бәрәдў, јана төпәсидә турғалларға бәргәнибилән он бәш хәбилән тўғўшидў. Буларниң бәргән албені шубу муниңдин бөлөк албені јок.

Јана бір кisma халх Чәмпән. Чәмпәнниң килидйған албені миҗ

кеніда, кўмўш кеніда коргошун кеніда, төмўр кеніда, дәрјаниң суідеки кәмәдә, ванкуліда албан килідіған јәрләри шубу. Мунўң тешида јејі болса, јејіға елип барідў; Ҷанцун јамуіда, Хамамбал јамуіда ат бекип, атниң покіні елип, јамуіниң ічидә килідіған ішләри болса шу Чәмпәлләр килідў. Мунің тешида јана Кўрә ічидәки мәңсипдарларниң јана җидә хизмәт килідіғаллар Чәмпән. Буларниң бір кісма албені бу. Јана бір мунчеси дәрја бојидеки јәрләрдә, тағларниң ічидә әпўн тәрәдў, бу әпўн тәріғәлләр ханға бәрәдйған албені бір мө јәргә төрт мискалдин јармак бәрәдў. Ол јәр тәрідйған Чәмпән төрт, бәш миң бардў. Булардин он мө јәргә әпўн тәрідйғени бар, ениңдин тола тәрідйғени бар, јўз мө јәргә әпўн тәрідйған Чәмпән бар. Белік тутўдйған Чәмпәлләр бар, булар баң цулі бәрәдў, бір сәргә бір мискал баң бәрәдў. Улардин бәш алтї јўз киши болўдў. Шәһәр ічидә олтурған пузул ашкан Чәмпәлләр бар булар јәр киреси бәрәдў, бір ејіз өинің орниға бір јерім сәр јәр киреси бәрәдў. Шоја ашкан Чәмпәлләр, кімар ашкан Чәмпәлләр булар јәр киресиниң тешида шіјамуіға чәи-си бәрәдў. Андин кин јәрниң ічидә Чәмпәндиң јўргән оғрилар, мантучилар, буларма шіјамуіға чәи-си бәрәдў.

Пузул ашкан Хітаилар, мөпаң ашкан Хітаилар, Јупаң ашкан Хітаилар, Шопаң ашкан Хітаилар буларниң бәргән албені чоң. Мопаңниң, јупаңниң, һәр јиллигї јәр киресиға әллик сәр, атмиш сәр бәрәдў. Шопаңниң төрт јамуіниң лазим болўдйған һареғини бәрәдў, јана икї јўз сәр, ўч јўз сәр албан јармеғи бәрәдў. Бәдиндин мәңсипдарлар кәлсә Ўрўмчигәчә алдйға ат хечір елип барідў, киши барідў, буларни мөпаң јупаң шопаң бәрәдў. Хітаиниң даңфа ашкан Хітаилар, һоа-ір-дан ашкан Хітаилар буларникі јана ханға бәрәдйған јармеғи тола. Мунўң тешида таш көмўр колйған Хітаилар төрт јамуінуң колаидйған көмўрини бәрәдў, мунўң тешида ханға һәр хаң атмиш сәрдин јармак бәрәдў. Ат һарібеси килйған Хітаилар бір јилда алтї сәр јармак бәрәдў, мунўң тешида һәр јиллигї јамуіларға бір кетім көмўр әпкәлип бәрәдў.

15) Чоң жармаklar.

Дауван хан öлгөндін кін Шан-Фуң хан болуп олтурдї. Кўмўш чикїдїған шāhārlārнї мāймāчї сокушуп елїп кāтїптў. Манңу ханнїң кўмўш чикїдїған jārї колїдін кāтїп каптў Манңу, чāрїгїгā бāргālї кўмўш jok. Муңа кāңшїп, мїсбїлāн чоң жармак куїсак бїр чоң жармак jўз жармакка jўрїдїған kilсак дāп, чоң жармакнї куїдурдї, бїрїнї jўз жармак jўрїдїған kїлдї, Манңу чāрїгїгā кўмўшнїң орнїда бу жармакнї бāрдї.

Бїр нāчāн кўндін кін бу жармакнї халх кōрўп шундак жармак куїдїған kїлїп jассак жармак куїдї. Чāмпāн, Туңған, мāймāчї Хї-тайлар бу жармакнї toла куїдї, бїр мунча жармак куїдїғаллар баї болуп калдї; бāтхамам кїчїк жармакнї бузуп чоң жармак куїдї. Мунї қанңун хамамбал аңлап, hāmā кїшї мундак жармак куїса жармакнїң āтївар болмаїдў. Бу жармак куїғалларнї тутўп öлтўрўң-lār! дāп jарlik kїлдї. Jарlik kїлғандін кін шāhār шāhāрдā базарда хат чапледї: халх жармак куїмїсун! Jармак куїған кїшїнї тепїп тутўп кāлсā, тутўп кāлған кїшїнї iltїпат kїлїп бāг kїлїмїз, жармак kїлған кїшїнї кін бїлāн öлтўрāмїз, дāп хат чапледї. Шунўң бїлāн мā халх jана жармак куїдў, андїн кін жармак куїғалларнї бїр мунчесїнї öлтўрдї, бїр мунчесїнї зїндаңға салдї, каттїк азап kїлдї, бїр мунча jамallerїнї хоханңаңға салдї, хоханңанда jетїп toлесї öлдї, шундак азапларнї кōрўп турўп jана чоң жармакнї куїдї.

Хоханңан дāгāн jағачтїн jасїған бїр кāпāз, кїшїнї аңа солїса, jа öрө болалмайтїкāн, jа олтурмайтїкāн. Öрө болāї дāсā кї мўрāсї такшїдў, олтраї дāсā бешїнї кї jағачтїн аресїдїн öткўзўп коїған олтралмаїдў. Иңшїп туруп toла кін бїлāн ўч кўндін кін öлāдў.

Шунуң бїлāн мā jана халх jана жармак куїдї. Андїн кін қанңун хамамбал далоjа айттї: шунча кін kїлїп öлтўрсак, халх jана жармак куїдї, мунї токтаткелї болмаїдїған чїғї дāп бїр jўз жармак-lik бїр жармакнї он баш жармакка jўрїдїған kїлдї. Андїн кін чоң пузуллар кїрїп далоjїға дат kїлдї, бїзнїң пузулїмїзда нāчā мїң сār

дін чоң жармак бар, һәли чоң жармак икi пул болўп калди, биз тола зәрәл тартип кәттүк, әмди биз дөзилi болдук пузулимизни жапимиз дәп. Дәгәнди кин далоја айтти: мән қанқунға аңлатаи, елардәки жармакларни јијип елип хенидән пул бәрилін! дәидү. Андин қанқунға аңлатти: бу јүз жармакни он бәш жармакка јүрәдиған килдук, һәли мәимәчиләр кiрiп дат килди, һәр кәсiмизда һәчән миң сәр чоң жармак бар, јүз жармак он бәш жармакка јүрiдиған болди, мунуң төпәсидә биз тола зәрәл тарттук, дөзилi болуп кәттүк дәп дат килди, буларға тола обал болди, дәгәндиң кин қанқун айтти: ундак болса улардики жармакни јијип елип јүз жармаклик жармакка кiрктин јармекi бәриңләр, дәп јарлик килди.

Андин кин шәһәр шәһәргә хат әвәртти һәр кимдә чоң жармак болса, кәлип шижамулға боғлусуп! Бiр жармакка кiрк јармактин жармак бәрәмиз, јүз жармак он бәш жармакка јүрди дәп хат чикарди. Һәр кiшi шу бiр аидин кин кәлсә, жармак төләмәимиз, дәди. Андин кин һәр кәсi шәһәр, шәһәрдин чоң жармак болса кәлип боғледи. Јүз жармакка ханниң ғазничидин кiрк јармактин жармак төләп бәрди. Талада куиған жармакни һисап килса јүз тўман сәр жармак куйди. Бу чоң жармак куисак јахши болидү дәп килған ишi саудуғар килдиған пузулға ханниң ғазнисига тола зәрәл болди. Шу иштин тола пузуллар дөзилi болди, ғазнисидеки кўмўш бәкарға пул төлөп јокалди.

Чоң жармакни икi пулға килғандин кин, ол жармакни јупка килип јана куйди. Андин кин қанқун муні аңлап: бiр сәргә бiр мискал кам болса бiр пулға јүрсүн! дәп шәһәр шәһәргә гөшi хат әвәртин базарға чапледи. Мундак болғандин кин јана бiр мунча пузулларға зәрәл тола болди. Пузулда јупка жармак тола икән.

Бу чоң жармак, Пининиң ичидәки сауду килған хахларни тола јокатти, һәли бу вахтида жармакни таразида тартип алидү. Билмәгән хах јупка жармакни икi пулға елип кәлип, бiр кiшидин сауду алса ени тарезиға селип бiр сәр кәлмәсә адәмлар шу јармактин зәрәл тартип турдү.

16) Кўмўш кенідин зәрәлі.

Ҷанцун Піда ханға хизмәт килмән дәп зәрәл болған ишләрі. Авал чоң жармак куйдурди, ениңдин икi жүз тўман сәр кўмўшкә зәрәл болди, мундак тола зәрәл болғандин кин җанцун айтти: Пиниң теҗида кўмўш чикидиған јәр болса тапиңлар Пидин кўмўш чикиремиз дәп җалдаи, дарин һәким шаға калмакниң амбәллерини һәр кәси такка бӯриди: кўмўш чикидиған јәрни јахши көрүп кәлиңлар! Булар берип икi ўч аи тағларда јўрўп, кўмўш чикидў дәп тағларни көлүтүп ташлерини көрўп, һәр кәси маңсипдар мунча ташни елип кәлип җанцунға көрсәттi. Кўмўшни биләдиған хахлар кўмўш шу таштин чикидў, дәидў, дәп әпкәлип көрсәттi.

Ҷанцун у ташларни көрўп андак болса киши елип берип ташни көлап елип кўмўш чикериңлар! дәп бир җалдаини бир далоҗени, һәким шаҗени бӯриди. Кўмўш чикидиған болса ханниң җазнесидин бәрип турўмиз, дәди.

Булар Көңгөзниң теҗиға берип кўмўш чикеримиз дәп һәчән жүз киши елип барди, ў јәрдә өиләрниң тола килди, бу һәчән жүз кишиниң јигән, ишкәниҗә, лазим болған јабдукка, бу һәчән киема ишкә ханниң җазнесидин пул тола чикти. Ў јәрдә кўмўш чикидў дәп ташлардин тошутти, көмўр көидўрўп тошутти, өигә лазим килидиған јаҗач тошутти, бу зулма јапалар билән тола киши өлди, ўч төрт миң ат кала өлди, ў јәрдин кўмўш чикмаидиған болуп калди, мие чикти, ол мие ўч јилгәча чикти андин кин чикмаидиған болуп калди. Ў чиккан мие өлгөн малниң пулиға јәтмаидў. Ханниң җазнесидин чиккан кўмўш, өлгөн киши бәкарға кәттi. Ханниң җазнесиға һәш паида јок иш болди.

Андин кин Шәрбузучиниң теҗида кўмўш бар дәп токус тарелик таранчилар елип јаткидак дәп аңлап Шәрбузучиға кўмўш көлўған Мулла Баратни һассан тазни Мулла Сўпўргини кўмўп көлуғаллар шубу дәп, җанцунниң алдида елип кәлди.

Ҷанцун улардин сурапў: Шәрбузучиниң теҗида кўмўш толамў?

еләрнi андiн кўмўш кōлап елип јаткiдак дāц аңледiм. Åгәр кўмўш тола болса канчi кiшi, канчi пул, канчi јабдук кәрәк болса мән еләрғә бәрәi! елар баш болуп кōлап кўмўш чiкарсаңлар еларғә тола илтiпат кiлмән, чоң бāг кiлмән, дādи. Дāгандiн кiн улар айттi: у кўмўш чiкiдiҗан иш җaји иш, енi чiкiдiҗенi, чiкмаидiҗенi бiз бiлмәимiз, енi чiкiдў дāп бiз енiң һōддәсинi алалмаимiз; чiкмаидiма дāјәлмәимiз бiз бiлишимiзчә колумиздiн кәлишiчә ханҗа хизмәт килеiн. Åгәр бāхтимiз болса, кўмўш чiкар, кўмўш чiкiдў, чiкмаидў дāјәлмәимiз, дāидў. Дāгандiн кiн ў јарғә јана җалдәинi, далојенi һәкiм шаҗенi бўриди, булар јана нāчән јўз кiшi елип берiп бi салдуруп таш кōлап, таш тошутуп, кōмўр кōидўрўп, кōмўр тошутуп, бiгә салҗели јаҗаш тошутуп, хахнiң јәидiҗан унiвi, гўрўчнi, ләзим болўдiҗан јабдубиңи, булардiн тошутуп хакка тола јаман јапалар болди. Мунда јана тола мал өлдi, бiр јилдiн кiн тошуҗан ташнi кўмўш кiлмiз дāп кōидўрўб-идi, һаш нәмә чiкмедi. Мунча халхнiң ишләгән ишi, јәгән, ишкәнi, бiгән мелi һәмәсi бәкарҗа кәттi. Ханнiң җазнесiҗа јана канча тўмән сәр кўмўшкә зәрәл болди.

Бу јардiн кўмўш чiкмаҗандiн кiн Баi Јанҗу дāгән таҗда Кўрāғә ўч тōрт јўз чакрiм јiрак ў јардә кўмўш чiкiдў дāп јана кiшинi тола елип берiп авал јолнi јасаттi. Нāчән јўз кiшi баш алтi аида јолнi јазап болди, андiн кiн кiш болуп болди. Оl кiшнiң ичидә јаз болҗича јаҗачбилән ў јардә бi јасаттi, јаз болҗандiн кiн, баш алтi јўз кiшi елип бәрiп кўмўш чiкiдiҗан ташнi кōлап тошуттi, баш алтi аидiн кiн оl ташнi отка селип кōидўрдi, һаш нәмә чiкмедi. Ўч тōрт кетiм отка селип кōидўрдi һаш нәмә чiкмедi. Чiкмаҗандiн кiн җанҗунҗа аңлаттi хахнi јандурўп аттi. Ў јарғә јана хахнiң ишләгәнi, мелинiң бiгәнi, һәмә болҗан зәрәл бәкарҗа кәттi. Бу ўч тōрәптә кўмўш кōлап ханнiң җазнесидеки кўмўшкә, нāчән јўз тўмән сәр зәрәл болди, нāчән миң ат kala, нāчән тўмән җиң ун нāчән јўз кoi јәгәли елип барҗан, ишләгән таранчi, бiгән таранчi, булар һәмәсi таранчiҗа зәрәл болди, бу иш таранчиларҗа каттiк зулма болди.

Пиҗа кәлгән җанҗунлар јармак куидурўмиз, кўмўш тапемиз дāп ханнiң разнесидеки кўмўшнi јокутуп болди, мунiң тешидә таранчi-

лерині ат улерині өлтүрүп пулідін арип, каттик зулмлар килди. Шу ишлар болуп Ииниң ичидәки һәчән аймак хакка тола зәрәл болди.

Мунча ишлар Ианцун өзи зәрәл килип хандин коркуп дүри јәп өлди. Әгәр дүри јәп өлмәсә, хан бу ианцунни өлтүрүп пулини таланға којуђиған икән, өзи дүри јәп өлүп балавакиси таш калди.

17) Таранчиниң огрїлерї.

Бизниң Булпада таранчиларниң ичидә бир мунча јаман огрїлар бар идї, улар һаш Хитаидин коркмаитти, һәким шағениң сөзини аңлїмаитти, каїдак киши јолда учурїса сәнї өлтүрәмән дәп ат, әгәр, токумни, әннини тартїп аңлатти. Улар кәлип һәким шағиға аңлитатти, һәким шаға уларни тутуңлар киши чикарса туталмаитти. Мундак ишларни тола килди.

Калмакка оғурлап парса һәр барғенида отуз кїрк ат оғурлап елип кәлатти, ени елип кәлип ханниң илкисини баккан Манцуға икї атни бир атка бәрәтти, Булар Манцубилән сөзини бир килип каїда кишиниң мелї болса оғурлап кәлип коїмаитти. Мундак килип јүрүп бу оғурлар һаш кишидин коркмаїђан болуп кәтти, елип кәлгән етини ханниң илкисіға кошуп тамға бесип әтәтти, у атларниң әгәси аркесидин кәлип, бу ат мәниң етим дәсә, ат баккан Манцулар уларни тутуп урүп кїнап, сән бу атни мини килип, ханниң илкисидин бир мунча обдан атлерини оғурлап кәттиң, бу јаман атларини мунда ташлап кәтпсән, һәли кәлип сән ханниң Манцулерини огрї килип етимни тонудум дәисән дәп уларға тола зулма килип төрмәт килип алған атни һәмә килдиң дәп зулма билән ихрә кәлтүрүп бир атка токуздин ат төләтип елип, шундак јалаларни килғандин кин, һәр кишиниң етини оғрї елип ханниң илкисіға касса һаш киши берип етимни тонудум дәмәидү. Ениң ўчўн бу оғрїлар јаман болуп кәтмәкligи шу Манцулардин. Ениң ўчўн бу оғрини туткелї чикип туталмаїдү. Булар кечип берип илкї баккан Манцуниң өјигә кїрїп аїїдү. Ениң ўчўн һаш киши туталмаїдү. Манцуға булардин паїда тола болғашка Манцу буларни јошурудү. Оғрї јок болса илкї баккан Манцуларға иш тәс болудү,

өлгән атнѣ, जोकुған атнѣ оҗрлар ат оҗурлап апкалип тошкузѣдѣ. Ханнѣ җазнесидін һәр кәсі илкиҗа ат сепіп елип кошкун дәп һәр јиллигѣ он сәкиз јамбу бәрәдѣ. Бу ханнѣ җазнесидін бәргән јамбунѣ җалдаи, ат баккан Манҗулар өзѣ јәидѣ, ениң үчүн мундак чоң оҗринѣ тола јахши көрәдѣ.

Әгәр мундак огрѣ тутулса бу ат баккан Манҗулар җалдѣа аңлетіп канҗи јармак лазим болса әгәр үч төрт јүз сәр лазим болса бәрәдѣ. Булар тутулса у јармакбилән кутулуп кәтәдѣ.

Мундак килип јўрўп тола оҗурлыкларнѣ килип хахнѣ тола булап елип һәким шаҗа кылеҗинѣ тиндурмеді. Андин кин һәким шаҗа айтти: бу оҗурларнѣ ишнѣ җанҗунҗа аңлетіп өзимиз чикип тутуп елип кәлип каттик азапбилән өлтүрсәк андин кин оҗриҗа әврәт болуп оҗурлык килмас дәдѣ.

Андин кин бу јаман оҗурларнѣ ишнѣ җанҗунҗа аңлатти; мундак јаман оҗринѣ бир икисинѣ бизнѣ шәһәрдә кин билән биз өлтүрсәк, ени бу јанки оҗрлар көрўп коркуп оҗурлык килмасм'икән, дәдѣ. Җанҗун айтти: андак болса шундак килиҗлар! дәдѣ.

Андин һәким шаҗа кишибилән пәлballарбилән чикип бу јаман икѣ оҗринѣ тутуп кәлдѣ, елип кәлип бир һәчән кўн зиндаҗа селип кин килдѣ. Андин кин елип чикип, базарнѣ отурсѣда төрт козук кекин бутидин колѣдин баҗлап јәргә кәрип јўздин тајак урдѣ, ениң билән өлмәдѣ, ол икѣ оҗринѣ јўрагига пчак тиктѣ, андин кин өлдѣ, јәргә кәриклик үч кўн турдѣ, јахши, јаман хахлар бәтһәмам көрдѣ; үч кўндин кин итнѣ өлўгинѣ сөрәгәндәк, сөрәп елип чикип шәһәрнѣ тешѣа ташледѣ. Ол ташлиҗан јәрдин урук туккаллерѣ кәлип елип кәттѣ. Шундак јаман кин билән өлтүрдѣ.

Јана калҗан оҗрлар оҗурлигинѣ ташлимедѣ; бир пәчәләри уларнѣ өлтүргәндин кин теһѣ јаман болуп кәттѣ.

У јаман болуп кәткән оҗурларнѣ кәлин дуңјамунѣн далојесѣа аңлетіп кәлдѣ. Далоја айтти: бу оҗурларнѣ өзәм киши чикерип тутўп елип кәлип өзәм кинаимән, дәдѣ. Андин кин он, он бәш, јигирмә атлик јәјѣ бәрѣдѣ. Јәјилар далоја бу ишкә бўриҗандин кин оҗрѣ тутумиз дәп хошал болушўп килич, һәиза, төмўр токмак елип чиктѣ. Оҗурбар јутка бардѣ, берип оҗринѣ өјинѣ чөрўсинѣ куршап турдѣ. У

оғурлар јајиниң калғанини көрүп етиға минип колиға наиза елип јајиларни аркеси јандуруп коғлап ики оғри бу јигирма атлик јајини уруп јикитип ат ағар тохумлерини јабдуклерини һәмәсини тартип елип јајиларни бәтһамам пада килип коиди. У јајилар ики оғрини туталмай, ат ағар тохумлерини, јабдуклерини бәргәнигә тола иза тартти, әмди далојениң алдиға һәмә дәп баримиз? кайдак болса шу оғриларға јалбипелин ат ағар тохумимизни бәргин, шундин кин сларни туткели чикmailin дәп јакши сөзларни килип атларни алейин! дәштти. Булар берип јана бөлөк бир оғриниң өјигә барди, аңа тола јакши сөзларни килди: сән берип ики оғриға аитип бизниң ат, ағар тохумлеримизни елип бәргин. Мундин кин биз сизларни һәргиз тутmailin, дәп уларға бир мунча пул барди. У сөзларни айткандин кин атлерини ағар тохумбилән барди, бу јанки јабдуклерини бармади. Атлерини алғандин кин, јајилар етиға минип кәттти, далојениң кешигә калди, у оғриларниң јамаллигини аитти. Бу оғурларни аз киши туталмаиди, муңа тола киши чикканда тутүдү, дәп аитти.

Андин кин далоја һәким шағиға аитти: бу оғурлар тола јаман, дәидү, мән чикарған кишилар туталмантү, слар өзәңлар тола кишибилән чикип тутуп кәлиңлар! туткандин кин уларға каттик кин килип парлайин! дәди.

Андин һәким шаға тола кишибилән чикип буларни һәчә кўн коғлап јүрүп мәшәкатбилән тутти. Туткандин кин елип далојениң кешигә елип калди. Далоја уларға каттик кинларни килди, ики ўч ай зиндаңга соледи, һәр кәчәси кинеди, андин буларни Баи Көл дәгән јәргә парлап чикарди. Уларни парлиғандин кин елип кәттти һомулдин өтүп јәтти кўн јол маңгандин кин бошунүп кечип јана Ииға калди. Кәлгәндин кин, бири оғурлуکتин чикти, бири илгәркидин јаман болуп кәттти.

Андин далојесигә јана аңлатти, парлиған оғрилар кечип кәттти, кәлип илгәркидин јаман болуп кәттти, дәди. Далоја андак болса милтик билән етип тутуңлар! дәди. Андин кин бир мунча јаман оғурларни милтикбилән етип өлтүрүп тутти. Јана муниңбилән оғри јокүмедди, јана калғаллар оғурлик килип јүридү. Оғрини һаш вахта өлтүрүп тугаткәли болмаит икән.

18) Мантучі.

Јана ікі јаман оғрі оғурлеғіні ташлап, хотуллеріні Кўрәғә еліп кәліп мантучілікка коіді. Мантучілікка којуп тапкан пуліні јән Кўрәдә јатті. Ені бізнің ахулар аңледі.

Һәкім шағиға айтті: ікі оғрі оғурлеғіні ташлап хотуллеріні Кўрәғә еліп беріп мантучілікка којуптў. Әмді калған јамаллар булардін ўрғанўп һәмәсі шундак килідў. Буларні алдурўп кәліп каттік јазә бәрәк болудў, дәді.

Дәғәндін кін һәкім шаға Ішкул Пашаһні бўриді: Кўрәдә ікі оғрі бар дәп хотуллеріні Кўрәғә еліп беріп мантучілікка којуптў, сләр беріп ол оғріні хотуні билән еліп кәлиңлар! дәп бўриді Ішкул Пашаһ беріп уларні хотун балләрибилән еліп кәлді.

Һәкім бәг улардін сөз суреді: сән һәмә ішкә хотунуңні Кўрәғә еліп бардін? Дәғәндін кін ол айтті: мән өзәм таранчі јәрімні тәрәлмәдәм, охат килип пул тепіп ханниң һосулини бәрәи дәп бардәм. Һәкім бәг айтті: кәсі таранчі хотуніні кўрәғә еліп беріп ханниң һосулини бәриптў; бу сәһиң јамаллиғиң әмәсмў? дәп һәкім бәгһиң ачигі кәліп, кірктін камчи урўп путиға көтәк селип буларні зиндаңға салді. Төрт бәһ әи зиндаңға кін килді. Андин кін чикіридіған вахтда чикеріп буларниң килған јамалликлеріні ахуларға аитіп муңа калған јазәһи сләр килиңлар! хаққа әврәт болеун! мундин кін хотуніні кўрәғә һәргис еліп бармўсеун! дәп ахуларға тапширіп бәрді. Ахулар уларні шәриәт һөкмә билән сурап әрләріниң коліні аркесиға бағлетіп ўзигә кара сўрўп хотуллеріниң ўзигә кара сўрўп ашәккә тәтўр міндўрўп ашәккәниң чумбурини у хотуларниң әрһиң боиниға бағледі, боинибилән ашәккәни јөтўллағип һәр кәсини икідін киши чубук билән сокуп кишкирді, мантучілик килғанниң јазәси шубу! дәп чубук сокудў. Бу мантучілик килған төрт кишини бир күн шәһәрһиң кочилеридә јөтўллап јўрді. Улар кишкеріп јўридў: Мантучілик килғанниң јазәси шубу! дәп. Уларни шәһәрһиң ичидәки јахши јаман халх һәмәси көрді, бир күн кәшкәчә шәһәрһиң ичидә јөтўллап јўрўп һәр

касіні баш јўздин тола рак чубук сокті. Андин кін јўбзәгї, әллік беші кішкеріп бу оғурларні тапшуруп бәрді.

Мундүн кін јамаллик килса кәліп бізгә аңлатиңлар, мундүн каттік азап киліміз дәді. Уларні јўбзәгї әллік беші јўтиға еліп беріп таранчилік килдурді.

Јамалларға шу кісма јазәларні килді, јана болса јамаллар јамаллејині ташлімеді, оғрілар оғрілік килип јўридў, мантучілар мантучілік килдў. Адәмні кінбилән тўзўғәлі болмайт ікән.

19) Оғас.

Бурун заманда Піда Оғас дәп бір патішә өткән ікән, у тола јахші патіша ікән, өзі сеҳи ікән, сәитләрні тола јахші көрәдїған ікән, сәитләрғә пул, ат, kala тола бәрәт ікән.

Бір кўні Оғас патіша оға чікіптў, јенип кәлгәндә бір кіші бағ суғағелі су ашкан ікән, су улук кәліп кочїға чікіп кәтіптў. Ол суға Оғас патішәнің еті баткакка тетіп Оғас јікіліптў, Оғас аітіптў: бу кочаға су кім којунтў, істәп теңиңлар! дәптў. Андин кін сәитләр істәп парса бір lōla бәчә бағни суғўруп јўрўптў. Сәитләр сураптў: суні сән аштиңмў? дәп ол аітіптў: мән аштім дәптў. Сән ашкан болсаң кочаға нә су којўсән, сәни патішә чілаидў дәп патішәнің алдїға еліп беріптў, сәитләр патішаға аітіптў: кочїға бу lōla бәчә су коїған ікән, дәптў. Дәгәндін кін патішә сураптў сән кочїға нәмә су коїдуң? Дәгәндін кін ол аітіптў: бакка су ечін ідім, су улук кәліп каптў кочїға чіккеніні мән билмәштў мән, дәптў. Дәгәндін кін сәитләр аітіптў. Бу сәитләрдин әмәс бу lōla бәчә, енің ўчўн кочїға су којудў, дәптў. Дәгәндін кін Оғас патішәнің ачїғи кәліп у lōla бәчәні кірк тајак уруп чікеріп аітіптў.

У lōla бәчә касам кәліптў: мән бу сәитләрнің бешїға јәтмәсәм һәрғіз lōla болмай! дәптў.

Андин кін өзіні сәит сўрәттіні јасаптў кәліп патішәға нөкар

кіріптү. Мән сәйтләрдин болумән патішәға хізмәт кілсам дәп кіл-
дім, дәптү.

Дәгәндін кін патішә мән сәйтләрдин дәгәндін кін нөкәр аптү.
Патішәнің хізмәтіні җахші кіліптү бір ікі јилдін кін патішә ені
җахші көрәдигән боптү. Ол кўні ол патішә аш јап олтурді ікән ол
патішәнің ішігә бір җадаі кәліптү, җадаіні көрүп алдїға ашнің
ічигә бір мунча алтунні тикіп ләла бәчәгә бәріптү. Җадайға еліп
чікіп бәргін! дәп.

Ол ашні әпчікіп җадайға аітіптү, патішә саңа јап олтурған
ешні чікарді, мән саңа бір мунча пул бәрәі, ашні маңа сетіп бәр-
гін! дәптү. Ол җадаі ашні сетіп бәріптү. Җадаі ікінчі кўні јана
кәліптү, кәлгәнні патішә көрүп јана бір табах ашнің ічигә јана бір
мунча алтун тикіп чікеріптү. Јана ләла бәчә еліп чікіп, бір аҗрік
сіңнім бар іді, бу аш аңа дүрі іді бу ешні маңа сетіп бәр! дәді.
У җадаі јана ашні сетіп бәріптү. Ұчінчі кўні јана кәліптү. Па-
тішә ені көрүп у җадайға ачигі кәліптү, бу јаман җадаі ікән, мән
ікі кетім аш бәрдім, ічигә алтун тикіп ол алтунні бу балесідін ба-
лесіға јап тўғатәлмәдигән алтун. Шунча пул бәрсәм јана кәліптү.
Кічкеріңлар! бір мунча сөз сурап бу җадаіні өлтүрәмән, дәптү.
Чікіп җадаіні еліп кіріптү. Патішә җадайдін сөз сураптү: сән ікі
кўн кәлдің, мән саңа ікі табах аш бәрдім, енің ічигә тола алтун
тикіп бәрдім, сән у алтунні балаңдін балаңға јап тўғатәлмәисән,
мән саңа шунча пул бәрсәм, сән пулға тоімаі јана җадаілік кіліп
кәліпсән. Сәні өлтүрәмән! дәптү. Дәгәндін кін у җадаі аітіптү:
патішә бәргән ашні көзүм көрәдү, колумбілән тутмедім. Аш еліп
чіккан кіші бу аш, мәнің аҗрік сіңнім бар іді, шуңа дүрі дәп
маңа азрак пул бәріп, сетіп еліп кәтәдү, дәді.

Бу сөзні патішә аңлап ачигідін һушідін кәтти, тәхшідін јикілді,
бір вахтін кін патішә һушїға кәлді, мән сәйтләрні тола җахші кө-
рүп шунча пулларні бәрсәм јана мәнің ішігимгә кәлгән җадайға пул
бәрсәм ені җадайға бәрмәптү, әмді аләм ўзидә сәйтләр болса һәмә-
сіні өлтүрүп, кенда тўғұрмән јўрўтпн ун тартпн нан әтпн јәймән,
дәп касам кіліптү. Ол сөзні у ләла бәчә аңлап патішәнің ордесідін
кечиптү, беріп јана илғаркідәк ләла бәчә болуптү.

Патішā бір тўғұрмāн јасетиптў, сәитләрнī јіјиптў сәитләрнī тўғұрмāн бешіда һәмәсінī өлтүрүптў, кан кәтп кәлп тўғұрмāн јўрмāптў. Өлтүрмәгән сәитләр јіклешип худадин тиләп дуа кпптў, шу тўғұрмāн јўрсә ун чікса бїз бу залімнїң колїдїн кутулсак дәп, азмандїн бір пача булут кәлп ол каннїң тәпәсїдә јаңмур јакїдў, ол кан ібп кан актї, тўғұрмāн чөрўдї бїзәрә ун чїктї, ол уннї Оңаска нан кїлп бәрдї. Ол наннї јәдї, Оңас залім болуп кәттї.

Бајакї ләла бәчә сәитләр туткан вахта сләрнїң бешпцларға (sic!) јәтмāн дәп касам кїлған идї, шунїң сәбәбї билән сәитләрнī өлтүрдї, шундак јахшї патішā залім болуп кәттї. Залім болғандин кін ол сәитләрғә бу јанкї хахларға тола зулмїларнī кїлдї, һаш кїшигә рәхмә килмедї.

Патішанїң бу јаман болуп кәткән шумлејидин Худаї та'ала балә әвәрттї, у шәһәрғә асмандин кум жејп ол патіша шәһәр ічидәкї кїшләрїбилән кумнїң астенїда өлдї. Уларнїң алтун кўмўш, пул, мелї, јахшї јабдуклерї һәмәсї кумнїң астинда калдї.

Мунї калмак заманесїда калмаklar кәлап теппн алған ікән. Калмак бу пулларнī алғелї узак јїл болуптў.

Андин кін Хїтаї кәлп Калмак билән сокушуп Іліи Хїтаї елпттў. Ілі Хїтаїға тә'алїк болғандин кін Кашкар, Јаркән катарлїк шәһәрләрдин Іліға кїшї елп кәлп таранчї кїлпттў. Оңас шәһәр кїлп олтурған јәрнї у Таранчїларға бәрпттў. Таранчїлар бу јәрнїң бір мунча јәрләрнї тәрїлғў кїлп ашлїк тәрїп Ханға һосул бәрїп арїда јўз јїгїрмә јїл өтүптў. Дау-Вақнїң јїгїрмә бїрпнчї јїлї Ілїдәкї таранчїлар кїтаптїн аңлап бїр јәрдә Оңаснїң шәһәр бар ікән. Кум жејп пул мелї кумнїң астинда калған ікән калмак заманесїда бїр мунча пулларнī Калмак кәлап елпгў. Андин калғеннї теппн алїмїз дәп таранчїлар кәлап бїр мунчесї алтун, кўмўш теппн алдї.

Таранчїлар тола кәлп кәледї јәрнїң астенїдекї Оңас вахтїда калған јабдуклернї теппн чїкардї. Спнған чїнә, коза кача, адамнїң устукенї тола чїктї, алтун кўмўш хахлар тола теппн алдї. Андин кін мїс тәмўр чўрўп кәтпттў һаш кәрәккә јарамаїдў. Палчїкнїлән јасїлған качїлар, уларма алғандин кін сїшп кәгїдў, туткелї

болмайдۇ. У јили кишләр алтун кўмۇш кѳлаиміз дѳп јірак јәрләрдин јәрлік киши Хитаі Туңған тола кѳлді. Јамбур јакмеді, кўндѳ шамал бѳран чікті хахнѳ тѳрігѳн ашлігі шамалда јәр куруп јаман болуп кѳтті. Андин кѳн һакім шаға ахуларға айтті: бијил јамбур јакмеді, кўллігі шамал чікіп хахнѳ тѳрігѳн ашлігѳні курутуп ѳтті. Сизләр ахулар һәр кайакка беріп тилѳп килиңлар! дѳді.

Дѳгѳндин кѳн ахулар айтті: Јірѳилаңда Оѳаснѳ шѳһѳрїдѳ алтун кѳлаиміз дѳп јәрнї кезіп јәрнѳ астенїдеки адѳмнѳ устухаллернї ечїп талаға чікеріп ѳтїптѳ. Адѳмнѳ устухенї улук. Енѳ ѳчѳн јамбур јакмайдѳ, кўллігі шамал бѳран чікїдѳ. Ў јѳрдѳ хахнї алтун кѳлатмїса, чіккан устухалларнї ѳрѳк тѳріп елїп бїр латїға јѳргѳп јѳргѳ кѳмсѳ болїдѳ. Алтун тепїп алған хахлар ахрїға обдан болмайдѳ, дѳді. Андин кѳн ѳ јѳргѳ кѳи кала елїп беріп уларнї ѳлтѳрѳп аш кїліп кур'ан окутуп Худаї та'аладин тилѳп дуа кїлса андин кѳн јамбур јағар, дѳді. Бу сѳзнї һакім шаға ахулардин аңлап ол јѳргѳ икї бѳгнї ѳвѳртті: алтун кѳлѳн Хитаі Туңған болса јәрлік киши болса ѳ јѳрдин кѳнлаңлар! Ў јѳрдѳ ечїліп калған адѳмнѳ устухенї болса јїгіп елїп бїр латїға јѳргѳп јѳргѳ кѳмдѳрѳңлар, дѳді.

Андин кѳн һакім шаға бѳрїған бу икї бѳг беріп алтун кѳлѳнларнї һѳмѳснї һакім шағенѳ һѳкмѳн тѳкѳзѳп уларнї кѳнледі. Андин кѳн устухаллернї тѳріп елїп јѳргѳ кѳмді. Андин кѳн јенїп кѳліп учурнї һакім шағїға аңлатті. Андин кѳн һакім шаға јїгїрмѳ кѳи, он кала, бѳш мїң қиң гѳрѳч, јѳ ѳвѳртті у јѳргѳ бї елїп беріп тїкті. Шѳһѳр ичїдѳкї ахуларнї јѳт ичїдѳкї имѳларнї ак сахалларнї у јѳргѳ ашка чїлатті, бу елїп барған кѳи, кала, гѳрѳчларнї аш кїлдурді, нѳчѳ мїң киши јїгілді. Ашнї јѳгѳндин кѳн Худаї Та'аладин мунаѳѳт окуп јамбур тїлѳді. Андин јамбур јѳдї, шамал бѳран чікмеді. Ў јѳрдин алтун кўмۇш тепїп алған хахлар икї јил, ѳч јил обдан јѳрдї, андин кѳн пулїдин ѳрїлді, бїр нѳчѳлѳрї бала ваки-сїбїлѳн ѳлѳп јѳкап тѳгѳп кѳттї. Ў јѳрдин пул тепїп алғалларға һѳш кїшигѳ јарашмеді, мундѳн кѳн һѳш кїм беріп ѳ јѳрдин пул кѳламайдѳ. Бу Пїнї ичїдѳ болған иш, мунча текї узак болмеді јїгїрмѳ икї јил болді.

20) Каштеки пули.

Бурун заманда Манңу Калмак билән сокушуп Пини алған икән. Пидә бир мунча Хитаи кәлип икә үч јил Пини өзигә тә'әлик килип сурап олтурған икән, кин Калмаклар кўч тепип, Омурсана дәгән Калмакларға баш болуп, Хитаибилән сокушуп, Хитаиларни качуруп, Аи җанңун дәгән бәг кечип Каш дәрјасиниң бојиға бериптў. Нәчән јўз тўғадә алтун кўмўш, јамбуларни јўхләп елип берип Каш дәрјесиға төкүптў. Калмак аркесидин барғандин кин Аи җанңун өзима өзини суға ташлап шу јәрдә олўптў. Андин кин Пини јана Калмак елип, Калмак сурап олтуруптў. Јана бир нәчән јилдин кин, Хитаи кәлип Калмак билән сокушуп, андин кин Пини јана Хитаи елиптў. Калмакниң бир нәчәлләрини тутуп тола өлтүрүптў. У вахта бир җанңун кәлгән икән. Калмакниң ламилери җанңунниң алдиға берип көрүнүптў, бу көрүнгәли барған ламилар бәш јўз киши икән. Җанңун бу бәш јўз ламені әрәк өлтүрүптў. Андин кин бәш јўз ламені өлтүрдўм дәп ханға хат боллаптў. Хан бу хатни көрүп уларниң өлтүргәнигә тола җанңунға ачиги кәлиптў; бу бизгә караған хах болса нә үчүп өлтүрәсән. Мундин кин шундак иш болмисун дәп хандин хат кәлиптў. Икә үч аидин кин бу җанңунниң өзи јүтиға јандурди, орниға бөлбк Җанңун болуп кәлиптў. Бу Пидә җанңун болуп олтуруп Аи җанңун олгән јәридә ташка хат бўтўп, Аи җанңунниң суға ташлаған алтун кўмўшларини, Аи җанңунниң вахтида болған ишларни һәмәсини ташка бўтўп јәргә кадап олтурғузип којуптў. Андин кин Кашкар, Јаркән, Аксудин киши елип кәлип Пига таранчи килиптў. Бу иш болғели јўз јигирмә нәчә јил болуптў.

У вахта кадйған таш һәли шу кўндә бар хетини киши окузели болўдў. Хети манңуча, Хитаича јәрликчә үч кисма хат бар.

У вахта суға ташлиған алтун кўмўшни Шәм-Пуңниң биринчи јили җанңун тепип алимиз дәп көрүп кәлгәли бир маңсипдарни әвәртиптў. У маңсипдар суниң тегиға чокудиған Чәмпәлләрдин он Чәмпән елип бариптў. Јигирмә бәш кўлўк карабилән Каш дәрјасиниң боји берип

Аі җаңгун пул төккән җәрнә көрүп суға Чәмпәннә т'шүрүп суні чиллап көрсө, чуңкурліҗи баш җаң чікіптү. Баш җеңи он кулач кәләдү. Каш дәрҗесінің кайнам җәрнә болмаса Каш дәрҗесінің өз җәрнә үч чі, төрт чі, баш чі кәләдү, суі еніңдін чуңкур әмәс акидіҗепі іттик. Енің үчүң оі дәрҗеҗа кәмә саҗелі болмайдү. Андін кін сучі Чәмпәндін ікі Чәмпән бекиңлар! дәп, Дәрҗенің тәҗгә т'шүрүптү; Улар дәрҗенің тәҗгә т'шүп бір са'аттін кін дәрҗенің тәҗгидін кум еліп чікіптү. Күмүшнә тапкелі болмайдү кум тола келін дәптү.

Јана ікі үч күндін кін јана ікі бөлөк Чәмпәннә т'шүрүптү уларма бір са'аттін кін күмүшнә тапкелі болмайдү, кум келін! дәптү. Андін кін барҗан мәңсиплар јігірмә баш күн карелі тошкіча шунда јетіп, јігірмә баш күндін кін кәліп учуринә җаңгунға хаммамбалға аңлетіптү. Дәрҗенің тәҗгә түшкән Чәмпәлләр аитіптү: Кум тола келін алтун күмүшнә тепіп аҗелі болмайдү, дәптү. Дәҗәндін кін ү җәрнә бактурмеді.

IV. MÄCÄLLÄP.

(Китаптин алған сөзләр.)

1) Хаң-ші.

Бурун заманда Мангудин Хаң-ші дәп хан болған ікән, өзі батур ікән, тола јахши кіші ікән, Өзінің јахшиліҗидін Хитайлар ойнап еліп Хаң-шінің вахтда өткән ішләрнә ойнайдү. Хаң-шінің бір кісма ішинә мән оинда көргән, шунә тәхрар килип айттим:

Хаң-ші kallik вахтда ордесіда турмайт ікән, башха аңил кәјип шәһәрма шәһәр јүрүп јүтинә чарлап јахшинә јәменинә јана јүтинә ічидә кайдак іш болса көрәт ікән. Хаң-шінің јүт чарлап јүргәнинә бәҗләрі јүтидеки ушмак халх білмәйт ікән. Хаң-шінің бір кара

ашагı бар ікән, һәр кўллігı баш јўзнің јолінı маңған ікән. Хаң-ші јўт чарлап чікса, ол ашақнı мінп шähärма шähär барат ікән. Енїң бір јамбурлук тоңı бар ікән, бешіға кәйдіған јамбурлук јиңмо-зесі бар ікән, мунı ханнıң һөкөмалері раслїған јамбурлук јиңмо-зесі ікән. Кўн иссік болса, иссік өтмөйт ікән, һауа сөк болса, сөк өтмәйт ікән, шундақ хасітї бар әңіл ікән.

Бір кўнı Хаң-ші хан ол кара ашагнı мінп јамбурлук тоңнı кәјп јўт чарлап чікіптў.

Шähärма шähär јўт чарлап кәлп бір шähärғә кәлп цу-фаңға кірп, даı-цу ічп аш бұрітіптў. Һәш цаң-ғуда у кішіғә охшош бұрітішнı бїлмәйт ікән. Цу-фаңнıкі таң-десі ол кішннң аш бұрігенідн көңнїдә айтті: бу чоң кіші мәлїм болўдў. Башха кіші болса мундақ бұрітішнı бїлмәйтті, дәдї. Хан ікәннн бїлмәдї, берп billä олтуруп billä һарак іштї.

Андін кн айтті: оінчі болса оін оінтелін! дәдї. Таң-ца оінчнı кшкїрдї цу-фаңда оін оінатті. Енїң аресїда Таң-ца мәс болуп ухлап калдї, андін Хан кәтмәкчї болуп чіктї, хандн јәгән ешнı оін оінатқан јармејнı шәп-снн һисап кїлдї, сәкїз сәр ўч мскал болдї. Андн хан айтті: мәннң јенїмда јармак јок даң-заңға хатлап кої! дәдї. Ол шәнсн айтті: мән сәнн тонумаїмән мән цаң-гу-денн кш-кїраї, дәп цаң-гу-деснн кшкїрдї. Цаң-гу-десн кәлгәндн кн, Хаң-ші хан айтті: мән сәннң цу-фаңда сәкїз сәр ўч мскалға аш јәптїмән даң-заңға хатлап кої! дәдї. Ол цаң-гу-да айтті: мән сәнн тонумаїмән јармејнı бәрп кәткн! дәдї. Хаң-ші хїјалат болдї. Бәрәї дәсә јармак јок. Андн кн болмуса јамбурлук болән цнң-мө-зенн тутуп тургн! Мән јармејнн әпкәлп берп алаї, дәдї. Ол цаңғуда айтті: сәннң јамбурлукнң цнң-мө-заң сәкїз сәр ўч мскалға јәтмәйдў, дәдї.

У јамбурлукн бїлїдїған кіші баш мнң сәргә алїдў, у јамбурлукн сәкїз сәр ўч мскалға гөрәгә алмедї.

Цаң-гу-десн айтті јамбурлукнн елнлар! ашагнн тартп елнлар! дәп хакка бұрїдї. Јалдап алған ол цаң-гу-десннң атмш кшн барїдї, улар Хаң-ші ашагнн тартп алдї. Хан бу ішкә хана болдї, пїада халдї. Көңнїда айтті: буларнн уруп ашақнн јамбурлукнн алаї! дәдї. Јана көңнн дәп айтті: мән кшнннң ешнн јәп сокканым обдан әмәс,

мән муңа җахши сөз атай! ашагымни барса елип минип берип пулни апкалип бәрәи, дәди. Андин кин цу-фаңниң цаң-гу-десиниң кешига барди, аңа бир мунча җахши сөзләрни килди, ашагымни бәргин! мән минип берип сәниң пулуңни апкалип бәрәи! дәди. Ханниң у сөзигә у цаң-гу-дениң ачиги кәлип; мән сәни тонумсам, мән сәниң ашагични бәрмәимән, мәниң пулумни апкалип берип ашагични ал! дәп бир мунча җаман сөз айтти.

Ениң җаман сөзигә ханниң ачиги кәлди, муштибилән цаң-гу-дени бәрнә урди. Цаң-гуда бир җәрдә јикилди, јикилип халхини кичкирди: мунә уруп өлтүриңлар! дәди. Хаң-ши хан бу сөзнә аңлап ачиги тола кәлди, бу атмиш кишини һәмәсини уруп јикитти, бириниң колә сінди, бириниң бутә сінди, бириниң бешә јерилди, һәмәси јарадар болуп јикилди.

Цу-фаңниң ичидә җәлвә чоң чикти ениң аресидә таң-ца җәлвәниң төшини аңлап охунуп копти, көрсә, бәјәки кәлгән киши цу-фаңниң ичидә кишиләрни цаң-гу-десини әрәк уруп јикитиштә әмди өлтүрәргә кас килип туруптә. Ени таң-ца көрүп у кишиниң әјеҗига баш коиди: сән буларни өлтүрмәгин! мән сәниңдин буларни тиләимән! дәди.

Андин кин таң-җениң сөзибилән өлтүрмәди. Таң-ца суреди нәмә үчүн җәлвә килдиңлар? дәди. Хаң-ши айтти: сәкиз сәр үч мискал аш јәтәймән, җамбурулузумниң қиң-мө-замни гөрәгә коидум, пулуңни апкалип берип алаи! дәдим. Цаң-гудаң сәниң бу җамбурулуғуң сәкиз сәр үч мискалға јәтмәидү дәп ашагымни тартип алди. Мән пиәдә халдим, мән берип бир мунча җахши сөз килдим, ашагымни бәр мән апкалип бараи! дәп мәни тиллап халхини бүриди урғун! дәп. Андин кин булар билән сокуштум, дәди.

Дәгәндиң кин таң-ца цаң-гу-десиниң кешига барди. Сән мунуң ашагини тонин бәргин! мән саңа сәкиз јил хизмәт килдим, мәниң пулум сәниң колуңда, шуниң ичидин сәкиз сәр үч мискал јәрмеҗиңни алҗин! дәди. Хаң-шиниң тонин ашагини елип бәрди, сән берип сәкиз сәр үч мискал јармакни апкалип маңа бәргин! аш јәгән пулумни мән бәрдим, дәди. Дәгәндиң кин Хаң-ши таң-җабилән дос болуп җахши көрүшти. Андин кин ашақни минип Хаң-ши јүтиға кәттә.

Кәлип халлигидә олтуруп бәјәки таң-җени кизил цуңса бәрнә өзиниң

shähäriğä Darin kildä, ash puзуlnıñ dañ-gu-desinä atmish kishisi bilän gynaкардак баглап алдуруп кәлдi.

Хан көңидä айтти: буларнi бир мунча коркутай, мундин кин һәр каидак киши аш пузулда аш jäсä даñ-зиға бұтўсин! дәп булар кәлгәндин кин Хан jeniға алдуруп кирди.

Бәјекі Тан-цама billä кәлгән идi, хан уларнi бир өлтўрәмән дәп кишкирди, алардин уларнi бир мунча сөз килип тола коркатти jәllat буларнi мән өлтўрәмән дәп кишкирди, уларнıң өлўм гунајинi дарин болған таң-ца тиләп алди.

Андин кин Хаң-ши хан айтти: әмди мунуң бұзигә һәр ким аш пузул ашса, жармеғи jок кишигә һәсi даñ-заға бұтўзин! дәп хан jарлик килди. Hәli аш пузулнуң һәсi бұтўдйған иши Хаң-ши ханнıң jарлиғи билән болған.

2) Шірін.

Бир патішә бар ікән, ixlim патішә ікән, ol патішәниң бәлеси jок ікән. Бир кўни Худәи та'аладин тиләп тола пул һәзәрә килиптў, аңа Худәи та'ала бир оғул бала бәриптў, етини Пәрһат којуптў. Ol бәледин ишкi мәһәббәт заһир болуп турди.

Јеңи туккандин кин ўч төрт айлик болған балдак тузулуптў. Ўч төрт ай болғандин кин икi jашка киргән балдак болуптў.

Бир кўни ol патішә тола чәрик билән оға чикти, олап кәтип берип бир кикни ариға елиптў, ol кикниң боиниға алтун гәгирә салған ўнчи мәрвәјит боиниға асқан тола чирailлик jахши кик ікән, патішә көңидә айтти, бу кикни тирик тутуп баламға ашперип бәрсәм оиниғели jахши ікән дәди. Lәшкәригә һөкмә килди бу киккә ok чикармаңлар тирик тутўңлар! бу кик кимниң јенидин кечип чикип кәссә ol кишини өлтўрәмән, дәди.

Дәгәндиң кин ләшкәр кикни кбруп кәлдi кик сәкрип патішәниң бешидин өтўп кәттi. Патішә ләшкәригә айтти: мәниң аркамдин киши кәлмәсўн! бу кикни өзәм тутўман, дәди.

Ol кикниң аркесидин коғлап барди, кик бир такка чикти, патішә

кікниң аркесидін тағниң үсўниҗа чикти, көрсә тағниң төпәсидә бир чедір турди, кик берип ол чедірға кирди, чедірда бир киши бар иди, ол кикни баккан киши кикни көрсә тола коркуптў. Ол кикни сиплап ўзи көзларини аитип олтуратти. Патіша јатип калди, патіша бу ишни көрўп етидин тўшўп чедірға кирди. Ол киши патішани көрди, икеси сөзләшти, падиша суреди. Сан бу тағниң төпәсидә нәмә килип жүрсән? дәди. Ол аитти: мән бир чоң саудібар ідим, шәһарма шәһар жүрўп сауду килаттим. Бир јили Јўнаңға сауду килмак ўчўн бардим, барсам Јўнаң патішәјиниң кизиниң сўратини килиптў, ол сўратни көрўп мән аңа тола ашик болдим; һәмә пулумни ениң дәрдидә јокаттим. Андин кин ол кизниң сўратини килдуруп бу такка чикип ол сўратни кўндә бир кетим ики кетим көрўп көңимни һуш килип жүрўимән. Бир кик бекип ідим, бу маңа јолаш болуп жүридў дәп һәмә дәрдни аитти. Айткандин кин ол киши патішәдин суреди: мән дәрдимни саңа аиттим сән нәмә килип жүрсән, дәрдични маңа айткин! дәди.

Дәгәндин кин патіша аитти: мән бу іхлимниң патішәји, нәчә миң чәрик билән оға чиктим, бу кикни көрдўм, ләшкәримгә һөкмә килдим бу кикни тирик тутуңлар! Кимниң аресидин чикип кәссә ол кишини олтурамән. Дәдим, бу кик кәлип мәниң бешимдин сәкрип отўп катти; мән ләшкәримгә аиттим: аркамдин киши кәлмәсўн, кикни өзәм тутўмән, дәдим дәп кикниң аркеси коҗлап калдим, кик кәлип бу чедірға кирди. Ениң ўчўн мән кикниң аркесидин кирдим, дәди. Андин кин патіша аитти: Јўнаңдин елип кәлгән сўратни маңа көрсәт! дәди, ол саудібар ени елип көрсәтти. Патіша ени көрўп һушидин катти. Бир вахтин кин һушға калди. Ол саудібаргә аитти: бу сўратни маңа бәргин! дәди. Ол киши сўратни патішаға бәрди, ол сўратни елип патіша ләшкәригә калди, ол кўни ләшкәри билән јенип ордесиға тўшти.

Ол сўратни елип кәлип патіша кишигә сөз килмаидиған болди, даткор сурмаидиған болди. Кәчә кўндўз патіша ол сўратбилән болуп калди, андин кин вәзирләри өлмәлері данешмәлләри булар аитишти, патіша бир сўратни елип кәлип дивани болуп катти, бу сўратни патішәниң көзидин јокассак болдў, дәшти, дәп кирип патішаға аитти: Сиз бир суратни елип кәлип дивани болуп кишигә сөз килмаисиз јўт

иш илән ишнїз калмедї бу сўратнї бїзгә бәрн! бїз бїр јәргә бә-
кїтїп елїп кожелн! сїз падшәлїгнїзнн кїлн! дәдї, бу сөз патшәҗа
обдан иштїлдї сўратнн вәзїрнҗә бәрдї, вәзїр бїр сандукка селнп ак-
сїҗа кулуп селнп бїр јәргә елнп коїдї. Андн кн патшә илҗәркїдәк
ишнн кїлнп олтурдї.

Енн аресїда оҗл бәш јашка кїрдї, он бәш јашта оҗландак
болдї. Оҗлнн мәхтәшкә бәрдї кн јїл охудн һәмә илмнн бїлдї, јәтмнш
кн кїсма сөз бїлдї, јәттн јашка кїргәндә Шпрн дәгән бїр патшә-
нн кїзнн тўшндә кордї. Корўп аҗа ашк болдї, кншнҗә сөз кїл-
маїдїҗан болдї. Ол мәшокннн дәрдїдә тола аҗрнҗан кншдәк јўдәк
кәттн. Патшә енн корўп шәһәр шәһәрдн јакшн тәпнләрнн алду-
руп кәлнп һөкәмәларнн алдуруп кәлнп бахтурдн, һәш кәсн ишн паїда
кїлмедн. Һөкәмәлар кўр'ә салдн, кўр'адә корсә Пәрһат кншкә
ашк болуптў. Муҗа канчн дўрн кїлҗанбїлән паїда кїлмаїдў. Бу
ишнн патшәҗа аїттн. Аїткандн кн патшә мунн нәмә кїлмәк кә-
рәк дәдн. Һөкәмәлар данншмәлләр аїттн: Һўнәрвән устўларнн јїк-
сак, јәттн јәргә јәттн кїсма ої кїлдурсак, у оїләрҗә кїсма снзк-
ләрнн кїлсак, Пәрһатнн ол оїлөрлә һәр кўнн бнрїдә маїлсн кїлнп
бәрсәк, мәшокн көннїдн чїкнп бу кәсәлдн сакїјарм'нән дәдн. Ої
бўткўчә һәр кўлнлнҗә оҗа чїкса, таҗларда һәр кїсма кнкләрнн корўп
мәшокн көннїдн чїкарм'нән дәдн. Патшә андак болса шундак
кїлнҗлар! дән бўрїдн.

Шәһәр шәһәрҗә хат бәрдн. Ої јасәїдїҗан, төмўр сокудўҗан,
јаҗашчїлн кїлїдїҗан һәр кїсма һўнәрвәлләр болса кәлсўн патшәнн
оҗлҗа ої јасәмнз, дәдн. Дәгәндн кн һәр кїсма һўнәрбїлән кәлдн,
ої јасмәк болдн, јәттн јәргә јәттн кїсма ої јасїдў, енн аресїда
Пәрһатнн оҗа елнп чїктн. Оҗа бїллә чїкалларҗа патшә аїттн: һәр
кнмә Пәрһатнн сөзгә кнргнзнп сөзләсә мән аҗа тола пул бәрәмән,
дәдн. Бу бїллә чїкаллар һәр кїсма сөзләрнн аїттн, Пәрһат әслә сөз
кїлмедн. Таҗларҗа бернп, һәр кїсма кнкләрнн кнк у јакка кәссә
Пәрһат бу јакка кәләдў. Әслә сөз кїлмаїдў. Андн кн одун јеннп
кәлдн. Болҗан ишләрнн патшәҗа аїттн. Бу иш Пәрһатка тәснр
кїлмедн, Пәрһат сөз кїлмедн. Дәгәндн кн патшә аїттн. Мунн нә
кїлмәк кәрәк дәдн. Һөкәмәлар аїттн: әмдн оїгө ишләгән устўларнн

кешіда коісак, һәр кісма һўнәрвәлләр бар, уларның һўнәр килҗенин көрүп мәшәккә көңнәдән чикіп түзәләргә икән, дәдә.

Һўнәрвәлләр һўнәр килҗан җәргә һәр кўллигә елип барды уларны көрүп һәм сөз килмеді, шундак җүрүп һәмә һўнәрнә өргәнді. Ой өй үч җилдән кин бұттә. У өйләрни андак җасәдә һәш кинә көзібилән көргән әмәс, тола җахшә болдә. Ой бұткәндән кин патіша Пәрһатнә колідән җөтүләп өйләрни көргөздә, Пәрһат һәш сөз килмайдә. Җәттінчә өйгә киргәндә Пәрһатнә көзә бир сандукка түштә, карҗа сандукнәң әзизә кулуп селип бәкитиптү. Пәрһат суредә: Дада бу сандукта һәмә бар? Пәрһатнәң андак дәп сурүҗениҗа патіша тола хонал болдә Оғлум сөз килдә дәп, Патіша айттә: бу сандукнәң әззинә бәкитип әткән, мунә ашмаимән, һәмә бар икән билмаимән. Пәрһат айттә: сандукнәң әззинә ашкін! дәдә. Ичидә һәмә болса көрәин! дәдә. Андак дәгәндән кин сандукнә аштә, сандукнәң ичидә Шириннәң сүрәтинә сизҗан қағаз бар идә. Сандукнә ечіб-идә, бир қағаз чиктә енә елип ечип көрдә, түшидә көргән мәшәккинә көрдә, көрүп бир һуш болуп җикилдә, өлгән кишидәк болуп кәлдә. Патіша өлдә дәп чағледә, сандукнә ашкенәҗа патіша тола пушмалларнә килдә. Оғли үчүн көп җиҗледә. Патішәниң җиҗлән тошнәң аңлап вәзирләри һөкәмәләри кирдә, патішәдән һал суредә, патіша болҗан вәкәлләрни әрәк айттә Сандукнәң ичидән чиккан қағазда сүрәт бар идә, Пәрһат енә көрүп бир һуш болуп җикилип өлдә, дәдә. Пәрһатнә һөкәмәлар көрсә өлмәптү. Улар патішаҗа айттә: Пәрһат өлмәптү, мәшәккинәң сүрәтинә көрүп бир һуш болуптү, дәдә. Пәрһашка гүләп сәптә, һушәҗа кәлдә һушәҗа кәлип җана сүрәтнә суредә, сүрәтнә бәрді, җана ечип көрүп һушдән кәттә. Һөкәмәлар айттә: бу қағазнә мундән кин көрсәтмәңләр. Бу сүрәтнә көрүп әзирәҗә еҗир болуп кәтәдү, дәдә. Андән кин сүрәтнә бәкәтинә әттә җана Пәрһашка гүләп сәптә. Гүләп сәпкәндән кин җана сакайдә. Андән кин сүрәтнә көрсәтмәдә.

Пәрһатнәң әзирәҗә илгәркідән җаман болуп кәттә, җасаткан җәттә кісма өйләрдән һәр кәсидә бир кўн мәйләсә килип Пәрһатнә оинаттә. Мәшәккідән бөләк һәш вәрсәниң хиялине килмайдү, һәш кишигә сөз килмайдү патішәниң мундак килҗан ишләри Пәрһашка һәш паида килмедә, килмәгәндән кин һөкәмәларҗа айттә: Пәрһатка канчә кісма

дүріларнi кiлдүк, Пәрһат сакаимедi, мунi әмдi һәмә килсак болуду? дәдi. Дәгәндiн кiн һөкәмәлар айтти: ашiкнi сакайткан мәшөкi, дәдi, мунi бир мунча кiшигә кошуп Јұһәңгә мәшөкiнiң шәһәрiгә әвәссәк мәшөкiнi теһiп шундiн кiн сакаиду, дәдi. Патiшә айтти: андак болса шундак килiңлар јол јабдубунi јабдуңлар! дәдi, billä баридиған кiшинi расаңлар! дәдi.

Һөкәмәлар, вәзирләр Пәрһатнiң јол јабдубунi килдi, өзiбилән бир мәхтәптә окуған дослеридiн бәш јүз кiши раследi. Бу һәмәсi тәјар болғандiн кiн патiшәгә кiрiп аңлатти. Пәрһатнiң раслиған бәш јүз кiшигә кошуп Јұһәң төрәпкә әвәттi. Патiшә оғлиниң арилип кәлип тола јiҗледi. Јiҗһмаклик билән һәш ишкә пәдесi јок, јана патiшалikka олтуруп патiшалигини килдi.

Пәрһат бир мунча күн јол јүрдi. Андiн кiн billä барған дослерiгә айтти: мән мәшөкимнi тапимән дәп шу јәрдин јениңлар! мән өзәм јалғус бараи! дәп бир мунча сөзләрнi аитип уларнi јандурди, улар јанғандiн кiн ата анесiгә калған достi јараллерiгә тола салам аитип әвәртти.

Андiн кiн Пәрһат өзi јалғус јүрүп кәттi, бир мунча күн јол јүрдi, бир дәрјәниң бојиға кәлдi, ол тола чоң дәрјә икән. Бәш јүз кiшибилән бир кәмәгә кирди. Һәмә дәрјениң отресiгә јәткәндә, кәмәгә тўшкан саудигәрләр үч бөлөк кәмәни көрди. Ени көрүп һәмәсi јiҗлашти. Пәрһат айтти һәмә јiҗлаисләр? дәп. Улар айтти: үч кәмәдә оғри каракчилар кәләду, јәтип кәлип бизгә от ташлаиду, биз һәмәмизни көидүрүп пул мелімизни алду, шунуңдун коркуп јiҗлишемиз, дәдi. Андак дәгәндiн кiн Пәрһат айтти: маңа бир јар үч ок кәлтүрiңлар! бу оғриларниң ишнi мән килаи! дәдi. Улар бир јар үч ок кәлтүрди, у јар ок Пәрһатка јаримедi, кәмә ичидә өзi бир јар јаседi, үч ок јаседi, ол оғурларниң јәтип кәлишигә от ташлаидиған тилисмакта окбилән андак урди, от јенин оғрилар өзигә јәтип тәгип һәмәсi көјүп өлдi, үч кәмәдәки оғриларни үч окбилән јокатти. Пәрһатни бу көргөн ишләргә кәмәдәки саудигарлар һәيران кәлдi. Андiн кiн дәрјәдiн кәмә курукка чикти, кәмәдiн чиккандiн кiн бу бәш јүз кiши Пәрһатнiң ајебiгә баш коидi: сән болмисаң оғрилар һәмәмизни өлтүрәттi, сән, бизниң јенимизгә ара болдуң, биз саңа әмди

kyl bolўmız, dādī. Dāgāndiñ kın Pārhat aittī: clār hār kāsīclār öz iñiñlārgā jātiñlār, māmma өз iñimģā barai, clār maңa kārāgiñlār jok, dādī. Dāgāndiñ kın, ol саудіғар аресіда Шапір дәп бір чоң саудіғар бар іді, карабан беші іді, ol көңнідә айтті; бу жігіт патішāзадіға окшаідў, бу ішкініñ дәрдідә јўргāн mālīm болудў, өз батур јахшī жігіт ікāн, māmma ішкініñ дәрдіні tola тарткан муñиñ hālīvī сурап āғар māшōkī tōrāpkā барідіған болса, mān муңа јол-даш болаі, dādī.

Pārhat hāmā karīvallарға рухсат бәрді ol Шапір айтті: mān сіз білā бір мунча сөзлāшпī hālī муңумізні айтішпī андін кātāі! dādī.

Дāгāндін кін Pārhat айтті: хоп болўдў! dādī.

Андін Шапір суреді:

сіз kāsī бағниñ ġūli?

kāsī чīmāvññī булбулі?

kai јакка āзма kilip јўрдўñіз?

ішкініñ дәрді тарттіñіз?

сіз маңа дәрдіñізні айттің! māniñ бешімға hār кісма ішлār tola kālģān, ішкініñ дәрдінā тарткан, tola ішлārñī көргāн, dādī.

Pārhat Шапірñиң мундак сөзлārñī ішітпī көңvī кічкīvā хуш таптī, андін кін Pārhat hāmā дәрді айтті, патішāзаді ікāvññī јāттī јешіда Шіріп тўшīģā кіріп аңа ашīк болģеніvī, атесі јāттī кісма өі јасаткеніvī, бір кўvī öilārñī көрўп јўрўп ағзāға kyлып celip бāklāģān бір сандукvī көргāvññī, y сандукvī ачуруп, ашкандін кін ічідін бір сўрāt чікіп, māшōkīñиң сўрāt ікāvññī көрўп, huшідін кātіп kalģеніvī, кўндін кўнģā ішкініñ kāsālī зiада болģеніvī, атесі бāш јўс кiшīģā кошуп Јўvāң tōrāpkā āvātкāvññī, бешіға kālģān hāmā ішлārñī Шапірға āрāk айтті. Шапір бу сөзлārñī ішітпī ікi јўз атка јўхlāģān пулі бар іді, kyllері бар іді, бу hāmā пулvī Pārhatñиң heкiда Худājī kilip бәрді kyllеріvī азат kildī, өзi Pārhat билān Pārhatñиң кiзмātіvī бāрmākчi болуп Јўvāң tōrāpkā јўрдī. Шапір өзi сізікчi іді, hār kaідак сізікка tola уста іді.

Ікi бір nāчān кўн јол јўрдī, бір кўн Јўvāңģā јекін kāldī, бір такка kailīca тағда tola нурғун кiшīлār јўрідў, тона tola тозідў.

Пәрһат айтти: шубу топа тозуған јәргә барелін! бу мунча нурғун хак һәмә иш килип јатидұ, беріп көрәлиң! дәди Шапірбилән ікісі ол јәргә барди, барса өстәң чепіп јетіптұ.

Пәрһат суреди: бу өстәңни чепіп һәмә килісләр?

Ол хак айтти: бизниң патішәјиміс өлгән, Шірін дәп бір кизі бар іди орнға патішә болди, бу тағниң төһәсигә су елип чікіп өи имәрәт салмән, бағ килмән дәп бизгә зулма килип, бу өстәңни чаптуруп јатидұ, үч миң киши бијил үч јил болди өстәңни чапкелі, пұтмайдұ, кұндұзи чапсақ, чапкан јәриміз кәчәси пұтұп калидұ, дәп Шіринниң зулма килған ишләрини Пәрһатка бір бір айтти. Пәрһат Шіриниң сөзини аңлап рәирәтигә калди, көңидә айтти: мәниң мәшөкениң өстәңи ікән, муні өзәм чапаи, бу халхни бу зулмедін куткузаи, андин кин мәшөкени теһип сөзләшәи, дәди. Пәрһат уларға айтти: мән Шіринниң дәрдидә тола јаңларни тарттим, әмди бу өстәңни өзәм чапаи, сизләрни бу зулмедін куткузаи маңа кәтмән, табәр раслап бәриңләр! дәди, у халк Пәрһатниң бу сөзини ишитип тола хошал болди, кәтмән, табәр кәлтүрүп барди, Пәрһат у кәтмән билән өстәңгә кол којуп чапти. Пәрһатниң бір чепишға кәтмән чидамаи сипип талкан болди. Андин Пәрһат айтти: сләр маңа төмүр, јијип бәриңләр! лазим болудіған јабдукни өзәм сокаи. Улар төмүр јијип Пәрһатка кәлтүрди.

Пәрһат бір кәтмән сокти, бір табәр сокти, іскинә сокти, бір болка сокти, буларни өзи суғарди, андин кин өстәңгә өзи кол којуп чапти. Шапір іскинәбилән өстәңниң іки төрәһидәки ташка гүл чәкти, Пәрһатниң кәтмәнидин чәкіп өстәңниң ічигә тұшкән ташларни бу үч миң киши елип ташлап јүрдұ.

Ол өстәң андақ өстәң болди Шіриниң көңидәкидин зиада. Бу ишни Шірін аңледі, анесиға айтти: бір патішә заді маңа ашиқ болуп кәлиптұ, кәлип өстәңни пұтқұзәмән дәп вәдә килип өстәңни чепип јаткидақ. Ениң Шапір дәп биллә кәлгән кишиеси бар, ол өстәңгә гүл килип јаткидақ, дәди. Муні чікіп мән көрәи! дәди. Анеси айтти: чікіп көргүн! дәди.

Шірін төрт јүз кизбилән атка минип Пәрһат өстәң чапкан јәргә калди, үзигә пәрдә тарткан іди. Пәрһатниң кешіға кәлгәндә шамал кәлип пәрдәни көтүрди, Пәрһат т'шудә көргән кизни, сұратта көр-

гән кизнi көрдi, мәшөкi шу iкән. Енi көрүп бир һуш болуп jикилдi Шапiр jeniға кәлдi, Пәрһат бир һуш болуп jикилдi, Шiрин етiдiн т'шүп, Пәрһатнiң бешидiн jөләп олтурдi, Шапiр, Шiрин Пәрһат өлдi дәп тола jиҗледi. Шiрин чиккенiға пушмалларнi килдi: әгәр мән кәлмисәм, Пәрһат өлмәйттi, мәнi көрүп жан бәрдi, дәдi. Мәнiң дәрдимнi тола тарткан увай сөзләшмәi өлүп кәттi! дәп jиҗледi. Пәрһатнi мәпәгә салдi Шiрин өjигә елип бардi, өлдi дәп бир сараиға jаткуздi, Шапiрбилән икесi тола jиҗлап һерип jетип ухлап кәлдi.

Таң аттi сәһәрнiң шамелi Пәрһатнiң димеҗина кирдi. Пәрһат тўзәлдi, кариса бир сараиниң ичидә jетиптў, көңнидә айттi, Шiрин барған вахта һушим кәткән чiҗим, мәнi өлдi дәп бу сараида jаткузған чiҗi, дәдi. Андiн кiн айттi: мән өстәңнi чепип пўткўзәмән дәп вәдә килған, дәп орнидiн копуп өстәң чапидған jәригә кәлдi. Көлиға кәтмәннi алдi, јана өстәңгә т'шүп өстәңнi чаптi. Андiн кiн Шапiр охунуп бахса Пәрһат jок. Шапiр айттi: Шiриннi көрүп бир һуш болған икән, өлмәгән икән, өстәң чапкелi кәткән чiҗi дәп Шапiр өстәңгә кәлдi, кәлсә Пәрһат өстәңнi чепип jетиптў. Шапiр кәлип искипәбилән болкенi көлиға елип өстәңгә гўi чәктi. Оi өстәңнi Пәрһат үч кўндә пўткәздi, өстәң бўткәндiн кiн өстәң пўттi дәп Шiринға хәбәр килдi, Шiрин үзигә пәрдә тарттi, һачән jўз киз билән өстәңнiң бешiға кәлдi.

Өстәңнiң бешидә Пәрһат Шiриннiң кәләдiған jолiға кайлап турдi, Шiрин jәтiп кәлгәндiн кiн сунi өстәңгә ачаi, дәп турдi. Бир вахтiн кiн Шiрин һачә jўз киз билән өстәңнiң бешiға кәлдi Шiрин кәлгәндiн кiн өстәңнiң сунi аштi. Сунi ашкәндiн кiн өстәңнiң боjибилән Шiрин таҗнiң төпәсигә jўрдi, таҗнi чаңләп чиккәндiн кiн Шiриниң мингән етi һардi, Пәрһат кәлип Шiрин етi билән кетип көтүрүп, таҗнiң төпәсигә апчикип коидi. Су Шiринбилән таң таҗнiң төпәсигә чиктi, таҗнi чөрүлүп екiп ајаҗi дәрjәгә кошулуп кәттi. Оi өстәң Шiриннiң көңнидәкидiн зиада болдi; андiн кiн Шiрин Пәрһатка айттi: мунуң төпәсидә һачән кiсәмә өләрнi килсәк сизниңбилән өi пўткәндiн кiн мәлиси килсәк, бир бирсимизгә дәрди һәлимизнi аисәк; бу таҗнiң төпәсигә өi јасарнi биләмисиз? дәдi. Пәрһат Шiриннiң бу сөзләрни ишитип мәшөкiмнi таптим дәп, көңнi тола хошал

болди, болжандын кин өи жасашни биләман! дәди. Пәрхат өи жасаиджаң ишләрни тола көргән иди, өи жасаиджаңға уста болуп иди.

Андін кин Пәрхат тағниң төләсидә андак јахши өиләрни килди, һаш киши мундак өиләрни көзбилән көргән әмәс, өи пүткәндін кин Ширин ол өидә Пәрхатка кирк кач кундүз мәилеси килип бәрди. Андин шәһәр ичидәки өјигә елип кәлип, анда мәилеси килип бәрди. Пәрхат Ширин вәчән кунгәчә бу киема ишләрбилән өмрини өткәздди, Пәрхат жаппаларни тола тарткан иди, Худәи та'ала мәшәккәбә јәткүздди. Шапир бу икисиниң аресидә јүрүп кайдак хизмәт болса килип јүрди.

Андін кин бөлөк бир шәһәрниң патишәјиниң оғли Ширинниң тәрипини аңлап Ширинға көиди. Әлчи әвәттди: Ширин маңа тәгәсүн! дәп. Ол вахта Пәрхат кәлгән әмәс иди. Ширинниң анеси һәли балам кичик, чоң болса бәрәи! дәди. Мунуң аресидә әлчи үч төрт кетим кәлдди. Ол патишәниң оғли айтти: Мәниң дадам бар үчүн, Ширин мән кичкә кәлин болуп кәлимән дәп маңа тәгмәидижаң чиги, мәниң әлчиләримгә тәгәдижаң сөзини айтмапту, мән дадамға дәүри бәрип өлтүрәи, орниға патишә болуп олтураи! Андин кин Ширинға әлчи әвәртәи: дадам өлди, мән патишә болдум, Ширин маңа тәгәсүн, дәп киши әвәртәи! әгәр у сөзүмни кобул килип Ширин маңа тәгәсә, ени елип һәмә хатуллеримдин чоң килаи! әгәр тәгмәидижаң болса ләшкәр елип берип сокушуп Ширинниң ордесиға от којуп олја килип елип кәләи! дәп көңидә бу сөзләрни кәңәштди. Дадесиға дәүри бәрип өлтүрдди, ениң аресидә Пәрхат Ширинниң шәһәригә кәлдди, канча киема ишләрни килди, Ширин Пәрхатниң бу жаппа тарткениға рәхмә килип өзини кобул килди.

Андін кин ол патишә дадесини өлтүрүп орниға патишә болуп олтурди. Ширингә әлчи әвәттди: мәниң дадам өлди, орниға мән патишә болдум. Ширин маңа өзини кобул килсун! јок дәсә нурғун ләшкәр билән берип, Ширинниң шәһәригә берип шәһәрни харап килимән, дәди. Кәлип әлчи патишәјиниң сөзини Ширинниң анесиға, Ширингә айтти, айткәндін кин улар айтти: пәләни шәһәрниң патишәјиниң оғли Пәрхат мәниң үчүн тола дәртләрни тартипту, јолда канчи жаппаларни тартип мәни дәп мунда кәлипту, мәниң канча киема каттик ишләримни пүттүрдди, мән аңа өзәмни кобул килдим, мән әмди ол па-

тишәҗа нәмәдәп өзәмнi кобул килмән дәимән, мән аҗа өзәмнi кобул килмаимән, патишә колiдiн каiдак иш кәлсә шунi килсун! ениң ләшкәр елип баримән дәгән сөзидiн мән коркмаимән, һәр иш бешимҗа кәлгәндiн кiн көрәi, дәдi. Андiн кiн әлчиләр јандi, бир нәчән кун јол јурун өз шәһәрiгә јәттi, патишәниң кешиҗа кирдi, Ширинниң айткан сөзләринi бир бир патишәҗиҗа айтти. Патишә у сөзләрни аңлап һушидiн кәттi, өзini тахтидiн јәргә ташледi, бир мунча са'аттиң кiн һушиҗа кәлдi. Ширинниң саңа өзәмнi кобул килмаимән дәгән сөзләригә тола ачигi кәлдi. Бәзирләринi кишкирдi, уларҗа Ширинниң сөзинi бир бир айтти, мунi әмдi нәмә килсак болудуҗ дәп кәңәш суредi.

Улар айтти; патишә каiдак һөкмө килса, биз муңа карап турдук дәдi. Дәгәндiн кiн патишә бир нәчән чоң бәгләринi јиҗдi, улар билән кәңәш килдi, патишә һәмә ишни айтти; Ширинниң шәһәрiгә ләшкәр елип бармакчи болдi, берип сокушуп Ширинни елип кәләлиң! дәдi. Мән Ширинни әлимән дәп атамҗа дүри бәрдиң, атам дүри ичип өлдi, мән әмдi Ширинни әлмисәм әслә болмаидуҗ, дәп патишә бәгләригә тола сөзләрни айтти. Бәгләри патишәҗиниң сөзибилән чикип тола ләшкәр јиҗдi, ол патишә јиҗилған тола ләшкәри билән сокушкелi өзi јурди.

Бир нәчән кун јол јурди, Ширинниң шәһәрiгә јекин кәлдi. Ширин ләшкәр кәлгәнini аңлап бәгләринi кишкирдi; бизниң үсүнимизгә јеҗи кәлиптү, сәрма ләшкәр јиҗиңлар! ол јеҗиниң әлдиҗа чикип сокиш килимиз дәдi. Ширинниң бәгләри ләшкәр јиҗдi, нурбун чәрик билән ол кәлгән јеҗиниң әлдиҗа чикти, уларбилән сокушти, каттик јәң болдi, тола чәрик өлдi, ахирiда Ширинниң ләшкәрини сiндурди. Ол вахта бу ишләрдiн Пәрһатниң хәбәри јок иди. Ол вахта Пәрһат таҗниң төпәсидәкi өйдә иди. Бу ишни Шәһир аңлап кәлип Пәрһатка айтти: Ширинниң јүтиҗа Ширинни әлимән дәп ол патишә јеҗи болуп кәлгәнini бир бир Пәрһатка айтти.

Пәрһат у сөзни аңлап колиҗа јәң јабдуҗини елип, ол јеҗиҗа барди, берип көрсә, Ширинни әлдүртiптү әлдидак килиптү. Пәрһат берип андак јолабазлик килди, андiн кiн нәһәр тартип өзини ол јеҗиҗа урди, берип чәрикинi андак кирди, патишәниң чәригi синди, калған чәрикләри

бәтамам каштї, патішә өзї һәм каштї, кечіп бір мунча јол јўрдї, андін кін бәгләрідін суредї, кәсї бәгнї сурўса, өлдї дәдї, патішәнің тола чәрігінї, тола бәгләрінї өлтўрўштў. Патішә кәлгәнїгә јўз пуммалларнї килип шәһәрїгә јандї. Бір мунча кўндін кін өз шәһәрїгә кәлдї.

Пәрхатнїң бу килған ішләрїгә Шїрін бәгләрї апірің килдї, тола батур јігіт ікән дәдї шәһәрїгә апперіп т'шўрўп хошалїктін јәтї кәч кўндўз мәйләсї килип бәрдї. Андін кін Пәрхат Шапір билән тағ төпәсїдәкї өјїгә кәттї, бір нәчән кўн тәшлик болуп калдї. Шїрін билән вәбәзї кўлләрї тағнїң төпәсїдәкї ўїдә мәйлїс килдў, вәбәзї кўлләрї шәһәр ічїдәкї өјїдә мәйлїс килдў. Бір мунча кўн мундак килип јўрдї.

Андін кін ол патішә өјїгә беріп тўштї. Бір Шїрін ўчўн ате-сінї өлтўргәнїгә, Шїрінгә чәрік еліп беріп бәгләрї чәрігї тола өл-гәнїгә патішә хапа болуп тахтїда олтурмедї, кїшігә сөз килмедї, бәгләрїгә көрўнўш бәрмәдї, бір нәчән кўннї мундак өткәздї. Ан-дін кін патішәнің вәзирї данїшмаллерї кәңәштї: патішә мундак болғенї обдан әмәс, мунї патішәбә кїріп бїз әйтелін! патішә паті-шәлігінї килип тахтїда олтурсун! Пәрхатнї бір һиләбилән тутулїн! андін кін Шїріннї алмак арсан, дәдї.

Булар бу кәңәшнї килип патішәнің кешїбә кїрдї, бу кәңәш килған ішләрнї патішәбә әйттї. Сїзнїң мундак килмејїңїз билән һәш іш пўтмәйдў, сїз тахтїңїзда олтуруң, патішәлігїңїз килїң! бїз бір кїшї тешип бір мәхрї билән Пәрхатнї тутулїн, андін кін Шїріннї алмак оңаї, дәдї. Патішә буларнїң бу килған сөзінї аңлап тола хо-шал болуп тахтїда олтурдї, патішәлігінї килдї, һөхмө килдї, ким Пәрхатнї тутуп кәлсә, улуг бәг килмән! бір хїшта алтун бәрәмән! дәдї.

Дәгәндін кін ол шәһәрдә бір мәккар токсан јашта бір мама бар ідї, ол сөзнї аңлап патішәнің кешїбә кәлдї, кәлїп ол мама әйт-тї: Пәрхатнї мән тутўмән. Маңа бәш јўз кїшї кетіп бәргін! дәдї. Дәгәндін кін патішә хошал болуп, мамїбә тола ілтїпатларнї килдї.

Бір хїшта алтун бәрдї, јана калған хїзмәтїңнї Пәрхатнї тутуп

kälgändin kın kilimän, дәп баш јүз кишигә кетип мамені әвәттi. Мама бир һачән кўн јол јўрдi, Пәрһат бар такка јекin кәлдi, билә кәлгән баш јүз кишинi бир јәрдә мөхтўрўп коидi, еләр кәрәк бол-
ғанда мән кишкirimән һәмәңләр кәлиңләр, дәдi. Андин кин мама өзинi кизниң сўрәтидә јаседi дурi бирһушбилән бир гўл јаседi, гўлнi бир колиға көтўрўп өзи ашиқлардак болуп Пәрһатниң алдiға бардi. Пәрһатни көрўп бир мунча ашиқларниң сөзидin килдi. Ени аңлап Пәрһат кешiға чикардi. Андин кин мама айттi: мән ишкениң дәр-
дидә јўрўп бешим акардi, јешим чоң болдi, мән теһи бәхри киз, мә-
ниң әтәгимгә һаш кишиниң колi тәгмәдi, мән мәшөкумниң дәрдидә кәчә кўндўз чөл бијабалларда тағларда јиғлап јўримән, мән аңисам сизма ишкениң дәрдидә тола јапарларни тартip бу тағ төпәсидә өi килип олтурупсиз. Мән ени аңлап сизниң билән бир дәм сөзлүшәи дәп кәлдим, дәп бир мунча сөзләрни килдi.

Пәрһат маменiң бу сөзинi аңлап ашиқлик дәрдинi тартip јўргән икән дәп, Пәрһат өзима ашиқликтin төпәсидә тарткан јапарларини мамiға бир бир айттi. Андин кин мама колидеки гўлнi Пәрһатка тутуп бардi. Пәрһат гўлнi елип пуредi, андин кин бирһуш болуп јикилдi. Мама мөхтўрўп коиған ол баш јүз кишинi кишкирдi, улар кәлдi. Мама айттi: Пәрһатни бирһуш килип јикиттим, кирip бағлаң-
лар! дәдi.

Оi баш јүз киши кирip Пәрһатниң путi колинi бағлап елип кәттi.

Оi вахта Шәпир у јәрдә јок идi, Ширинниң кешiға кәткән идi. Андин кин Шәпир кәлдi, кәлсә Пәрһат јок, киши кәлип бағлап елип кәгиптў. Андин Шәпир јиғлап Ширинниң кешiға кәлдi, болған вә-
кәрләрни Ширинға айттi. Бу икис Пәрһатниң һәлиға тола јиғледi. Булар елип берip Пәрһатни каттик азап билән өлтўрўр дәп тола јиғледi.

Андин кин Пәрһатни бағлап ол мама патишәниң алдiға елип кәл-
дi. Патишә Пәрһатни көрўп тутуп кәлгәнigә тола хошал болдi, андин кин мунi аңчикip өлтўрўңләр! дәдi. Андак дәгәндin кин вәзирi айттi: мунi өлтўрсәк обдан әмәс, мунуң путi колиға төмўрдin ки-
шән селип, пәләни тағда бир ғәр бар, ашперip шуға солап әссәк

ені сахлиғелі баш јўз киши коісак, ені сахлиғаллар талаға чикармиса, Пәрһат бір кўни шунің ічідә јетіп өләр, дәді, мунуң өзінің өлғані јахшһ, дәді.

Дәгәндін кін патішә шундак килиңлар! дәді. Пәрһатниң пүті коліға төмўрдін кишән селип баш јўз киши ені баккелі раслап елип беріп ол ғарға солап ташледі. Пәрһат бір мунча кўндін кін кәчәсі кишәндін бошунуп чікіп тағдеки јилбусулар билән кәчичә јўрўп улар билән сөзләшўп таң јекін болғанда ғарға јенип кәлип кишәнни пүті коліға селип јатидў. Һәр кўллигі кәчәсі чікіп шундак килідў. Муні баккан ол баш јўз киши билді, бір мунчһлері айтті: муні беріп патішәға аңлателин! дәді, бір мунча айтті: аңлетип нәмә киліміз? Өзі чікіп өзі кәлгәндін кін, муні патішәға тўндә бошунуп чікіп кәтәдў дәсәк апперіп өлтўрўп, мунуң шундак јўргәні јахшһ, дәді.

Енің аресіда патішә ікі ўч кетім Шірінгә әлчһ әвәтті: Пәрһатни туттум, әмді Шірін маңа өзині кобул килсун! јок дәсә әмді мәниң колумдун кутулмаидў. Шірін бу сөзні аңлап ағриған болуп јатті, әлчһләр кіресўн! дәді, әлчһләр кіргәндін кін: мән узак болді ағридім, сакайғандін кін патішә тоі килип кәлип мәни елип кәссўн! дәді. Андин кін әлчһләр беріп Шіринниң ағриғини мән сакайғандін кін тоі килип кәлип елип кәссўн! дәгәнини патішәға айтті. Патішә бу сөзгә тола хомал болді. Јана јохлутуп јана пәчән кетім киши әвәтті, һәр кетім киши кәлгәндә бір кизма сөз аитіп кәлгән кишині јандурді. Арида мундак сөзләр тола болді.

Шіринниң јалған ағрик ікәнини мама кіріп патішәға айтті. Шірін јалған ағрик, сизгә ағридім дәп, мәхри килідў. Енің хіалі Пәрһат бір кўни бошунуп кәлсә Пәрһатка тәғәмән дәп бу хіални килідў. Сіз Пәрһатни өлтўрсеңіз, андин кін Шірін сизгә тәғәдў. Мамениң бу сөзині аңлап патішә бу мама рас аитидў, дәді. Дәп муні әмді кәдак өлтўрсәк болудў? дәп мамедін суреді. Мама айтті ені өлтўрмаклик арсан, мән беріп Шіринни патішә алді дәсәм өзині өзі өлтўрадў, дәді. Дәгәндін кін патішә айтті: бу мама рас аиттидў, дәді, андак болса беріп бу сөзләрни аитіп Пәрһатни өлтўрўп кәлгин! андин сон мән саңа тола илтипатларни килімән, дәді.

Мама Пәрһат тәрәпкә барді, Пәрһатниң кешіға јатті, беріп

дәрнiң iчiгә кiрдi, кiрiп Пәрһатнi көрүп һарамзәдiлiк мәхрi jиҗи-
сiнi jиҗледi, андiн кiн Пәрһатка бiр мунча җахшi сөзләрнi килдi,
андiн кiн айтти: әслә хотун кiшидә вәпа jок, дәдi. Дәгәндiн кiн
Пәрһат суредi: вәкә һәмә? дәдi. Дәгәндiн кiн мама айтти: сiз су-
редиңиз мән айтмисам болмас; сiз Шiриннi дәп мунча җапаларнi тар-
тiп, таҗнiң iчидә бәнт болуп җатисиз, сизнiң мундак болҗениңиздiн
Шiриннi хәбәрi jок, бугун он кун болдi, патишәгә тәгдi сизнiң
сөзиңизнi бирма килмайдү, патишә билән тола обдан болуп кәттi. Па-
тишә Шiриннi һәмә хотуллериниң чоңи килдi, һәли бу вахта ол иш-
ләргә хошаллик килип җатидү, дәп бу сөзләрнi айткандiн кiн Пәрһат
өзини ташларға уруп өлдi.

Пәрһат өлгөннi jилбусылар хәбәр тепiп кәлип маменi өлтүрүп
һәр касi тишләп мамениң өлигини титiп ташледi, андiн кiн jолбас
ширләр таҗнiң jилбусылар Пәрһатниң өлүгини сахлап кiшi кәлтүрмәi
дәрнiң аҗзидә җатти.

Андiн кiн патишә Шiрингә җана кiшi әвәттi, Пәрһатнi өлтүр-
дүм әмдi Шiрин маңа тәгзүн, дәдi, дәгәндiн кiн Шiрин Пәрһатниң
өлгәнини аңлап өзини тамларға уруп тола jиҗледi, андiн кiн кәлгән
әлчиләргә айтти; патишә Пәрһатнi өлтүргән болса, өлүгини маңа бәр-
сүн! Пәрһат мәниң үчүн тола җапалар тарткан мән өзи колумбилән
Пәрһатниң өлигини көмәi, андiн кiн патишәгә өзәмнi кобул килаi,
дәдi. Дәгәндiн кiн кәлгән хак патишәгә берiп шу сөзләрнi килдi.
Патишә Пәрһатниң өлүгини Шiрингә бәрди, Шiрин мәлә елип кәлип
Пәрһатниң өлигини өзи шәһәргә елип барди, ап берiп өлигини бiр са-
райға җаткуздi анесигә айтти: Пәрһат мәниң үчүн җапаларнi тола
тартти мәниң дәрдимдә jүрүп өлдi, мән өлүгиниң кешигә кiрiп бiр
дәм олтураi! мәниң билән кiшi кiрмәсүн! дәдi. Шiринниң анесi айт-
ти: андак болса шундак килҗин! дәдi.

Шiрин Пәрһат җаткузан өигә кiрдi, ишiкләрини бәкiттi, Шiрин
берiп Пәрһатка өзини андак урдi бiрi бiригә ширмешiп кәттi, кәт-
кәндiн кiн Шiрин һәм өлдi. Шiрин Пәрһатниң кешигә киргәли узак
болдi чикмайдү, берiп анесi ишiктiн кiшкiрдi һәм үн бәрмәйдү,
ишiкләрини бузуп кирсә Шiрин Пәрһат билән ширмешiп кәтiптү,

Шірімма օլуптў, муні көрўп анесі көп жіледі, ікісігә бір гөр ко-
лап намесіні окуп аңратмаі бір гөрға көмді.

Булар бу алаьмдә бір бірігә ашик болуп јапані тола тартті, бір
јардә болуп јўрді, муні Худаі та'ала бу алаьмдә тојіні кілмеді.
Пәрһат Шіріннің тојі ахрәттә болудў, дәп кітапта аітпн којуптў,
буларниң тојі кіјамәт кўні болўудак.

3) һәмра.

Бір Хусрі патішә дәп бір чоң патішә бар ікән, ікі хотуні бар
ікән, Кәсім дәп бір вәзірі бар ікән. Ол вәзірі тола јахшн кіші ікән,
патішә һәр каідак ішн болса ениң билән кәңәш kilip kilat ікән,
патішәниң балесі јок ікән. Бір кўні патішә јешіні һисап kilca је-
шн атмшқа јәтіптў Худа аңа бала бәрмәптў, көңнідә айтті: мән
өлсөм мәниң орнумға кім патішә болур, мәниң тахтима кім олтурур?
дәп тола жіледі. Андин кін Кәсім вәзірнн кішкіріп аңа айтті: мән
јешимнн һисап килдим атмшқа јәтіптў маңа Худаі та'ала бала бәр-
мәптў, мән өлсәм орнумға патішә болуп олтурғелі һәш кімим јок,
мән әмді хотуллеримнн талак kilip патішәлиғимнн ташлап тәркі дунја
болуп чікіп кәтәмән, дәді. Дәгәндін кін Кәсім вәзір айтті. Аі па-
тішәјі алаьм андак килғелі болмас мунда бір улук мазә бар, шуңа
чікіп мал өлтўрўп Худәниң јоліда нәзірә kilip беріп ол мазәда јетіп
Худаі та'аладин пәрзән тиләсә бәрәдў, дәді. Дәгәндін кін бу сөз
патішәға хуш кәлді. Патішә айтті андак болса koi, kala, тўғә
елип чікіп өлтўрўп аш kilip шәһәр ічидә кіші коімаі һәмәсинн чил-
лап аш бәрәлін! дәп вәзірннн бўриді лазім болўдўған јабдуқларнн
раслаңлар! дәді.

Андин кін koi kala тўғә тола елип чікіп мазәда өлтўрўп аш
килді, шәһәр халхннн әрәк чилледі, патішә өзі ікі хотуннн елип чікті
хахларға аш бәрді алтун кўмўш пулларнн худәниң јоліда тола ду'а
килдурді, андин кін халх јенип кәттн патішә, ікі хотунн билән мазәда
калді, ўч кәч кўндўз хотуллері билән Худаі та'аладин пәрзән тиләді,
андин кін օјігә јенип кәлді, јенип кәлип ол хотуллар билән јатті.

Худай та'ала бу патішәҗа иkilä хотунидін пәрзән бәрди, булар токуз ай, токуз кўн токуз са'аттиң кін һәр кәси икідін бір бала туғди. Чоң хотуні икi оғул туғди, кичик хотуні бір оғул бір киз туғди. Баллериниң етині коиді, кичик хотуні туккан балериниң етині оғул балесиниң етині һәмрә коиді, кизиниң етині Гүлчимла коиді. Бу ballар кўндін кўнгә чоң болди. Бір кўні патішә һөкәмалеріҗа бұриди: кўр'ә селиңлар! Худай та'ала бу ballарҗа канчи өмўр бәрди биләи! дәҗи. Һөкәмалар кўр'ә салди баллериниң өмри он төрт јашка јәткәндә јенинi алдў, дәди. Дәгәндін кін патішә бір-һуш болуп јикилди, бір са'аттиң кін һушҗа кәлди, тола јиҗледі: Худай та'ала маңа бала бәриптў, көзўм көрди, колум тутмеді, бу балаларниң өмри он төрт јашка јәтсә, андін кін јенинi алса мундак балени бәрғанидін бәрмәғанi јакширак иди, дәп көп јиҗледі. Кіши дәрәх тикип мўвәсинi јәмәсә, бағ килип ичидә јўрмәсә, бу кишигә тола каттик азап икән, дәди. Патішәниң һәр кўллиги баллериниң дәрдидә јиҗлимактин бөлөк һаш иши калмеді, андін кін Кәсим вәзир килип патішәҗа айтти: тола јиҗлимаң җәирәт килиң! дәп бір мунча јакши сөзләрни айтти. Андін кін патішә патішәлиҗинi килип олтурди, баллери баш јашка јәтти махтапкә бәрди, бу ballар һәр кўні берип махтапта окуп јўрди. Һәмрә тола мolla болди, патішә аңа тола һәрис болди.

Бір кўні патішә баллериниң јешини һисап килса, јеші он үч јашка јәтиптў, андін кін Кәсим вәзирни кимкирип айтти: баларниң јеші он үчкә јәтиптў, сән буларни бөлөк бір шәһәргә елип кәткән! өлсә шу јакта өлсүн! өлгөнини көзўм көрмөсүн! дәгәндін кін Кәсим вәзир айтти: андак болса буларҗа һәр кәсигә бір һәчә тўғәдін буғдай бәриң! Чинимачинда аш јок тола киматчилік болуптў, шунда барилін! дәди.

Патішә бу үч оғлиниң һәр касигә үч јўздін тўғәгә буғдай артип бәрди, булар саудигәр болуп Чинимачин төрәпкә јўрмак болди.

Һәмрә ата анеси билән хошлашти, андін кін сиңисі Гүлчимла билән хошлашти, бу икi кериндаш бір бири билән кучаклешип тола јиҗледі, андін кін Гүлчимла ағестҗа бір гөһәр шан чирак чикерип бәрди: һәр јәргә бешиңизҗа кўн тўшсә лазим килиң! дәди. Һәмрә бу гөһәрни елип Чинимачин төрәпкә јўрди. Бір һәчән кўн јол јўрди,

Чинимачинға јаттї. Булар барса халк бәктәң болунтў. Һәмрә мунї көрўп елип барған буғдаиларини тўғаларини Худәји килип хакка бәрди Ағилертға айттї: сизләрма әпкәлгән буғдаилерини Худәји килип хакка бәриңләр! дәди. Ағилері айттї: биз буғдаини худаји килҗелі елип кәлгән әмәс, сетип сауду килҗелі елип кәлгән, дәди. Дәгәндін кін Һәмрә айттї. Андак болса буғдејиңларни тўғәңләрни маңа сетип бәриңләр мән сизләргә бир гөһәр бәраи! дәди, улар елип кәлгән буғдаилерини тўғаларини һәмәсини Һәмраға бир гөһәргә саттї. Һәмрә бу буғдаиларнима тўғаләри билән Худәји килип хакка бәрди, андин кін хакка айттї: бу ашлик шәһәрдин токлык шәһәргә бардїған киши болса мәниңбилән јўрсўн! улеғи јокка улак бәрәмән, әңни јокка әңил бәрәмән, ашлик кишигә јәгәли аш бәрәмән! дәп хакка ја бәрди. У сөзни аңлап бу шәһәрниң халкидін бәш јўз киши чикти.

Һәмрә уларни улакка миндўрўп өзи пида јўрди көсуғум аштї дәгәнгә аш бәрди, усғудум дәгәнгә су бәрди, әңни јокка әңил бәрди, шундак килип өзиниң шәһәри төрәпкә јўрди, бир нәчән кўн јол јўргәндін кін Худәи та'аладин өмри болди јенини алҗин! дәп патішәниң бу оғлиниң јенини Чинимачиниң јолида алди. Булар өлгәндін кін Кәсим вәзир кәлгән бәш јўз киши јиғлап јакилерини јиртип парі! парі! килди, андин кін Кәсим вәзир билән бу кәлгән бәш јўз киши Худәи та'алаға мунағат килип јиғлап тиләди: ја шу ўч оғулнуң јенини бәриң! болмса биз һәмәмизниң биз булардин әрилип кәлип тирікчилік килҗенимиздин өлгәнимиз јахшї дәп тола јиғлап Худәи та'аладин тиләп дуа килҗандін кін, Худәи та'ала бу ўч оғулнуң јенини бәрди, уларға јана јўз јиғирмә јил өмўр бәрди, булар тирилип копуп Кәсим вәзир билән кәлгән бәш јўз киши билән бир бир көрўшти, андин кін өз илғәри төрәпкә јўрди, бир нәчән кўндін кін шәһәригә јекін кәлди, хуш хәбәргә киши әвәтмәкчи болди. Патішә һөхмә килиптў, ким мәниң баллеримни тирік кәләдў дасә ағзїға коғашун кујўмән! дәптў. Ениң учун һәш киши баллери кәлгән хәбәрини айтмаптў, патішә баллерим өлди дәп ол вахта баллериниң һекидә јўтїға аш бәрип јатат икән, буларниң ичидін бу сөзини ишитип һәш киши хоп хәбәргә кәлгәли уңўмеді Кәсим вәзир өзи кәлди, кәлип патішәниң кешїға кирди, па-

тишәнің ајеңіні көзігә сўрдї, патішәнің тәшлик амалликлеріні суреді, андін кін айтті:

јиракка кәткән јенің кәлдї,
Чінімачіндін катарлік каравенің кәлдї,
бағиңнің гўлі ечилдї,
сарашті булбулї,
јеңі баштін уларнїң јенї
әгәм бәрді,

дәп болған ішләрнї бір бір айтті. Худай та'ала бу ўч оғлуңға јўз јігірмә јиллик өмўр бәрді, дәдї.

Һәмрәнің Чінімачинда хакка јахшилїк килип кәткән ішләрнї, елип барған буздаилернї тўғаларнї Худәнің јолїға бәргәннї, јана баш јўз кїшинї аш әңил бәріп өзигә јолдаш килип елип чиккеннї, көсуғум ашті дәгәнгә аш бәріп, усўдум дәгәнгә су бәріп, өзі пиада мәңип кәлгәннї, бір нәчән кўндін кін, Худай та'ала бу ўч оғул јеннї алғеннї, Кәсим вәзир бу баш јўз кїшї билән Худай та'аладін буларнїң јеннї тилгәннї, Худай та'ала буларнїң јеннї бәріп јўз јігірмә јил өмўр бәргәннї, һәмәсинї патішәға бір бір айтті. Патішә бу сөзләрнї ишїтїп тола хошал болдї Кәсим вәзиргә тола илтипатларнї килдї ил илгәркидін јўз һәссә јахшї көрәдїған болдї. Һәмрәнің бу сехилигә, бу хакка килған јахшилїгә патішә тола хошал болдї, һәмә ballerидін Һәмрәнї јахшї көрўдїған болдї, бу ишнїң мундак болмаклигї Һәмрәнің секилигидін Кәсим вәзирнїң обдаллигидін Худай та'ала буларға јеңі баштін јан бәріптў, дәдї. Дәгәндін кін патішә бір кәчәсї тўш көрдї, бір булбул Гоја дәгән куш сарїса ағзидін табәх, табәх гўлләр ечилип јәргә төкўләдў. Ол кушнї т'шўдә көрўп патішә ашїк болдї. Ол кушнїң дәрдидә патішә ағрик болуп тола јўдәдї: аш јәмәидў, ағрик болуп кәттї. Ballerї патішәнің бу һәлині көрўп суредї: сиз нәмә болдїңиз, кўннїң кўнгә тола јўдәп кәтїп барїсиз, дәдї. Дәгәндїң кін патішә айтті: бір кәчәсї тўшўмдә булбул Гоја дәгән кушнї көрдўм, ол куш сарїса ағзидін табәх табәх гўлләр ечилип јәргә төкўләдў. Аңа мән ашїк болдум, шунїң дәрдидә јўдәимән, дәдї. Дәгәндїң кін икї чоғ оғлї айтті: бизгә рухсәт бәрің ол куш каїда болса, биз тепїп елип кәлилїң! дәдї. Дә-

гәндің кін патішә оғлидин бу сөзүн ишігіп хошал болди, ол iki оғлиға рухсат барди.

Ол иһнә һәмрә аңледі, атесінің кешіға кирди, ол кушка ағилерім билән мәмма баримән маңама рухсат бәриң! дәди. Патішә айтти: Аи һәмрәјим сәниңдин әриларға мәниң көңнүм чідамаидү, сән бармејин! ағилерің беріп тепіп еліп кәлсүн! дәди. Дәгәндін кін һәмрә тола јіғледі, мәни ағилерімға кошуп әвәтмәди, дәп һәмрәнің јіғлиғеніні патішә көрүп аңама рухсат барди. Андак болса саңа бір мунча сөз килаи! дәди. Сән ағилеріңдин әрилмејин! тўндә јасса кәи јәрлә гумбаз болса шуниңға кирип јаткин! дәди, дәп мунча сөзләрни һәмрәға айтти, ағилеріні кимкирип һәмрәни уларға јекіп тапшуруп барди. Андін кін: беріңлар! сләрни Худәға тапшурдум, дәди.

Улар атесі алдидін чікип бір һәчән кўн јол јўрди, бір јәргә кәлсә бір јол үч болуптү, һәр киши кәлип, јол бешидә бір ташни кадаптү ол ташка хат бўтуптү: һәр киши кәлсә бу хатни окуп оң колдеки јолға кирсә барса кәләр јол. Отрудеки јолға кирсә барса аја кәләр аја кәлмәс дәптү. Сол колдеки јолға кирсә, барса кәлмәс дәптү.

Андін кін ағилері айтти: бір јол үш болди һәр кәсиміз јолға кирилин! дәди. Дәгәндін кін һәмрә айтти: андак болса авал сләр кириңлар! сләрдин калған јолға мән кирәи, дәди. Чоң ағесі оң колдеки јолға кирди, икинчи ағесі отрудеки јолға кирди, һәмрә сол колдеки барса кәлмәс јолға кирди.

Андін кін iki ағесі бір мунча јол јўрүп јәидіған еһи јок, кәидіған әһни јок, тола јапаларни тәттү көсәк еңиға тола кинади, беріп бір шәһәрдә бір калапәзгә отун тошуп, су тошуп кәленің јуңини көидүрүп кала пишуруп, пишкан кәлені сетіп шумдак ишләрни килип јўрди. Атесі бұриған хизмәт бу јапәдә јўрүп көңнидин чикти.

Һәмрә ағилері билән хошлешип барса кәлмәс јолға кирип бір һәчән кўн јол јўрди, бір кўни бір јәрлә бір гумбаз көрүнди. Атам аитип иди, талада консаң, гумбазниң ичидә кон! дәб-иди, бўгўн кәчә шу гумбазниң ичидә конаи! дәди, дәп һәмрә гумбазға барди, ол кәчә гумбазниң ичидә јатти, тўш көрди, тшидә Пәриләрниң пәдишәјиниң һүллькар дәп бір кизі бар икән, т'шидә еһи көрди, тәклип алди.

Һүллүкар айтти: сән мәни алдың сән мәнің шähärimгä кäl! дәдi. Һәмрә суредi: сән пәризат сәнің шähäриң кaидa? дәдi. Һүллүкар айтти: «мәнің шähäрим баш јүз јиллик јолда», дәдi. У сөзнi аңлап Һәмрә һүшидiн кәттi. Јаңа һүшiгә кәлдi. Һәмрә Һүлләкарға айтти: мәнің јешим јүз јигирмә јәтидү, андiн кiн Худaи та'ала мәнің јенимнi алдү, сәнің шähäриң баш јүз јиллик јол болса мән баралмайт iкәммән. дәдi. Дәгәндiн кiн пәризат айтти: мән пәризат, мән кaи јәрнi хәлисам мәнің шähäрим шу јәрдә болудү, андак болса, мән кiрк кўллик јолға өјимнi елип кәләi! сән шол кiрк кўллик јәргә кäl! дәдi. Һәмрә айтти: мән сәни ол кiрк кўллик јәрдиң кaидак тапимән дәдi. Пәризат айтти: андак болса мән качаi! сән мәни коҗлап туткин! дәдi. Һүлләкар кашти, Һәмра аркесидiн коҗладi, јәтип туткидак болғанда Һәмрә охунуп кәттi, оханса тўшi, тўшidә Һүлләкарнi көрүи ашик болдi. Һүлләкарнi iстәп јүрдi, бир мунча кўн јол јүрдi, тола јапаларнi тартти, атесиниң бұриған хизмәти көңидiн чикти, Һәмраниң көңнi Һүлләкарда болуп халдi. Бу мәшәкумнi кaидiн тапармин iкән дәп кәчә кўпдүз јол јүрдi, бир кўнi бир кумнин iчигә кiрiп калдi, јолнi ұттүрдi у кумда тiкәндiн, кумдун бөлөк һаш һәмә јок. Һәмра у јәрдә тола җәрип болдi, асман төрөпигә кәлиса бир торҗаи сәрап учуп јүридү. Һәмрә көңnidә айтти: јолнi шу торҗаидiн сурисам мәни јолға селип коҗар, дәдi; андiн кiн торҗаиға сөз килдi:

әi һауидеки боз торҗаи!

сәригелi тилиң бар,

мәндәк җәрип болғанча,

јол көркөссәң нә болҗаи?

дәгәндiн кiн ол торҗаи һауедiн јәргә учуп тўшүп Һәмранi башлап бир јолға селип коидi, ол јолға кiрiп Һәмра бир һәчә кўн јол маңдi, отус токус кўн болғанда бир такка јетип кәлдi, кәлиса тола әгиз, көңnidә айтти: шу таҗниң төпөсигә чиксам мәшәкумнуң өјi көрүһәр, мәни кiрк кўн јол маңсаң таписән дәб-идi, бугўн отус токус кўн болдi, јана бир кўнi калдi дәп таҗниң төпөсигә чикти. Ол кўнi кәч болуп таҗниң үстidә јатти. Таң аткандiн кiн кәлап бир јәрдә бир бағ көрдi, көңnidә айтти: бу бағ мәшәкумниң беҗиға окшаидү,

шу бакка барай! дәди. Һәмрә бу таҗдин тўшўп шол көргөн баҗ төрөпкө јўрди, бир мунча јол јўрўп ол бакка јәттi, көрсө, ол баҗниң темi тола егиз, һаш јардә бакка киридиҗан ишик јок. Ол бакка киридиҗан јәр бармў икән дәп ўч кетим чөрўдi, киридиҗан јер тапмедi. Бир јардә су киридиҗан сўнгўч бар икән, ол сўнгўштiн Һәмрә баҗниң ичигә кирди. Баҗниң ичигә кирсә һаш киши јок, ол баҗниң отрусидә бир көл бар, суға толдуруп којуштў; ол баҗниң ичидә киәмә киәмә дәрәхләр бар, мўвўләр бар.

Һәмрә көңидә айтти: мәшөкумниң беҗи шу чиҗi, мән бир јәргә јошунуп олтураi! мәшөкум кәлип мәни тапар. Әгәр дўшмәнниң беҗи болса, мәни көрсө өлтүрәр, дәп өзи бир дәрәккә чикип јошунуп олтурди. Бир вактiн кiн бир мунча кәптәрләр кәлип көлдәки суға чомуп, судiн чикип сiлкинип киз болди. Бәтәмам паризатларниң кизi. Һәмрә уларни көрди, уларниң ичидә мәшөкi јок. Јана бир пача кәптәр кәлди, уларма кәлип көлнiң суға чомди, судiн чикип сiлкинди, уларма киз болди. Һәмрә аңама кәледi мәшөктениң димма јок. Јаңа бир пача кәптәр кәлди, ениңдин ичидә бир тотi бар, уларма кәлип көлдәки суға чомди судiн чикип сiлкинди, һәмәсi киз болди. Тотима суға чомуп чикип сiлкинди, ума киз болди, көрсө т'шўдә көргөн Һўлўкар мәшөкi шу. Һәмрә ени көрўп мәшөкинi тепиптў мән дәп көңидә тола хошал болди. Андин кiн Һўлўкар јенидеки кизларға айтти: бу баҗниң ичидiн адамзатниң јидi кәлидў, истәп тепиңлар! дәди. Ол кизлар баҗниң ичинi истәп һаш һәмә тапалмедi. Андин кiн Һўлўкар бир мунча кизлар билән ози истәди, тапалмедi. Андин кiн айтти: бу баҗниң ичидә кәдак адимзат болсаң, өзөңни ашкарi кил, мәниң мәшөкум Һәмрә кәлгән болсаңма өзөңни ашкарi кил! дәди. Дәгәндиң кiн Һәмрә дәрәхниң төпәсидiн т'шўп өзини ашкарi килди.

Андин кiн Һўлўкар билән көрўшти, бу икеси бир бирсидiн һәли муңини сурашти. Андин кiн Һўлўкар айтти: мәни Худәи таака сизгә бўриҗан икән, мән сизгә тәгдим дәди. Һәмрә айтти: сәниң маңа тәккәниңгә гуәјиң бармў? дәди. Дәгәндиң кiн Һўлўкар айтти: сиз јолда кәлип јетип гумбазда конҗанда шол кәчәсi мәни сизгә һика килип елип бәрди, сиз суредиңиз, сән пәризат, сәниң шәһәриң кәида, дәдиңиз. Мән айттим, мәниң шәһәримни сурисеңиз бәш јўз јиллик јол-

да, дәдим. Сиз айттиңизимәнің өмрүм баш јўз јилға јәтмайдў јўз јигірмә јиллик өмрүм бар, дәдиңиз.

Андін кін мән айттим: мән пәризат, кәі јәрнәі хәлісам шу јәрнәі өі килмән, андак болса кірк кўллўк јәрлә өјўм бар, шу јәргә кәлиң, дәдим. Сиз айттиңиз: кірк кўллик јәргә берип мән сәні кәидін тапимән? дәдиңиз. Андак болса, мән кача! сиз коҗлаң! дәдим. Мән каштим, сиз коҗледіңиз, јәтп кәлип туткідәк килғанда охунуп кәттиңиз. Мәнің гуәјим шу ишләр, дәді. Һәмрә айтти: рас айтсән! дәді.

Андін кін Һәмрә Һўллўкар билән ол бағда әр хотунчilik килди. Муниң ічидә бір һәчә аи өгтти. Бір кўнни Һәмрә Һўллўкар билән сөзлешип олтуратти атеһиниң бўриған хисмәти јәдигә кәлди; андин кін Һәмрә улук кичик тинип јиғледі. Һўллўкар айтти: һәмәгә улук кичик тинип јиғлаисиз, мәниңдин бөлөк мәшөкиңиз бар чиги дәді. Һәмрә айтти: мәниң мәшөкум јок, биз бир атедин үч өгли идук, биз үч өғулни атеһиз хизмәткә бўрип иди, атеһиз бир кәчә т'шидә булбули Гоја дәгән куһни көрүп аңа аһик болуптў, биз еһи теһип кәләһиз дәп чикип идук. Бір јәргә кәлгәндә бир јол үч бөлди, биз үчүләһ һәр кәһимиз бир јолға кирип булбули Гоја куһни истап јүрдүк. Мән кәлип Ху-дәһниң бўриги билән сәһи алдим, тола јаһаларни тарттим, атамниң бўриған хизмәти, јәдиддин чикиптў, һәли шу иш јәдигә кәлип јиғледим, дәді, ағилерим кәидә јүриди икән куһни таптим'икән, ја тапмедим'икән, мән бу јәрдә болуп кәлдим, атамниң бўриған хизмәтини бўткәзмәдим, дәді. Дәгәһдин кін Һўллўкар айтти: ол куһни сизниң ағилериңиз теһип баралмайдў ол куһни сиз теһип еһип баресиз. Ол куһ бизниң куһи, дәді, мәһниң атам пәризатларниң һадшаји иди, биз бир атедин ики киз идук, атеһиз өлгөһдин кин, биз ики киз бөлүштүк, атамдин төрт јўз шәһәр калған, канча кул, канча пул калған, буларниң јеримни ағәчим алған, јеримни маңа тәккән. Бу пулларниң еһип алған вахта, ол булбули Гоја куһ ағәчимгә тәккән, мән ағәчимгә киши әвәтәи, ол куһ маңа лаһим болуп кәлди, маңа барсүн! дәп, бармәсәләшкәр тартп берип сокушуп еһип кәлип саңа бәраи, дәді. Дәгәһдин кин Һәмрә айтти: андак килип болмас, киши әвәтп барсә јакшилик билән алған јакши. Дәгәһдин кин Һўллўкар айтти: ағәчим ол

кушнѣ ѡхшѣлѣкѣ билѣн бѣрмѣидѣ. Андак болса, мѣн сѣнѣ бір дѣвѣгѣ кошуп ѣвѣтѣи! Сѣн ол кушнѣ оѣурлап елѣп кѣлгѣн! дѣдѣ. Бір пѣрѣзатнѣ рѣсмѣсѣ бір ухлѣлак ѣтѣи кѣчѣ кѣндѣз ухлѣимѣз. Ухлѣмаѣ ол турсак, ѣтѣи кѣчѣ кѣндѣз ухлѣмаимѣз, дѣдѣ. Бу кѣндѣ мѣнѣн ѣгѣчѣм ухлап ѣтѣидѣ, сѣн мѣн кошкан дѣвѣбилѣн берѣп, дѣвѣнѣ талада коѣун ѡзѡн кѣрѣп булбулѣ Гоѣенѣ елѣп чѣккѣн! Ол ѣрдѣ кѣпѣзнѣ ачмѣгѣн!

Бір дѣвѣнѣ кошуп Ѥѣмрѣнѣ аѣлѣсѣнѣнѣ шѣхѣрѣгѣ булбулѣ Гоѣѣѣ ѣвѣттѣ. Мунѣнѣ арѣсѣ бѣш ѣѣз ѣлѣлѣк ѣол ѣдѣ. Ол дѣвѣ Ѥѣмрѣнѣ коѣторѣдѣ бѣш ѣѣз ѣлѣлѣк ѣолнѣ ѣкѣ са'атта ѣѣттѣ.

Ѥѣлѣѣкарнѣнѣ аѣлѣсѣнѣнѣ шѣхѣрѣгѣ барды. Ѥѣмрѣ ол дѣвѣнѣ талада коѣуп ѡзѣ ишкѣрѣи кѣрдѣ. Кѣрсѣ ѣѣмѣ дѣвѣлѣр ухлап ѣетѣптѣ, ѣлардѣн ѡтѣп ѣана бір ѡѣгѣ кѣрдѣ, ол ѡдѣ Ѥѣлѣѣкарнѣнѣ аѣлѣсѣ бір тѣхнѣнѣ ѣсѣнѣдѣ ухлап ѣетѣптѣ Ѥѣмрѣ карѣса ол булбулѣ Гоѣѣ кѣпѣздѣ тѣхнѣнѣ ѣсѣнѣдѣ есѣлѣлѣк туруптѣ. Ѥѣмрѣ енѣ коѣрѣп тѣхнѣнѣ ѣсѣнѣгѣ чѣктѣи, булбулѣ Гоѣенѣ кѣпѣз билѣн алдѣи, елѣп тѣлѣѣѣ чѣктѣи, коѣндѣдѣ аѣттѣи: атам бу кушка тала ашѣк, мѣн мунѣ ечѣп коѣрѣи! дѣп ечѣп коѣрдѣ. Ол куш Ѥѣмрѣнѣ коѣрѣп «аѣемѣзат» дѣп бір кѣшкѣрдѣи, аѣзѣдѣн тѣбак, тѣбак гѣллар ечѣлѣп ѣѣргѣ тѡкѣлѣдѣ. Булбулѣ Гоѣенѣнѣ ѣнѣнѣ дѣвѣлѣр ишѣтѣп ѣѣкудѣн охандѣи, андѣн кѣн Ѥѣмрѣнѣ тушуп патѣшѣѣнѣнѣ кешѣѣѣ елѣп кѣрдѣ. Бу аѣемѣзат булбулѣ Гоѣенѣ оѣурлѣѣѣнѣ ѣкѣн, дѣдѣ. Патѣшѣѣи аѣттѣи: асманѣѣ апчѣкѣп ѣѣргѣ ташлаѣлар! дѣдѣ. Бір дѣвѣ коѣтѣрѣп Ѥѣмрѣнѣ асманѣѣ елѣп чѣкѣп кѣттѣи. Ѥѣмрѣ билѣн биллѣ барѣѣн дѣвѣ кѣлѣп Ѥѣлѣѣкарѣѣѣ хѣбѣр аѣттѣи: Ѥѣмрѣнѣ асманѣѣѣ елѣп чѣкѣп кѣттѣи, дѣп. Аѣткандѣн кѣн Ѥѣлѣѣкар бір коѣк кѣпѣтѣр болуп асманѣѣѣ учуп чѣкѣп Ѥѣмрѣнѣ тутуп ѣѣргѣ т'шѣрмѣи елѣп тѣштѣи. Ѥѣмрѣ ѣушѣдѣн кѣтѣптѣ ѡѣѣк кѣшѣдѣк болуп кѣпѣтѣи, енѣ коѣрѣп Ѥѣлѣѣкар тала ѣѣлѣдѣи, ѡзѣнѣнѣ ѣѡкѣма тѣбѣнлѣрѣнѣ елѣп кѣлѣп Ѥѣмрѣнѣ сакаѣтѣнлѣр! дѣдѣ. Тѣбѣнлѣрѣи коѣрѣп бу Ѥѣмрѣнѣнѣ аѣрѣсѣи кѣттѣк, бу пат сакаѣмѣидѣи, бѣзгѣ кѣрк кѣлѣѣѣк рухсѣт бѣрѣн! бѣз дурѣ бѣрѣп бекѣп кѣрк кѣннѣнѣ ѣчѣдѣ сакаѣтѣлѣн! дѣдѣ. Ѥѣлѣѣкар аѣттѣи: андак болса, шунда мѣнѣнѣ ѣенѣмѣда бекѣнлѣр! дѣдѣ. Тѣбѣнлѣр ѣѣр кѣнѣ бір кѣсмѣи дурѣ бѣрѣп бахтѣи. Ѥѣмрѣ кѣрк кѣн болѣѣѣѣѣдѣ тѣзѣѣѣнѣ сѡзгѡ кѣрѣп сѡзлѣдѣи. Андѣн кѣн ѣана бір ѣѣчѣн кѣн бахтѣи. Сакеѣп ѣлгѣр-кѣдѣк болдѣи. Андѣн кѣн Ѥѣлѣѣкар аѣлѣсѣѣѣѣ кѣшѣи ѣвѣттѣи. Булбулѣ Гоѣѣѣ

кушнї маңа бәрсеўн! маңа кәрәк болуп калди. Бәрмәсә ләшкәр билән берип сокушуп кушнї алимән, дәп хатка бұтұп әвәттї. Аилесї бу сиңнисїнің бу сөзләринї ишїтїп айттї: сиңним кушнї мәниндин елип адмизатка бәрғәдәк мәниндин адемизатнї јакшї көрұп, булбули Гојенї бәрәдигән адемизатнї маңа көрсөссұн! мән көрұп андин кін кушнї бәрәи! Һўллукар Һәмрәнї аилесїға көрсөттї. Аилесї көрұп Һәмрәға ашик болди. Һўллукарға айттї: сән бу адамнї маңа бәргин! Мән муңа тола ашик болдум, дәди, мән сәннн әгәчим, сән мәниң сиңним, авал мән әргә тәгмәи сән тәгәдиғанму? дәди. Дәгәнднн кін Һўллукар айттї: бу маңа Худәннң буриги, мән сиңниң болсам мәниң әрим шәриәттә саңа рова боламду. Дәгәнднн кін аилесї айттї, андак бола биз әкимиз казиниң алдїға дәрвалешип барелин кази бизгә бұриса Һәмрәнн ателин! дәди. Бу икисї казиға бармакчї болди. Ол шәһәрдә Һўллукарниң әгәчисигә көјұп јўргән бир кази бар иди. Һўллукарниң әгәчиси јошунукча казиниң алдїға барди. Берип казиға айттї: Һўллукар бир адемизатка тәгиптұ, мән ени көрұп ашик болдум, маңа бәргин! дасәм, бәрмәди, мәниң сиңним болса, мәнднн илғәри әргә тәгәдиғанму? биз сениң алдїда дәрвалашмакчї болдук, сән ол адемизатнн маңа бурип бәргин! саңа атамдин калған төрт јўз шәһәрди бар, јеримнн бәрәи! кirk миң кул бәрәи! кirk миң кўн бәрәи! кirk миң ат бәрәи! дәди. Дәгәнднн кін кази айттї: маңа шәһәриңниң, куллириңниң, етиңниң кәрәги јок, дәди. Нәчән јил болди, мән саңа көидим, мән сөз килсам, сөзимнн алмеднң, әмди алдїмға кәлипсән, бу мәңзиңгә он баш, у мәңзиңгә он баш сөидўрсәң, андин кін Һәмрәнн саңа бұрип бәримән, дәди. Ол пәризат: Һәмрәнн маңа бұрип бәрсәң сөигўн! дәди. Ол кази икi мәңзигә он баштин отузсөиди, әмди сән барғин! Һәмрәнн саңа буримән, дәди. Андин кін Һўллукар көңидә айттї: бизнн сураидїған кази мәниң аиламға көјұп ашик болуп јўргән, аилам берип ол казиға бир мунча пул бәрәи дәгән болса, казиниң көңиннн хуш килгән болса Һәмрәнн аиламға бұрип бәрўр. Мән берип казини бир мунча сөз билән коркутаи! Андин кін маңа бұрўр! дәди. Һўллукар казиниң алдїға барди, бир мунча сөз килди андин кін айттї: Аи кази бу ишнн сән растибилән сурегин! растибилән суримаи Һәмрәнн аиламға бурисаң, мән сәниң бешинн

кәсәрмән. Аилам саңа канчи пул бәргән болса, ол пулға тоғузур-
мән. Растибилән сурегин кази! дәп бір мунча сөзбилән казини тола
коркатти. Казі көңвидә айтти: мән һәмрәни һүллўкарниң аилесіға
бўрисам мәни өлтўр! дәгәни рас. Мән муні растибилән сурап һүл-
лўкарға бўри! дәди.

Андін кін һүллўкар һүллўкар аилесі билән һәмрәни талешип
казиниң алдїға дәрвїға кәлди. Бу икi пәризатни кази суреді, сурап
Һәмрәни һүллўкарға бўриди. Андін кін һүллўкарниң аилесиниң ка-
зиға тола ачїғи кәлди. Сән һәмрәни маңа буримән дәп икi маңзимгә
отус сөидўң, һәли һүллўкарға бўридиң. Казі айтти: шәриәттә саңа
кәлмәйт икән. Шәриәттә кәлмәгәндін кін, мән саңа каїдак бўримән?
дәди. Дәгәндін кін ол айтти: сән мәни отуз сөидўң. Сөигөнўңни бәр
казі! Бәрмәсәң бешиниң кәсәмән. Дәгәндін кін кази тола коркуп
кијалат болди. Јәргә кәлап турди. Андін кін һүллўкар кирип казини
тиләп коиди. Андін кін һүллўкар булбули Гоја кушни елип һәмрә
билән өзиниң шәһәригә јанди.

Ојигә кәлгәндін кін анда бір һәчә кўн туруп һүллўкар билән
хошлешип булбули Гојени елип атесиниң кашїға јўрди. Бір мунча јол
јўрди, бәјекі ўч јолниң бешїға кәлди, у јәргә кәлгәндін кін ајилері
јәдїға кәлди; ајилерим јенип кәлдимикін, ја кәлмәдимикін, биз бу јол
бешда ўчўләп ўч ок којуп идўк, касимиз илгәри кәлсәк, һәр каси-
миз өзүмизниң охини елип кәтилин, һәр касимиз кәлгәнни кін кәлҗени-
миз шунуңдин билілин дәп идўк, дәп ок којған јәрни бакти, бахса ўчўлә
ок туруптў. Ол окни көрўп һәмрә ајилерим кәлмәптў, дәди. Аји-
лерим јок, мән бу кушни елип барҗеним јакши әмәс, мән ајилеримни
тапаи! андин кін бу булбули Гоја кушни уларбилән атамниң алдїға
елип бараи! дәп булбули Гојени бәкитип којуп ајилерини ictәп јўрди.
Ictәп бір шәһәргә барди. У шәһәргә кирсә ајилері бір калапәзгә
чәкар кирип отун тошуп, су тошуп от калап јўрўптў. Һәмрә аји-
лерини бу һәлда көрўп көп јигледі. Биз падишазеді болсак, өз шә-
һәримиздин әрилип болудўған кўнимиз шу икән. Бөлөк шәһәргә кәл-
гәндін кін адәмниң кадирини киши билмәдигән икән. Андін кін Һәмрә
ајилерини елип өз шәһәри төрәпкә јўрди, бешигә кәлгән ишләрини,
јапа тарткәллерини, һәчә јәрдә оլўмдин куткәллерини, шундак јапа

тартып жүрүп, булбул Гожені еліп калганын, бу һәмә ишларын аңилериға айтти.

Андін кін булбул Гожа коиған жарға јәтип кәлдi, булбул Гожені еліп аңилериға көрсөттi. Андін кін бу үч аҗени үчүлән јолға кирип жүрдi.

Бир мунча јол маңгандін кін, аңилері айтти: бисниң көсегимис ашти, сән бу шәһәргә кирип нан сетип елип чиккин! дәдi. Һәмрә нан алғелі ол шәһәргә кирип кәттi. Һәмрәни нанға әвәртип икi аҗесi кәңашти: атеміз бизнi Чинимачинға әвәткәндә, һәмә ишнi Һәмрә бұткәздi, атеміз енi аңлап, Һәмрәни тола јакшi көрәдiған болдi, һәлi булбул Гожа кушнi јана Һәмрә тепип елип кәптү, мунi атеміз јана јакшi көрөр, биз атемізға һәш хизмәт килмијинда болдук. Һәмрә һәлi нан елип кәлсә, сән нанға берип кәчиктиң деп аңа гуна којуп өлтүрәлин! кушнi биз тепип кәлдүк дәп, атеміска елип барелін! Атеміз Һәмрәни суриса биз енi көрмәдүк дәлин! Биз билән јолға билә чикип әрiлип кәткән дәли! дәп икiсi бу кәңашнi килдi.

Һәмрә нан елип кәлгәндін кін аңилері: сән нанға берип кәчигип кәттиң, бизниң көсегимиз тола ашти дәп аңа гунанi којуп, сәнi өлтүрәмиз, дәдi. Өлтүрмәкчi болдi, Һәмрә айтти: мәнi өлтүрмәңлар, мәнi шубу кудукка ташлаңлар! кудукта јетип мән өзәм өлүп калаi! дәдi.

Дәгәндін кін ол икi аҗесi Һәмрәниң ол икi көзинi јулуп елип кудукка ташледi. Ол икi көзинi кушка бардi, куш јәмәи канетiға кiсип алдi. Андін кін Гожа кушнi елип, атесиниң алдiға елип бардi. Булбул Гожа кушнi тепип елип кәлдүк, дәдi. Атесi Һәмрәни суредi, аңилері айтти: Һәмрә јолға чиккәндін кін елар билән бармаимән дәп әрiлип кәткән, биз Һәмрәни билмәимиз, дәдi. Падiшә ол кушнi елип кәлгәнгә хошал болмедi, Һәмрә јокәп кәткәнигә тола јiҗледi. Андін кін кушнi алдiға елип кәлдi. Кәпәзнiң аҗзинi ашти, куш сәрiмаидү. Падiшәниң кушка ачiҗi кәлдi: мән саңа ашик болуп үч оғлумнi истәтип әвәттим, сәнi истәп берип бир оғлум кәлмәдi, сәниң елип кәлгәнгә мәниң хошаллиғим јок. Мәниң Һәмрә оғлумнi сәниңдәк јүз булбул Гојiға бармайттим, сәнi шунча јаналар билән алдируп кәлсәм, нәмә ишкә сәрiмаисән? Қаллат кiшкiриңлар, бу кушнi

ölgүрсүн! дәдi. Дәгәндiн кiн куш сарап айттi: мәнi елип кәлгән кiшi булар әмәс, мәнi елип кәлгән кiшiнiң iкi көзiнi ојуп, кудукка салдi; муна көзi! дәп, iкi көзнi падiшә ташлап бәрдi. Мән енiң үчүн саримаимән, дәдi. Падiшә бу сөзләрни әшитип, һәмрәнiң көзләринi көрүп һушiдiн кәттi, тәхтiдiн јикiлдi, јакiлеринi јирттi. Бу iкi оғли атеcиниң һәлининi көрүп килһан иптә пушман килдi. Андин кiн падiшә һушә кәлдi, булбули Гојени елип ол iкi оғлинi елип өз һөкөри билән һәмрәнi ташлаһан кудукниң бојһа кәлдi. Андин кiн һәмрәнi кудуктин елип чиктi, һәмрәнiң iкi көзi ојуп көзi көрмәидиһан болдi, атеcи бу һалда көрүп tola јиҗледi. Әмдi муниң көзини каидак килармән? дәп тураттi.

Һауа гүлдүрләдi, аләм караңгулык болдi күн тутулдi, каттик һаиват болдi. һәмрә айттi: сләр јирак туруңлар, пәризатлар кәлдi, пәризат адәмдiн качы. Патiшә кәлгән кiшиләри билән јирак берип турдi. һүлһукар андин кiн асмандин түштi, һәмрәнi андак көрүп tola јиҗледi. Булбули Гоја пәризатни көрүп бәјекi һәмрәнiң iкi көзини бәрдi. һүлһукар iкi көзнi орнәһа којуп канети билән сипедi. һәмрәнiң көзи сәкејичи илгәридәк болдi.

Андин атеcиниң алдәһа бәрдi, атеcи билән көрүштi, кәлгән хахлерi билән бир бир көрүштi бешәһа кәлгән ишләрни атеcәһа, ол хахларәһа айттi, iкi әтеcиниң килгенини айттi.

Андин кiн падiшә iкi әтеcиниң колини баһлап һәмрәһа бәрдi, саңа килһан јапаларни дәрдини алһин! халисаң өлтүргүн! дәдi. һәмрә айттi: јамалликнi әһилерим билмәcлигиди маңа килдi, мән һәргис јамаллик килмаимән әһилерим маңа һәр канча јамаллик килһан болса, мәнi Худаи та'ала сәламәт сахледi, мән әһилеримниң килһан гунәлериди өтгүм, мән әһилеримәһа колумди кәлиштә јакшиллик килмән. һәргис јамаллик килмаимән, дәдi.

Әһилери бу һәмрәнiң сөзләрини ишитип, хияләт болуп tola иза таттi. һәмрә әһилериниң иза тарткенини билip бир муңча јакши сөзләрни килип, сләр бу килһан ишләриңә хияләт болмаңлар! маңа бу иш худаидиндү, дәп әһилери билән көрүштi.

Һәмрәниң бу јакшиллик ишләригә патiшә, кәлгән хах iкi әтеcи һаираң кәлдi. Андин кiн патiшә һәмрәнi елип булбули Гојени елип

billä kälğan xalkını башлап шähäргä жүрди. Hämrä Hüllүкарни billä elip жүрди. Патішә шähäргә берip тұшўп хощаллеридә пәчә қўн Hämrәгә мәйләси kilip бәрди. Андин кін шähär içини айна бәтлик килди, Hämrәниң Hüllүкар билән тојини килди. Буларниң тоји kırk кәч қўндўз килди, һәч адәм мундак тоини көзбилән көргөн әмәс, кулак иши иткән әмәс патішәниң мундак тои килҗениҗа пәризатлар кайран калди. Патішә андин кін булбули Гоҗени тепип мәхсәдиҗа јәттi, бир iki јил хощаллик билән патішалик килди, андин кін өлди, орниҗа Hämrә пәдишә болди. Hämrә пәдишә болҗандин кін адемізатка, пәриләргә iki тајини хакка патішә болди. Ајилерини һәр кәсини бир шähäргә бәг килди, өзи Hüllүкар билән бир һәчән јил патішалик kilip аләмдән өтүп кәттi.

4) Сәипүл Мүлүк.

Сәипүл Мүлүк дәгән бир патішәниң оғли икән; Сәипүл Мүлүкниң атеси ixlim патішә икән. Ол патішәда Сүлейман пәйғәмбәрниң ўзүғи бар икән. Ениң ўчўн һәмә ixlimни сураит икән. Ол патішәниң Сәипүл Мүлүк дәп бир јалғуз оғли бар икән. Ол оғул tola һекиллик данишмән, билішлик јакши оғул икән. Патішә көңидә айтат икән. Әгәр мән өлсәм, оғлум орнумҗа патішә болса, ixlim патішә болуп сурйелі чеғи јәтидў, дәп ол оғлиҗа tola амрәллик kilat икән. Ол оғул өзи tola батур икән, tola јакши чирәиллик икән, у оғулни һәр кiши көрсө ашик болдїҗан икән. Сәипүл Мүлүк мәхтәптә охуп жүрүп он iki јашка киргәндә Бәдәлвані дәп бир пәризат т'шўғә көрүптў. Т'шўдә көрўн аңа ашик болуптў. Ениң дәрдидә Сәипүл Мүлүк кўндин кўнғә tola јўдәп, tola јаман болуптў. Патішә оғлиниң ашик болуп јўдәп кәткәнини көрүп һөкәмәлеріҗа бүриптў: elar бу оғлумҗа дүри kilip сахәитиңлар! ишкiниң дәрдидә ағрик болуп кәттi дәп бүриптў. һөкәмәлар канчан кiсма дүри kilipтў, һәш кәси пәидә килмаптў. Патішә оғлиниң мундак болуп кәткәниҗа бир қўни колдин јөтәләп өјиниң ичидәги аңајип-җарајип һәрсәләрни көрсөтүп тамашә килдуруп жүрүптў, оғлум мундак һәрсәләрни көрүп мәшбәкi көңидин

чікармікін дәп. Сәипұл Мұлық бір сандукні көрүптү, атесідін сурапту: бу сандукниң ічидә һәмә бар? дәп. Патішә аітіптү: муниң ічидә һөкәмәлар җасаған айнак бар, дәпту. Сәипұл Мұлық аітіптү: андак булса муні ечің! муні көрөі! дәпту. Атесі сандукни ечіп бәріптү. Сәипұл Мұлық айнакни колиға еліп карап т'шудә көргөн мәшөкни көрүптү. Мәшөкни көрүп бір һуш болуп җикіліштү. Патішә ені көрүп айнакни көрсәткәнигә пушман килді. Айнакни бекітіп әтті. Андин кін көрсәтмәдi. Сәипұл Мұлық гулап сәпти, андин кін түзәлді.

Күндін күнгә Сәипұл Мұлықниң аҗриҗи каттик болди, тепиләрниң дүріси, һаш кәси паида килмеді. Патішә һөкәмәларға айтти: муні кәмә килсак болдү? дәп. Һөкәмәлар айтти: ашикни сакайткан мәшөки. Сәипұл Мұлықни мәшөкигә әвәтсәк, шуну тапса, андин кін сакіјидү, дәди. Патішә Һөкәмәларға айтти: муниң мәшөки кәси төрәптә барса тапкелі боламдү, кұр'ә селиңлар! дәди. Һүкүмәлар кұр'ә селип айтти: Сәипұл Мұлықниң мәшөки пәризат икән, ол пәризат бәш јүз јиллик јәрдә икән, дәди. Дәгәндін патішә айтти: адәмниң өмри бәш јүз јилға јәтмәидү, муні андак болса тапкелі болмайт икән, дәди. Һөкәмәлар айтти, Сулаиман пағамбәрниң үзүгині бәрсаң Сәипұл Мұлық өзи тапидү, дәди. Дәгәндін кін патішә андак болса буларға кәмә раслаңлар! Сәипұл Мұлықкө үч јүз киши кошулин! Шунуң билән берип мәшөкни тапсун! Сәипұл Мұлықкә бәш кәмә раслатти, бір кәмәни Сәипұл Мұлық өзигә јасидү. Кәмәниң ічидә тәх коиді. Сәипұл Мұлықни тәхшигә чікарди, Сулаиман пағамбәрниң үзүгині бәрди, он јигитни Сәипұл Мұлық билән бір кәмәгә салди.

Сәипұл Мұлықниң бір әмилдәши бар иди, ені биллә тәхшигә олтурғузди, Сәипұл Мұлық ол әмилдәшигә тола апрак иди, ениңсис һаш иш килмайтти, тола јакши көрәттi, андин кін бу јаңкиларни калған кәмәгә олтурғузди. Булар кәмә билән дәрјениң ічидә Бедалвәниң шаһәригә јүрди.

Булар дәрја билән үч ай јол јүрди, бір күни бәран чикти кәмәләрни җарк килди, бу кәмәдәкилар һәмәси суға түшүп өлди. Сәипұл Мұлық тәхтишејида әмилдәши билән калди. Булар коркуп һушдін кәттi. Буларни Худәи та'ала сәләмәт сахледі. Һушига кәлсә булар-

ның тәхтіпәјі дәрјенің чәтгә курукка чікіптү. Бу ікісі курукка чікіп бір нәчән кўн јол маңдї, јана бір јәргә дәрјенің бојға кәлдї; օткәлї ол јәрдә кәмә јок, ікісі бір сај јаседї, сај билән бу дәрјаға кирдї, бір мунча јўргәндін кін, сај чечіліп ікї бөлөк болуп кәттї. Һәр кәсі бір пачесінің төпәсидә екіп кәттї. Буларнї Худай та'ала сахледї.

Сәипүл Мўлўкнїң әмилдәшї бір мунча екіп бір курукка чіктї, әмилдәш Сәипүл Мўлўкнї өлдї дәп, јакїларнї јіртїп көп јігледї. Андін кін јолға кирїп јўрдї. Сәипүл Мўлўк өлмәі тәш чїкса, бір шәһәрдә көрүшәрміз дәп, шәһәрма шәһәр әмилдәш Сәипүл Мўлўкнї істәп јўрдї.

Сәипүл Мўлўк бір нәчән дәрјенің ічидә ахтї; бір кўнї курукка чіктї, әмилдәштін әрїлҗенїға, өзїнің јалғуз калҗенїға, барїдїған јолнї бїлмәгәнїгә тола јігледї. Енїң јігліҗенїға һауадекї кушлар һәмә јігледї. Андін кін Сәипүл Мўлўк бір јолға кирїп јўрдї, ол јолда јапәнї тола тарттї; бутлерї канардї, јана јолға кирїп јўрдї. Бәш, алтї аї јол јўрдї, бәш алтї аїҗа кумдун, тїкәндін бөләк һәш нәрсә көрмәдї. Бір кўнї кәтїп бараттї, Хїзїр паїзамбәр учуредї. Хїзїрнї көрүп сәлам кїлдї, Хїзїр сөз суредї: каїда барїсан? дәп. Сәипүл Мўлўк Бәдәлвәнїға ашїк болҗанїнї, енї істәп үч јўз кїшї билән кәмәгә тўшўп чїккенїнї, кәмә җарк болуп, бу үч јўз кїшїнїң өлҗәнїнї, андін әмилдәшї билән ікісі калҗенїнї енїң билән бір нәчән аї бїллә јол јўргәнїнї енїң билән сај јасап дәрјїға кирїп сај чечіліп кәтїп енїңдін әрїлїп кәткәнїнї, андін кін курукка чікіп бәш алтї аї тола јапә тартїп јол јўргәнїнї, бешїға кәлҗән һәмә ишларнї Хїзїрға аїттї. Андін кін Хїзїр тола сөзларнї аїттї; бешїңга кўн тўшсә лазим болудў дәп бір һаса бәрдї. Андін кін аїттї: сән бу јол билән барсаң, паләнї јәрдә бір кудук бар, ол кудук ічидә дивә сўпәтї өї кїлїп олтуруптў, ол дивә он јәтї пагїшәнїң кїзїнї ап кәлїп енїң ічидә бәнт кїлїптў, сән барсаң, бу кудукка киргін! бу кїзларнї бәнтгін халас кїлҗїн! Андін кін сән мәхсөдуңга јәтїсан, дәдї. Дәгәндін кін Хїзїр паїғамбәр Сәипүл Мўлўкнїң колїдін тутўп бір јолға селїп коїдї. Андін кін бір нәчән кўн јол јўрдї.

Хїзїр аїткан кудук бојға кәлдї, кәлсә дивә сўпәтї ол кудук-

ниң аҗзини таш билән јенип атиптў, ол ташни кәтүрүп алидғанниң
они јок. Андин кин Саипўл Мўлўк Хизир паизамбарни көңигә кәл-
түрүп бәргән касеси билән ташни кәтүрүп ташледі: андин кин ку-
дукниң ичигә кирди, бир мунча јол јүрди, бир сараиниң ишигигә јәтти,
ишик кулуп селип бәкигинтў, колідеки һасебилән кулуни урди, кулуп
ечилди, андин сараи ичигә кирди. Кирсә падішәниң кизлери Саипўл
Мўлўкни көрүп коркуп титради. Саипўл Мўлўк уларниң көкунини
билди. Слар мандин коркмаңлар, мән сларни халас килгели кәлдим, дә-
ди, у сөзни аңлап кизлар хошал болди, бўгүн һәһән кўн болди, дивә
сўпәти јок, биз сизни дивә сўпәти кәлгән чиги дәп көктук дәди. Ан-
дин кин Саипўл Мўлўк улардин суреди: слар кимниң кизлери дәп.
Улар һәмәси өз атесиниң етини аитип барди, һәмәси падішаларниң
кизи икән. Буларниң ичидә бир киз бар икән, у тола чирәилик икән,
ениңдин суреди: сән кимниң кизи дәп. Ол аитти: мән пәризатларниң
падішәјиниң кизиниң әмилдәши, мәниң амам у падішәниң кизиниң ане-
синиң бир туккан дәди. Саипўл Мўлўк суреди патішәниң кизиниң ети
һәмә дәп. Ол аитти: ети Бәдәлвәни, дәди. Дәгәндин кин Саипўл Мў-
лўк мәшбөкунни тепиптўман, дәп тола хошал болди. Андин кин суре-
ди: дивә сўпәти качан кәлидў? дәп. Ол киз аитти: бўгүн әртәниң
ичидә кәлидў, дәди. Саипўл Мўлўк аитти: дивә сўпәти кәлсә сән су-
регин! сәниң јениң һәрдә бәкитип коидуң? дәгин! дивә јенини бир
јәрдә бәкитип којуп јүридў, ениң учун килч чапса өлмәидў, дәди.
Дәгәндин кин киз аитти: мән бир кўни ол дивәдин суредим, мән ишит-
кән дивә јенини бир јәргә бәкитип којуп јүргидәк дәп, дивә аитти:
мәниң јенимни сурап һәмә килсән? дәп, аитип бәрмәди, андин кин
мән јиҗледим, сән мәни ата амамдин әрип елип кәлгәли ики јил болди
сәниңдин бир сөз сурисам, аитип бәрмәисән, дәдим. Дәгәндин кин дивә
аитти: сән јиҗлимегин! мән саңа аитип бәрәи! мәниң саңа аитип бәр-
мәгәним, бир киши мәниң јенимға кас килсә, мән саңа аитип бәрсәм,
киши аңлап мәни өлтүрәр микин дәдим дәп аитти. Мән аитип бәргән
билән ени киши аламаидў; јәти дәрједин өтүп бир дәрјениң астинида
јәрни коләп јенимни көк кәптәрниң сүрәтидә килип кәчғә селип аҗ-
зини бәкләп көмдўм дәди. Андин кин мән јана суредим, сәни киши
өлтүрсә, каидак киши өлтүридў, дәдим. Мән сурүбәндин кин аитти:

ol кішінің коліда Сулайман пағамбарның ұзұғы болса, Хізірі аңа hasa бәргән болса, ol кіші беріп ol дәржіға hasесіні урса, мәнің женім ol дәржанің тағідін чікідү, дәді, һәлі бу вахта һаш кішідә ol ұзұк jok, мәні һаш кіші өлтүрәлмәйдү, дәді. Дәгәндін кін Сәипүл Мүлүк айтти: андак болса, Худаи та'ала бурйса дивә сүпәтині өлтүрдүм, дәді, ol ұзұк мәндә бар, Хізірі пағамбар бәргән hasa бар. Авал беріп дивә сүпәтині өлтүрәи! андін кін сизлар кудуктін чікйрай! дәді.

Сәипүл Мүлүк беріп, ol јәти дәрједін өтүп дивә сүпәти јеніні койған дәрјаға hasa билән урді, дива јені кәчи билән чикти, кәчинің ағзині ечип көрсө ичидә бір көк кәптәр бар. У көк кәптәрні тутуп, килічі билән чепіп өлтүрді, андін кін кудукка кәлді. Һауа гүлдүрләді, аләм караңгулык болді, бір вахтін кін дивә сүпәти кәлип кудук ичидә јикилді. Дивә айтти: ај јигит јакши іш килдің, мәні јана бір чапкин! мән бір јола өлөи! дәді. Сәипүл Мүлүк айтти: саңа чапкан бір киліч болді, сәні јана чапмаимән, дәді. Сәипүл Мүлүк јана чапса іді, у јәрдә дивәгә јаһа пајда болатти, Сәипүл Мүлүк билән јана сокуш килатти, енің үчүн Сәипүл Мүлүк киліч билән јана чапмеді, бу ішләрі һәмәсіні Хізір Сәипүл Мүлүккә айткан. Андін кін кудук ичидәкі кизларні һәмәсіні чікарді. Кудук ичидін дивәнің ғазнесидін бір мунча алтун кұмұшларні алді, бу кизларні елип јол јүрді. Һәр кәсі кизні ата анесіға әвәттi. Бәдәлвәнің әмилдәшині сиңним дәді, ені елип өз шәһәрігә јүрді.

Ol киз айтти: мән өјимгә барғандін кін Бәдәлвәні мәні кәлді дәп ишисә, мәні көргәлі кәлидү; кәлгәндін кін мән аһамға ајтп, ol мәшөкіңизні ника килдуруп елип бәрәи! дәді. Андін кін икисі бір нәчән қун јол јүрді, ol кизнің шәһәрігә јәттi, өјигә барді, ol кизні ата анесінің коліға топшуруп барді, киз айтти өзні дивә елип кечіп кәткәвині, ol дивә јана бөлөк он јәти патішәнің кизлеріні елип кәлгәнині, буларні дивә кудук ичидә бәнт килгеніні, бу дивәнің килған ішлеріні һәмәсіні ата анесіға айтти. Андін кін айтти: бу јигит Бәдәлвәні т'шүдә көрүп ашик болуп істәп чікіп кәлгән икән. Јолда Хізір пағамбар учурап јолда кудукта дивә бәнт килған кизлар бар, сән ені кутказ, дивәні өлтүргін! дәгән икән. Бу јигит кудукка

кіріп дивант олтурди, кудук ічідәки кизларн диваниң колдин кутказди, кудуктин елип чікіп һәр кәсі патішаниң кизин өзигә әвәтти, мәни сичним дәди, мәни өзт билә елип кәлди. Мән айттим, мән өјимә баргандин кин, ол мәшәккүк мәниң әмилдәшим, мәни кәлди дәп аңлса көргәли кәлидү. Кәлгәндин кин мән ата анамға аитип саңа елип барай! дәдим, бу јигит патішә заді ікән, атеси тола чоң патішә ікән, бу оғулн атеси тола јакши көрәт ікән, ол патішаниң муниңдин бөлөк бәлест јок ікән, бу Бәдәлвәни ашик болуп атесидин әрлип чикелә баш алт јил болуптү, бу баш алт јилниң ічидә тола јапаларн тартиптү, атеси кошуп барған һачән јүз кишиә бар ікән, улардин әрлиптү; һәли мәни елип мунда кәлди, әмди сәр Бәдәлвәниға киши әвәтип алдуруп кәлиңләр. Бәдәвәнтә бу јигиткә елип бәрлин! дәди.

Андин кин ол кизниң ата анеси Бәдәлвәниға киши әвәтти, әмәлдәшн кәлди, дәп. Бәдәлвәни әмилдәшнниң кәлгәнтә аңлап әмилдәшнн көргәли кәлди. Кәлгәндин кин булар бир бириниң һәлини сурашт. Әмилдәшн ик јилдин дивә колда кудук ічидә бәнт болуп тола тарткан јапаларн Бәдәлвәниға айтти. Биз он јәти патішаниң кизнә Сәипүл Мүлүк дәгән бир јигит, дивант олтуруп бизн халас килип елип чикти, дәп айтти.

Андин кин бир ики күн турди, бир күни әмилдәшн Бәдәлвәниға айтти: бу јигит патішә заді ікән, бир күни сизн т'шүдә көрүп, сизгә ашик болуптү, сизниң дәрднннн ата анесидин әрлип тола јапаларн тартип мунда кәлиптү, бу јигиткә сиз өзнннн кобул килиң! дәди. Сәипүл Мүлүкнә тола тәйрип килди.

Бәдәлвәни айтти: мән сән дивә елип кечип кәтин кәлиптү дәп көргәли кәлдим сән, маңа әр тепип кәлдиммикин дәп кәлмәдим, бу јигитн канча обдан болсада, сән маңа тәйрип килмәгин! мән өзәнн аңа кобул килмаимән, дәп јиңледі, ол әмилдәшн сөзин алмғанға бир төрәптә у јиңледі. Чікіп анесға айтти: Бәдәлвәни мәниң сөзүмн алмеді, әмди сән чікіп аисаң мәни бу јигиткә јалғанч килмәса, бу јигит мәни сичним дәди; мән Бәдәлвәнни елип бәримән дәвәда килдим, бу аңа тәгмәсә мән Сәипүл Мүлүкннң үзигә каралмаимән, дәп анесға тола јиңледі.

Андін кін анесі чікіп Бадәлваніға тола јакші һәсіјәтләрни килді, Сәипүл Мүлүкни тола тәіріп килді. Сән аңа өзөнни кобул килсаң, дәди. Андин кін Бадәлвані айтти: у адәмизат болса, мән пәризәтнің патішәјі болсам, мән өзөмни аңа һәмә дәп кобул килай, дәп анесінің сөзігә унүмеді. Анесі сөзині аңламағандін кін чікіп кәтті.

Сәипүл Мүлүк тола тәіріп килғени Бадәлванінің көңигә тўшті. Көңнидә айтти: булар јаткандін кін шу јигітні өзөм бір көрәй, дәди. Ол кўни кўн кәч болди, әмилдәш сөзині аңлмғениға Бадәлваніға сөз килмай јиғлап јетип бір јәрдә јухлап калди. Ата анесі јатти улар јаткандін кін Бадәлвані шу јигітні өзөм бір көрәй дәп, Сәипүл Мүлүк бар өінің ішигә барди. Барса Сәипүл Мүлүк бір мунча јигітләр билән маі ічип олтуруптў, ені көрўп әмилдәш тәіріп килғандін зиәда икән, дәди. Көңни тўшті. Көңнидә айтти: мән бў јәрдә узак турмай! әмилдәшим оқунуп мәнн бәкса, мән орнумда јок болсам, мәнн істәп бў-јәргә кәлсә, мән тола іза тартип кәтүрмән. Мән ең сөзині аңлмған дәп јенип јаткан өјигә барди. Берип әмилдәшнн көрсә тола кәттик ухлаптў, һәчән кўндін јол јапәсинн тола тарткан учун, андин кін өзи орвиға кәлип јатти.

Сәипүл Мүлүкни хіал килип уйхуси кәлмәди орвидін јана копти, Сәипүл Мүлүкниң ішигә барди, берип каріса бәјәки маі ишкән јигітләр әрик чікіп кәтиптў, Сәипүл Мүлүк јалғуз каптў, мәшөкінің дәрдидә уйхуси кәлмәи өи ічидә меңип јүрүптў; Бадәлвані Сәипүл Мүлүкни мундак көрўп тола көиди, һушдін кәтип јикилди. Бір вахтин кін Сәипүл Мүлүк мәшөкіни кәдак көрүрмән микін дәп, мәшөкінің дәрдидә уйхуси кәлмәи талаға чикти, чикса ишкннің алдидә бір һәмә јәтидў, Сәипүл Мүлүк јениға барди бу ким икән дәп кариди, каріса мәшөки Бадәлвані. Андин кін Сәипүл Мүлүк бешидә олтурди, Бадәлванінің бешинн кучеғиға алди, бір вахтин кін Бадәлвані һушға кәлди, һаріса Сәипүл Мүлүкниң кучеғидә јетиптў. Бадәлвані мундак болған ішигә тола іза тартти. Андин кін Сәипүл Мүлүк билән бір һәчән сөзләшти. Сәипүл Мүлүк Бадәлванінің дәрдидә тарткан јәпәлеринн әрәк айтти, бу өкеси бір биригә һәли муңинн ағишип олтурди. Бір вахтин кін таң етип калди, Бадәлвані өјигә кәлип орвида јатти. Сәипүл Мүлүк мә јенип өјигә кәлди.

Андін кін әмildәшi охунуп орнiдiн коптi, Бәдәлвәнiнi көрдi, көрүп көңнiдә айттi: бу мән айткан сөзләрни унiмедi, мәнi Сәипүл Мўлўккә жалғанчi кiлдi, әмдi бiр hilä kilip Сәипүл Мўлўкнi көргөс-сәк, ol jигiтнi көргөндiн-кiн көңнi кiзiп мән айткан сөзләргә унар-микiн, дәдi. Андiн кiн чiкип бу сөзләрни анесiға айттi: сән кiрiп Бәдәлвәнiға јана айткiн! мәнi хiјаләткә коимiсун! дәдi. Әгәр бу сөзләргә унўмiса бiр мәхри kilip Сәипүл Мўлўкнi көрсәткiн! енi көргәндiн кiн унар, дәдi.

Анесi Бәдәлвәнiнiң кешiға кiрдi, бiр мунча сөзләрни кiлдi, андiн кiн айттi: сән әмildәшiңнi хiјаләткә коимејiн! бiз айткан сөзләрни кyлејiңга алјiн! ol jигiтнi өзөңгә кобул kilгiн! ol jигiт саңа tola laјik, дәдi. Дәгәндiн кiн Бәдәлвәнi айттi: андак болса анамға кiшi әвәтиңләр. Анам макул дәсә мәнма макул дәимән, дәдi. Бәдәлвәнi мундак дәгәндән кiн әмildәшi билән ol анесi tola хотал болуп, Бәдәлвәнi анесiға хат бўгўдi. Сәипүл Мўлўкнi tola јакшi дәп тәирiп kilip Бәдәлвәнiға амик болуп кәлгәнiнi, һәмә иш-ләрни хатка бўтўп бiр кiшидiн әвәттi.

Ol кiшi Бәдәлвәнiнiң шәһәрiгә јәтiдў, хатнi анесiға бардi. Хатнi көрүп Бәдәлвәнiнiң анесi айттi: бу jигiтнi tola тәирiп kilip-тў, маңа әвәссўн мән көрәi, андiн кiн кiзимнi бәрәi! дәдi. Ol вахта Бәдәлвәнiнiң атесi бөлөк шәһәргә кәткән iкән, кәлiдгән вахтi јекiн болуп iдi. Бәдәлвәнiнiң анесiнiң хiәли патишә кәлсә jигiтнi көрсә, бiз iкiмизгә јарiса андiн кiн бәрәлип! дәп хiәл кiлдi. Енiң ўчўн Сәипүл Мўлўкнi мунда әвәтиңләр, дәдi.

Әвәткән кiшi анда әмildәшнiң шәһәрiгә јәтiп бардi, анесiнiң айткан сөзўн уларға айттi: анесi Сәипүл Мўлўкнi кәлсўн! 'дәптi. Бәдәлвәнi кәлсўн дәимәптў. Бәдәлвәнi көңнiдә айттi: Сәипүл Мўлўк мәнiң анамнiң кешiға кәссә, мән мунда әрiлип калсам, бiз јана бiр јәрдә болуп көрўшкiчә мән мунда кәiдак чiдап јўрәрмән, дәп јошунукча јiңледi.

Андiн соң Сәипүл Мўлўкнi Бәдәлвәнiнiң анесiнiң кешiға әвәт-тi, бiр кўнi анда јәттi. Бәдәлвәнiнiң анесi Сәипүл Мўлўкнi көрдi. Көрсә улар тәирiп kilгәндiн зиәда iкән. Кiзiға tola laјik iкән, енi көрүп анесiнiңма көңнi кiзидi, кiзимнi бәрәi! дәдi. Сәипүл Мў-

Іўккә патішә хані әңіл кәидўрді. Сәипўл Мўлўк он јилдін тола жапаларнї тартіп ідім, Худай та'ала мәхсөдүмға јәткўздї, дәп тола хошал болуп шўхрїләр кїлдї. Андін кін бір мунча јігітләр билән оға чікіп кәттї. Сәипўл Мўлўк оға чиккандін кін патішә кәлдї. Патішәниң хотунї патішәға айттї: бір адәмизат патішәниң оғлї Бәдәлвәниға ашїк болуп кәліптў, ата анесїдін әріліп чиккелї он јил болуптў мунїң ічдә тола жапаларнї тартіптў, Бәдәлвәниң әмїлдәшнї дивә ап кечіп кәткән икән, дивәни ол өлтўріптў, ол кизнї дивәниң колдін куткузўп келіп кәштў дәп. Патішәға тола тәйріпнї кїлдї, һәли бір нәчән јігіт билән оға чікіп кәттї, дәдї. Дәгәндін кін, оға билә чиккан јігітләр кәлдї. Сәипўл Мўлўкнї дивә еліп кечіп кәттї, дәп кәліп хәбәр айттї. Ол дивәләр бу пәрізат патішәјинїң дивәләрдін коркаттї. Ениң учун еліп беріп Сәипўл Мўлўкнї өлтўрмәдї, бір сандукка селіп бір дәрјаниң асиндә јәр кōлап еліп бәріп шунда кōмдї. Падішә бу сөзнї ишїтїп нурўун дивәләрдін ләшкәр еліп ол дивәниң шәһәрї тōрәпкә јўрдї.

Андін кін бу хәбәр Бәдәлвәниға кәлдї. Бәдәлвәни ў сөзнї ишїтїп әмїлдәшн билән икесї јїғлап јакїлернї јіртїп булармә дивәләрдін нурўун ләшкәр еліп әмїлдәшн билән икесї јўрдї. Ләшкәр еліп беріп јәттї. Ікї тōрәптін ол дивәләргә ләшкәр тәгдї, көп дивәләрнї өлтўрдї. Тола өлтўргәндін кін, ол дивәләрнїң патішәјї айттї: бу јігіт мәниң оғлумнї өлтўргән икән, мән оғлумнїң кенін алїмән, дәп алдуруп кәлдїм. Сләрғә бу оғул ләзїм болса, мәниң оғлумнїң кенін еліп кәтїңләр! дәдї. Бәдәлвәни айттї: сән бїздін оғлуңнїң кенін тїләп кїлсаң, бїз сән шәһәрїң билән кōїдїрїмїз.

Сән Сәипўл Мўлўкнї кәи јәрдә бәнт кїлған болсаң, бїзгә тїз чїкаріп бәр. Дәгәндін кін улар коркуп Сәипўл Мўлўкнї кōмған јәрдін сандук билән еліп кәліп бәрдї. Сәипўл Мўлўкнї ечїп көрсө өлгїдәк болуптў. Һушїдін кәтїптў, сөз кїлмаїдў. Андін ол патішә кизї Бәдәлвәни билән Сәипўл Мўлўкнї еліп өјгә кәлдї.

Бір нәчән кўн бахтї, андін кін Сәипўл Мўлўк сәкејїп илгәрігїдәк болдї. Сакаїғандін кін патішә тої кїліп Бәдәлвәннї еліп бәрдї. Еліп бәргәндін кін нәчән кўн јўрдї. Бір кўн Сәипўл Мўлўкнїң та анесї, әмїлдәшн јәдїға кәліп јїғледї. Бәдәлвәни суредї: нәмә

jiqlaiciз? дaп. Ol aйтти: бугун маһиң атам аһам јадиһа кaлдi, бир аһилдaшим бар ид, дaрјаға eкип кaттi, ol јадиһа кaлдi. Шуларға кoңлум бузулуп jiғледим, дaдi. Бадaлвaһи aйтти: Худaи та'ала eзнi маңа јaткўздi, аһди ата аһеһиҙға, ol суда аһкан аһилдaшиңиҙгa јaткўзўр, eиз булар ўчун jiғлап кoңһиңиҙни бузмаң! бугун eиз oға чикип тaленi кoрўп тaмашa килип кoңһиңиҙни eлип килиң! дaп бир мунча јaкшi сoзларни килдi. Саипўл Мўлўк хотунидин бу сoзларни ишитип бир мунча јигитлар билaн oға чикти. Кoңһидa аһилдaшини јaт килип кaтип баратти. Дaрвaси тўбидa бир ғaрипни кoрдi. Саипўл Мўлўк кoңһидa aйтти: бу oлaк јардин кaлған ғaрипкa окшаидў, муни oйгa eлип барсун! oдун кaлғaндин кин, сoз сураи! маһиң аһилдaшим oлмaгaн болса, бир шaһaрлардa бу кoргaн болса, aһдин кин маһ аһилдaшини тaппаи! дaдi. Дaғaндин кин нoкaрларигa aйтти: бу oғулни маһ oдун кaлгичa eлип бaрип сахлаңлар! Маһ кaлип мунундин сoз сураи-маһ! дaдi. Aһдин кин бу aвaткaн киши берип у мусaпир јигитни тутти. Саһиңдин патиша зaди сoз сураимaһ, дaдi. Саһи патиша зaди oдун јенип кaлгичa бир аһ берип сахлаимиз, дaп eлип јўрдi. Ol јигит кoңһидa aйтти: маһ һaш јaман иш килгеним јок, маһдин һaмa иш сурайдў, маһ нaчaһ јилдин шунча јaпaларни тартип кaлдим, аһди патиша зaди туткун болуп јана тартидўған јaпaјим бар чиғи дaп jiғледi. Eһиң jiғлегўға бакаи ol кaлған кишилaр eлип барди. Барғaндин кин, бир һилa теһип ol oғул кашти. Aһдин кин у тутуп кaлғaллaр бахса ol oғул јок, кeчинтў кoчима кoча киши кoјуп истади. Бир јардa мoкўп јaткан икaһ. Ў јардин теһип тутуп бағлап eлип кaлдi, колi бутиға кишaһ сeлип зиндaнға сeлип aттi.

Саипўл Мўлўк ol oғулни aпперип сахлаңлар маһ кaлип сoз сураи-маһ дaп oға кaттi. Ol кўни oдун јaһғичa Саипўл Мўлўкниң кoңһидa ol oғул турди. Oдун јенип барсам шу ғaриптин сoз сурисам маһиң аһилдaшини кoрдi микин дaп кaшкичa хiali шубу болди. Кўн кaш кирди, oдун јанди, Саипўл Мўлўк oјигa кaлип, бaјaки кишилaригa aйтти: маһ aйткан ғaрипни eлип кaлиңлар! маһ eһиңдин сoз сураимaһ, дaдi. Улар берип зиндaндин чикерип пути колideки кишaһ билaн Саипўл Мўлўкниң aлдига eлип кaлдi

Саипўл Мўлўк eһи кoрўп хaлхига aчиғи кaлдi. Бу ғaрип мусaпир

болса һәмә ишкә киһән салдиңлар? дәдї. Улар айтти: сизниң һөкмү-
ңиз билән елип кәлип идүк. Кечип кәттї. Мунї ıстәп тепип кәлдүк.
Јана кечип кәтә микін, дәп пүтї колїға киһән селип бекитип коїдук,
дәдї. Дәгәндін кін Сәипүл Мүлүк ол оғулдин сөз суредї: сән маңа
көргивәңни, ишиткәниңни растї билән маңа аїтїп бәргин! андин кін
мән саңа тола iltipatларни килмән. Һәр канчи мәхсөдуң болса аңа
јәткүзимән, дәдї. Ол оғул көңнїдә айтти: бу патішә зәдї ајап јакши
сөзләрни килдү, мунуңда бир һихмәт бар, дәдї. Андин кін айтти:
мәниң шәһәримни сураисеңиз паләни шәһәр, ол шәһәрниң патішәјиниң
оғлиниң т'шүдә бир пәризатка амик болдї. Ени тапмән дәп үч јүз
киши билән кәмәгә кїрїп јүрдї. Бир һәчән күндин кін кәмә җарк
болуп бу кишилар әрәк өлдї. Мән патішә зәдї билән тәхтipeјиниң
төпәсидә калдим. Андин кін бир курукка чиктук, бир һәчән күн јол
јүрдүк. Јана бир дәріҗа кәлдүк. Патішә зәдї билән икүлән бир сал
килдук, ениң билән суға кїрдүк. Сал чечилдї, икүлән ајрап кәттүк.
Мән екип бир курукка чиктим, бир шәһәргә кәлдим, мәниң әмїләшп
патішә зәдї екип кәттї, өлдүмикін, ја тїрик бар микін? әгәр тїрик
болса шәһәрма шәһәр ıстәдим, бар болса таппаї, дәп. Муңар узак
јиллар болдї, тап'alмедим. Бу шәһәргә ол патішә зәдини ıстәп кәлип
идим. Бу сизниң һөкәрләриңиз мәни коркутуп туттї. Мән булардин
каштим, булар мәни тәшип кәлип кол ајеҗимни бекитип зинданға салдї,
дәп көзниң әуелидин ахриҗча айтти.

Бу сөзләрни Сәипүл Мүлүк аңлап өзиниң тәхтидин ташледї, әмил-
дәштиниң пүтини кучакледї. Бу икиси бир бїрибилән тонушуп, һалла-
рини аїтїшип көп јїҗлаштї. Андин кін әмїләшпгә патішә хәни әңи-
ләрни кәидүрдї, Бәдәлвәниниң әмїләшпини ол јигиткә тої килип елип
бардї. Сәипүл Мүлүк әмїләшп билән көрүштї, мәшөкинї тепип алдї,
мәхсөдиҗә јәттї. Әмдї ата анесїда калдї.

Һәр күллигї ата анесини тола јәт килдү. Бир күни ол пәризат
патішәјидин рухсат тїләп көчүп хотуллерини елип өзи шәһәрпгә кәл-
дї. Ата анесї билән көрүштї, Сәипүл Мүлүк мәхсөдиҗә јәтип андин
кин патішә болуп аламдин кәттї.

V. XALK APESİDEKİ HİKAJÄTLÄP.

1) Оғрі.

Хуеурі баі бар ікән, ениң алтун кўмўш пулі тола ікән, бір кўн о Хусурі өлді. Мунің пуліні ballerі һәмәсині хәшләді. Ўч јўз сәр кўмўш калді, муні чоң оғлі хәшләдігәнниң һаш јаһі јок бір јәргә салді. Бу кўмўшни біз ўч оғул јўз сәрдин ілішип aleli дәп мәслә'әт килді. Буларға макул болуп шундак килді. Бір јилдин кәин, бу кўмўш ўч оғулниң аресіда ўтіп кәттi. Чоң ағесi айтти: бу ўч јўз сәр кўмўш ўтіп кәттi, біз әмдi ўч ағесi көңүл әмәс јаман болуп кәлiдү. Палані шәһәрдә бір әдил јакши падішә бар биз ўчүләп беріп шуңа дат килели. Кўмўшһи кәсiмiz алған болсак патішә сурап тепіп бәрiдү. Бу ўч оғул мәслә'әт килип патішәниң кешіға јўрді. Бір кўн шәһәргә јекін барғандин кін, бір атлік киши шәһәрдин чікіп кәлді, кәлип ўч оғулға учурашти. Бу киши суреді: менің бір тўбә јокап кәттi көрдiңмi? Улар айтти: көрмәдүк. Туруп чоң ағесi у кишині кичіріп, тўбәниң оң көзі каріғумидi? дәп суреді. Бу тўбә әгісi каріғу'дi дәдi. Көрдүңмү? дәдi. Көрмәдiм дәдi. Өтүп кәтiп iдi. Iкiнчi iнiсi јана кичіріп: тўбәниңни оң төрәнигә ширнә атканмү? сол төрәнигә сиркә атканмү? дәдi; аткан, дәдi. Көрдүңмү? дәдi. Көрмәдiм, дәдi. Өтүп кәттi. Ўчүниңi iнiсi кичіріп. Тўбәниң бір чолак ит әргәшип барған мидi? Курсејида балесi бар хотун миніп алған мидi? дәдi; миніп алған, дәдi. Көрдүңмү? дәдi. Көрмәдiм дәдi.

Оl киши булардин суреді: сләр көрмәисләр, тўбәмниң көзі каріғу әкәнни кәидин билсән? ширкә салғенни кәидин билсән? Чолак ит әргәшип алғанни кәидин билсән? Курсејида балесi бар Хотун минғанни кәидин билсән? дәдi. Мәниң тўбәмни елипсәп, дәдi. Улар айтти: тўбәни біз алмадук, біз падішәниң кешіға дат килип баре-

міз, андак болса сәнма патішәнің кешіға біз білә біргә јўр! Падішә бұріса тўбаңні біз төлөп бәрәлін!

Бу шәртті падішәнің кешіға кәлді. Падішәға кәліп булар дат килді. Бу тўбаңнің игәсі айтті: бір тўбәм жокап кәтіп іді, булардін сурап ідім, көрмәдім дәді. Бу чоң ағесі кічіріп тўбаңнің көзі карізумъ дәп суреді. Каріжүді дәдім, көрдүңмұ дәсәм, көрмәдім дәді. Мән өтүп кәттім; ікінчі інісі кічірді: тўбаңғә шірнә, сіркә атқан міді? Аткап іді, көрдүңмұ дәсәм. Көрмәдім дәді. Ұчұнчі інісі кічірді: тўбаңні чолак иг әргәшіп алғанміді? Курсакта бала бар хотун мініп алғанміді? дәді, мән көрдүңмұ дәсәм, булар көрмәдім дәді, сән көрмәсәң булар кәдак билісән дәп суредім. Андак болса, біз падішәнің алдға датка баріміз, сән біргә јўргўн! дәп еліп кәлді.

Падішә булардін сурді: сән көрмәгән тўбаңнің оң јакідекі көзі каріжу әкәннi кәдак билдің? дәп суреді. Чоң ағесі айтті: јолда бір тўба јўрўп кәтіптў, јолнің сол төрәптәкі чөпнi еліп јәптў, енің ұчұн оң көзі каріжу әкән, дәдім. Патішә ікінчі інісідін суреді: тўбаңнің оң төрәпигә шірнә атқаннi, сол төрәпигә сіркә атқаннi кәдін билдің? дәді. Ол кіші айтті: кәліп јататтім, јолнің оң төрәпигә чибін урнушуп кәліптў, сол төрәпигә паша урнушуп кәліптў. Чибін татилік нәмәнi јәйдў, паша ачиклік нәмәнi јәйдў, енің ұчұн тўбаңнің оң төрәпигә шірнә салған әкән, дәдім, сол төрәпигә сирнә салған әкән, дәдім, тўбаңи көргәнім јок. Патішә үчінчі інісідін чуреді сін чолак ин әргәшіп алғаннi курсегіда балесі бар хотун мінгәннi кәдін билдің? Ол айтті: јолнi барғјнча ол хотун тўбадін т'шўп сігәлі олтуруптў, сип болуп онудун турғунча јаннi тајеніп копуптў енің ұчұн курсегіда балесі бар хотун мінгән әкән дәдім. Ол хотун сігічә, иг олтурған әкән кўрубi јәргә катиліптi, енің ұчұн чолак иг әрішкән әкән дәдім; тўбаңи көргәнім јок. Патішә айтті: тўбаңнi булар көрмәгән әкән, беріп тўбаңнi тепіп а! дәп тўбаңнің ағәсін чікеріп әттi.

Булар патішәға дәт килді: атеміздін калған ұч јўз сәр кўмўш бар іді, ұч оғулнiң аресіда ўтіп кәттi. Патішә сурап бу кўмўшнi кәсіміз алған болсак сурап тепіп бәрәрмікін дәп патішәға

кәлдүк. Патішә айтти сләр үч кўндін кін кәлиңләр! андін мән сураи! дәп буларни патішәлик сараидін чикарди. Үч кўп булғандін кін буларни патішә кичкіріп кои өлтүрүп аш килип маиман килди, булар патішәнің ешине, бул харам, биз јәмәимиз, дәди. Патішә бу сөзүн ишитип ачиги кәлип буларни кичкіртти. Сләргә аш бәрсәм, нә үчүн харам дәп јәмәисизләр, дәғәндін кін. Чоң ағеси айтти: кои ит әмгән кои әкән, дәди. Патішә коичини кичкіріп, кои ит әмгәни расмұ дәп суреди. Коичи әмгәни рас, дәди. Икинчи иниси айтти: пугдаи тәригән јәргә адамниң өлиги бар әкән, ениң үчүн ашни харам дәдүк. Патішә аш тәригән кишини кичкіріп сән бугдаи нәгә тәргән, дәди. Ои айтти. Бурун адам көмгән јәр бар әкән, мән шу јәрни тўзәп бугдаи тәрип иди.

Үчинчи иниси айтти: үзүмниң тўбигә адамни көмгән әкән, дәди. Патішә бағечини кичкіріп; сән бу үзүмниң тўбигә нә үчүн адам көмдүң? дәди. Бағечи айтти: кўндә килип үзүмни оғурлап кәтти, бир кўн марап олтурдум, ол оғри кәлди, таяк билән сокуп иди, өлүп кәлди, коркуп үзүмниң тўбигә көмүп әттим, дәди. Патішә јана үч кўндін кін кәлиңләр! дәди.

Үч кўндін кін буларни патішә кичкіріп маиман килди, андін кін патішә булардін сөз суреди. Патішә айтти:

Бир баиниңки бир кизи бар әкән, тола чирайлик киз инән; бу кизниң бир оинашши бар әкән, он јил боптұ оинаш килгелі. Бу он јилниң ичидә, булар јаман иш килгені јок. Бир кўн ол кизниңни ата анеси бөләк әргә бәриптұ. Бајағи оинашши бир өигә килип ишини бәктип јиллап ол өиниң ичидә. Ои кизни ол алған киши елип кәтиптұ өјигә. Барғандін кін ол јигит кизниң кешигә килиптұ, ол киз јигитни көрүп көп јиллаптұ. Јигит сураптұ «сән нәгә јиллаисән?» Киз аитиптұ, он јил болған иди, бир оинашшим бар иди, сән шуца өкшәдиң, ениң үчүн оинашшим әсимгә кәлип јилледим. Дәғәндін кін ол јигит айтти: андак болса, сән берип шол оинашшини рази килип кәл! дәди. Ои тўндә киз оинашшиниң кешигә кәтип баратти, үч јаман оғурға јолукти. Оғри бу кизни байлап алди. Оғри бу киздін сөз суреди: тўндә кәйда бараттиң? Киз айтти: бир оинашшим болди, он јил болған. Мәниң ата анәм бөләк әргә бәрди. Ои јигит мәниң кешимға киргәндә, көп јил-

ледім, ол жігіт суреді нәгә жігітсән? дәп, мән айттім: бір ойнаш-
шым бар іді, он жіл болған, жаман іш килгеніміз јок іді, дәп ідім;
андак болса беріп ойнашшынн разі килип кәл! дәп әвәттi. Дәгәндін
кін, бу үч оғрi бу кизнi која бәрді. Кіз андін ойнашшынн оғрiә
беріп ойнашшынн кiкiрдi. Ойнашшi оғрiдiн копун: сән кiм? дәдi.
— Мән ойнашшнң паланн кiз. — Сән нәмә кәлдiң? дәп суредi —
мәнн алған ол жігіт сәнн разі кiл дәп саңа әвәттi. Ол ойнашшн жігіт
айттi: андак болса мән сәнн ол достуңға әвәттiм, дәдi. Андін кiн
мән сләрдiн сураимән бу үштiн кәсi јакшi? Алған жігіт јакшмiү?
ойнашшн жігіт јакшмiү? оғрi јакшмiү?

Чоң ағесi айттi: он жіл ойнашшн болған жігіт обдан әкән. Кiчiк
iнiсi: пул хәшлән алған жігіп обдан әкән. Iкiнчi iнiсi: бајағь үч
оғрi обдан әкән дәдi.

Патiша айттi: бу сөздiн iкiнчi iнiсi бајағь үч јүз сәр кұмұшнн
оғурлаған әкән, дәп патiша сурап iкiнчi iнiсiнн оғрi килип пулнн
тапшурип бәрді.

2) Бәшир билән Нәзир.

Јана Сiт баi дәп бiр баi бар әкән, енiң әкi оғлi бар әкән. Чоң
оғлiнiң етi Нәзир, кiчiк оғлiнiң етi Бәшир. Улар бiсi бiсiгә тола
охшаш әкән. Бiр кұнi Сiт Баi чоң оғлi Нәзирнi елип бөләк шә-
һәргә саудiға кәттi. Кiчiк оғлi Бәшир оғрiдә анесiнiң кешiдә кәлдi.
Бу баиниң хотiнн баi саудiға кәткәндiн кiн жігіт билән ойнаш болдi.
Баi саудiдiн јенип кәлидiған вахтi јакiн болдi. Ол хотун ойнашшнға
айттi: Баi кәлсә Бәшир мәнн ойнаш болғенимнн атесiға аитiп којi-
дү, сән мунн елип берiп јiрак бiр јәрдә олтұрұп кәткiн! Атесi
кәлсә Бәшир олдi дәимән, дәдi. Ойнашшн ол жігіт Бәширнн олтұрмак
болуп айттi: атаң кәлип јаткәдәк, ағаң Нәзир кәлип јаткәдәк сән
мәнн билән бiргә јүр, атаңнiң алдiға елип баримән дәп Бәширнн бу
јалған сөз билән оғрiдiп елип чiктi. Елип кәтiп бараттi, јерiм кұлұк
јолға барғанда буларға јәтi каракчi оғрi учуредi. Бу жігіт бу
оғрiнi көрұп коркуп Бәширнн ташлап каштi.

Каракчи оғрлар кәліп Бәшірні тутті. Оғрлар Бәшірдин сөз суреді. Каида бараттиңлар? дәп. Бәшір айтті: мәнің атам, ағам Нәзір паләні шәһәргә саудіға кәткән іді, шуларні кәліп јатидў дәп бу качқан јігіт мәні еліп кәліп іді, еләрни көрўп ташлап кашті, дәгәндін кін бу оғрлар: бу кичік бала икән муні һә килеміз, којуп бәрәлін! дәді. Бу баләні којуп әткәндін кін, бір јолға кирип јўрә бәрді каида баридіҗеніні білмәді. Ол Бәшір ол јол билән јўрўп бөләк бір шәһәргә кәліп калді. Кәліп бір дәрәхнің тўбидә олтурді. Ол шәһәрнің патішәјінің ікі кизі бар іді. Чоң кизінің еті Мәні Сах- ним, кичік кизінің еті Зіван Сахним бар икән. Кичік кизі Зіван Сахним Бәшірні көрўп киші әвәтип кичкірип еліп барді. Сөз су- реді: сән каидан кәлдің дәп. Бәшір айтті: атам ағам сауда килҗелі кәткән іді, мән шуларні істәп кәлдим. Патішәнің кизі айтті: атаң ағаң кәлўр сән бір һәчән қўн менің кешимда турҗин! дәп кешидә турғўзді. Муні чоң кизі Мәні Сахним аңлап, муні көргәли кәлді. Бәшірні көрўп ашик болді. Сиңнисі Зіван Сахнимға айтті: Бә- ширні маңа бәргин! Сиңнисі Бәшірні бәрмәді. Бәрмәгәндін кін, Мәні Сахним сиңнисінің өјдін чікип атесі патішәнің кешига кәлді. Сиңнисі Бәшірнің кешидә сахлаҗеніні атесіға айтті. Патішәнің кизі Зіван Сахнимға ачигі кәлді. Бәшірні алдуріп кәліп бағлап суға таш- латті. Бәшірні ташлаған сунің ічидә екип кәлгән бір көтәк бар іді, Бәшірні бағлиған арғамчи ол көтәккә јўргәшип калді. Бәшір акмеді. Бір отунчи Бәшірні теһип алді; пүті коліні језип өјигә еліп барді. Олўп беріп бір һәчән қўн бахті. Андин Бәшір сакаиді. Сакайған- дін кін отунчи гәп суреді: сәні ким бағлап суға ташледі. Сән һәмә килип идің? дәгәндін кін Бәшір айтті: Мәнің атам ағам саудіға кәтпін іді, мән шуларні істәп кәліп идим. Патішәнің кизі Зіван Са- хним мәні көрўп кичкіртип еліп барді. Сән мәнің кешимда турҗин дәп турғўзді. Аилесі Мәні Сахним мәні сиңнисідін бәргин! дәп ти- ләді, сиңнисі бәрмәді, бәрмәгәндін кін атесі патішаға аитп мәні бағлетип суға ташлатті. Килған гуһәјимні білмәимән, дәгәндін кін отунчи маңа бала болуп јўрәмсән? ја атаңні анаңні істәп барамсән? дәп суреді. Бәшір айтті: атамні анамні істәп бараи! дәді. Отунчи андак болса барҗин! дәді.

Бәшір андін чікіп јолға кіріп јүрді, бір һачан кўн јол јүрді, бір шәһәргә јакін кәлді, кәліп бір дәрахниң тўбидә олтурді. Шәһәр төрәһдін бір атлік кіші чікіп кәлді, ўзгә пәрдә тарткан патішә кані тон кигән. Бу кіші кәліп сән кәйдін кәлдің дәп сөз суреді. Бәшір айтті: мән паләні шәһәрдин кәлдим, атамнә ағамнә істәп кәлдим, дәдә. Ол кіші айтті: мән бу шәһәрниң патішәјі, андак болса сән мәниң орнумға патішә болҗин! дәдә. Бәшір айтті: мән патішәликниң рәсмисині білмәймән, дәдә, патішалігіңниң өзүң кил! дәдә. Патішә айтті: мәниң бір һаивім бар, ениң ўчўн сәни патішә болҗин дәймән, мәни худа та'ала ат ўзлік килған әкән, дәдә. Мәниң ўзүмнә көргүң! дәп ўзинә көргөзді. Бәшір көрсә айткандәк әкән. Андін кін Бәшір патішә болмак болді.

Ол патішә айтті: бу шәһәрниң рәсмисі ким патішә болуп өлсө, шуниң оғлиң патішә килідү, мәниң атам өлгәли бір јил болді, орнға мән патішә килді, мәниң өзүмнә һаивім бар ўчўн сәни орнумға патішә килдим. Бір јилниң бўзигә мән шәһәрниң хәлкәгә көрўнўш бәргән әмәс. Мән патішә килғанда чоң кичик бәгләр көрўмән дәгәндә мән айткан: атам өлді, мән сләргә көрўнўш бәрмәймән, бір јилдин кін мән сләргә көрўнўш бәрмәп, дәп ідим, әмді бір јил тоштә, әмді чоң кичик бәгләр јүтә билән көрўнўшкә кәлідү. Буларға әмді сән көрўнўш бәргин! Мән бір өигө кіріп худаға та'ат килип јатай! дәп патішаліғині Бәшіргә бәрді. Бәшір патішә болғандин кін чоң кичик бәгләр кәлдә: сиз бір јилдин кін көрўнўш бәрәй дәп ідиңиз, әмді бір јил тоштә бизгә көрўнўш бәриң! дәдә. Патішә айтті: андак болса ўч кўндин кін кәлиңләр! мән сләргә көрўнўш бәрәй! дәп бәгләрині јандурді. Андін кін анесиниң кешпә кәліп, оғлиң мән орнға патішә килді, мән патішалікниң рәсмині білмәймән, бәгләр маңа көрўнўш бәргин дәп кәлдә. Олар ўч кўндин кін кәлиңләр көрўнўш бәрәй дәдим. Маңа ўч кўнгүчә патішалікниң рәсмині бргөтиң! Анесі хуп болғаи дәп патішә рәсмині бргөттә. Ўч кўндин кін чоң кичик бәгләр јүтәбилән көрўнўшкә кәлдә. Патішә тәхтигә чікіп олтурді. Пәрдәләрни аштә. Чоң кичик бәгләр јүтәбилән һәмисә көрўнўш килді. Патішәни көрсө, тола јахши әкән, улар ағиштә худаи та'ала патішә болмакка јараткан икән дәп һәмиләри хошал болді.

Бәшірнің атесі әжесі саудедін женіп өйгә кәлді. Ажесі Нәзір анесідін суреді: Інм Бәшір кені дәп. Анесі айтті. Бәшір атамн, ағамн тепіп көрүмән дәп кәткән. Ажесі Нәзір бу сөзн іштіп, інісі Бәшірні істәп өйдін чікті: Бір јолға кіріп јүрді. Јол білән кәліп бајакі јәті оғрі каракчларға учуреді. Бу оғрілар Нәзірні көрүп күлүшті: Бу оғул јана чікіп кәліп јәтідү, дәп туруп іді. Нәзір уларнң алдға јәтіп кәлді. Оғрілар сөз суреді: каіда јүрдүң? дәді. Нәзір айтті: сләр мәні кімгә охшйтасләр? дәді. Улар айтті: палән вахта кәлгән Бәшір сән әмәсмү? дәді. Ол айтті, мән Бәшірнң әжесі Нәзір, дәді. Бәшір каіда кәтті дәп суреді. Атамн ағамн істәп барімән дәп шу јолға кіріп кәтті, дәгәндін кін Нәзір ошу јол білән јүрді. Бір нәчән күн јол јүрүп бајакі шәһәргә кәлді. Кәліп Бәшір олтурған дәрәх тўбидә олтурді. Муні патішәннң чоң кизі Мәнн Сахнм көрді. Мән бу јігітн атамға аітіп суға ташлетіп ідім. Бу өлмәі тірік каптү, дәп муні еліп кәліп сән өлмәп сән гө суреді. Нәзір айтті: сән мәні кімгә охшйтисән? Мәнн Сахнм айтті: Бәшір сән әмәсмү? дәп. Ол айтті: мән Бәшірнң әжесі Нәзірмән, дәді. Бәшір каіда барді дәп суреді. Мәнн Сахнм айтті: мән енн атамға аітіп суға ташлетіп ідім, дәп пушман киліп, снңнісі Зіван Сахнмға Нәзірнн еліп кәлді. Бәшірнң әжесі істәп кәліптү дәп снңнісігә көргәзді. Бәшірнн суға ташлмаған болсак, мән Нәзіргә тәгәт әкәнмән, сән Бәшіргә тәгәт әкәнсән, мәхсөдімизға јәтәт-әкәнмиз, дәп булар килған ішға тола пушман килді. Булар кәдәшіп Бәшірнн істәп чіккелі өлмәгән болса тапармиз дәп у патішәннң ікі кизі Нәзір бу үчүлән бір шәһәрігә істәп чікті. Бір јолға кіріп јүрді; бір нәчән күн јол јүрді, бір јәргә кәліп конді, ол күнн ол шәһәрнң вәзірнннң оғлі оға чіккан іді. У үчиләннн көрүп кешіға кәлді. Кәліп улардін сөз суреді. Сләр каідін кәлдіңләр? Нәзір айтті: бір інімнн істәп кәлдім, дәді. Дәгәндін кін булар нәмәң? дәді. Нәзір айтті: булар мәннң снңнм дәді. Ол кизларға вәзірннң оғліннң көзі тўшті. Інннн істәп кәлгән болсаң бзннң білән шәһәргә јүр! дәді. Нәзір айтті: хоп болғай! Дәгәндін кін вәзірннң оғлі кизларнн атка мнндүріп еліп кәтті, кyllерннн бүріді: Нәзірнн апперіп өлтүріп әтіңләр! дәді. Ікі кyлі Нәзірнн өлтүргәлі

елип барди. Нәзир айтти: мәни өлтүрмәңләр, мәни коҗуп әтиңләр! мән инимни ictәп тепип алаи! clәрниң шәһәриңләргә мән бармаи! дәгәндін кін ол iki кул Нәзирни өлтүрмәи коҗуп әттi. Андин кін Нәзир бир јолға кирип маңди, кәтип берип бир мозаи баккан кишигә учуреди. Мозаичи Нәзирни кичкирип: каида барисән дәди. Нәзир айтти: Инимни ictәп баримән. Дәгәндін кін, сін каидин кәлдиң? дәди. Нәзир айтти: мән палани шәһәрдән кәлдим, iki ciңним бар idi, вәзирниң оҗли ени елип кечип кәттi, мәни кулға бұриди, апперип өлтүрип әтиңләр! дәп, мән айттим: мәни өлтүрмәңләр! мән инимни ictәп тепип алаи! дәгәндін кін куллар мәни коҗуп әттиләр. Ол мозаи баккан киши айтти: андак болса сән маңа мозаи бекимкин. Бу мозаи вәзирниң мозеји, мәниң хотунум вәзирниң балесини әмиздү. Мән берип хотунумдин сурап кизлардин саңа бир хәбәр елип чикаи! Дәгәндін кін Нәзир ол кўни мозаи бекимти. Кәш болғандин кін, мозаичи мозежини һаидап кәттi, Нәзир бир дәрәхниң тўбидә конуп калди. Мозаичи оҗигә берип хотунинди кизларниң хәбарини суреди. Вәзирниң оҗли iki киз елип кәлдимү дәп. Хотуни айтти: елип кәлди, дәди. Андак болса сән кизлардин сурегин! аңаң Нәзирни вәзирниң оҗли өлтүрип әтиңләр! дәгән әкән, өлтүрмәптү, палани дәрәхниң тўбидә калиптү: мәниң ерим хәбарини елип кәлди. Дәгәндін кін ол кизлар јиглемин јакши тамакларни килип мозаичидин Нәзиргә чикарди. Шундак килип бир пәчән кўн јүрди.

Бир кўн вәзир патишәниң анесини оҗигә чиллап елип кәлди. Патишәниң анеси бу кўнни ол кизларни көрди; кичкирип сөз суреди, clәр кимниң кизлери болисләр? Дәп ол кизлар јиглап айтти: биз Нәзирниң ciңниси боломиз. Биз Бәширни ictәп кәлип idiк. Вәзирниң оҗли бәа чиккан әкән, бизни көрди, биз икимизни елип кәлди, Нәзирни апперип өлтүриңләр дәп куллерига бұриди. Дәгәндін кін патишәниң анеси суреди: Нәзирни өлтүрүптүмү. Кизлар айтти: биз ишитүк өлтүрмәптү, вәзирниң мозаи баккан кишиги палани дәрәхниң тўбидә шунда коҗуптү, кўндә мундун тамежини апперип бәрип турдү. Дәгәндін кін, патишәниң анеси айтти: мән јенип берип патишаға айтип аңаң Нәзирни елип кәлтүрип бәрай! дәди. Ол кўни кәш болди, патишәниң анеси оҗигә јанди. Берип патишәниң кешига кирди. Ол iki киздин ишиткәнини патишаға бир бир айтти. Патиша әҗеси әкәнини, ол кизлар патишәниң

кізі Мәни Сахнім, Зіван Сахнім әкәннi бiлдi, пәрдәнiң iчiдә ол-
турip уларнiң һәлиҗа патишә көп jиҗледi.

Вәзирнi кичкиртip кәлип, сәниң оҗуң кишигә зулма килиптү,
Нәзирнi өлтүрүптү iкi сиңисини оҗурлап кәптү, дәгәндin кин, вәзир
бу иштin мәниң хәбәрим jок, дәдi. Сән берip өjиңдiкi iкi кизни елип
кәл! оҗуңни елип кәл! улардin мән сөз сураимән, дәдi. Вәзир өjигә
берip ол iкi кизни мәлигә селип оҗини баҗлап патишәниң алдiҗа елип
кәлдi. Патишә вәзир оҗидin сөз суредi: бу кизларни кәидin елип
кәлдиң? дәп бу кизларниң әҗесини нәмә килдиң? дәп, дәгәндin кин
вәзирниң оҗли сөз килә алмай jәргә кәлап турдi. Патишә jәллат кич-
кирдi муни аичикип өлтүриңләр! дәдi. Патишәң анеси чикип чоң бәг-
ләр билән вәзирниң оҗини тиләп алдi. Андin кин патишә ол iкi кизни
пәрдә ичигә елип көрдi. Патишә булар билән тонущуп көп jиҗлаштi.
Патишә бу кизлардin әҗесини суредi, кизлар айтти: аҗаңнi вәзирниң
оҗли өлтүриңләп дәп куллеригә бәргән әкән, улар өлтүрмә коҗуп әт-
кән әкән. Кәлип вәзирниң мозаи баккан кишигә учураптү. Һәли
ол мозаичi Нәзирни пәләни дәрәхнiң түбидә коҗуп бекип jәтiдү, дә-
гәндin кин патишә киши бұруп әҗесi Нәзирни, мозаи баккан кишини
вәзирниң ол iкi кулини алдуруп кәлдi. Патишә әҗесi Нәзир билән кө-
рүшти, булар бири бирисидin һәлини сурешип көп jиҗлаштi. Андin кин
патишә мозаи баккан кишигә көп пулларни берip чоң бәг килдi. Вә-
зирниң iкi кулини патишә сетип елип азат килдi, уларҗа һәм тола пул-
ларни бәрди. Әмдi бу аҗа инi тепишип көп хошаллик килдi. Шәһәр
ичини айна бәтлик өi килдi хәзинәләрини ечип әттi, чоң тоилар килип
Мәни Сахнімни әҗесi Нәзиргә елип бәрди. Өзi Зіван Сахнімни
алдi. Бир нәчән jил анда әҗесi билән billә патишәлик килдi. Андin кин
ол iкi кизниң атеси патишә өлдi, өlgөндin кин әҗесi Нәзирни ениң
орнiҗа патишә килип ол шәһәргә әвәттi. Бу iкi аҗа инi патишә бо-
луп әләмдin барди.

3) Падіша.

Бір падіша бар акан, өзі tola жахші кіші ікан, сәхі кіші ікан. Бу падішаниң обдallігіні ішітіп шәһәр шәһәрдин кіші кәліп пулларн алат ікан. Шу падішаниң ікі оғлі бар ікан. Бір жірак шәһәрдин бір кәләндәр кәліп падішаниң ішігәчә кәліп турді. Јасаулар кіріп падішаға аңлатті: жірак шәһәрдин бір кәләндәр кәліп шәйдулла дәп турұдұ. Дәгәндін кін падіша токуз тавахта алтун кұмұш інчә, мәрвәжіт пакізә мallerіні ол кәләндәргә чікарді. Кәләндәр нәзәріні салмеді. Јасау кіріп падішаға аңлатті: ол кәләндәр падіша чіккарған пулға нәзәріні салмайдұ, дәгәндін кін падіша андак болса кәләндәрні еліп кәліңләр! мән еніңдін сөз сураі! дәді. Јасау чікіп кәләндәрні падішаниң алдига еліп кірді. Падіша суреді: сән каідін кәлұрсән? дәгәндін кін ол кәләндәр айтті: мән палані шәһәрдин кәлдім, падішаниң сәхілігіні ішітіп кәлдім. Падіша айтті: андак болса мән саңа шұнчә пулларн бәрсәм нәмә алмедіңіз? дәгәндін кін кәләндәр айтті: маңа пулуң кәрәгі јок, мән сізнің кірк кұллуқ падішалігіңізні тиләимән, дәді. Падіша: андак болса хоп болұдұ, дәді. Сән кәләндәрліктә кәдіған кула јәндәңні маңа бәргін! дәді. Кәләндәр кула јәндәсіні падішаға бәрді, Кәләндәр падішаниң орніда падіша болуп олтурді.

Ол падіша кәләндәрнің аңніні кіп бір өігө кіріп худаі та'алаға та'әт ібадәт килип јатті. Кірк кұн тошкандін кін падіша кәліп: кірк кұн тошті, падішалігімнә әмді өзәмгә бәргін! сән кәләндірлік кула јәндәңні кіп кәләндәрлігіні кил! дәді. Ол кәләндәр айтті: хоп болудұ јутнуң бәгләрн еліп кәлілін, ушларн кешіда падішалігіні бәрәі! дәді. Бәгләргә кіші әвәтті, бәгләр кәлді, кәлгәндін кін ол кәләндәр айтті: мән падішаниң падішалігіні кірк кұн тиләп еліп ідім, кірк кұн тошті, падішалігімнә бәргін дәп кәліптұ, еләр нәмә дәі-еләр? дәп суреді. Бәгләр айтті: біз әмді сәні падіша килеміз, бу падішаниң бізгә кәрәгі јок, дәп падішаниң падішалігіні кәләндәргә беріп јеніп чікті. Падіша хотун балілерінің кешіға кәлді. Кәлән-

дәр кiрк кўн падiшалиғимнi бәрғаннiнi каландәр падiшалиғини бәрмәғаннiнi хотун балесиға айтти. Хотун балилери билән каңаш килди. Биз бу шәһәрдә турмайлiн! бөләк бир шәһәргә кәтәлин! дәди булар јобдуп хотунини икi оғлини елип бөләк шәһәрнiң төрәпигә јүрди.

Үш кўн јол јүрди, бир јәргә јетип конди. Акшәмi от јекип олтурип иди. У јәргә саудигәр т'шўп икән, ол отнi көрўп саудигәрнiн кариван бешиси: бу јәрдә от коиди мән берип бакаи, булар оғримў ја каракчимў, әгәр оғри каракчи болса, бу јәрдин кечип кәтәлин! дәди. Атка минип от көигөн јәргә барди, барса бир каландәр олтурдў. Јендә бир хотун икi бала, бу хотуннiң чирailikleri сўпаткә рас кәлмәдў. Ол кариван бешиниң ол хотунға көзи тўшти, көңнi кизиди. Амди шуға бир һилә kilai! дәп турди. Јанчигини бакти јәттi дiна алтун бар икән. Ени елип ол каландәрнiң кешиға барди. Худәниң јолға атағбан јәттi дiна алтун бар иди, муна сиз ду'а килиң дәп алдидә коиди. Каландәр ду'а килди. Ду'а килгәндин кин ол саудигәр айтти: мән кариван беши идим, хотунумнi елип кәлип идим, көсегидә балеси бар иди, һәли туккелi јәтидў, кешидә олтурғелi һаш хотун јок. Хотуниниңнi әвәссиңиз мәннiң хотунум туккўча кешидә олтурса. — Дәгәндин кин ол каландәр барсун! дәп кичик оғлини кошуп әвәттi.

Бир мунча јол јүргәндин кин кариван беши айтти: бизнiң кошимиз ареси јирак атка минип елиң! дәди. Ол хотун хоп болғай! дәди. Кариван беши айтти: сиз аркамға миниң! дәп ол падшәниң хотунини аркесиға миндўрди, Балесини ол јәргә ташлап кәттi. Кариван беши кошға берип куллериға: чапчан јўкнi јўкләңләр бу јәрдә оғри каракчи бар икән, дәди. Дәгәндин кин кариван у јәрдин көчўп кәттi. Падшәниң ол анесиға кошуп әвәткән кичик оғли, ол кәчә тәһәп јўрўп јиғлап таң аткунча көп жапаларнi тартип таң аткәндин кин атесини тешип кәлди. Кариван беши анесини елип кечип кәткәнини, өзини ташлап кәткәнини атесиға бир бир айтти. Аткандин кин булар көп јиғлешип кәлгән казәға шўхри килип у јәрдин көчўп јүрди. Ол кўни јол јүрди кўн кәч болди јана бир маңзилдә конди. Ол кәчә падшәниң мингән атлерини јолбәс өлтүрди. Таң аткәндин кин бакса атлерини јолбәс өлтүрүптў. Падшә ени көрўп көп ғамлик болди. Андин кин

озук талкеніні, әгәр токум ужан-бужанлеріні әрік ташледі. Ікі балесіні еліп јолға кіріп јўрді. Бір һачан кўн шундак јол јўрді падиша көп жапаларні тәттi, ајаклері канардi худаи та'алаға көп һаһлар килип јiҗледi. Худадiн калған казаға сәбирә килип јана јолға кіріп јўрді. Бір мунча јол јўрўп idi, бир улук сунің бојiға кәлип кондi. Өтидiҗанға һаҗ ilaјi јок карап турдi. Бір атlik киши чикiп кәлдi. Аi кәләндәр каида барисән? дәп суредi. Судiн өтўп шәһәргә бараттiм, дәдi. Оl атlik киши айттi: андак болса мән сәни судiн өткўзўп којай! дәдi. Падiша хоп болдў дәдi. Дәгәндiн кiн оl атlik киши айттi: ауал балiлеріңнi өткўзәi! Андiн кiн сәни өткўзәi! дәдi дәп падишәниң чоң оғлини әкесiға мiндўрўп судўн елип өтўп кәттi. Судўн өткәндiн кiн падишәниң чоң оғлини елип кечип кәттi.

Падiша кичик оғли билән сунің бәри кешидә кәлдi. Падiша андiн кiн кичик оғлини боинiға көтўрiп суға кирдi. Отрiға јәткәндiн кiн, падиша ташка пүтлешiп јikildi, балесi екiп кәттi, өзiни аран сунің тешiға алдi. Бахса балесi екiп кәтiптў. Балiлерiниң дәрдидә көп јiҗледi. Бу аккан балесiни бир киши тутуп алдi, сөсләмәйдў, өјигә елип бардi берiп бир һачан кўн бактi, бекiп сакаидi.

Оl падиша оl кўни у јәрдиң бир јолға кіріп маңдi, бир һачан кўн јол маңгандiн кiн бир әгiз тағниң јениға кәлдi, карiса тағ бак әгiз. Падiша көңидә айттi: шу тағниң төпәсигә чиксам, бир шәһәрнi көрөрмўн дәп падиша тағниң төпәсигә чиктi. Чикiп карiса тағниң тўбидә көп киши јўрўдў. Падiша уларнi көрўп, тағдиң т'шўп уларниң кешiға бардi. Барса улар һәмиcи кўкў! кўкў дәп јўрўдў. Падiша суредi: һәмiгә мундак кўкў кўкў дәiеләр? дәп idi. Бу кишиләр айттилар: бўғўн ўш кўн болдi падишәмиз өлдi. Падiшәниң бир дөлөт кушнi бар idi, ени којуп әттi. Оl куш кiмниң бешiға конса шунi падиша кileмиз; бу шәһәрниң рәсмиси шу, дәдi. Дәгәндiн кiн у кәләндәр кўкў кўкў дәп кичкирдi. Куш кәлип оl кәләндәрниң бешiға кондi. Шәһәр халки айттi: сәни кәләндәр сәни падиша килмаимиз дәп кушнi учуруп әттi. Куш јенип кәлип јана оl кәләндәрниң бешiға кондi. Јана халк айттi: сәни падиша килмаимиз, дәп јана кушнi учурдi. Јана кәлип кәләндирниң бешiға кондi. Ўч јол конғандiн кiн шәһәр халки айттi. Худаи та'ала шу кәләндәр

бізгә падішә килған икән. Кәләндәрнә елип беріп падішәлик тахтида олтурғузди. Андин кін кәләндәр болған падішә јана падішә болди. Худаи та'ала көп шўхрә килди.

Андин кін бәгләргә айтти: һәр шәһәрдин кариван кәлсә маңа аңлатиңлар! мән елип кәлип каривандин сөз сураимән, дәди. Бәгләри шундак килди һәр кай јактин кариван кәлсә, падішәниң алдига елип кәлди. Бир кўн бир шәһәрдин кариван кәлди. Ениң бешини падішәниң алдига елип кәлди. Ениңдин падішә көп сөзләрини суреди. Бир кўни вәзир базарға чикип, иди бир чирailik јакши оғулнә сатхелә базарға елип кәптү, ол оғулнә вәзир сетип елип падішәға елип кәлди, елип кәлип падішәға тутти. Падішә ол оғулнә көрүп бәк јакши оғул икән, мәниң кешимда хизмәт килсин дәди. Бир һачән кўндин кин, јана бир оғулнә базарға саткелә елип кәлди, ени вәзир сетип елип кәлип падішәға тутти. Падішә айтти: бума јакши оғул икән, иниси billä јўрүп мәниң кешимда хизмәт килсин! дәди.

Ол кўни кўн кәш болди падішәға кәлгән саудигәр падішәдин рухсат тиләди. Падішә айтти: бўгўн һачә мәниң кешимда конҗин! сөзләшип јателин! дәди. Дәгәндин кин саудигәр айтти: мәниң кишиниң аманети бар мән ениңдин әндишә килип бөләк јардә кон-алмаимән. Дәгәндин кин падішә айтти: андак болса мәндә сетип алған икә бала бар улар берип јакши саклисун! Дәгәндин кин ол саудигәр бу икә балени елип берип: бу чәдирниң тешидә јўрүп обдан кўзәтиңлар! чәдирниң ичигә киши кирмәсин! дәп бәи падішәниң кешига кәттә. Ол икә бала ол кәчә чәдирнә кўзәттә, бир вахтин кин булар айтишти: сән һәмә ишкә сетилдиң, мән һәмә сетилдим бир бирсимизгә һәлимизнә айтелин! дәшти. Дәгәндин кин кичик оғул айтти: мәниңдин һәл сурисаң мән бир падішәниң оғли идим, атамниң бир падішәлигини бир кәләндәр кәлип кирк кўлук тиләп алди. Кирк кўн тошкандин кин, падішәлигини бәрмәди, атам анамнә ағамнә, мәнә елип ол шәһәрдин чикип кәттә. Чиккандин кин үч кўн јол јўрўдўк. Бир јардә кондук, ол јардә анамнә бир саудигәр јалған сөз айтип кәлип елип кечип кәттә. Әртәсигә ў јардин көчүп јўрдиқ, јана бир маңзилдә кондук, ол һачән мингән атлермизнә јолбәс өлтүрүптү. Әртәси конуп јаяк јол јўрдўк. Бир һачән кўндўн кин бир улук сунўң бојига кәлип кәлдук. Судин

өтәлмәй туруп-идүк, бір атлик кiшi кәлiп еларнi мән өткүзүп коҗаи дәп ағамнi мiндүрүп елiп өтүп кечiп кәттi. Мән атамбiлән сунiң боҗида калдiм. Атам мәнi көтәрiп суға кирдi, Отруға җәткәндiн кiн суға җикiлдi, мән суға екiп кәттiм, мәнi бiр кiшi судiн тутуп елiптү, өҗигә елiп берiп бiр нәчән кун бекiптү, мән сакайғандiн кiн, мән нәчән җiл хiзмәтигә салдi, намрат болдi әпкәлiп мәнi саттi. Дәгәндiн кiн. Атаңдiн хәбәр бармү дәп суредi. — Атам екiп кәттiмү, нәмә болғенинi бiлмәймән. Дәгәндiн кiн чоң оғул айттi: сунiң боҗида елiп кечiп кәткән ағаң мән, дәдi. Мәнi елiп берiп коi бактурдi, көп җапаларнi салдi, өзи намрат болдi, андiн кiн елiп кәлiп мәнi саттi, дәп булар бiр бiрiбiлән тонушуп кучаклешiп җiҗлаштi.

Бу сөзләрнi чәдiр iчидә анесi аңлап. Ваi балам дәп кiчкiрдi. Булар анесини көрүп җепiштi. Булар бiр бiрсигә һәлини аитиштi, анесi iкi балесини iкi тизиниң төпөсидә олтурғузуп бiр ени сөҗiп бiр мунi сөҗiп ол кәчә таң аттi, кун чиктi. Буларниң таң аткандiн хәбаригә җок. Кун чиккандiн кiн саудигәр падiшәдiн рухсәт тiләдi. Мән берiп аманетимнi җуклап кәләи дәдi. Падiшә рухсәт бәрди. Саудигәр көшiҗә кәлiп чәдиргә каллесi, ол iкi балени сахлап җүргән хотун iкi тизиниң төпәсидә олтурғузуп бiр ени сөҗiп бiр мунi сөҗiп олтуруптү.

Саудигәр шунi көрүп көп ачигi кәлiп җепiп падiшәниң кешiҗә кәлдi. Әвәткән куллеригиз аманәткә кiҗанәт килiптү, дәдi. Дәгәндiн кiн падiшәниң ачигi кәлiп җәллат кiчкiрдi. Сән берiп ол iкi куннi сөз сурмаi чапкин! дәдi. Җәллат берiп ол iкi оғулнi елiп чикiп чепiп өлтүрдi.

Чепiп өлтүргәндiн кiн хотун кәлiп падiшәҗә дат килдi. Мән пәләни падiшәниң хотуннi иди. Бу саудигәр мәнi оғурлап елiп кечiп кәткән. Мән ол вахтiн бу вахiчә мәнi бу саудигәр падiшәҗә тапшуруп бәримән, дәп сахлап җүриттi. Бу кәчә iкi балам бiлән көрүшүп тонушуп җiҗлап зарликлар килiп олтуруп идүк. Җәллат берiп iкi баламнi елiп чикiп сөз сурмаi чаптi, килҗан гунаҗи нәмә? ениң үчүн падiшәҗә датка кәлдiм, дәдi. Падiшә бу хотундун бу сөзләрнi ишитiп өзиниң хотуннi икәнини бiлдi, балилерини бiлмәи чаптуруп әткә-

нигә надәмәтләр килді. Өзині тахтідін јәргә ташледі, бір һуш болді. Вәзірләр падішәға гулап сәпті, падішә һушға кәлді. Кәлгәндін кін хотуні билән тонушуп бір бірігә һәлиһи айтишп икә бәлесиһи дәрдігә көп јиғлашті. Јиғлешп болғандін кін вәзірһи кичкірп айтті. Бу шәһәрһиң өлүмәлерһиң данешмәлләрһиң, һөкүмәлерһиң минә қимләрһиң јиккин! дәд. Вәзір шундак килп буларһи јиғд, јиккандін кін падішә буларға айтті: мән баламһи билмәи олтұрдұм, сләр Худадін тиләп тирилдұрп бәриңләр! дәд. Улар айтті: иш бизһиң қолимиздін кәлмәдү, дәгәндін кін падішәһиң ачигә кәлп јаллат дәп кичкірд. Булар килиштін өткүзиңләр! дәд. Андін кін минәқимләр айтті: сәбирә килсilar! дәд бизгә үч күн мәһәнәт бәриң! биз бір сәбап килп бакелин! дәд. Падішә андак болса шундак килиңлар дәп үч күллүк карал бәрді. Улар падішәдін алдидін чикті.

Өлүмәлар китап көрд, минәқимләр күр'ә салд. Булар көрсө бір тағда та'әт килп јатқан бір бұзұрұк бар икән, шунің алдға берп шуңа аисса Худәи та'аладін тиләп шу тирилдұрп бәридү дәп кәлп булар падішәға айтті.

Падішә бір кара арғамчи билән бір учда өзинің боиндін бағледі бір учибилән хотунһиң боиндін бағледі. Икә оғлиһиң өлигині көтұртұп ол бұзұрұкһиң алдға бард. Берп бұзұрұккә јатқандін кін падішә айтті: мән бу икә оғлумһи билмәи олтұргүзп әттим. Сиз худәи та'алаға јекп бәндәс, сиз худәдін тиләп шу икә оғлумһи тирилдұрп бәриң! дәд. Бұзұрұк падішәһиң бу сөзләрһиң ишитп худәи та'аладін тиләп ол икә оғулһиң һекда ду'а килд. Худәи та'ала ол падішәһиң икә оғлиһиң јеңи баштін јениһи бәрді.

Падішә худәи та'алаға шұхри килд. Андін кін падішә ата, бала, хотун Худәһиң јолиға көп нәзәрilәр килд. Андін кін һәмәсә бір јәрдә болуп ол шәһәргә падішәлик килд. Улар һәли бір нәчән јилдін кін аламдән өтүп кәтт.

4) Төті.

Абдуррахман дәгән бір жігіт бір төті баккан ікән. Аңа тола сөзләріні үргәтіптү. Абдуррахман һәр јәргә барса төтідін сурап барған ікән. Баргін! дәсә барат ікән, әгәр бармегін дәсә бармайт ікән.

О! Абдуррахманның бір мәшәкі бар ікән, бір кўн бўгўн кәлгін! дәптү. Абдуррахман төтінің јеніға кіріптү. Бір мәшәкум бар іді, кәлгін дәді, бараинмў дәп суреді. Төті айтті: баргін! дәді. Төті суреді: бір мәхрә билўрсәнмў? дәді, әгәр мәхрә билсәң, баргін! дәді. Андин кін төті айтті:

Бу шәһәрдә бір тола јаман хотун бар іді, ол хотун ікі бәлесі бар іді, ол хотуннуң јамаллиғини падішә аңлап ікі бәлесі билән ол хотунни шәһәрдін коғлап чикарді. Ол хотун ікі бәлесині јөтүләп бір чөлдө кәтіп баратті, ол хотунға бір бөрү учуреді. Ол бөрү јәгәлі кас килді. Ол хотун коңидә айтті: бу бөрүгә бір мәхрә киләй, болмаса ол мәні, баламн јәйдү дәп ол бөрүгә мәхрә килді. Бөрү јекін кәлді. Хотун айтті: кәл мәні јәгін! дәді. Бөрү јәгәлі аўзині ечип кәлді, хотун јана айтті: мәнің ниспимн јәгін! бір баламн јәгін! дәгәндін кін бөрү айтті: нәмә мундак дәйсән? дәді. Хотун айтті: бу јәрдә бір шір бар, бу шәһәрнің падішәјі кўндә шір јәгәлі ўч киши бәридү. Бўгўн падішә мәні ікі балам билән шір јәгәлі чикарді; енің ўчўн саңа айттим мәнің ниспимн јәгін! бір баламн јәгін! дәдим, ниспим бі балам билән ширгә калсун! дәдим. Дәгәндін кін бөрү јәгәлі аўзині ечип кәлді. Хотун айтті: бір сөзүм бар ені киләй, ені аңлап андин кін јәгін! дәгәндін кін бөрү айтті: сөзүңни кил дәді. Хотун айтті: мән падішә ширгә чикарған киши мән. Сән мәнің ниспимн јәсәң, бір баламн јәсәң, сәніңдин калғанни шір јәмәс. Шір улык падішә, дәді. Бөрү хіал килип турді. Хотун айтті: айна шір кәйдү! дәді. Амди шір кәлип нәсәни коймайдү. Дәгәндін кін бөрү кашті. Кечип кәтіп баратті бір тўкә учуреді. Тўкә суреді: алдирап кайда барисән? дәді. Бөрү айтті: бу чөлдө бір киши бар ікән

ікі балесі білән, ені јай дәп беріп ідім. Ені падіша шіргә јәгәлі чікарған ікән, ол кіші мәні көрүп айтті: кәлгін! мәні јәгін! дәді. Мәнің ниспим білән бір бала јәгін! дәді. Мән суредім нәмә мундак дәйсән? дәп ол кіші айтті: мән шірнің јәидіған іскісі, дәді сәвдін калғаннн шір јәмәс, дәді дәп туруп іді: айна шір кәліп јатдү, дәді, мән шірдин коркуп каштім, дәді. Дәгәндін кін тўлкі кўлді. Тўлкі айтті: ол хотун кіші ікән, саңа мәхрї килипту, дәді, ікилән беріп јәилін! дәді. Бөрү шўлкі білән хотун төрөпкө јўрді. Хотун бар јәргә јатті. Хотун аларнн көрді; бајакі бөрү бір тўлкіні башлап кәліп јәтәдү дәді. Хотун уларнн көрүп көңнндә айтті: булар ікилән кәлідү, буларға јана бір мәхрї килаі, дәді. Тўлкі бөрү білән јекін кәлгәндін кін хотун уларға айтті: хоп кәліп елар, мән бөрү сәні кәткүзіп әткәнімгә пушман килип ідім. Саңа тўлкі сөз ўргәтпн еліп кәптү, мәні хотун кіші дәптү, саңа мәхрї килідү дәптү, сәні јандуруп еліп кәптү, бу маңа кәрәк ікән. Мән адам әмәс мән Мәнғул-біјаванн, әгәр сән ја јолбәс ја тоңғуз пішкәш еліп кәлгән болсаң, өзүңнн којар ідім, сән тўлкіні пішкәш еліп кәпсән, нә сәні коімаймән, нә тўлкіні коімаймән. Бәрі кәлгін, мән ікўләннн јәимән! дәді. Бу сөзнн аңлап бөрү білән тўлкі коркуп кашті. Сән шубу хотунға өхшәш мәхрї білсәң мәшөкүңнн кешға бар! дәді.

Абдуррахман барҗәлҗәк чикип иди. Таң етип каптү. Јенип тәттиҗә таң етип каптү, дәди. Тәтти айтти. Андак болса әртә барҗин! дәди. Ол күни јана күн кәш кирди, Абдуррахман јана тәттин кешиҗә кирди. Јана тәттин суреди: бугун мәшәкумниң кешиҗә баримән, дәди. Тәтти барҗин дәди, мән саңа бир сөз килә! ени ишитип андин кин барҗин! дәди. Андак болса сөзини айткин! дәди. Тәтти айтти:

Бу шահарда бир жаман оури мoshуk бар ikan. Kishiniң ojiga kirip har narsesi bolca oshurlap jat ikan. Bir kun bir bojakchiniң ojiga kirdi. Ujan-bujanlerini ol kacha arak jan koypuť. Ol bojakchi moshuk jaganini bildi, moshukniң kastiba tušti. Ol kacha moshuk bojakchinikinda jana kirdi. Bojakchi moshuk kirganini bildi, kopun sham jandurdi. Ol ouri moshuk eni korup bir jamniң ichiga kirip jattı, jamniң ichida bojak bar ikan, moshuk ol bajakniң ichiga kirip

жатті. Ол бајакчі мөшүкнi һаш јардiн тап'алмедi, таң аткандiн кiн мөшүк јамнiң iчидiн чiкiп каттi. Мөшүк таләбә чiкiп өзiнi көрсө бојелип каптұ. Ол мөшүк көңнiдә айттi: мөшүкләрнi јiңәi, һәмiсi мөшүкләрнi јiккандiн кiн уларға аитаi: мән сләргә падiшә болдiм! дәi! мәнi мундак бојалғенимнi көрүп падiшә болғенимнi рас дәп көрәсiз! дәi. Мөшүкләрнi јiңдi. Оғрi мөшүк айтдұ: бу кәчә Худәi та'ала мәнi сләргә падiшә кiлдi, мәнiң тўқұмнi бөлөк рәңдә кiлдi. Дәгәндiн кiн мөшүкләр һәмiсi рас дәп баi'әт кiлдi. Ол кўнi тўлкiләрнi кiшкiрттi Худә мәнi сләргә падiшә кiлдi, сләр һәмә дәiсләр? тўқұмнi бөлөк рәңдә кiлдi. Ол кўнi тўлкiләр һәмiсi сөзүң рас дәдi, һәмәсi баi'әт кiлдi. Андiн кiн тоңғуз, бөрүләрнi кiшкiрттi уларға айттi: мәнi сләргә Худәi та'ала падiшә кiлдi, сләр һәмә дәiсләр? Тоңғуз, бәрi мөшүкнiң рәңiн көрүп һәмiсi рас дәп баi'әт кiлдi. Андiн кiн јолбас шiрләрнi кiшкiрттi, уларға айттi: мәнi сләргә Худәi та'ала падiшә кiлдi. Сләр һәмә дәiсләр. Улар һәм рәңiн көрүп рас дәп баi'әт кiлдi. Бiр һачан кўн оғрi мөшүк буларға падiшәлик кiлдi. Бiр кўнi буларға mailic кiлiп бәрди, мөшүкләргә јокерi саурум бәрди, енiң төбән јекiдә тўлкүләргә саурум бәрди енiң төбөн јекiдә тоңуз, бөрүләргә саурум бәрди, ишiкнiң кешiдә јолбас шiрләргә саурум бәрди. Саурум бәргәндiн кiн тўлкi көңнiндә хiал кiлдi: мунiң падiшә болғени јалғанға охшайдұ. Әгәр бу рас падiшә болса, јолбас шiрләргә јокiрi охурум бәрәттi, мөшүкләргә саурум төбөн бәрәттi. Мән мунiңдiн бiр мәхрi кiлiп сураi! дәп көңнi билән кәңәштi. Андiн кiн уларға һарак кәлтүрдi. Падiшә бӯридi тўлкiләр сләр һәгмә кiлиңлар! дәдi. Андiн кiн булар һарак иштi, мәс болдi, ол падiшә тўлкiнiң кешiға кәлiп улар билән billә һәгмә кiлдi. Тўлкi јана көңнiдә айттi: мунiң падiшә болғени јалған iкән, әгәр рас падiшә болса мәнiң јенимға кәлiп һәгмә кiлмәйттi, дәдi. Мән мунi бiр иш кiлiп сураi! дәп бу хiалнi кiлдi. Улар мәс болуп һәмiсi чiкiп каттi. Тўлкi падiшәниң кешiдә калдi. Падiшәниң јениға бәрди, айттi: аi аi падiшә сiздiн сураидiған бiр сөзүм бар. Маңа сiз растiбилән аитiп бәриң! андiн кiн iкүлән дос болулин дәдi. Дәгәндiн кiн падiшә айттi: бұғуң һәр сөзүң болса сурегин! мән растi билән жуап бәрәi! дәдi. Тўлкi андiн кiн айттi:

сиз бу падішалікні кайдін таптіңіз? дәді. Падіша мәсілігдә растіні айтті: мән бір оғрі мөшўк ідім, бір кўні бојакчінікідә оғурлықка кірдім. Мәнің оғурлықка кіргәнімні бојакчі біліп копуп шам јандурді. Мән коркуп кечіп јамға кіріп јаттім. О јамнің ічідә бојак бар ікән. О бојак мәнің тўқўмға сіңіптў. Әртисі јамдін чікіп көрсөм өзөм башка болуптў. Мән көңнүмдө айттім: падіша болдум, дәп. Андін мөшўкләргә чікіп падіша болдум дәдім. Маңа бәі'ят килді. Андін кін тўлқўларнї, тоңғузларнї, бөрўләрнї јолбасларнї, шірләрнї јіјіп буларға мән падіша болдум дәдім. Улар һәмисі бәі'ят килді. Мундін кін падішалік килип турдум, болмўса мән бір оғрі мөшўк ідім, дәп тўлқўғә растіні айтті. Айткандін кін тўлкі чікіп бу падішәнің оғрі мөшўк ікәннї, јалған падіша болғеннї бу һәми сөзнї јолбас шірләргә тўлкі айтті. Андін кін јолбас шірләр кәліп у оғрі мөшўкнї тутуп, кулак бурннї кәсіп ўзигә покларнї сўрўп рәзвә килип каттік азап билән өлтүрді.

Төті бу сөзләрнї килип: сән шу оғрі мөшўккә өхшөш болуп калмїсаң мәшөкуңнїң кешїға бар! дәді. Абдуррахман чікіп көрсө таң етіп каптў. Јеніп кіріп таң етіп капті дәді. Андак болса әртә бар! дәді. Ол кўні кўн кәш болді. Абдуррахман айтті: мән төтїдін сурїсам мәні сөзгө айландуруп мәшөкумнїң кешїға әвәтмәйдў, мән бўғўн төтнї өлтүрўп, андін кін мәшөкумнїң кешїға бараі! дәп, көңнїдә бу хіалнї килип төтнїң кешїға кірді. Кіріп мән бўғўн мәшөкумнїң кешїға барїман дәді. Төті барғн! дәді, өлтүрїдгеннї билді һәм сөз килмеді. Төті сөз килмїгандін кін Абдуррахман айтті: сөзўң јокмў? дәді. Төті: андак болса бір сөзўм бар, аїтаі! дәді. Ені аңлап андін кін мәшөкуңнїң кешїға бар! дәді.

Паланї шәһәрдә бір казі бар ікән ол хәт бўтўп, мөһөрнї бөсіп бәрсә, ол хәтнї һәр кнші бешїға кнсіп чїкса, ол хәт бешїдән јәргә тўшсә, шу јәрдә колїса алтн кўмўш чїкат ікән. Мунї хәхләр ішітп, казіға хәт бўғўтўп ол хәтнї еліп чікіп көп алтн кўмўшләрнї тепнп аптў. Бу іш шәһәрдн шәһәргә аңленіптў. Бір шәһәрдә ўч кнші аңлап, казннң шәһәрігә јўрўптў, ўч аїдн кн ол шәһәргә јетп кәліптў. Кәліп казнн істәп тепнптў. Бїз јїрак шәһәрдн снзнң јакшїлігнн аңлап кәлдўк, хәт бўтўп мөһөр бөсіп

бәрсәңиз! Ол хәтнә елип чыкса, кай ярдә яргә тۇшса, шу ярнә колса алтын кумуш чикдәк дәп аңлап кәлдүк. Бизгә ма хәт бۇтұп мөһөр бесип бәрің! елип чикіп алтын кумуш тепіп алаһин, дәдә. Дәгәндін кін казі хәт бұтұп мөһөр бесип бәрді. Ол хәтнә кәлгән у үч киши бешигә киcип чикті. Шәһәрдән чикіп бу мунча јол јүргәндін кін, Бірінің бешідін хәт јәргә тұшті. У јәрнә коләп іді, алтын чикті. Јана ікісі јол јүрді. Јана бірінің бешідін хәт јәргә тұшті. У јәрнә коләп іді, кумуш чикті. Јана бірі јол јүрді, бір мунча маңгәндін кін хәт јәргә тұшті, у јәрнә коләп іді мис чикті. Мән миснә һәмә киләі дәп, јана хәтнә бешигә киcип јүрді. Јана бір һәчән јол јүргәндін кін, хәт јана јәргә тұшті, у јәрдә коләп іді төмүр чикті. Ол айтті: маңа кудәі та'ала алтын кумуш бәрмәдигән чигі, дәп бу төмүрдән бајакі мис јахшә миснә алаі дәдә, мис чиккан јәргә кәліп миснә алаі дәп бакса, мис јокап кәтіптү. Јокап кәткәндін кін, әмдә беріп төмүрнә алаі дәдә. Төмүр чиккан јәргә кәлдә, кәлсә, төмүр ма јокап кәтіптү, әндін кін көңнәдә айтті: кудәі та'ала буларнә маңа бұрмаған икән дәдә. Әмдә јолдашләримнә тепіп, шулардін бір мунча алтын кумуш елип, шулар билән билә шәһәримгә кәтәі, дәдә. Кәліп јолдашләринә бакса, кәтіптү. У шәһәрдә јолдашләрдін әпиріп јалғус кәліптү. Көп јәппәларнә тартіп бір јилдін кін өјгә кәліптү.

Сән шуңа охшош болуп кәлмисәң, мәшәкуңнә кешигә бар! дәдә.

Дәгәндін кін Абдуллахман хәл килді. Тотинә һәмә айткан сөзләрі рәс. Мунә аңламаі мәшәкүнә кешигә барсам шу јәппәларнә тәтмән, дәп мәшәкүдін кәшті. Әндін кін Абдуллахман кудәі та'алаға та'әт ибадәт килді. Кудәі та'ала Абдуллахманнә мәхсәтінә бәрді, өзі заһитләр кәтеридә болді.

5) Атениң киләдигән һүнәрі.

Бір шәһәрдә бір киши бар икән, енің балесі јок икән. Енің киләдигән һүнәрі тәләдә јүрүп јәнибарнә бакал икән, енің балесі јок

икән, кудаи та'аладин тиләп бир бала тепитү. Хотунға айтипү, әгәр мән өлүп кәлсәм, көсеңидин балени тўсаң, мән килған ишнә килсун! Әгәр бөлөк иш килса, мән ениңдин рази болмаимән, дәди. Шундак дәп хотунға аитип бир һәчән кўндин кин өлүп калди.

Әрә өлгәндин кин, ол хотун бир оғул туғди, ол оғул чоң болди, атеси килған ишләрин килмеді. һаракчә кимарбас болуп кәттә. Атесидин калған пуллеринә јокаттә. Анеси һәр кўнә айтаттә: сән атаң килған ишнә килһин! дәп, сән атаң килған ишнә килмәсаң атаң сәниңдин рази болмаидү. Дәп анеси бу һәсјәтләрни килип көп јигледі. Андин кин бу оғул туруп хиял килди. Хиял килса анесиниң дәгәни рәс андин кин һарак ичмәс болди, кимар оинамас болди. Атеси килған ишләрин килди. һәр кўнә јанибарлар јәдиған һәрәләрни елип чикип јанибарларға бәрип јүрди. Бир кўн кәтип бараттә, икә бала бир мөшүкнә бағлап кинап оинап јүрүптү. Енә көрүп: мөшүкнә сатам-сән? дәп суреді. Ол балилар сәтимән, дәди. Мунә канчәға сәтисән дәп суреді. Мөшүгүмнә баһәсә баш сәр дәди. Ол мөшүкнә баш сәргә елип анесиниң кешіға елип кәлди. Бу мөшүкнә баш сәргә алдим дәди. Анеси обдан килипсән дәди. Јана бир кўнә кәтип бараттә бир шәтәтнә балилар оинап јүрүптү. Шәтәтнә сатамсән? дәп суреді. Балилар сәтимән, дәди. Канчәға бәрсән дәп суреді. Балилар он сәр дәди. Он сәр бәрип сәтип алди. Шәтәтнә елип енә анесиниң кешіға елип кәлди. Анесиға Шәтәтнә он сәргә сәтип алдим дәди. Анеси обдан килипсәз, дәди. Бир кўн јол билән кәтип бараттә, бир киши иланнә чепип аредин икә кәлип којуптү. У оғул енә көрди, бакса өлмәгән икән. Ол туруп енә тиктә, енә тикип дүрә салди, илан сәкејип калди. Сакайғандин кин илан айттә: мәнә киши чепип өлтүрүп иди, сән мәнә сакайттиң. Сән әмди мәндин һәнә тиләсән, тиләгинә мән саңа бәримән! Мән илан падишәјиниң оғли, дәди. У оғул айттә: сәниң маңа һәш һәмәниң кәрәги јок, мәниң өзәмнә өзәмгә јәтәдү, дәгәндин кин, сән мәндин һәш һәрәсә тилмәсаң, мән берип сәниң өјидә хисмәтинә килмән, дәди. Оғул айттә: мәниң сән килдиған хисмәтим јок, бир аһам бар сәниңдин коркүдү дәп өјә тәрәпкә јүрди. Пан аркесиндин кәлди. Өјгә јекин кәлип аркесәға јенип кәлсә илан кәлип јәтидү. У оғул иланнә көрүп сахлап турди. Пан јәтип кәлди. Каида

барисан дәдi. Пан сәниң хизмәтиңнi килгелi баримән дәдi. У оғул
јана айтти: сән килдiҗан мәниң һаш хизмәтим јок дәдi. Аңа план
унүмедi билә оғулнiң өзигә бардi. Ојиниң јениҗа барғанда у оғул
айтти: сәни анам көрсө коркүдү, мән сәни коинумға селип елип кi-
рәi. Анамдiн сураi, бир план хизмәтиңнi килмән дәйдү, хизмәт кил-
симмү дәп анамдiн сураi, дәдi. Анам хизмәт килҗаi дәсә, хизмәт
килҗин! анам унүмисә сән јенип өзиңниң јејиҗа кәткiн! дәдi. Панны
коиниҗа селип анесиниң кешиҗа кирдi. Анесиҗа айтти: јол билән кәтип
бараттим, бир панни бир кiшi ченип аредин икi килип којунтү, мән
ени тикип дурi селип сакаитип коидүм, дәдi. Анеси: обдан килисән,
дәдi. Дәгәндiн кiн ол оғул айтти: план айтдү. Мән план патишәјиниң
оғли. Мәни билән биргә јүр, мән саңа көп пул баримән, дәдi. Мән
айттим: өзәмниң пули өзәмгә јәтдү, сәниң пулуңниң кәрәгi јок дәдим.
Дәгәндiн кiн ол план айтти: пул кәрәк болмисә мән сәниң хизмәтиңнi
килмән, дәйдү. Мән айттим, мәниң сән киледiҗан хизмәтим јок дә-
дим, бир анам бар сәниңдiн коркүдү, дәдим, дәсәм план айтдү, мән
саңа һәр гиз зәрәл јәткүзмәймән, сән маңа чоң јакшилiк килдiң.
Бу панни нәмә килмән анесидiн суредi. Анеси айтти: план дәгән
јамаң нәмә, ени сән һәр гиз өигә елип кәлмәгин! дәдi. Андак болса
ол план мәни өз јүтиҗа елип кәтдү, дәдi. Мундак дәгәндiн кiн анеси
көңнидә айтти: баламни бир јәргә елип берип өлтүрүр. Хизмәтиңнi
килмән дәсә, бир өигә солап панни шунда баккелi, дәдi, бир күнi
өзи кәтәр. Андак болса өигө елип кәлгин! дәдi. Маңа елип кәлдим
дәп панни чикерип коидi. Панны көрүп анеси јиҗлап орнидiн копуп
кәттi. Бу панни каида елип барсаң, шунда елип бар! Мәниң көзүм-
дiн јокат! дәдi. Дәгәндiн кiн панни елип чикип планға айтти: мәниң
анам сәниңдiн коркүдү, сән әмдi кәткiн! План айтти: сән мәндiн
бир һәрсә алмисаң һәр гиз кәтмәймән, дәдi. Дәгәндiн кiн бала айтти:
кәтмәсәң сәни бир өигә солап баккаi! шунда јаткiн, дәдi. Андiн
кiн панни бир өигә солап коидi, күллигi јәидiҗенин бәрип турдi. Ол
план күндiн күнгә јоҗан болдi. Бир күн анеси көрсә, план јоҗан бо-
луп, өиниң ичигә јик кәлиптү. Андiн балесиҗа айтти: бу панни көзүм-
дiн јокат! дәсәм, өигә солап бактиң. Һәли јоҗан болуп каптү, әмдi
мунт өидiн чикарсаң һаш кiшини коимаi өлтүрүдү, дәдi. Дәгәндiн

күн оҗли айтти: андак болса, мунт бір јәргә елип беріп кәткүзүп әтәи! дәдә. Анесі: андак болса шундак килҗин! дәдә. Андин күн бу планн елип чікіп айтти: сән әмді кәткін! бізнің шәһәрнн хәлкі сә- ннңдін тола коркүдү дәдә. Пан айтти: сән мәндін бір нәрсә сурап әлмисәң, мән кәтмәймән дәдә. У оҗул айтти: мән сәндін нәмә сураи- мән; өзүмнн пулі өзәмгә јәтідү, дәдә. Дәгәндін күн план айтти: мәннң атамннң бір ўзигі бар, шунт сурап әлҗин! дәдә. Сән ол ўзик- нт әлсәң патшәлик сәннң колуңга кәлідү. Дәгәндін күн ол оҗул- ннң, һәш илајисі јок, бардә, әгәр бармисә, план кәтмәидү.

Пан билән билә јолға кирдә, ол план у оҗулн учесіға міндүрүп елип јүрдә. Бір мунча јол јүрүп план суредә. Барсаң мәннң атамдін нәмә сураисән? дәдә. Ол оҗул айтти: атаңнн ўзигини сураимән. Дәгәндін күн план айтти сән ўзикн елип барсаң, өиләриңн һәмәсини бузгин! бузуп болғандін күн бір јағачбилән јәрнн сизгин! көңнң сөи- гәндәк өи болҗин дәп сиз. Саң җәсәнн сизҗин! саңнң ичигә бугдаи толуп кәлідү, җәзвәннң ичигә алтун кўмўш ўнчә мәрвәјит толуп ка- лідү. Бу ўзикннң мундак хасіјәти тола. Јана мунуң тешидә көң- нўңдә кәидәк иш болса шундак болсун! дәсәң, болүдү дәп ўзикннң хасіјәт ишләрини ўргәттә. Андин күн јана јол јүрдә. Јана бір јәргә јәтп план айтти: бізннң јүтка јекін кәлдүк, јол сахлаидҗан мәндін јоған планлар бар, улардін сән коркмегин! улардін өткәндін күн патшә бар јәргә јәтәмиз, сәнн тәлидә којуп авал атамннң кешіға өзәм кирәи! сәннң маңа килҗан јакшилиғиңн атамға әтәи! Андин күн сәнн кшкптар, атам мәндін нәмә тиләсән дәсә, колуңуздики ўзикнн тиләимән дә! дәп јана; ол јүрдә. Бајакт дәгән јоған илаларннң кешіға јетп кәлдә. У оҗулн көрүп илалар өлтүргәли кас килдә. У план патшәннң оҗли айтти: сләр шүк јетпңлар! мунт мән елип кәлдим дәдә. У јәрдин өтүп атесиннң әшиггә кәлдә. Кәлгәндін күн, сән шү јәргә турғун! дәдә. Мән атамннң кешіға кирәи, дәдә.

Пан атесиннң кешіға кирдә атесі билән көрүштә. Атесі суредә: нәчән јилдін кәидә јүрдүң? дәдә, оҗли айтти: Мент бір киши чепи өлтүрүп идә. Бір оҗул мәнт бекп сакайтти, нәчән јилдін өјдә бак- тт, һәли мәнт билә елип кәлдим дәдә. Атесі андак болса кшкпргин! дәдә.

У оғулн кшкшрп патшанн кешш елп кшрд. Елп кшргн-
дн кн ол оғулдн ссз суред. Манн оғлумн бекп сакайтнмъ,
ддд. Ол оғул айтт: мн бактм ддд. Андак болса мн саңа алтун
кшмшш кшп пуллрн брр! елп каткн! ддд. Ол оғул айтт: маңа
алтун кшмшш пулуң крр! жок, сзамнн пул сзамга жтд, д-
гандн кн, андак болса нмә тлсн? ддд. Брсннз колуңзде кш
шзнн тлснмн, ддд. Мундак дгннга лан патша тола хшлшт
болд. Јана айтт. мандн шзнн бшак башка нрсн тлсн! мн
саңа брр! маңа бу шзнн крр! кшп, ддд. Ол оғул айтт: маңа
башка нрснн крр! жок, ддд. Пан патшннн ошл айтт: сн
шзнн манннн јакшн крсн брмнн! мн бу оғул блн блл к-
тмн. Берп бу оғулнн хсмштнн клмн, ддд. Дгннн кн атесн
акеснга карап јшлед, кшндә айтт: шзнн брмнсам оғлум бу оғул
блн јана ктдшнн чш дп шзнн колдн челп ол оғулга брд.
Ол оғул шзнн елп колшга салд. Шол са'ат двләр кштрп ш-
га јаткшзш колд. Анесннн кешшга кшрд. Паннн шга ап берп
кошннн, лан патша шзнн бргнннн анеснга айтт. Андн кн
анеснга јана айтт: бу шлрнн бузелн, лан јана клсн бзнн тап ал-
месн! ддд. Анесн андак болса шундак кл! ддд.

Чшкн шлрнн бузд. Андн бш јашач блн шлрнн сшзд. Анесн
енн кшрш оғулн сараң болшн чш дп анесн јшлед. Јрлрнн сшзп
болуп анеснга айтт: бшгшн кшчә лан клдш, бш јшрак бш јр-
га берп бш јрдә јателн! ддд. Анесн блн берп бш јрдә јатт.
Таң аткандн кн анеснн елп башакн шга елп клд. Калп крсн
тола јакшн шлр болупш, анеснн јшталп шлрнн крсштт. Бзнн-
ннн шдәгш алтун, кшмшшлрнн крсштт, саңннн шдәкш толуп кал-
шн ашлрнн крсштт. Андн кн бу шзннн хсшјатш тола дп ане-
снга айтт. Анесн буларнн кшрш тола хшшал болд.

Андн кн бу шннргә бш саудшр клд баш атка пул јшклп
кшптш, калп патшага кшш кшргшзшптш, баш атка сауда елп кл-
дм мунуң баһшшга јетп алдшнн кшш бармш? ддд, патша сзннн
бзннннн бакса, ол саудшрнн баш аттекш пулшга патшннн пул
јатмшдш. Патша кшш чшкард: слр бу саудшр баш аттекш пу-
лнн алдшнн кшш бармш? кшршлр! ддд. Ол оғул енн кшрш, мн

алімән, дәдi. Бiр кiшi патiшaға aйттi: бiр oғул бар iкән, у саудигәрнiң пулинi мән алiмән, дәдi, дaп патiшaға aйттi. Патiшa eнi аңлап хoшaл бoлдi. Aндaк бoлca oл oғулнi кiшкiрiп aлiңлар! Oл oғулнi кiшкiрiп патiшaнiң aлдiғa eлiп бaрдi. Патiшa сурeдi: бу саудигәрнiң пулинi сән aлaмcән? дaп сурeдi. Oл oғул алiмән, дәдi. Патiшa aйттi: aғар сәнiң пулұң jәтмiсә кeмiп кaлғeнiн мән бәрәi! дәдi. Oл oғул aйттi: мундaк jүc саудигәр кәлсә мәнiң пулум jәтiдү, дaғaндiн кiн патiшa: aндaк бoлca саудигәрнiң пулинi eлiп пул бәргiн! дәдi. Aндiн саудигәрнi кiшкiртiп aпкaлғaн пулуңнi шу oғул aлiдү, шу oғулнiң oјiғә eлiп бaрғiн! дәдi. Oл саудигәр aпкaлғaн пулинi, oл oғулнiкiдә eлiп бaрдi. Oл oғул aйттi: пулуңнi тұшұргiн! дәдi. Дaғaндiн кiн бәзнәсiнi eчiп, муну aлтун кұмұш aлaмcән, ұнчә мәрвәjит aлaмcән? aлғи? дәдi. Бәзнәсiғә кiргүзүп кoидi. Oл саудигәр aлтун кұмұш, ұнчә мәрвәjит кiрк aткa jүкләдi. Oл oғул aйттi: jанa aлaмcән? дәдi. Саудигәр aйттi: aлғeлi качaм jок, дaғaндiн кiн oл jигiт кәлiп ұнчә мәрвәjитнi кoинiғa күjүп бaрдi, iкi oғұгiнiң кoңiғa күjүп бaрдi. Бөрүккә күjүп aғзiғa тiшләгiп кoидi. У кiлғeнiнi патiшa аңлап тoлa хoшaл бoлдi. Патiшa oјiғә aйтiп бeрiп jәтi кәчә кұндұз мiмaн кiлдi. Oл oғул патiшaнi oјiғә aйтiп кәлiп oн кәчә кұндұз мiмaн кiлдi. Aндiн кiн у oғул бу саудигәр eлiп кәлгән кaидaк пул iкән дaп мунi jезiп көрөi! дәдi, Caңгa кiрдi. Бiр aткa jүкләп кiлгән jүхнi jезiп көрдi. Aңa aлтундiн кaсa eлiп кәлгән iкән. Jанa бiр jүкiнi jаздi, eнiңдiн aлтун дәстap чiктi, jанa бiр jүкiнi jаздi, eнiңдiн aлтундiн кiлгән чaпaллap чiктi. Jанa бiр jүкнi jаздi. Eнiңдiн бiр сaндук чiктi. Aғзiғa кyлyп celiптү, бу сaндуктa нәмә бар iкән дaп oјiғә eлiп чiктi. Кyлувнi aчaлмeдi. Caндукнi ciндурдi. Бaксa iчидiн бiр кiзнiң сұрәтi чiктi. Eнi көрүп у oғул бiр һуш бoлүп jikildi. Бiр вaктiн coң һушiғa кәлдi, кәлiп кoңнiдә aйттi: әмдi iстәп бeрiп шу кiзнi aлaи! дәдi. Aндiн aнeciнiң jәнiғa кiрдi. Aнeciғa aйттi: саудигәр aпкaлғaн бiр сaндук бар iкән. Eнiң iчидә бiр чiрәилiк кiзнiң сұрәтi бар iкән, мән әмдi шунi iстәп тeпiп алiмән дәдi. Aнeci aлғи! дәдi. Aндiн кiн бу cөзiнi шәтoтi аңлап бiр кaнeтiнi jүлүп бaрдi. Бeшiңгa кұн чiкcә бу кaнaтнi oткa celiп кoйдүргiн! Cән кaидa бoлcaң тeпiп бapимән, дәдi.

Ол оџул анесі билән шатѳтї билән хошлешіп јолѳа кіріп киздін істап јўрді. Бір мунча јол јўргандін кін бір суда чўмалә екіп кәтіп барат ікән. Ол суѳа аѳач селіп аккан чўмаләләрнї судун әрік чїкарді. Чўмаләләр айтті: біз екіп кәтіп ідўк, сән бізнї судун чїкеріп коїдуң, әмді каїда хїсмәтің болса, бізнї кїчкірїң! біз кәліп берілің! дәп бірі бір бутінї јулуи бәрді. Бешіңга кўн тўшса отка селіп коїдўрғўн! біз сән тепіп барїміз, дәді. Андін кін у оџул чўмаләләр билән хошлешіп јолѳа кіріп јўрді. Бір наҗан јол јўрўп ол киз бар шәһәргә јәттї.

Ол киз патішәнїң кизї бар ікән, оџул көңнїдә айтті: бу кизнїң кешїѳа бір мәхрї кїліп кїрәї! кїріп көрәї, сўрәтінї сїзіп еліп барѳан киз шумў ја әмәсмў енї көрўп биләї! дәді, дәп бір кўнї ол кизнїң кешїѳа кїрдї, көрсә сўрәтінї сїзіп барѳан киз шу. Енї көрўп көңнї тола кизїдї. Ол киз айтті: сән каїдін кәлдің? дәді. Оџул айтті: мән пәлән шәһәрдин, сїзнїң сўрәтїңизнї көрўп сїзгә көңнўм кизіп алҗелї кәлдім, дәді.

Киз айтті: мәнїң атамнїң ўч кїсмә ішї бар. Кім шунї кїлса, мәнї шуңа бәрїдў. Әгәр кїләлмәса, ол кїшнї олтўрўдў, дәді. У оџул айтті: килїдїҗан ўч кїсмә іш нәмә? дәп суредї. Сурїҗандін кін киз айтті: атамнїң ішїгїдә бір көтәк бар, енї јаѳач палта билән бір чепіп ол көтәкнї јарїдў. Ікїнчїсї бір чоң көл бар енї суѳа тошкузїдў, енї бір дәмїңдә ічїп тўгәтсәң, ўчїнчїсї бір патман нокутнї еліп чїкіп чачїдў, енї тәрїп еліп патманнї јана тошкузїдў. Атамнїң ўч кїсмә ішї шубу. Мунї кїм кїлса, мәнї шуңа бәрїдў, дәді. Ол сөзїнї аңлап ол јїгїт бешїнї төбөн селіп хїал кїліп олтурді. Киз суредї бу ішләрнї кїлаләмсән? дәді. Ол јїгїт айтті: мунїң бірїнї кїлїмән, дәді. Киз суредї: мунїң кәсїнї кїлїсән? дәді. Ол айтті: нокутнї тәрїп еліп патманнї тошкузїмән, дәді, у ікї ішнї кїләлмәмән, дәді. Дәгәндін кін киз айтті: андак болсо сән патманнї нокут билән тошкузалсаң, у калҗан ікї ішнї мән өргәтїп бәрәї! дәді. Бізнїң бір кара дō бар, мән енї еліп кәліп мән аңа аїгаї: сән колуңа палтенї еліп көтәккә урїң! көтәкнї ол дō јеріп ікї килїдў, көлдікї суѳа сән дўм јетїп аҗїзїңнї суѳа пөккүзўп турҗїң, дәп дō ічїп тў-

гәтәдү, дәп дөнә алдуруп кәлдә, дөгө шу сөзләрни айтти. Дө кобул килдә.

Андін кін ол жігіт бір тазниң аңниң кәиді, өзін тазниң сұратидә килдә, килип патшәниң ашиггә бардә. Јасаулар суреді: нәмә кәлдің? дәдә. Ол айтти: патшәниң үч ишнә килип кизинә алғели кәлдим, дәдә. Дәгәндін кін јасаулар айтти; сән бу ишнә киләлмәсә патшә бешинә чапидү, сән ишәлмәлмә? Нәр бәгләр, нәр батурлар бу ишнә киләлмә бешинә бардә. Сән тазниң чегинә нәгә јәтидү, дәдә. Дәгәндін кін ол таз айтидү, киләлмә бу ишнә! дәдә. Дәгәндін кін јасаулар килип патшәгә аңлатти: бір таз кәлиптү, патшәниң үч кимә ишнә килип кизинә алмән, дәдә. Дәгәндін кін патшә; елип килиңлар! дәдә. Ол тазнә патшәниң кешгә елип кирдә. Патшә суреді: нәмә ишкә кәлдің? дәп. Таз айтти: сизниң үч кимә ишәизнә килип кизәизнә алғели кәлдим, дәдә. Патшә јасауларгә айтти: епчәкип шу үч кимә ишнә килдуруңлар! киләлмәсә өлтүрүңлар, дәдә. Тазнә елип чәкип: бу көтәкнә јарғин! дәдә. Таз колгә јағач пәлтенә елип көтәкнә бір урдә, аредин икә болдә. Андін көлнә бојгә елип бардә. Бу көлнә сунә бір дәмнә билән ичип тугәт! дәп. Таз ағзинә суға коидә, бәјәк дө ичип тугәттә. Мунә көрүп јасаулар кәйран кәлдә. Килип патшәгә аңлатти. Бу таз икә кимә ишнә килдә, јағач пәлтебилән көтәкнә јаредә, көлнә сунә ичип тугәттә. Патшә бу сөзнә ишәип һәйран кәлдә. Муңа әмдин бір патман нокутнә епчәкип чечип берәңлар! Әгәр патманнә тошкүзмәсә өлтүрүңлар! дәдә. Епчәкип бір патман нокутнә чаштә, әмдә тәрип патманнә тошкүзгин! дәдә. Таз чакмәгинә чактә, ол јәрдә отнә јәхтә, чүмәләниң путинә отка салдә. Андін кин чүмәләләр јигилишип кәлдә. Бизнә нәмә хизмәткә бүрәсән? дәдә. Оғул айтти: бу јәргә бір патман нокут чаштә, сләр нокутнә тәрип кәлип шу патманнә тошкүзуңлар! дәп бүридә. Чүмәләләр шундак килдә. Бір нокут кам кәлдә. Ол жігіт бір нокут кам кәлдә дәп туруп идә, бір аскак чүмәлә көтүрүп кәлдә. Сән нәмә кин кәлдің дәп суредә. Чүмәлә айтти: мән бір тутуннә саңа кәсип бәргән! мән аскак булар билән таң јүрәлмәдим, дәгәндін кин чүмәләләрни јәндурдә. Патмандекә нокутнә патшәниң алдәгә елип кирдә. Патшә енә көрүп бу тазгә кизинә бәрмәкчә

болді. Бір кўни тои килип бу тазға кизини елип барді. Бір ат ерileda өй килип барді.

Ой патішаниң ениңдин бөлөк икi кизи бар иди. Бір кизини хекимниң оғлиға бәргән икән, бир кизини шағениң оғлиға бәргән икән; бир кўни кўжә оғуллерини кимкирип айтти: маңа бир кик етип еп кәлип бәриңлар! дәди. Хәкимниң шағениң оғли вәчән јўз киши билән оға чикип кәттi. Улардиң аркесидин патішаниң таз кўжә оғли бир әшәкни минип оға чикти. Берип етини тутуп минди, әңини кәиди, бир такка берип кикларини һәмиси бир јәрдә јиғди.

Хәким шағениң оғли һәш јәрдән кик тапалмеді, одап чикип кәлсә, киклар бир јәргә јигилипту, ениң кешидә бир киши бар, улар ол кишиниң кешигә кәлди, ол киши суреди: сләр бу јәрдә һәмә кәлип јўрисләр? дәди. Улар: бизни патішә оға чикарди, дәди. Ол киши айтти: мәниң канча кикларим јок, ени сләр етип елип кәткән икән сләр, мән сләрни өлтүрүп кикларниң кинини алимән, дәди. Улар тола коркти ол кишигә көп јалварди: сиздин киклариниңни көргөнүмиз јок, дәғәндиң кин ол киши айтти: мундун кин мәниң кикларимни атмаңлар, әгәр ассаңлар, кик орнина сләрни өлтримән, дәди. Дәғәндиң кин улар: биз әмди һәргиз атмайлн, дәп ол кишиниң алдидә шәт килди. Андин кин айтти: биз патішаниң кўжә оғли идук, бизни патішә кик етип кәлиңлар дәп чикерип иди, биз һәш јәрдин кик тапалмадук бизгә икi кик бәрсиниз! дәп суреди. Сурғандин кин ол айтти: сләрниң јотаңларға мөһәрим бесип алаи, дәди, андин сләргә кик бәрәи, дәди. Улар иләјис јок макул дәди. Мөһәрини кизитип икисиниң јотесиға бесип алди. Андин икi кик тутуп барди. Елип патішаниң кешигә барди, улар кикни әпкирип патішәгә тутти.

Патішә улар кик елип кәлгәнигә тола хошал болди. Улар кәткәндиң кин ол јигит өзи бир кикни елип, таз әңини кин әшәгини минип кикни әпкәлип у һәм патішәгә тутти, патішә ени уларни көргәндәк көрмәди.

Патішәниң алдидин чикти, хотуниниң кешигә кирди. Мәни патішә јакши көрмәди дәп болған ишларни хотунға әрәк айтти. Андин кин әшәгини минип чикип кәттi. Берип етини тутуп минди. Јакши әңини кәиди, андин кин патішәниң әшигигә кәлди; кәлип јасауларға айтти:

атамдан калған икi кулум бар иди, кечип бу шահарга келипту, ени патишага ачлетип берилер, деп арз килди. Улар килип патишага ачлатти: бир шահардин бир киши келипту, икi кулум бар иди, кечип бу шահарга келпту деп арз килди, деди. Дагандин кин патиша елип келилер, деди. Патишанин кешига елип кирди. Патиша суреди намь арзиц бар? деп. Ол жигит айтти: атамдин калған икi кулум бар иди, кечип бу шահарга келипту, шуну патиша маңа тутуп барармикин деп арз килдим, деди. Патиша: куллерини тонумсан? Ол айтти: то- ниман, деди. Патиша аңа киши кошти, тонусаң, бу кошкан киши билан берип елип кал! деди. Ол берип хакиминин шафенин оулини, манин камкан куллерим шу, деди.

Уларни елип патишанин алдига калди. Куллеримни елип калдим, да- ди. Патиша уларни коруп, бу бири хакиминин оули, бири шафенин оули болса, бу санин каидак кулуц болуду, сан жалған айтсан, деди. Да- гандин кин ол айтти: буларнин жотесида атамнин баскан мөхори бар, деди. Андин патиша буриди: уларнин котасини коруңлар! мөхори барму, деди. Муну елип чикип, корса икиласинин жотесида баскан мө- хори бар. Килип патишага айтти: баскан мөхори бар икан, деди. Патиша айтти: буларни маңа баргин! Канчи пул алсаң ман барай! деди. Ол айтти: маңа пулуцнин каратги jok, буларни елип берип, кулак бурнини кесип хизматимга салман! деди. Андак дагандин кин булар тола коркти. Патиша жана айтти: булар манин куца оулум, буларни маңа баргин! деди. Дагандин кин ол айтти: канчи куца оулициз бар? деди. Патиша: уш куца оулум бар! деди. Училаси хаким шафенин оулиму деп суреди. Бу икисини хаким шафенин оули деп кизимни барип идим, бу санин кулуц икан. Жана бири болак шাহардин калган муса- пир, деди. Шу мусапирга на учун кизицизни бардициз? деди. Патиша айтти: ол кизим тола чираллик иди, хар тораптан киши тола чикти би- риге барип, бириге бармисам мандин коцни ачриду, ман уч иш кои- дум, ким шуну килса кизимни барман, дедим, хаш киши ул ишни ки- лалмеді, палане шাহардин бир таз калган икан, шу килди. Вадамдин жанмедим, таз болсима кизимни шуца бардим, деди. Дагандин кин таз куца оулицизни тонумсиз? суреди. Сурьбандин кин патиша коцнида айтти: манин кичик куца оулум шубу чиги, таз суратиде болуп келип

маңа кимәп килған чиҗи, дәп патишә айтти: мәнің кичик кўҗә оғлум сән! мән сәни тонудум. Әмди булар сәнің кулуң болса, мән саңа ателик һөрмәтим бар сән әмди бу икисини маңа бәргин! дәди. Патишә андак дәгәндін кин бу кулларни азат килип сизгә бәрди дәди. Патишә енің билән көрүштүрүп, аңа јокүрда орун бәрди. Андин кин патишә аңа јакши јардә би килдурүп бәрди, енің билән бир һачан кўн јүрди, патишә ени јакши көрди, һәр кўни оҗа чикип кикларни елип кәлип јүрди.

Ол шәһәрдә бир маменің бир оғли бар иди, ол јигитниң ўзүғиниң тәрипини аңледі, анесиҗа айтти: шу патишәнің кўҗә оғлиниң ўзүғини бир һихмәт килип ўзүкни елип кәлип маңа бәргин дәди; ол ўзүкниң хасијәт ишләри тола ол ўзүк колда болса һәр ишнә карлса болуду, дәди. Дәгәндін кин анеси айтти: андак болса бир мәхрә килип бакай, дәп ол јигитниң оҗигә барди хотуниң кешигә кирди, анча мунча сөз килишти. Ол мама айтти, сизниң әриңизниң раз көңни јок, әгәр раз көңни болсәдә, ўзүкни сизгә бәрәттә, әриңизниң сизнә ташлап кәтидиған көңни бар дәди. Ол патишәнің кизи айтти: андак болса, кайдак синап бакимән? дәди. Дәгәндін кин у мама айтти: ўзүкни маңа бәриң! сиз әр кишигә ўзүкниң карәги јок дәң! әгәр сизнә раз көңни болса, ўзүкни бәриду, әгәр көңни болмиса бәрмәиду, дәди. Ол кўни кўн кәш болди, әри одун кәлди. Кәлгәндін кин хотуни айтти: сиз ўзүкни маңа бәриң, мән колумға салай! сиз әр кишиниң ўзүкниң карәги јок, дәди. Ол әри айтти: бу ўзүк хотун салитиған ўзүк әмәс. Бу ўзүкниң хасијәт ишләри тола, бу ўзүк мәнің колумдун чикса, бу һәмә ишләр колумдун кәтип кәлиду, саңа мундин јакши көңниңгә јарағидәк ўзүк килдурүп бәрәй! дәди.

Әртизи јана оғул кәттә, ол мама јана кәлди суреди: ўзүкни бәрдиңму? Ол патишәнің кизи айтти: мән саңа мундин јакши ўзүк килдурүп бәрәй! дәди, бу ўзүк мәнің колумдун кәссә, һәмә иш колумдун кәтиду, дәди. Дәгәндін кин мама айтти: мән сизгә дәмәидимму әриңизниң көңнидә аlesi болмиса ўзүкни сизгә бәрәттә, ол ўзүкниң канчи хасијәти болса икиңләр таң көрүсләр, ол ўзүкни сиз салсеңиз әриңиз салса охшош болуду, көңниниң јамалләри бар учун сизгә бәрмәди, дәди. Ол айтти: мунә андак болса һәмә килимән? дәди. Одун кәлсә

сиз јіглап олтуруң! кіріп сиздін сурар, һәмә јіглайсән? дәп, сиз сөз килмаң! тола сурғандін кін, сиз айтиң! сән ўзўғиңни мандін јакшї кўрәт икәнсән, ўзикни сурїсам бәрмәдїң. Бїр кўн мәнї ташлап шәһәрїңә кәтїдїған көңнўң бар, дәп јана јіглаң! дәдї. Андін кін ўзўкни сизгә бәрәр! ўзўкни ағандін кін ўзўкни һәргиз бәрмәң, ўзўкни бәрсәдиз сизнї ташлап кәтїдў, дәдї.

Јана ол кўнї кўн каш кїрдї, әрї бдўн јенїп кәлдї, өјгә кїрсә, хотунї јіглап олтурдї. Һәмә болдўң дәп суредї; сөз килмаїдў, тола сурғандін кін, сән ўзўғиңни мәнїңдін јакшї кўрдўң, маңа бәргин! дасәм, бәрмәдїң, сәнїң көңнїңнїң бїр алесї бар, бїр кўнї мәнї ташлап кәтїсән, дәдї. Дәғәндін кін ўзўкни елїп бәрдї. Бу ўзўкни јакшї туткин! бу ўзўк колдўн кәссә, бу дөлөт бїздїп кәтїп кәлїдў, дәдї. Јана таң аттї, јана бә чїкїп кәттї. Мама кәлдї, кәлїп јана суредї, ўзўкни бәрдїмў? дәп. Бәрдї, дәп ўзўкни мамаға көрсәттї. Мама айттї: бу ўзўкни әмдї јакшї саклаң, јандуруп бәрмәң! дәдї. Андін кін мама айттї, мән чачнї јакшї тараїмән, чечїңизнї тарап којаї! дәдї. Дәғәндін кін макул дәдї. Бешїңизнї обдан јуп кәлїң! дәдї. Ол хотун бешїнї јуғелї хоптї, мама айттї: бешїңизнї јуғичә ўзўкни јакшї бїр јәргә елїп којўң! дәдї. Ўзўкни бїр јәрдә елїп коїдї. Елїп којуп бешїнї јуғелї чїккандін кін, мама ўзўкни оғурлап ағзїға селїп алдї.

Ол хотуннїң чечїнї тарап којуп мама өјгә кәттї, кәткәндін кін, ўзўкни бакса јок. Андін кін хотун тола јїғледї, әрї кәлдї, јана һәмә болдўң дәп суредї. Маменїң ўзўкни оғурлап кәткәнїнї, кәлїп аңа сөз өргәткәлләрїнї әрәк айттї. У јїгїт ўзўктїн арїлғанға тола ғәмлїк болдї. Төтїнїң канетїнї отка салдї. Төтї јәтїп кәлдї. Һәмә бїлдўң дәп суредї; ўзўкни мама оғурлап кәткәнїнї айттї. Сән берїп бу мамадін ўзўкни елїп кәлгїн дәдї. Шатөтї айттї, у иш мәнїң колўмдін кәлмәїдў, мән берїп, мөшўкни елїп кәләї! дәп берїп мөшўкни елїп кәлдї.

Мөшўккә айттї: ағамнїң ўзўғиңнї бїр мама оғурлап кәтїптў, тол ўзўкни мамедін елїп кәлїп бәрїңләр! Сән берїп бу ўзўкни бїр һилә бїлән ағїн! Мөшўк айттї: андак болса сән мәнї елїп барғїн! Шатөтї мөшўкни көтөрдї, маменїң өјгә кәлдї, кәлсә мама ухлап

јатиду, ўзўк мамениң аўзидә, аладѣганиң һаш иләј јок. Мөшўк хіал килді, бір сашкан тудай! дәп, сашкани кинисам бір иләјин киліп ўзўкни еліп бәрўр, дәді, дәп бір сашкани тутті, у сашкани tola кинеді. Сашкан айтті: мәні мунча кинап һәмә килсән? јәғўң болса, јәгін! мәні кинма! дәді. Мөшўк айтті: мән саңа бір сөзўм бар, мән саңа аита! Бу мамениң аўзидә ўзўк бар, сән шуні еліп бәргін! мән сәні којуп атай! әгәр еліп бәрмисәң, мән tola кинаимән, киниңдә өлўсән. Дәғәндін кин сашкан айтті: мәні којуп әт! мән еліп бәрәи! дәді. Мөшўк сашкани којуп әттi, сашкан беріп мамениң ўзигә чикті, кўругини мамениң бурниға тикті, мама какап бір јотәдi, ўзўк аўзидін јәргә тўшти, мөшўк ўзўкни алдi, шәтәтi мөшўкни көтәрди, әпкәлип ўзўкни әғесиниң алдидә коидi. Ўзўкни көрўп ол јигит: кәткән дөләтим јенип колўмға кәлдi, дәп tola хошал болдi. Шәтәтi билән мөшўкни миман киліп јандуріп анесиниң кешіға әвәттi.

Андін кин бір һәчән јил јўрдi. Патішә өлдi, орниға патішә болдi ол шәһәрдә патішалік киліп аламдин бардi.

6) Мамениң һиләси.

Бір баи бар икән, ениң чираллик Саһип Јамал кизі бар икән, аңа бір јигит ашик болўптў, бір кўни ол кизни вәзирниң оғли еліп кәтп-тў. Ол јигит ениң дәрдида јиғлап кәлиптў. Андін кин ол кизни вәзирниң оғли еліп һәмәрам болўдў дәп јәттi дәрјениң отрусидә өи киліп бәрпптў, аңа һәч адам өтәдѣганиң иләј јок.

Андін кин ол јигит бір мамениң кешіға кәлиптў. Паләни баиниң кизіға ашик идим, ени вәзирниң оғли еліп кәттi, јәттi дәрјениң отрусидә өи киліп бәрпптў, сән шуңа бi иләј киліп, мәни аппарсаң! дәді. Ол мама айтті: мән сәни у јәргә каидак еліп бараи? дәді. Ол јигит бір хиш алтун алдидә коидi. Һәрни килсаң сән килсән, дәді. Мама айтті: бi хилә хилімға кәлдi, сән әртә кәлгін! дәді. У оғул әртәси кәлдi; мама базардин бір сандук сетіп еліп кәлдi, озиниң чечини киз балениң чечидәк өрәдi. У оғулни башлап вәзирниң оғли өлаидѣган

жәргә барди, у жәргә барғандын кин у оғуни сандукка селип коиди, бәзи жалғандын намас өтәди. Вәзирниң оғли кәлип ени көрди: бир нәрәә намас өтәп турўдў, женда бир сандук бар, дәп нөкәригә бурьди: берип елип кәлиңлар! бу ким? дәди.

Нөкәрләри барди. Бир беш акарған киз намас өтәйт турўдў. Улар суреди: сән ким? дәди. Ол айтти: мән бир киз бала. Кирк јил болди шәһәрдин чикип бу биәвәлләрдә јүрўп та'әт килмән, дәди. Улар берип вәзирниң оғлиға айтти: апак башлик бир киз намас өтәп турўптў; биз сурьдук сән ким? дәп, ол айтти: мән тәхи киз, кирк јил болди намайрам болўмән дәп шәһәрдин чикип кәттим дәидў, дәди. Вәзирниң оғли айтти: андак болса, мән берип сураи! дәди. Вәзирниң оғли ол кизниң кешиға кәлди, ениңдин сөз суреди. Сән бу биәвәндә нәмә килип јүрисән? дәди. Ол айтти: мән әр кишини көрсөм намайрам болўмән, дәп кирк јил болди, бу чөллөрдә худаи та'алаға та'әт ибадәт килип јүримән, дәди. Вәзирниң оғли јана суреди: бу сандуктеби нәмән дәп. Ол айтти: өлүмдүгўм, дәди. Андын кин ол киз суреди: сән әр кишимў ја мәзлим кишимў? дәп суреди. Вәзирниң оғли айтти: мән әр киши, дәди. Дәгәндин кин киз айтти: сән әр киши болсаң бу јәрдин кәт! мән намайрам болўмән, кирк јил болди мән әр кишидин кечип бу чөлдә јүримән, дәди. Вәзирниң оғли ениң мәхрә сөзигә бўтти, андын кин айтти: мән мә хотунумни намайрам болўдў дәп јәтти дәрјениң отрусидә өи килип шунда коидум дәди. Әмди сән берип мәниң хотунумға јолдаш болҗин! дәди. Ол киз суреди: сәниң өјүңдә әр киши јокмў? дәди. Дәгәндин кин вәзирниң оғли айтти: өзәмдин бөләк хотунумниң кешидә әркәк чибин јок, дәди. Дәгәндин кин мама: андак болса бараи! дәди. Сандуғини көтәрди јәтти дәрјениң отрусидәки вәзирниң оғлиниң өјигә барди. Вәзирниң оғли хотуниға айтти: бу киз намайрам болўмән дәп кирк јил боптў шәһәрдин чикелә, мунә саңа јолдаш килҗелә елип кәлдим дәди. Хотунә айтти: јакши килисиз, дәди.

Мама ол кўни турди, кўн кәш кирди, әртәси таң аткандын кин вәзирниң оғли бға кәттә. Мама хотунниң кешиға кәлди. Мама ол хотунға у јактин бу јактин сөз килди; сизнә вәзирниң оғли дәрја отрусидә сахлаптў бу җеринлик јәрдә би оинаш килсеңиз јакши болар

икән, дәдә. Ол вәзирнің оғлинің хотуні кўлўп айтті: бу јәргә адемі зат օтәлмәйдў, каідак оінаш kilai? Мама айтті: паләні јігіт саңа tola көігән икән, енің көігәнідін сәнің хаберің бар икән, шол јігіт еліп кәлсәм оінаш кіламсән? дәдә. Дәгәндін кін ол хотун болўдў дәдә. Мама сандукні еліп чікті, ағзіні ашті баякә јігітні чікаріп коіді. Ол вәзирнің оғлинің хотуні билән бір һачән кўн оінаш болўп јўрді.

Бір кўні вәзирнің оғли օ օлап јўрәтті, бір kalәндәр ухлап јетіптў. Kalәндәрнің кісіхәрідін бір хотун чікті, tola чірәилік аркесідін бір јігіт чікті. Вәзирнің оғли ularнi көрўп турді. Ол ікісі kalәндәрдін јірак беріп billә јатті, јетіп булғандін кін икәләсә кәліп кісіхәрға кіріп кәтті. Ені вәзирнің оғли көрўп көңидә айтті: бу kalәндәрмә хотунум намаірам болудў дәп кісіхәрға селіп еліп јўргән икән. Бу хотун әрігә білдўрмаі бу јігітні еліп јўрўптў, дәдә. Хотуларның мәхрісі tola икән, дәдә. Ол кўні мән кіз дәгән мама маңа мәхрі киліптў. Өлүмўғўм бар дәгән сандукта јігіт бар икән. Ені мәнің хотунўмның кешіға еліп беріптў. Мәнің хотунумның јолдін чікеріп ол јігіт билән оінаш киліптў. Мән әмді бу kalәндәрні еліп беріп бу хотуларның мәхрісін көрөі!

Вәзирнің оғли kalәндәрнің кешіға кәлді, кішкіріп охатті. Сән бу јәрдә намә киліп јўрсаң? дәдә. Мән kalәндәр, kalәндәрлік киліп јўримән, дәдә. Андак болса јәтті дәрјенің отрусіда мәнің өјўм бар мәнің билән billә мәнің өјўмғә барғін! дәдә. Kalәндәр хош болаі дәп billә вәзирнің оғлинің өјігә барді. Вәзирнің оғли айтті: ўш табах аш әтп кәліңләр! дәдә. Аш әтідўған хотун ўш табах аш бушуруп вәзирнің оғлинің алдға еліп кірді. Ол айтті kalәндәрні: сән мәнің билән аш јәгін! дәдә. Јана бір табах ашка кісіхәрің декі кішпні чікеріп коі! аш јәсўн! дәдә. Ол kalәндәр айтті: кіші јок, дәдә. Чікармисаң сәні օлгўрўмән, дәдә. Kalәндәр айтті: кісіхәрімда хотунўм бар, чікарсам намаірам болудў, дәдә. Вәзирнің оғли айтті: хотуларда вапа јок намаірам болсма чікарғін! дәдә. Дәгәндін кін kalәндәр хотуніні чікарді. Јана бір кіші бар ені чікарғін! дәдә. Kalәндәр айтті: башка кіші јок! хотунўм јалғуз бар іді, дәдә. Сән кісіхәріңнi бак! дәдә. Бекіп іді, бір јігіт

бар икән. Каләндәр еңи чикарди, хотунниң бу килбан ишга һушидиң кәттә. Андин кин вәзирниң оғли өзиниң хотунини кичирди. Бу табактеги ашнә сән јәгин! дәди. Маменә кичирди. Өлүмүғиң бар сандукни елип чик! дәди. Мама айтти: у сандукни һәмә килесиз елип чиктуруп, ениң ичидә мәнниң өлүмүғим бар, дәди. Вәзирниң оғли айтти: елип чик! болмиса мән сәнни өлтүрүмән, дәди. Дәғәддин кин мама сандукни елип чикти, ағзини ашти, көрсө би јигит јетиптү. Ол јигит сандуктин чикин! дәди. Ол мәнниң хотунум билән аш јасун!

Вәзирниң оғли каләндәргә айтти: хотуларда вапа јок икән, мән хотунумни һәмәирәм болуду дәп јәттә дәрја отрусидә би килип бардим. Би јигитни сандукка соләп бәкиптү. Сән хотунуңни һәмәирәм болуду дәп кәсхәриңгә селип јүрүпсән. Хотунуң би јигитни кәсхәргә селип биллә елип јүрүптү. Бу аләмдә хотуларда һәш вапа јок. Әмди икүлән бу хотуларни ташлап тәркә дунја болум чикип кәтәлип, дәп икәс биллә чикип кәттә. Ол хотулар ойнашлери билән ол јәрдә кәлди.

7) Hekillik vәzirniң kizi.

Би патишә бар икән, ениң би вәзирә бар икән, вәзирниң он икә јашта кизә бар икән, ол киз тола чирәилик hekillik данишмән икән. Би күни патишә ол кизниң тәйрипинә аңлаптү. Вәзирни кәшкәрип патишә ишкә бүриди. Он јашта оғулак, јигирмә јашта түлкә, оттуз јашта бөрү, кәрк јашта јолбас, әллик јашта похта, атмиш јашта тохта тепип кәлгин! дәп буриди, уларни ўш күнниң ичидә тапалмисаң сәнни өлтүрүмән, дәп патишә һөхмә килди.

Вәзир чикип буларни јүрүп истади, һәш јәрдин тапалмедә. Ол күни ўш күн болун кәлди. Вәзир өјигә кәлди, кизә көрсө атеси тола коркүптү. Кизә суреди: ата сиз һәмә болдүңүз бәк коркупсиз, дәди, маңа растини ағиң! дәди. Вәзир кизгә айтти: мәнни патишә ўш күшкә карал билән хизмәткә бүрүп иди. Бүгүн ўш күн болуп кәлди; буриған ишиниң һәш бирини тапалмедим. Патишә ағип иди, ўш күнгә тепип кәлмисаң сәнни өлтүрүмән, дәп иди. Шунуңдин коркумән,

дәдi. Кiзi кўлўп айттi: енiңдiммә коркунҗамму? мән сизгә айтiп бәрәи! Патiшәҗә мәнi айтiп бәрдi дәмәң, өзәм хiал кiлiп таптiм дәң! дәп кiзi бу сөзләрни айттi: патiшә он јашта оғулак тепiп кәл дәгәнi, адәм бәлесiнi айттiдў. Адәм бәлесi он јашка киргәндә оғулакка охшаш шок болўдў. Адамнiң бәлесi јигiрмә јашка киргәндә тўлкўгә охшаш тардам бәлўдў. Адәм бәлесi оттуз јашка киргәндә бөрў охшаш кабулҗәирәтлик болўдў. Адәм бәлесi кiрк јашка киргәндә јолбәска охшаш кўшлўк болўдў, адәм бәлесi әллик јашка јәткәндә һорун әрiнчәк болўдў, нохта салған атка охшаш бiр јәрдә јўр дәмәгчә маңмайдў. Адәм бәлесi атмиш јашка јәткәндә, һәр киледiҗан иштән кәлдў, тохта дәп шунi айтдў, сиз берiп падiшәҗә бу сөзләрни айтiң! Һәрҗис мәнi айтiп бәрдi дәмәң! дәдi.

Вәзир кiзидiн бу сөзнi ишiтiп көңнiдә хошал болўп патiшәнiң алдiҗә бардi. Патiшә вәзирнi көрўп; тепiп кәлдiңму? дәдi. Вәзир тепiп кәлдiм! дәдi. Патiшә айттi: тепiп кәлгән болсаң менiң алдiмҗә елiп кәл! дәдi. Вәзир јекiн берiп айттi: он јашта оғулак дәгән адәм бәлесi, адәм бәлесi он јашка киргәндә шок болўдў. Јигiрмә јашка киргәндә тўлкi охшаш тардам болўдў. Оттуз јашка киргәндә бөрiҗә охшаш җәирәтлiч болўдў. Кiрк јашка киргәндiн кiн адәм јолбәска охшаш кўшлик болўдў, адәм әллик јашка киргәндә һорун болўдў, адәм атмиш јашка киргәндә һәр иштiн токтайдў. Сiзләрниң бўриҗан ишләр шубу, дәдi. Патiшә айттi: бу сөзнi саңа кiм ўргәттi? Вәзир айттi: маңа кiшi ўргәтмәдi. Özәм хiал кiлiп таптым. Патiшә у сөзiгә унўмедi. Саңа бу сөзнi бiр кiшi ўргәтўптў, дәдi. Растиң айткiн! болмiсә әпчiкiп чаптурiмән, дәдi. Андак дәгәндiн кiн вәзир растинi айттi: он iкi јашка киргән бiр кiз балам бар, бу ишләрнi маңа шу айтiп бәрдi, дәдi. Дәгәндiн кiн патiшә айттi: андак болса бу балаң маңа лајик iкән, бу кiзiңнi маңа бәргiн! дәдi. Кiрк хотунўмнiң чоң кiлаi! дәдi. Вәзир һәш сөз айтмедi, чiкiп өјигә бардi. Кiзi суредi: мән айткан сөзләринi патiшәҗә айттiңизму? шу сөз көңнигә макул болдиму? дәдi. Дәгәндiн кiн вәзир айттi: патiшәнiң айткан сөзi, бўриҗан ишi, сизнiң айткан шу сөзләриңиз iкән! дәдi. Оl кiз атесинi јана җамлик көрдi. Кiзi суредi: јана һәм җам кәлип олтурдиңиз? дәдi. Дәгәндiн кiн вәзир кi-

зиҗа айтти: сиз ўргәтп барған сөзләрни патішаҗа өзәм хіал килп таптм дәсәм, аңа унүмеді, саңа кіші айтиптў, маңа растини айт-кин! дәді. Андін кін мән растини айттм, он ікі јашта бір кизім бар ікән, шу маңа аитп барді, дәдім, дәгәндін кін, кизини маңа баргін, маңа лајик ікән, дәді. Киз айтти: андак болса елик селик салғанда, мән ени өзәм селип барәи! дәді. Патішә вәзирни кичкиртти кизини маңа бәрмәкчи болдўңмў, дәді. Вәзир айтти: барәи дәді. Муңа әмді елик селик салмак кәрәк, дәді. Патішә бу сөзни әшитп хона болді. Ахуллерини, минајимларини данішмаллерини јигп вәзирниң өјигә елик селик салғели әвәтт. Вәзир кизидин суред; елик селик салғели киши кәлд, муңа нәмә селип бәриңиз! дәді. Киз айтти: елип кәлдиғанни патішә өзи билсин! дәң! мунўң тешда бір ак пил елип кәлсин! Дунјада җемі јок киши тепп кәлсин, дәді. Дәгәндін кін вәзир патішәниң әвәткән кишиләригә шундак елик селик селип бәр! дәді. Ахулар вәзирниң өјидин чикип патішәниң кешіға барді. Елик селик селип барғанини айтти, бір ак пил елип кәлсин! Дунјада җемі јок кишини тепп кәлсўн! дәді. Патішәниң өзиниң пили јок ид, бөләк патішәниң пили бар ид, аңа киши әвәтт, маңа бір ак пил бәрсин дәп. Ол патішә бір ак пил барді, ол пилни елип бір јилдин кін кәлд. Пилни елип кәлгәндін кін патішә өзи ўч јиллик карал билән җемі јок кишини істәп чикип кәтт. Ўш јилғича шәһәрмә шәһәр істәп јўрўп һаш јардин җемі јок кишини тапалмеді. Бір шәһәргә барса падішәји хахни јигп һарак ичп ойнап кўлўп олтурўптў. Ени көрўп патішә көңидә айтти. Бу патішәниң җемі јок чиги, дәді, ойнап кўлўп олтурўпти. У патішәниң кешіға кирди, кәлгән кишини патішә көрўп јеніға елип олтурди, аңа һәм һарак тутти, ол һәм һарак ишт. Мәс болди бір биригә һәлини аитишти. У патішә суреди кәи јактин кәлдиңиз? нәмә ишкә кәлдиңиз? дәді. Дәгәндін кін ол кәлгән киши айтти: дунјада җемі јок кишини істәп кәлдм, һаш шәһәрдә җамсиз кишини тапалмедм; сизни көрсәм ойнап кўлўп јакши олтурўпсиз, сизниң җемиңиз јок м'икән дәп кәлдм дәді. Дәгәндін кін ол патішә кәлгән кишиниң колдин тутўп бір өигә башлап кирди. Кирсә бір чирailик бір хотун олтурди, ениң кешда, бір кара јаман дивә олтурди; ики бала јенда ойнап јўрдў.

Падіша айтті ол калған кішіні: бу ішләрні јакші көрүң! дәп
өзі хотуннұң кешіға барді. Хотун падішәні көрүп: сән бұјардә
һәмә kilip jyrısan, бұјардін чик! дәп іңәгигә бір кача турді, коҗ-
лап чикарді. Чиккандін кін ол кішігә айтті: бу ішләрні көрдүңиз-
мұ? дәді. Ол хотун мәнің хотунұм, ол дивә мәнің кулұм. Мән
аһріп дурі іштім, әрәллігimdін калдım хотунұмға болалмедім, болал-
мıғандін кін хотунұм мәнің билән кұндә уруштұ, сән маңа болал-
маısan, сәнің падішалıғıңнıң маңа кәрәгї јок, мәні чикарђин! мән
бөләк әргә тәгıмән! дәді. Мән аңа номус кıldım; сән мәндін чик-
међин! мән бір шәһәрнıң падішәјі, әл аңıса, мәнің етımға јаман
болудұ. Сән бір јакші јигіт тепіп оıваш килђин! дәдım. Дәгәндін
кін бу дивә билән оıваш болді, мунұңдін ікi бала таптi, дивә јакін
кәлсә, ені јакші көрүп сөјдұ, мән јакін барсам мәні сокұп, коҗ-
лаидұ, адәмгә мәндін зиадә ғам болмас. Патішә андін кін һаш јәр-
дін ғамсиз кіші тапалмеді, өзигә айтті: јүрдım әләмнi кәздım, суре-
дım бачıда ғам бар. Ғамсиз кішіні дұнјада білмәимән! дәп јүтiға
јандi, үч јилдін кін шәһәргә кәлдi. Падішә өјидә олтурдi вәзирнi
кичкiрттi. Әләмдә ғамсиз кішіні тапалмедім, әмдi кизіңнi бәргін!
дәді. Вәзир кизіні патішәға бәрді.

Патішә вәзирнıң кизіні елип јенiда јатмедi, токуз јиллик карал-
билән оға чиктi. Вәзирнıң кизіғә бір курук сандук бәрді, ађзинi
бәкiтiп мөһәр бесiп, ађзинi ашмаi, ічидәкi алтун кұмұш билән тош-
казђын! дәді. Бір бајтал ат бәрді, мән кәлгичә бу бајталнi мән мін-
гән кара арғамакка охшаш бір арғамак тудырђин! озаң бір оғул
тұп мулла kilip ол арғымакка міндүрүп мәнің алдımға чикарђин!
дәп вәзирнıң кизi билән јатмаi оға чикiп кәттi. Патішә оға чикiп
үш кұндін кін, ол вәзирнıң кизi өзинi патішә задә јаседi, төрт јүз
кизнi јана әр кішидәк јаседi, патішәнің әкесидін јүрдi. Бір јәргә
берiп чедiрларнi тикип олтурдi.

Ўјардә патішә о олап чикiп кәлдi. Патішә көрсә ўјарғә тола
чедiр тикиптұ, тола кіші јүрдұ, аңа патішә кіші әвәттi: бу кім
сурап кәлиңлар! Патішә әвәткән кіші уларнıң кешiға кәлдi; бизнi
патішә әвәттi, булар кім сурап кәлиңлар дәп, дәді. Дәгәндін кін
улар айтті: паләни шәһәрнıң патішәјинiң оғлмән, оға чикiп ідiм,

kälip бұ жарға тұшұп кондұм дәді. Дәгәндін кін улар женіп беріп патішаға шу сөзләрни айтті. Андин кін патіша етіға мініп патіша задәнің чедіріға кәлді.

Патішәні көрүп патішазадә алдға чікті, әзиз іхрам билән чедіріға тұшұрді, патішәні жахші миман килді, патішә тола хошал болді. Патішә женіп өзінің чедіріға кәттi. Андин кін патішазадәнің чіллап бәріп миман килді. Ол кўні кўн кәш болді. Патішә суреді: нәрт оинашні биләмсіз? дәп патішазадә билмән дәді. Ікісі нәрт оинеді, патішә задә айтті: біз ікілән бір мөрбө којуп оинелін дәді. Патішә хоп болғаи! дәді. Патішә задә айтті: сіз мәнi утүп алсеңіз, мән ат әгәр токумні мөһәрімні бәраи! Сіз уттурсеңіз сізмә ат әгәр токумүңүзнi мөһәріңизнi бәрің! дәді. Патішә мокул! дәді. Дәгәндін кін ікісі нәрт оинеді, патішазадә ат әгәр токумні мөһәринi утуп алді. Утуп еліп чедіріға кәттi, беріп патішәнің кара арбамакнi баителіға чаптурді, сандукнiң аўзінi ечіп алтун кўмұш билән тошказді. Јана аўзінi бәкітіп илгәркідәк мөһәр бесіп әттi, андин кін патішәнің ат әгәр токумні мөһәринi јандурүп бәрдi.

Әртәсі патішәнікіға јана барді. Патішә јана миман килді, ол кўні кўн кәш кирді. Андин кін патішә јана нәрт оинелін! дәді. Патішазадә айтті: бұғұн кинізәк којуп оинелін! дәді. Андин кін ікісі нәрт оинеді, патішазадә өзі утказді. Андин айтті: мәнiн жахші кинәзәгiм бар, сізгә әвәтәи дәп кәттi.

Чедіріға кәлип өзинi кинәзәк јаседі, андин кін патішәнің алдға барді. Беріп патішаға айтті: патішазадә мәнi сізгә әвәттi, дәді. Патішә көрсә тола жахші киз, көрүп көңнi кизиді. Ол кәчә ол кинізәк билән јатті. Булар хопүп ікісі һарак иштi, арда бір мунча сөз өттi, кинізәк патішәні иңәгiгә бір качат урдi. Кинізәкнiң бір качат урбеніға патішәнің ачіғi кәлип коғлап чікарді; патішә мәс іді, кинізәк ў јәрдин өзі чедіріға кәлип кулеріға айтті: чедірің бузұңлар кочәміз! дәді. Патішазадә ў јәрдин кочүп кәттi.

Андин кін таң атті, патішә окандi, бакса кинізәк јок. Нөкәр ләридән суреді: кинізәк канi? дәп. Нөкәрләрі айтті: кәчә сізнi бір качат уруп іді, сізнiң ачіғиңіз кәлип коғлап чікардиңиз, кәјан кәттi біз билмәиміз, дәді. Дәгәндін кін патішә айтті: патішазадәнің че-

дiрiҗа берiҗләр! шунда барҗан болса елип кәлиҗләр, дәдi. Нөкәрләри барса, патiшә задә көчүп кәтiптү. Кәлип көчүп кәтiптү дәп айтти. Патiшә кинизәккә коҗлап чикарҗениҗа тола пушмалларни килдi. Андин кин үҗәрдин көчүп јүрдi. Вәзирниң кизi өҗигә кәлип токуз аi, токуз кун токуз са'аттин кин бир оҗул туҗдi. Патiшә бәрiп кәткән баитал бир кара арҗамак туҗдi, буларни патiшәниң хотунi јахшi бакти, оҗли чоң болдi, баш јашка киргәндин кин муллаҗа бәрiп охутти. Обдан мулла килдi. Токуз јil болғандин кин патiшә бәдүн јепiп кәлдi. Патiшәниң алдiҗа вәзирниң кизидин туккан балесини кара арҗамакка миндүрүп патiшәниң алдiҗа чикардi. Патiшә ол оҗулни көрүп суредi: бу кимниң оҗли? дәдi. Көзигә тола јахшi көрүндi. Бу оҗул сизниң оҗлиңиз, дәдi. Сиз бә чиккәндин кин вәзирниң кизi туккан оҗул, дәдi. Патiшә көңидә айтти: бу оҗулни бөләк кишидин тепiптү, мән ол киз билән јаткан әмәс, дәдi; дәп кәлип вәзирниң кизиниң өҗигә түшти. Патiшә суредi: сандукни алтун кумушкә тошказдiңмү? мән бәрiп кәткән баиталҗа кара арҗамак туҗдүрдүңмү? дәдi. Дәгәндин кин вәзирниң кизi айтти: сандукни алтун кумушкә тошказдiм, дәп патiшәниң алдiҗа әпкәлип коидi. Патiшә көрсө сандук алтун кумушкә тошуптү, сандукниң аҗиҗа баскан мөһәри бузүлмаптү. Патiшә ени көрдi. Андин кин киз айтти: оҗулиңиз минип чиккан кара арҗамак сиз бәрiп кәткән баиталниң балеси, дәдi. Дәгәндин кин патiшә айтти: у оҗул мәниң балам әмәс, сән бөләк кишидин тепiпсән, дәдi. Дәгәндин кин ол киз айтти: бу балени мән сиздин таптим, дәдi; сиз бә чикип үш кундин кин паланi јәрда чедир тикип патiшәзадә мән дәп олтурҗан мән идiм, дәдi. Авакi кунi сизниң билән нәрт ойнап ат әгәр токумиңизни мөһәриңизни утуп елип, етиңизни сиз бәрiп кәткән баиталҗа чаптурдүм. Сандукниң аҗзини ечип сандук алтун кумуш билән тошкүзүп аҗзини бәкитип мөһәриңизни бесип јана јандурүп ат әгәр токумуңизни мөһәриңизни јандурүп бәргән мән идiм. Дәдi икинјi кунi јана нәрт ойнап кинизәк коҗуп, мән өзәмни уттурүп, мән сизгә кинизәк әвәтәi дәп өзәмниң чедирҗа кәлип, өзәмни кинизәк јасап сизниң алдиңизҗа берип, мәни патiшәзадә әвәттi дәгән мән идiм, сиз мәни кинизәк дәп коинуңизҗа елип јаттиңиз, бу оҗул шу кәчә сиздин болҗан, дәдi. Андин кин сизниң билән

һарак ичип икүләң сөз талешип мән сизни бир качат урған. Сизниң маңа ечиңиңиз кәлип коҗлап чикардиңиз, шу мән идим, дәди. Сизниң кешиңиздән чикип өзи чедиримға кәлип көчүп шәһәргә кәлдим. Андин кин бу оҗулни туздум, дәди.

Патішә бу кизниң мундак килҗан ишләригә тола хошал болуп, бу тола һәкиллик данішмән икән дәп һәмә хотуларидин муні чоң килди, патішә мунуң билән бир һачән кун өмрини өткүзүп аламдин өтүп кәттi.

8) Һәкиллик киз.

Бир патішәниң бир вәзирі бар икән; бир кун вәзирниң хотуні өлүптү. Бир кун патішә хотун алҗин! дәди. Ол вәзир бир әри өлгән хотунни алди. Хотун алҗандин кин патішәниң кешігә кәлди. Патішә суреди: хотунуң обдамму? дәп. Вәзир айтти: обдан дәди. Дәгәндин кин јана айтти: кундүзи биз ики киши кәчиҗи орунға кирип јатканда төрт киши болдүмиз, дәди. Дәгәндин кин патішә суреди: һәмә ишкә андак болсан? дәп. Вәзир айтти: орунға кирип јаткандин кин мәниң өлгән хотунум јадимға кәлидү, мән ениң билән ики киши болүмән, алҗан хотунумиң өлгән әри јәдиға кәлидү, у ениң билән ики киши болүдү, биз төрт киши болуп бир орунға јатемиз, дәди. Дәгәндин кин патішә хижал килди. Вәзирниң хотуниға көңни јок чиғи, дәди. Дәгәндин кин патішә айтти: андак болса јахши киз истап алҗин! дәди.

Вәзир бир куні киз истап чикти. Бир јәрдә кәтп барса он киз тәзәк тәрип јүридү. Вәзир көңидә айтти: шу кизларниң кешігә барай! обдені болса бирини илҗап алай! дәп кизлар төрәпкә јүрди. Һауа тутулуп јамбур јабди. Бу кизлар јамбурда тәзәгини көтөрүп оҗигә кашти. Уларниң ичидин бир киз әрилп шу јәрдә кәлди. Вәзир ениң кешігә барди. Вәзир суреди: бу јәргә һәмә килҗели кәлип идиңлар, дәди. Дәгәндин кин киз айтти: тәзәк тәргәли кәлип идик, дәди. Вәзир јана айтти: сәниң јолдашлериң кәттi, сән һәмә ишкә әрилп кәлдиң? дәди. У киз айтти: јамбур бак јабидү, тәзәгим һөл болуп кәлидү, дәп әрилп кәлдим. Тәргән тәзәгимнә чаппенимнә јепип коидим, тә-

зәгim курук турдў, җамбур токтїғандїн кїн тәзәкнї öigä елїп берїп отка җакїмәң чаппеймнї куруидў, öзәм һәм отунї сїнїп иссїмән, дәдї. Јолдашлерїм тәзәгїнї, көтөрўп кәттї. Тәзәгї һөл болдї, чаппаллерї һөл болдї, тәзәгїнї апперїп отка җакса һөл тәзәк көймәйдў, дәдї. Мән еәң үчўн әрїлїп кәлдїм, тәзәгїмнї һөл килмедїм. Дәгәндїн кїн вәзїр көңнїдә айттї: бу кїз көп һәкїллїк кїз икән, дәдї. Мунїң өҗїнї сураї, ата анесїға кїшї коҗўп шу кїзнї алаї! дәдї. Дәгәндїн кїн шол кїздїн сөз суредї. Сән кїмнїң балесї дәдї; өҗўң һәҗәрдә дәп суредї. Ої кїз айттї: мәннїң атам мәннїң кїчїк чакта өлўп кәткән икән, һәлї анам бар, дәдї. Мәннїң өҗўмдә кїрк һәизә бар, дәдї. Вәзїр көңнїдә айттї: өҗўмдә кїрк һәизә бар, дәдї. Мунї мән берїп көрөї! дәдї, бу сөздә бїр һїхмәт бар, дәдї. Дәгәндїн кїн җаңмур токтедї. Кїз өҗїгә кәттї, аркесївдїн вәзїр берїп, ої кїзннн өҗїгә кїрдї. Кїрсә өҗї бузук, төшўгї tola öї икән. Вәзїр суредї өҗнн шумў? дәп. Кїз айттї: өҗўм шубу! дәдї. Сән өҗўңдә кїрк һәизә бар дәп іднң. Нәизәң канї дәдї. Кїз айттї: кўн чїкса бу һәр төшўкгўн кўнннн шаулесї тўшўдў кїрк һәизә дәп шунн әйтмән, дәдї. Вәзїр көңнїдә айттї: бу хоп һәкїллї кїз икән, мунн алаї дәп хошнесннн өҗїгә чїктї. Чїкїп уларға айттї: мунда бїр кїз бар икән, мунн маңа елїп бернңлар! дәдї. Улар болїдў дәп, у кїзннн анесїға берїп айтїп вәзїргә кїзнн елїп бардї. Кїзнн елїп вәзїр өҗїгә кәлдї. Андїн кїн патїшәннн кешнға бардї. Патнша суредї: кїз алднмў? дәп. Вәзїр алднм, дәдї. Патнша; алған кнзнн обдаммў икән? дәп суредн. Вәзїр tola тәрнпләдн, tola җахшн кнзн икән, дәп. Андїн кїн патнша вәзїргә кїрк ірнк кої бардн. Мән кїрк кўллўк оға чнкнмән. Мән кәлгнчә бу кїрк коїнн туғдурўп козесн бнлән мән кәлгәндїн кїн елнп кәлгн! дәп кїрк ірнк коїнн вәзїргә бардн. Вәзїр коїнн елнп öigä бардн, бернп хотуннға айттн: патнша маңа кїрк ірнк кої бардн, мунн кїрк кўннўң нчдә туғдурўп козесн бнлән маңа елнп кәл! дәдн. Бу әркәк кої туғамдў? дәдн. Дәгәндїн кїн хотунн кўлдн. Кўлўп айттн: андак болса бу коїнн кўндә бнрнн өлтўрўң! кїрк кўн болғандїн кїн патншаға жуабнн мән барәї! дәдн. Вәзїр шундак кнлдн. Коїнн вәзїргә бернп патнша оға чїктн, бнр җәргә бардн, ўҗәр оғрн каракчн tola җәр ндн. Кўзәткән бнр кулнн елнп чїктн. Бнр һә-

чан օ օлап патішā օбрі tola jǎrgǎ kǎlǐp коңді. Куліҫа айтті: бу jǎrdǎ օбрі tola атларнī ухламаі jахшī кўзǎткīн! Кулі хош болҫаі! дāп патішāнīң алдідīн чікīп, кīгізīнī celīп jаттī. Бір вактīн кīн патішā талҫа чіктī, кулінī кīшкīрīп айтті: ухлап калдīңмў? дāдī. Кул айтті: ухлімедīm, хījal kīlīп jатīmāн, дāдī. Патішā суреді: нāмāнī хīal kīlīп jатīсāн? дāдī. Кул айтті: тīкāннī кīm ушлап коід'ікāн дāп, мунī хīal kīlīmāн. Енīң сōзīgā патішā кўлдī, коңнīдā айтті: бу отуннī tola тошўп колҫа tola тīкāн кīргāн чīғī, енīң учўн тīкāннī хīal kīlīп jатīmāн дāдīдў. Мундун кīн у кулҫа отун тошутмаі! дāдī, дāп патішā чедіріҫа кīрīп кāттī. Бір вактīн кīн патішā jана чіктī, jана кулінī кīшкīрīп ухлап калдīңмў дāдī. Кул: ухлімāдīm, хīal kīlīп jатīmāн, дāдī. Патішā суреді нāмā хīal kīlīсāн? дāп кулі айтті: тōғўнīң кумалегīнī кīm jамалахлап ічīgā кīm тīкīп коід'ікāн? дāп шунī хīal kīlīmāн, дāдī. Патішā айтті: ухлімегīн атларнī обдaп кўзǎткīн! дāп кīрīп кāттī. Бір вактīн кīн патішā jана чіктī кулінī кīшкīрīп ухлап калдīңмў? дāдī. Ухлімедīm хīal kīlīп jатīmāн, дāдī. Патішā суреді: нāмā хīal kīlīсāн? дāп, кулі айтті: патішāнī мāн кōтўрīmāн, āғар токумнī кīm кōтўрāр ікāн дāп, шунī хīal kīlīmāн, дāдī. Дāғāндīн кīн патішā айтті: атлар кенī, дāп айтті, атлернī օбрі elīп кāттī, дāдī. Патішā айтті: атларнī օбрі alca, нāмā ішкā օбрі алдī, дāмāісāн? дāдī. Дāғāндīн кīн ol айтті: патішā օбрīнī օltўрўп āтāмд'ікāн, дāп, айтмедīm, дāдī. Патішā мунўң бу сōзlāрīgā tola кўлдī. Андīн кīн таң аттī, таң аткандīн кīн патішā мāhāрīgā jандī. Jolda kǎlīп jетīп патішā хīal kīлдī, vāzīrgā kīрк ірīк коі бāрīп kǎlīп ідīm туғдурғўн дāп, āмдī берīп шунī сурaі! Нāмā дāп жуaп айтідў. Патішā vāzīрнīң āшīккā kāлдī, vāzīр бармў дāп кīшкīрдī. Патішā ікāннī бīлдī, хотун чіктī. Патішā суреді: vāzīр бармў дāп. Хотунī: vāzīр туғуп калдī дāдī. Патішā айтті: āр кīшī туғамдў? дāдī. Ol хотун айтті: ірīк коі туғамдў? дāдī. Патішā шу jāрдīн сōз kīlmaі аркесīҫа jандī. Кīрīп օjīgā тўшўп кулнīң бaјакī сōзlāрīgā, vāzīрīнīң хотуннīнīң у сōзīgā коңнīдā tola хошal болдī, буларҫа hār kāсīҫа көп пулларнī бāрдī, кулінī азат kīlīп коjўп āттī.

9) Ордуға Баи.

Бухара шәһәрідә бір баи бар икән, енің еті Ордуға Баи икән, у тола чоң баи икән. Еніңидә тул хотун јәтім оғул ғәріп мусәпір булар шунда јүрүп аш јәп әңил кеп јүрдіған икән. Енің бір хош-несі бар икән, бір кун Ордуға Баиникидә кіріптү, у баиға хушамәт килип айтпту: мән көрсәм сизніңидә тул хотун, јәтім оғул јәріп мусәпір аш јәп әңил кеп јүртдү. Мунуң сизгә һаш паидеси јок, буларни кәткүзүп әтиң! булар јәгәнни, кәигәнни алтун кумуш килип сандуғиңизға селиң! сиз кундун кунгә чоң болуҗсиз, кәирисиз, кучиңиздин калесиз, һәли јиҗсеңиз кәиригәндә јетип јаисиз. Буларниң сиз аш бәргән билән һаш паидеси сизгә јок, дәди.

Ордуға Баиниң кылеғиға бу сөз јахши ишилди. Хотуниға айтти: бизниң хошнә шу кадарлик паиделик сөзләрни айтти, хәл килсәм һәмәси рас, өидәги тул хотун, јәтім оғул, ғәріп мусәпірләрни чикарғин, бизгә әмди буларниң кәрәги јок. Булар јәгәнни, кәигәнни алтун кумуш килип сандукка салсак, бизгә кин кәиригәндә лазим болудү, дәди. Хотуні обдан айттиңиз бу сөзләрни, мән сизгә айтмаи јүриттим, дәди. Андин кин өјдәктә хәхләрни әрәк чикарди. Ордуға Баи хотуні миған кәлә јахши көрмәдигән болди. У јил теригән ашләри су кәләи, јамбуз јакмаи әрәк куруді. Кинки јилі јана ашлик териді, ол јилі теригән ашләрині мөлдүр сокти. Ол јилі јана јәрдин аш алмеді. Јана кәләдигән јилі аш териді, ол јилі ашләриға һал түшти. Үш јилниң ичидә јәрдин бір шиң аш алмеді. Мелі таҗдеки таҗда өлди, өјдәктә өйдә өлди, оғри алғанни оғри алди. Бу үш јилниң ичидә Ордуға Баида ашлик калмеді, мал калмеді, үш јилниң ичидә үш јүз тиллә алтунға баш јүз хә буғдаиға каздар болди, бір кун талиға чикип олтуратти; әртә јаз болупту хәхләр кош һаидигелі кәтип баридү. Ордуға Баи ени көрүп көңидә айтти: авал мәндин илгәри кошка чикидигән киши јок иди, һәли хәхләр кошка чикипту, мәниң чачидигән уруғум јок, кошка каткелі ујум јок, дәп көңи бузулуп јиҗлап өјигә кирди. Хотуні көрүп һәмә јиҗлаисиз? дәди. Ордуға Баи айтти: јилда мәндин ил-

gärī koška čikīdīḡan kīshī jok idī. Hālī hāxhār koška čikīp kātīp barīdū, mānīḡ koška katkelī ulūḡūm jok. Xīal kīlcam bāsh jūz xō pugdaīḡa ūsh jūz tilla altunḡa kazdar boldūm. Munī kaīdak tepīp bārīmān, dādī. Dāḡāndīn kīn хотун aītḡī: jīḡlīḡan bīlān īsh būḡmās. Baī Māhāmmāt Baī dāp dostūḡ bar idī, baī Māhāmmāt Baīnīḡ ke-shīḡa berīḡ! bīr taḡa buḡdaī karz elīḡ, yī suḡap elīḡ, enī elīp kālīp bīr jahshī jārgā terīḡ! Andīn kīn Orduḡa Baī Kačīḡī Baī dāp bīr kyli bar idī, enī elīp baī Māhāmmāt Baīnīḡ ke-shīḡa bardī. Baī Māhāmmāt Baīnīḡ ōjīḡā kīrdī, ōjīḡā kīrsā, ilḡārkiḡdāk jahshī kōrmāī dī, hāsh sōz surīmedī, olḡurūp Orduḡa Baīnīḡ kōḡḡlī buzuḡdī, jīḡledī. Andīn kīn baī Māhāmmāt Baī aītḡī: sīz mānīḡ ōjīmḡā kālīp nāḡā jīḡlaīсіz? dādī. Dāḡāndīn kīn ol aītḡī: bīc ikūlān mānīḡ puḡlūm bar cheḡīda jahshī dos īduk, hālī mānīḡ puḡlūm jokaḡ kātīp idī, sānīḡ ke-shīḡa kālcām jahshī kōrmādūḡ, muḡa kōḡḡlūm buzuḡlūp jīḡledīm, dādī. Andak dāḡāndīn kīn baī Māhāmmāt Baī īzar tartḡī, andīn kīn jokerī jekīḡa elīp olḡurḡdī, alḡīḡa chaī koīdī. Chaī īčīp bolḡandīn kīn; Orduḡa Baī aka nāmā kāldīnīz dāp surēdī. Orduḡa Baī aītḡī terīḡelī uruḡūm jok, koška katkelī ulak jok, sīznīḡ ke-shīnīzḡa bīr taḡa buḡdaī ikī yī karz alḡelī kāldīm, dādī. Dāḡāndīn kīn baī Māhāmmāt Baī aītḡī: mān aḡīlcam bāsh jūz xō buḡdaīḡa ūsh jūz tilla altunḡa karzdar bopсіz mān sīzḡā bīr taḡa buḡdaī karz bārsām, maḡa kaīdīn tepīp bārāсіz? Buḡdaī bār dāp maḡa sōz kīlmaḡ! dāp čīkarīp aītḡī. Orduḡa Baī čikīp kātḡāndīn kīn baī Māhāmmāt Baīnīḡ хотунī: sīz Orduḡa Baī bīlān jahshī dos īdīnīz, nāmā īshkā bīr taḡa buḡdaī bārmāсіz? dādī. Baī Māhāmmāt Baī хотунīḡa aītḡī: ol karzdar bolūp kātīptū mān bīr taḡa buḡdaī bārsām, maḡa āpkālīp bārmāīdū. dādī. Dāḡāndīn kīn хотунī aītḡī: bārmāsā bīr taḡa buḡdaī jāp kātūr! bārīḡ bīr taḡa buḡdaī sīznīḡ jahshī dostīnīz, dādī. Dāḡāndīn kīn хотунīnīḡ sōzībīlān bīr taḡa buḡdaī bārmākčī bolḡdī. Andak bolса Orduḡa Baīnī kīshkīrīḡlar, dādī. Čikīp Orduḡa Baīnī kīshkīrdī ōjīḡā kīrdī, andīn kīn baī Māhāmmāt Baī aītḡī: mān sīzḡā bīr taḡa buḡdaī karzḡa bārīmān, sīz ōzī aḡzīnīzdīn kol besīp хат bārīḡ! dādī. Buḡdaīnī vaḡḡḡda āpkālīp bārmāсіnīz oḡ jotuḡuzdīn on sākīz carḡlīk bīr ḡīḡ ḡōsh kāсіp alīmān, dādī. Orduḡa Baī bolūḡū dāp

өзі kolinі бесіп хат бәрді. Андин кін бір таға буғдай ікі уі карз бәрді.

Ордуға Баи ені еліп беріп бір жүргә чечіп жүрәттi. Бір ашак минган киши кәліп Ордуға Баидін суреді: нәмә чечіп жүрсіз? дәп суреді. Ордуға Баи ол кишигә ачигі кәлді: авалки вахта минда ашак мингаллар јірактін ашактін тұшўп кәләттi. Һәли бу ашагини миніп кәліп буғдай чачканни көрўп турўп нәмә чачесіз дәп, мәндін су-
райдў дәп ашак мәрдәгi чечимән, дәдi. Ол ашак миніп кәлган киши айтти: ағзидін нәмә чикса јәриңдин шу чиксин! дәдi. Ордуғаи Баи ені тонумаидў, у Хизирі паиғамбар иди. Андин кін буғдайни чечіп јәрнi һадап болуп өјгә кәттi. Бір кўни Качигі Баи билән буғдайға су кожелін дәп кәлсә јәрдин ашак мәрдигi чикип каптў, анда мунда бір буғдай. Ені көрўп Ордуға Баи көп јигледі. Ол кўни буғдайни суғардi, өјгә јенип кәлди. Андин кін бір һәчән кўндин кін буғдай пиштi. Ордуға Баи олтуратти, әлләр буғдай оремиз дәп кәтiп баридў. Ордуғаи баи хial килди, бизниң ма буғдай пишкандў; бизма барелін дәдi. Бір орҗакни өзи алди, бір орҗакни Качигі Баиға бәрди. Икиси буғдай теригән јәргә кәлди, кәлсә анда мунда бір буғдай һәр јоған ашак мәрдәкләри чикти. Јендаки хәхниң буғдайлерi обдан буғдай болуптў. Өзиниң буғдайни көрсә, ашак мәрдәгидін бөләк һаш нәмә јок. Андин кін әтизиниң ичидә карап турди. Бір атлик киши чикип кәліп јатидў. Ені көрўп коңнидә айтти: бу кәліп јаткан бәгмикін ја баимикін, дәдi, муңа беріп салам килмисам, сән маңа салам килмедің дәп, һәчән камчи урса јаман болўдў. Муңа беріп салам килә! дәдi. Ол атлик киши јәтiп кәлди. Ордуға баи алдига беріп салам килди. Ол киши суреді: Ордуға Баи бу јәргә нәмә теридиңиз? дәп. Ол айтти: буғгаи тәрип иди, ашак мәрдәки чикип кәлди, дәдi. Дәгәндін кін ол киши айтти: сиз буғдайни чечіп жүргәндә киши кәлипм'идi? дәдi. Ордуға Баи айтти: бір ашак минган киши кәліп иди, дәдi. Кәліп буғдай чечіп жүрсәм, нәмә чачесіз дәп суреді. Мән буғдай чечіп жүргәнин көрўп нәмә чачесіз дәп суригеңга ачигим кәлди, ашак мәрдәгi чачимән дәдим. Ол айтти: ағзидін нәмә чикса, јәриңдин шу чиксуя! дәп дуа килди. Буғдай теригән јәрдин ашак мәрдәгi чикип кәлди, дәдi. Дәгәндін кін ол киши айтти: у ашак минган Хизирі икән,

дәдә Дәгәндін кін Ордуға Баи айтти: бу јәргә Хизірі јана кәләр-
мікін? дәп суреді. Ол кіші айтти: Хизірі бір кәлгән јәргә ўш хе-
тім кәлді! дәдә. Сән әтизидін нәма чиккан болса һәмәсини орўп,
кәңрў јәргә хирман кил! һәмәсини јијип бір хирманда тәпкін: шамал
чиккан кўни сөрйјин! Хизірі кәләр, дәдә. Ол һәм өзә Хизірі иді, ени
Ордуға Баи товўмеді. Шу сөзләрни әитип кәттi.

Кәткәндін кін Ордуға Баи кули Качијі Баи билән јәрдін чикканни
һәмәсини орўп, кәңрў јәргә хирман килип тошуп тәптi. Бір кўни
шамал чикти. Качијі Баи билән икеси хирманни сөріді. Һәр әрини ат-
канда бір икi буғдаи тшўдў, өзгәси ашәк мәрдәгi. Шундак килип
хирманни сөрўп јататти. Бір ашәк мингән киши чикип кәлді. Хир-
маниң оң төрәпидін кәлип тўшти. Хирманиң ичигә кирдi, кирсә са-
лам килдi. Ордуға баи каримеді. Дуа килдi, јана каримеді, хирменини
сөріді. О киши олтурўп айтти: ә Ордуға Баи бу хирманиң ниязи
бармў, дәп иді. Бар дәп Ордуға Баи кәлип бір ғәлбўр буғдаи бар-
дi. Андин јана турўп суреді. Худаниң јолға бәрәдйбан буғлејиң
јокмў, дәдә. Бар дәп јана бір ғәлбўр бардi. Андин айтти: худаға
кул болған киши Мәһәммәткә иммәт болдў. Пағамбарниң һекiда
ниязиң јокмў. Бар дәп јана бір ғәлбўр буғдаи бардi. Мәһәммәткә
иммәт болған киши, чарі јарға дос болдў, чаріјарниң һекiда бәрә-
дйбан ниязиң јокмў? Бар дәп јана бір ғәлбўр бардi. Андин кин
айтти Хизірі пағамбар һекiда ниязиң јокмў? дәдә, бар дәп икi ғәл-
бўр бардi. Аңа турўп Качијі Баиниң ачигi кәлді. Бу јаман кәлән-
дәр икән нәчән ғәлбўр буғдаини бакар елип кәттi, муні әрибилән бір
ураи, олтурўп саманиң аресиға көмәи! ашәгини алаи! дәп. Урғелі
әрисини көтүрўп Хизіриниң кешигә кәлді. Хизірі аркесиға јенип ка-
рйса, Качијі Баи урғелі турдў. Шу заман икi колі курудў. Ени
Ордуға Баи көрўп өлўгўмниң әгәси шу кул иді, мунўңдин бөләк һаш
кишим јок, билмәи сизгә јаман санеді, икi колі куриді, муңа дуа ки-
лиң, колі сакайсун! дәдә. Дәгәндін кин Хизірі аңа дуа килдi, колі
авалкiдак болдi. Андин кин айтти: бу кәләндәргә буғдаиниң һәмәсини
бәрсәңизма, бәриң! мәниң ишим јок! Качијі Баи дәдә. Дәгәндін кин
Хизірі айтти: Ордуға Баи сиз мусурманмў, ја капирмў? дәдә. Дә-
гәндін кин Ордуға Баи айтти: мәниң пулум бар чакта һәмә киши

мусурман дәйтти, һәли пул'ум јок кiшiләр мәнi кәпiр дәмд'икiн, дәдi. Дәгәндiн кiн Хiзiрi айтти: кiшiнiң пулi болса мусурман бол'уп, пулi јок болса кәпiр болмайд'у, мән сiздiн 'уш кiсма iш көрд'ум, енiң 'уч'ун мән сiзнi кәпiрмiсән дәп суредiм, дәдi. Дәгәндiн кiн айтти: хiрменiңга кiрiп саңа салам кiлдiм, сән сәлемiм'ға жуап бәр-мәдiң, iкiн'јiсi дуа кiлдiм сән кәрiмедiң, 'уч'ун'јiсi Худәi јолда пi-азi барм'у дәдiм, бiр җәлб'ур бәрдиң, паiғамбәр һекiда дәдiм, бiр җәлб'ур бәрдиң, хiзiрiнiң һекiда дәдiм, iкi җәлб'ур бәрдиң, чар'јарнiң һекiда дәдiм бiр җәлб'ур бәрдиң. Худәдiн паiғамбардiн чар'јардiн Хiзiрi чоңм'у? Енiң 'уч'ун сенi кәпiрмiсән дәп сурiҗенiм. Ордуба Баi айтти: баш ј'уз х'о буғдаiға 'уш ј'уз тilla алтун'ға карздар бол-д'ум уларма јахшi. Баi Мәһәммәт Баiға 'уш х'о буғдаiға карздар болд'ум, енi вахтiда бәрмәсәм, дост'ум оң јотамдiн он секiз сар'лик 'иңда бiр 'иң г'ош кәсiп бәрәмән дәп өзi ағзiмдiн колi бесiп хат бәрдiм. Енiң 'уч'ун Хiзiрiнiң һекiда толарақ буғдаi бәрсәм, кәлiп шу хiрменiм'ға бәрәкәт бәрәрмiкiн дәп iкi җәлб'ур буғдаi бәрдiм. Буғдејiм тола чiкса шу карзлерiм'ға бәрсәм! дәдiм. Дәгәндiн кiн Хiзiрi айтти: сән Хiзiрiнi тонумсән? дәдi. Ордуба Баi айтти: көр-сәм тонiмән, дәдi. Хiзiрi айтти: мән саңа Хiзiрiнiкi 'уч нiшанесiнi аiтiп бәрәi! дәдi. Хiзiрi маңса һауа г'үлд'урләгәндәк т'ошi бар, дәид'у, пәшанесiда ак пурчакдак маңи бар, дәид'у, бармак колiнiң устухенi јок, дәид'у. Колiдә 'уз'ук бар iдi, худә јолда маңа бәргiн дәп кiшi тiләдi, 'уз'ук колiдiн чiкмаi колiнi кәсiп 'уз'укнi елiп бәрди, андiн кiн колiнiң орнiға бiр г'ош чiкип калди, енiң устухенi јок. Әмдi кәл iк'үлән көр'ушәлiн! дәидi. Ордуба Баi Хiзiрi билән көр'уш-ти. Колуң'уз бәк јумшак iкән дәдi. Мән iшнi тола кiлiп кол'ум ке-тип калди, дәдi. Андiн кiн Хiзiрi Ордуба Баiға айтти: билсәң бил; билмәсәң Хiзiрi паiғамбәр мән, дәдi. Андiн кiн Ордуба Баi Хiзи-ринiң ајеҗiға јикiлдi. Андiн кiн Хiзiрi айтти: бу вахтiдiн мусурман бол, туl хотун, јәтiм оғул, җәрип мусапiр 'уј'уңдан чiкарма, һәм тә-кәббiр болуп јок кiшiгә ачiҗиң кәлмәс'ун! әмдi нәмә тiләсәң тiләгiн! дәдi. Ордуба баi айтти: авал iмән тiләiмән, андiн кiн мән өзәм тола карздар. Шу хiрменiм'ға бәрәкәт бәрсәңиз! дәдi. Дәгәндiн кiн Хiзiрi айтти: андак болса сән јiрак берiп тур'уң! дәдi. Ордуба Баi јiрак

беріт турді, Хизірі дуа килді, јардін буздаі каінап чікті. Буздаі гүлдүрлп каінап Ордуба Баінің кешіға јатті. Ордуба Баі айтті: Хизірі паіғамбәр! Шу буздаі болді, тошуп кәтәлмәимән, дәді. Дәгәндін кін Хизірі айтті: сән болді дәмәсәң кіамәт кәчә бу јардә буздаі каінайтті. Сән болді дәдің өзәңгә чүшлүк болді. Андін кін јана нәмә тиләисән? дәді. Ордуба баі айтті: мән бір ікі таш еліп кәләі! дуа килің алтун болсүн! Алтун карз бәрішим-ма бар, дәді. Дәгәндін кін паіғамбәр айтті: андак болса таш еліп кәл! дәді. Ікі жоған таш еліп кәлді. Дуа килді, алтун болді. Ордуба Баі јана кә-тіп барідү, Хизір суреді кәйда барісән? дәді. Ордуба баі айтті: мән таш еліп кәләі! сиз дуа килің алтун болсүн ікүлән таң аелелін! дәді. Дәгәндін кін Хизірі айтті: әмді калғеніні брадәрім Піастін тиләгін! дәді. Ордуба Баі айтті: ол һәм бәрәмдү? дәді. Хизірі паі-ғамбәр айтті: бәрәдү, дәді. Піас паіғамбәр кәйда? дәді. Аркаңда, дәді. Ордуба баі аркесіға кареді. Піас паіғамбәрні көрмәді; ал-дига кареді, Хизірі паіғамбәрні көрмәді. Андін кін Піас паіғам-бәрдің тиләимән дәгәнгә тола надамәт килді. Мән Хизірі паіғам-бәрдің өзәмнің паидесіні тиләптүмән, бөләк мусурмалларның паиде-сіні, тиләмәптүмән; дәп көп јігледі. Кулеғіға бір ұн кәлді, һәр кіші саңа охшаш маңа іхлас килса, мән аңа јар болүмән, дәді.

10) Һәзрәт Баһаудін Әліја.

Буһарәда бір баі бар ікән, енің пулі көп тола ікән, Худәнің јоліға бәрмәйт ікән, тапкан пуліні һаракка, хотунға хәшләйт ікән. Бір күні Худәи та'ала аңар бір балә әвәтті, у балә јәргә тўшсә бу Бухарәні көйдүрүп јок килатті. Ол күні Һәзрәт Баһаудін Әліја бір кочада кәтіп баратті, асмандін бір балә т'шүп кәлідү, карһса алдіда бір баі кәтіп барідү, балә шуңа тўшкән балә. Ол баіні кіш-кірді: сәнің бешіңға балә т'шүп кәлідү Худәи јоліға пул бәргін! балә сәндін јансүн! дәді. Баі јанчіғіға коліні селіп бекіп іді, јатті тилла алтун бар ікән: муңа худә јоліда дуа килің! дәді. Һәзрәт Ба-һаудін дуа киліп алді, ол алтунні әсман төрәпкә атті, ол алтун бірі

ләчин болди, бири шумкар болди, ол тўшкан балани канети билан урўп аркесиға жандурди.

Андін кін ол баи алтунни дуа килдурўп јолға кирип меңип иди, ениң көңнигә шайтан кирди. Шайтан айтти: саниңдин јатти тилла алтунни саңа бала јағди дәп бу каландар јалған аитип алди, сән у алтунни һаракка хотунға хәшлисәң, јатти кўн хәшләйттиң дәди. Андин у баи кәлип каландарниң аҗағини тутти. Сән маңа јалған аитип алтуннми елип кәттиң, алтуннми бәргин! дәди. Ол каландар айтти: саңа тўшкан балани көзүңгә көркүтәи! саниң худаи јолға бәргән алтунн бәргән болсунму? дәди. Баи айтти: андак болса балани маңа көрсәт! дәди. Каландар колини һәлкә килип турди, андин айтти: бәри кәл! муңа кир! дәди. У баи кәлип һәлкәгә кирди; асман төрәпкә карлејин! дәди. Асманға карлиса бир шумкар, бир ләчин бир кара һәрсәни канети билан урўп асманға елип чикип кәтип бариду. Каландар: һәмә көрдүң? дәди. Ол көргәнини айтти. Шумкар ләчин канети билан урўп елип чикип кәтип барған кара һәрсә саниң бешингә тўшкан бала шу дәди. Сән јаман исләрни тола килдиң, ениң үчүн саңа Худаи та'ала бала әвәттти, бу балани мән көрмүсәм, шәһәрни көйдүрүп јок килатти, дәди, әмди килған исләриңгә тоба кил! дәди. Каландар бу сөзини айткандин кин у баи һәмә пулини худаиниң јолға бәрип өзи дәрвишлик килип әләмдин өтүп кәтти.

VI. ЧӨРЧӨК.

1) Бозі Көрпаш.

Бозі Көрпаш дәп бір жігіт бар ікән, енің кірк дості бар ікән. Бір кўні кар жеңиптў, ок жар билән бір карға етіпті. У карғеңиң кені карниң төпәсигә кип кизил екип каптў. Бір мама бар ікән, ол жігіт маміға аітіптў: шу карға охшаш ап ак киз болса, ікі мәнзә карниң төпәсигә аккан канға охшаш кизил болса, шундак кизни алам! дәді. Мама айтті: сән палані шәһәрғә барсаң, бір киз бар, шундак сән дәгәндәк, берип шуні алмамсән? дәді.

Дәгәндиң кін бул Бозі Көрпаш бір достінің кешіға барді, достіға сөз айтті:

ата пулі пул әмәс,
ана пулі пул әмәс,
јұрўң достўм кәтәлін!
сөйгән кизни әлелін!

Дості айтті: мән сәнің пулўңга дос, жеңіңга дос әмән, дәді. Бозі Көрпаш һәр кәсиниң алдига барді, һәмәст: мән сәнің пулўңга дос, жеңіңга дос әмән дәді. Андин әмді бір дості кәлді. Бозі Көрпаш өзигә айтті: әмді шу достўмға аिता! барса барар, бармиса өзәм јаһус бара! дәді. У достінің кешіға барді,

ата пулі пул әмәс,
ана пулі пул әмәс,
јұрўң достўм кәтәлін!
сөйгән кизни әлелін!

дәді. Ол дості айтті: мән сәнің жеңіңга дос, пулўңга дос әмән, дәді. Андин кін ікисі кизни істап јұрді. Бір һачан кўя јол јұрді. Бір јәрғә кәлип іді, бір јол ікі болді. Дості айтті: бу јолға кирәлін! Бозі

Көрпәш айтти: бу јолға кирәлін! дәди. Һәр кәсі өзінң көңидәки јолға кирди. Икисі әрілип кәттi. Бозі Көрпәш јана бір һачән кўн јол јўрди, бір јәрдә кәтип баратти, бір таз коі бекіп јўрўпту. Бозі Көрпәш тазға айтти: бешіңни сакаитип којаимў? дәди. Таз айтти: кайдак сакаитамисән? дәди. Бөзі Көрпәш айтти: кулўзўң билән таң јәр kola! дәди. Таз бір јәрнi koleди, тазнi бешинi төбән kilip koliaн јәрiгә тикип којўп тазнiң таз кәпинi елип кәттi. Бозі Көрпәш бөзі таз кәпинi кәидi, шундўн бір јәргә барди, барса бір кәирi киши kai бекіп јўрўпту. У кишигә берип салам kilди. Оl киши айтти: таз һәгә барисән? дәди. Бозі Көрпәш айтти:

мәниң атам јок икән,
мәниң анам јок икән,
оғул јокка оғул болаi!
кизи јокка киз болаi!

Дәгәндin кin у киши айтти:

оғул јокка оғул болаi,
сән айтисән тазым,
мәниң оғлўм јок икән,
маңа оғул бол, тазым!

Таз макул дәди, у кишигә оғул болди. У киши айтти: сән коі бекіп турғўн! мән саңа чаi нан елип кәләi, дәди. Таз: бериң! дәди. У киши өјигә барди, бір кизи бар иди, аңа айтти: бір таз кәптў оғул сўзға оғул болўмән дәп, киссизға киз болўмән! дәп, мән айттим оғлўм јок иди, оғул болғўн! дәди. Һәли ol коі бекіп kaldi, мән аңа чаi нан елип барғели кәлдўм, дәди. Кизи обдан kilipsiz дәди. Атеси чаi нанны елип коі баккан тазға елип барди. Таз чаини ишти, нанны јәди. Оl кўнi кәш кирди, коини һаидап өјигә јўрди. Јолда барғича таз айтти: баба, дәди, јолни киска kilcakчў! дәди. Атеси айтти: дадаңниң арғамчисимў, јолўн киска kilai дәп, дәди. Јана кәтип берип таз айтти: баба талдин таi кәсип минсәкчў! дәди. Атеси айтти: сараң таз-мисән? талдин кайдак таi кәсип минсәң? дәди. Јана кәтип берип таз айтти: баба өјиңизни кулеги бармў? дәди. Баба айтти: сараң таз мисән, дадаңниң ашәгим'идi, оиниң кулеги болғели? дәди. Јана кәтип берип таз айтти: баба өјўниңниң чиреги бармў? дәди. Баба айтти:

сараң тазмисан? өйнүүңма чиреңи болмайдѳғанмў? дәдi. Дәп којини хаидап өјігә јәттi. Баба өјігә кирдi кизѳа айтти: бу таз сараң тазмў? һәр кiсма сөзләрни килидў, дәдi. Кизi суредi: һәмә дәдi? дәп баба айтти: јолда кәлип баба јол киккарссакчў! дәдi, мән айттим: дадаһниң арғамчiсiм'идi јолини киккарткелi, дәдiм, јана кәлип айтти: талдiн таi кәсiп минсәкчў! дәдi, мән: сараң тазмисан? дәдiм. Јана кәлип, өјүңизниң кылеңи бармў? дәдi. Мән, сән сараң тазмў? оиниң кылеңи болидѳғанмў, дадаһниң аһәгiм'идi, дәдiм. Јана кәлип айтти: өјүңниң чиреңи бармў? дәдi. Мән: сараң тазмў сән оиниң чиреңи болмайдѳғанмў? дәдiм. Дәгәндiн кiн киз айтти: сиз кәирi кiшi билмәпсиз, јол киккартелi дәгәни, гәпләшип маңелi дәгәни. Талдiн таi кәсiп минәли дәгәни, тајак тутелi дәгәни. Öјинизниң кылеңи бармў дәгәни, итиңиз бармў дәгәни; öјиңизниң чиреңи бармў? дәгәни, кизиңиз бармў? дәгәни дәп кизi шу сөзләрни айтти. Дадеси айтти. Андак болса бу сөзләрни мәнниң билгәнiм јок, бу тазниң һәклi бар таз икән дәдi. Дәгәндiн кiн тазни өјігә елип кирдi. Чаi бәрди, чаi ишкәндiн кiн коиниң кешѳа чикти. Киз ени көрсә таз әмәс јакшi јигит; киз аңа көидi. Әртәси коини хаидап коини баккелi кәттi. Киз бир куңидiн бир һан бушўрўп бир качида аш бушўрўп әвәттi. У јигит айтти:

Кул балеси мән әмән,

кул колидiн јәгәли,

куң балеси мән әмән,

куң колидiн јәгәли,

бу ешдiн јәмәимән,

бу ашни јандурўп әттi. Андiн кiн бу киз ашни, һанни öзи көтүрўп елип кәлдi. У јәрдә бир мунча сөз килишти, киз ол јигит билән качмакчи болдi. Андiн кiн киз өјігә кәттi, пат кәлмәдi. Андiн јигит берип айтти:

У јан өттүң кизѳинам,

бу јан өттүң кизѳинам,

бојиңизниң туркенi,

көрўп кәтәi кизѳинам.

Дәгәндiн кiн киз айтти:

һәмә дәдi бу кiшi,

һәмә дәиді бу жігіт,
талдін чіккан зівәні,
көрмәптүмү бу жігіт.

Жігіт айтті:

акеріп чіккан айға охшар,
кізеріп чіккан кўнгә охшар,
серік tollўк бікәшнң,
маңа мәилі jok охшар.

Дәгәндін кін кіз айтті:

һәмә дәиді бу кіші,
һәмә дәиді бу жігіт,
таш кәчиккә јәткәндә,
таі туylakka бакмаңлар,
саі кәчиккә јәткәндә,
сailап sailап каідаңлар.

Андін кін кіз чікті, кизні еліп мал бернї һаідап Бозі Көрпәш жігіт өзінїңкі шәһәрігә еліп јўрді. Андін өјігә барді.

Бозі Көрпәш кўндә бәа чікті. Одўн кәлсә хотуні алдїға чікіп етіні еліп бағлап којатті. Бір кўні бір маменің кешїға бір жігіт кәлді. Бозі Көрпәшнң хотунін мәнїң билән оинаш киліп болсаң! дәді. Бу мама айтті: у хотун әрі билән тола обдан, кішібилән оинаш болмайдў, дәді. Дәгәндін кін у жігіт айтті: мән саңа бір мунча пул бәрәі; сән шуні маңа оинаш килїн! дәді. Дәгәндін кін мама айтті: мән беріп сөз киліп бакаі! дәді. Апдін кін бір кўні мама Бозі Көрпәшнң өјігә кәлді, хотуннң кешїға кірді, кіріп бір мунча сөзләрн килді. Андін айтті: бір јакшї жігіт бар ікән, сизгә тола көјўптў, шу жігіт билән оинаш килїн! дәді. Оl хотун айтті: сән мундак сөзләрн маңа килма, у канчї обдан жігіт болса, мәнїң әрїмдін јакшї әмәс, мән кіші билән һәргіз оинаш килмаимән, дәп мамені чікеріп әтті. Мама өјігә кәлді, у жігіткә айтті: бу хотун әрі билән тола обдан, кіші билән мән оинаш килмаимән дәді; мән айткан сөзн унўмеді. Дәгәндін кін оl жігіт айтті: сән јана бір һилә киліп бак! мән саңа көп пулларн бәрәі! Дәгәндін кін мама айтті: андак болса Бозі Көрпәшн бір јардә бір һилә киліп, мәс һарак беріп, мәс кі-

лп мән еңі жігітай! сән еңі өлтүргін! Андін кін хотунні сән алғін! дәді. Болмаса бу хотун әрі тұрұп һәргіс ойнаш килмайдў, дәді. Дәғәндін кін мамйға бу жігіт көп пулларнй бәрді. Бозі Көрпәш мәс киліп тутұп бәрмәкчй болді, ол жігіт еңі өлтүрұп хотуннй алмакчй болді. Бір кўн мама Бозі Көрпәшнйң өйгә кәлді, хотуннйң кешйға кірді, кіріп бір мунча јахшй сөзләрнй килді. Ол хотунйң көңннй алді. Андін кін айтті: сиз атеңизнй сәринмәдйңизмў? дәді. Ол хотун айтті: сәриндйм аресі јирак, мән еңі кайдак беріп көрұмән? дәді. Дәғәндін кін мама айтті: мән көрсәм Бозі Көрпәш өдін кәлгәндін кін сиз алдйға чікіп аттйн т'шұрұп етнй бағлап өйгә еліп киресіз. Әмді мундін кін кәлсә, алдйға чікмаң! сиз јіғлап олтурұң! андін сиздін сулар: нәмә јіғлаисән? дәп. Сиз айтйң! сәнйң билән кәлгәлй бәш алтй јил болді, атамнй көрсәйтмәдйң, мән атамнй тола сәриндйм, еңйң ұчұн јіғлаимән дәң! дәді, андін кін сизнй еліп барйдў, дәді.

Бозі Көрпәш өдін кәлді, хотунй алдйға чікмедй, аттйн өзі тўш-тй, етнй бағлап өйгә кирсә хотунй јіғлап олтурдй. Бозі Көрпәш суредй: нәмә болдўң? нәмә јіғлаисән? дәді. Тола сурйғандін кін ол айтті: сән мәнй еліп кәлгәлй бәш алтй јил болді, атамнй көрсәйтмәдйң, мән атамнй тола сәриндйм, дәді.

Бозі Көрпәш айтті: аңама јіғлайдйғанмў? еңй маңа айссаң, мән еліп бармаймәнмў? һәлимә јабдук килјін! мән еліп барай! дәді. Әртәсй јана оға чікіп кәттй. Мама јана кәлді. Мама айтті: еліп бармакчй болдймў? Хотун айтті: јабдук килјін! еліп барай! дәді. Дәғәндін кін мама чікіп кәттй.

Бозі Көрпәш өдін кәлді, јана алдйға чікіп аттйн т'шұрұп өйгә еліп кірді. Андін кін атеснйң кешйға јўрдй. Атеснйң өйгә јәттй, әртәсй Бозі Көрпәш оға чіктй. Атесй айтті: бала кумдін өтұп оға бармаң! у јўр јаман јәр! дәді. Бозі Көрпәш беріп кизік болғанча у кумдін өтұп кәттй, бір јәргә јәтйп усудй, су ичәй һәш јәрдін су тапалмедй. Карйса бір мама тәзәк тәріп јўрйдў. Шу мамедін су-рай! су бар јәрнй шу биләр, дәп маменйң кешйға кәлді. Кәлйп айт-тй: мама, су бармў бу јәрдә? мән тола усудұм, дәді. Мама айтті: ай балам бу чөлдә һәш јәр су јок, дәді. Көкўрўңдә нәмә бар? дә-ді. Мама айтті: мәнйң ичидйған суым бар, дәді. Андак болса суын-

дин маңа бәргин! бір іңәй! Мама айтти: сәнің асғида мінгән етиң бар, сән һәр кәй јәрдин су тепип іңәр ісәң. Мән кәйрә киши кәидин тапмән. Дәгәндиң Бозі Көрпәш: мән азрак бір јутум іңәй! дәди. Мама көкүртин бәрди, азрак ішкін, дәп, ол көп усуған киши көкүртин колға елип һәмәсини ішти. У көкүрдәк кәрк јилдин саклаған кұш-лик һарак иді, ені ічип мәс болуп һушдін кәтип јикилди. Мама кәлип енің кол ајеғини бәкитип бағледі, бәјекини јигитни кичирди. Муні әмди дәрәх тўбигә елип бар! дәрәккә бәкитип бағлеғин! Андин кин чепип өлтүр! Икисі әмди Көрпәшнә дәрәх тўбигә елип барди, дәрәккә бәкитип бағледі. Бір өтмәдигән киліч билән чепип јатиду.

Бозі Көрпәш көзини ечип кәлсә, кол ајеғини дәрәккә бағлап-тұ, бәјәкә су бәрған мама, јана бір јигит бір кашаң киліч билән чепип јатиду. Бозі Көрпәш айтти: ә мама, мәни ойнап чапамсән? чиллап чапамсән? дәп суреди. Мама айтти: сәни өлтүргәли рас чапимән, дәди. Мән саңа һәмә јамаллик килған, сән мәни өлтүрсәң? дәди. Мама айтти: сәни өлтүрүп ат тонуғни алимән! дәди. Дәгәндиң кин айтти: мәни рас өлтүрдигән болсаң, конқумда киліч бар, шунуң билән чепип өлтүр! дәди. Андин кин икә кәсма сөзүм бар, ені кил! дәди. Мәнің ічимдә бір чәр таш бар, сән ені јуткин! мәниңдәк бір әр болсән, дәди. Ічимдин бір план чикиду бәлиңгә бағлеғин! мәниңдәк бір әр болсән, дәди. У сөзләрни айтти, әмди чапкин! дәди. Андин кин чапти, ічидин бір чәр таш чикти. Мама айтти билә кәлгән јигитни: бу ташни сән јуткин! дәди. Ол айтти: кудукка ташлеғин! Кудукка ташледі, кудукниң суи куруді. Бір план чикти. Мама айтти: бәлиңгә бағлеғин! дәди. Ол айтти: дәрәккә бағла! дәди. Дәрәккә бағледі, дәрәх курүди. Өлтүргәндиң кин ат тонини алди, у јәрдин кәтти.

Бозі Көрпәш ол күни өјигә кәлмәди, хотуні әртәси істап чикти, бу кәйда кәтти дәп бір тўшмән өлтүрди дәп істап јүрди. Бәјәкә дәрәхниң тўбигә кәлди, кәлсә әрнини киши чепип өлтүрүпти, ені көрүп һушдін кәтти. Бір вахтін кин һушға кәлди. Өз көзини татилап көп јигледі. Андин кин көңидә айтти. Әмди муні бір кара кигизгә јүргәп јәрдә коймаи кәрк кәчә кўндүз көтәрсәм тириләрм'икәп, дәп бір кара кигизгә јүргәп көтәрди. Отус тоғус кәчә кўндүз көтөрүп

жүрді. Бір кәчә кұндұз калғанда бајақі мама учуреді. Ені көрүп
мама суреді: балам нәмә килип жүрісән? бу көтәргәнің нәмә? Ол
хотун айтти: әрімнi бир тұшман чепип өлтүрүптү, кiрк кәчә кұн-
дұз көтәрсәм тiрiләрмiкән дәп көтәрип жүримән, дәдi. Ол мама айт-
ти: әi балам кара кигiз жүғанға акiрамдү? дәдi, өлүгнi көтәргәнгә
тiрiләмдү? дәдi. Андак дәгәндiн кiн жиһлап јәрдә коидi. Јан кiрiп
јәргә коiғандiн кiн «уф» дәп јенi чiкип кәттi. Ол мама учурмiса,
јана бир кәчә кұндұз көтәрсә, Бозi Көрпәш тiрiләттi. Андiн кiн
өлүгнi шәһәргә елип бардi гор колүтүп јәргә көмдi. Өзi бир нәчә
јiл атесiнiң хiзмәтiнi килдi, бир кұни өзи һәм өлдi. Бозi Көрпәшнiң
јенiдә јәр колан ени һәм шу јәргә көмдi.

2) ШИҢГИЛТАК БИЛӘН ПИҢГИЛТАК.

Бир шәһәрдә јәти ШИҢГИЛТАК бир ПИҢГИЛТАК бар iкән. Јәти
ШИҢГИЛТАКНИҢ бир хiрман буғдаi бар iкән, бир ПИҢГИЛТАКНИҢ јәти
хiрман буғдаi бар iкән. Ол ПИҢГИЛТАК јәти хiрман буғдаинi елип
боптү, јәти ШИҢГИЛТАК бир хiрман буғдаинi елип болалмаптү. Бу
ШИҢГИЛТАКЛАР аитiштi: ПИҢГИЛТАКНИҢ јәти хiрман буғдаi бар iдi,
елип кәлiптү, биз јәти ШИҢГИЛТАК бир хiрман буғдаинi аламедук.
Мунi берип ПИҢГИЛТАКТИН сурaili кайдак килип алдi, дәдi. Бу јәтисi
ПИҢГИЛТАКНИҢ кешiға кәлдi, аитти: биз бир хiрман буғдаинi аламе-
дук, сән јәти хiрман буғдаинi кайдак алдiң? дәдi. Дәгәндiн кiн
ПИҢГИЛТАК кўлўп аитти: мән буғдаилерiмға от јактiм, кўлини апперип
паләни шәһәргә кўмўшкә саттiм, дәдi. Дәгәндiн кiн улар суредi:
јана аламдү дәп. ПИҢГИЛТАК аитти: барсаңлар алидү. Буғдејiңларға
отинi јекип көидүрүп кўл килип тағарға елип шу шәһәргә елип кiрiп
кўлгә кўмўш бармү дасә, кўмўшнi елип чiкип бәрип кўлнi алидү,
дәдi.

Дәгәндiн кiн улар берип буғдејинi көидүрдi, кўлини тағарға ал-
дi, шу шәһәргә елип бардi, шәһәргә елип кiрiп, кўлгә кўмўш бармү
дәп кiчiрдi. Шәһәрнiң халхi сәннi кўлўннi кўмўшкә нәмә килдү,
сән кўлўннi шәһәрдин елип чiкип јиракка апперип төккiн! дәдi.

Уларнi сокуп коҗлап чiкардi. Андiн кiн булар кaңаштi. Бу Пиҗгiлтак бизнiң буҗдејiнiзнi кiдiргiзiп айттi. Муну берiп олтiрiлiн! дaп кaңаштi. Бу јaтi Шиҗгiлтак Пиҗгiлтакнiң ојiгa кaлдi, кaлсa Пиҗгiлтакнiң ојiдa бiр чiраилiк кiз олтурдi. Улар суредi: бу кiмнiң кiзi дaп. Пиҗгiлтак айттi: мaнiң хотунум, дaдi. Сaн бу хотунуң качан алдiң? дaдi. Мунi жеңi алдiм, авалкi хотунумнi олтiрдiм, пaлaнi шaһaргa елiп бардiм, олуҗкa тiрiк барму? дaп кiчiрдiм. Бу кiзнi берiп мaнiң олтiргaн хотунумнi елiп кaлдi, дaдi. Улар айттi: бизнiң хотунимизнi олтiрiп елiп барсак аламду? дaдi. Пиҗгiлтак айттi: олтiрiп елiп барсаңлар, алiдy, дaдi, шaһaргa берiп олуҗкa тiрiк барму дaп кiчiрсаңлар! јахшi кiзнi елiп чiкип берiп, олтiргaн хотуллернi елiп кaлдy, дaдi.

Булар јaтiсi кaлiп хотуллернi олтiрдi, шу шaһaргa елiп бардi; олуҗкa тiрiк барму? дaп кiчiрдi. У шaһaрнiң хaлкi, сaн олгaн кiшинi талаҗa кoммaи шaһaрнiң iчiдa нaмa кoчyрiп јyрiсaн? дaп уларҗa каттик јaза килдi.

Јaтi Шиҗгiлтак кaңаш килдi; aмдi берiп Пиҗгiлтакнi олтiрaлi, дaп. Улар кaлсa Пиҗгiлтак кoi бекiп јyрiптy. Улар енi кoрyп бу кoiнi кaидiн алдiң? дaдi. Атам бaрдi, дaдi. Атам айттi: јaтi Шиҗгiлтакнiң атесi анесi бaи болyп каптy оyуллерi кaлсyн! дaп кoi бaрiмaн дaп айтiп бaрдi. Слaр барсаңлар слaрнiң атаңларма кoi бaрiдy, дaдi. Улар суредi: бизнiң ата анемиз кaида iкaн дaп. Пиҗгiлтак айттi: мaн hәлi кoiнi суҗарҗелi барiмaн, слaр мaнiң билaн биллa берiңлaр ата анаңлар слaргa бaрiдiҗaн кoiнi кoрсyтyп кoјaи! дaдi.

Андак дaгaндiн кiн улар тола хошал болдi, уларнi кoјини һaидап кoлнiң бојiҗa елiп бардi. Кoiлерi су иштi, сунiң iчiдa кoi кoрyндi. Сунiң iчiдa кoрyнгaн кoiнi слaрнiң атаңлар слaргa бaрiдiҗaн кoi шу iдi, дaдi. Дaгaндiн кiн бiр чоңи айттi: авал мaн кiрaи! кoiнi бaрсa мaн слaрнi кiшкiрaи! андiн слaр кiрiңлaр! дaдi. У чоң Шиҗгiлтак суҗa кiрiп чоктi, чоккандiн кiн кoлнi пулаңлаттi. Пиҗгiлтак айттi: айна слaрнi кiшкiрдi, дaдi. Калҗан алтiсi бiр јolla суҗa кiрдi. Јaтi Шиҗгiлтак һaмaсi суҗa екiп олдi. Бiр Пиҗгiлтак кaлдi.

3) Шім Төмүр Батур.

Шім Төмүр Батур бір жігіт бар ікән, енің Мәхтімсілә дәп бір сіңнісі бар ікән. Шім Төмүр батур ол сіңнісігә тола амрак ікән. Бір күні сіңнісі тўш көрүптў, тшўдә ағесі бѣа чікіп бузу маралларні тола őlтүрүптў. Бузу маралларнıң бешіні етіѣа ған-цудалап еліп кәліптў, гөшіні зікка сојіп отка кахлап кабап килип јәптў. Мәхтімсілә ол т'шўдің коркўп охеніптў. Көргән т'шўні ағесіѣа аітіптў. Ағесі аітіптў: тола јакші тўш көрўсиз, дәптў, дәгәндін кін аітіптў:

уluk суѣа сән бармаң!

бешіңизні тарімаң!

ітіңизні чаѣ дәмәң!

мәшўғўңизні піш дәмәң!

отўңузні өчўрмаң!

егіз јәргә сән чікмаң!

дәп ағесі бѣа чікіп кәтті. Андин кін сіңнісі:

уluk сунің бојіѣа беріптў,

бешіні анда тараптў,

чечі суда екіп кәтіптў,

кәлсә оті өчўп калтў,

ітіні чаѣ! дәп аітіптў,

мөшўкні піш! дәп аітіптў,

кайдін отні тапіман дәптў,

егіз јәргә чікіп кәлаптў,

бір јардін іс кәліп чікіптў,

ағесі килмаң дәгән ішләрни,

сіңнісі һәмәсіні килиптў.

Шу јардән іс чіккан јәргә от алѣелі барді, барса ол јәрдә јәті башлік Јәлмўңўс бар ікән, ол кōлап пітін кекіп олтурүптў.

Мәхтімсілә аітіпти: отка кәліп ідім, дәп. Дәгәндін кін јәті башлік Јәлмўңўс бір тәзәккә отні туташтурўп ағзѣа тішлетіп

којуптۇ ікі јаңга піт кујуп бариптۇ. Өјиңга барғича бу пітні ікі жекиңга төкүп барғин! дәптۇ. Мәхтәмилә ја́ти башлик Јәлмұңус барған пітні өјиңга кәлгичә кујуп кәптۇ, ол піт ја́рдин азған чижған болуп унұп чікиптۇ, отурісі јол болуптۇ. Ол ја́ти башлик Јәлмұңус-нің көзі карібу ікан, ол јол билән кәлип Мәхсәмиләни есіп тапен-дин тіліп кеніні шорап ічіптۇ. Һәр куллигі шундак килиптۇ. Бір күні Шім Төмұр Батур өдүн кілсә, сиңисі тола јұдап кәтиптۇ. Шім Төмұр Батур сураптۇ: бәк јұдапсіз, нәмә болдұңуз? дәптۇ. Да-гәндін кіп сиңисі аітіптۇ:

мән бір тўш көргәндә,
сіз маңа аітіп ідиңіз,
уluk суда сән бармаң!
бешіңизні тарамаң,
отуңузні өчұрмаң,
ітіңизні чаб дәмәң!
мөшүгүңизні піш дәмәң!
әгіз ја́ргә сән чікмаң!
сіз айткан сөзиңизні,
мән у кұндә унутдұм,
уluk суға мән беріп,
бешімні тараптұман,
кәлсәм от өчұп кәптۇ,
бір әгізгә чікиптұман,
анда чікіп карісам,
бір ја́рдән іс чікиптۇ,
у ја́ргә отка мән барсам,
бір ја́тті башлик Јәлмұңуз,
піт кекіп олтуруптۇ,
Отка кәлдім, мән дәсәм,
тәзәккә от туташтурұп,
ағзимға тішләтіп коиді,
јаңимға піт кујуп барді,
сән өјиңга барғича,
сән муні төкүп барғип!

Мән өҗүмгә кәлгичә,
у піннә төкүп кәлдим,
азған чіжған болүптү,
у пінт үнүп чікіптү,
карҗу болған Јәлмүңүс
азған чіжғаннә тутүп,
кәліп өҗүмнә тешип,
кәліп менә есіп коҗүп,
тапенімдін кенімнә
шораидү бу Јәлмүңүз,
мән мунің азебәда
јүдәп кетіп барімән.

Шім Төмүр Батур айтти: ол јәти башлик Јәлмүңүз јана кәләм-
дү? дәдә. Сіңнәсі айтти: бугүн кәлідү, дәдә. Андак болса мән бір
јардә мөкүп олтураи! ол кәліп өігә киргәндін кін өлтүрәи! дәдә.

Шім Төмүр Батур мөкүп олтурдә, јәти башлик Јәлмүңүс кәлдә,
әшіктін кішкүрдә:

Шім Төмүр өјдә бармү?
ала јорҗесі окурда бармү?
полат килічә колдә бармү?

Дәгәндін кін айтти Мәхтәмсилә:

Шім Төмүр өјдә јок,
ала јорҗесі окурда јок,
полат килічә колдә јок.

Јәлмүңүс андін кін айтти:

өјңдә адәм бар ікән,
бурнүмға адәм пураидү.

Андін кін айтти Мәхтәмсилә:

ағам өйдә јок ікән,
адәмдә өйдә јок ікән,
ағамнәң әңнәні јүдүм,
ісі андін чіғадіғандү,
шу бурнүңға пураидіғандү.

Андін јәти башлик Јәлүңүс өјгә кирдә, Шім Төмүр Батур ар-

кесидін кіріп јәті башлик Јәлмұңұсн чапті, алті бешині чепіп әтті, бір беші билән кечіп кәтті, ол јәрдин кашканча бір кара капірнiң шәһәригә бардi.

Ол шәһәрнiң патишәјi, бір кұн дәрја бојиға чікіп iдi, Махтимсiләнiң екiп барған чечi ол јәрдә чiктi. Енi ол патишә көрўп, шумдак чечi бар кiз болса, аksam дәдi. Бiр кiшi бу кiз кiм iкәнiн билмәптў. Бiр нәчән кўндiн кiн јәтi башлик Јәлмұңұс у шәһәргә кечiп јәттi. Патишәниң сурiфенин әшиткәндә Јәлмұңұз патишәға бардi, айтти: паләни шәһәрдә Шiм Төмўр Батурнiң бiр сiңнисi бар, тола чираилiк обдан, дәп тәирiп кiлiп бәрдi. Патишә мундiн кiн Шiм Төмўр Батурға кiшi әвәттi: сiңнисiнi маңа бәрсўн! бәрмәсә ләшкәр билән берiп сокушўп әлиман дәдi.

Әвәткән кiшисi јәтiп кәлдi, патишәјинiң айткан сөзинi айтти. Шiм Төмўр Батур айтти:

мундак кара капiрға
бәрәдiған сiңним јок,
бу капiрдiн коркмаiмән,
капiрнiң кўчi јәтсә,
бу сiңнимнi ол аласўн!
канчi ләшкәрнi алса,
сокишiп алип кәлесўн!
сокишкiча чеғим бар!

Әвәткән кiшисi јандi, патишәға берiп Шiм Төмўр Батур айткан сөзләринi айтти. Шiм Төмўр Батур сiңнисiнi бәрмәiмән дәгән сөзнi аңлап патишәниң ачiдi кәлiп ләшкәр јiғдi, Шiм Төмўр Батурнiң шәһәригә јўрдi. Шiм Төмўр Батур ол кўнi бәа чікіп кәттi. Ојдә бiр куш бар iдi, сiңнисiгә айтти Шiм Төмўр Батур: бешиңизға кўн тўшсә, кушнi којўп әтiң! мән кәi јәрдә болсам, тепiп барiдў, дәп бәа кәттi. Шiм Төмўр Батур бәа кәткәндiн кiн патишә ләшкәрi билән јәтiп кәлдi. Сiңнисi ол кушнi којўп әттi. Махтимсiлә өзiнi әр кiшидәк јасап колiға килiч наиза елип атка минiп ләшкәрнiң алдiға чiктi. Ол ләшкәр билән сокишти, тола хахларнi өлтүрдi. Којўп әткән куш берiп әесiгә хәбәр кiлдi, Шiм Төмўр Батур јетiп кәлдi. Сiңнисi билә iкисi сокушўп, ләшкәрнi качурдi.

чиледі, булар жігішін кәлді, жүтіні міман килип һарак бәрді. Мәх-
тімсілә патішәға һаракні тола тутұп бәрді, бәк мәс болді. Бір
вахтін кін патішә жікилді, кәлгән хахлар кәттi, андін кін Мәхтім-
сілә чікіп туман көз жорғені мініп ол дәрједін өтұп кәттi. Өтұп
кәткәндін кін патішә јешіні бахса, хотуні јок. Чікіп каріса дәр-
једін өтұп барідұ. Патішә кічкірді: Мәхтімсілә шу бу хујұндін
јанғін! дәді. Ўч баламні еліп чік! шуні көрұп јанармәмм'ікін, дә-
ді. Ўч балесіні еліп чікті, балесіні көрұп хотун айтті: чоң баламні
дәрјіға ташлејін! шуну туткелі јанармәмм'ікін, дәді. Патішә чоң
балесіні дәрјіға ташледі, хотун јанмеді. Әмді ікінчі баламні таш-
лејін! шуні туткелі јанармәмм'ікін. Аңама јанмеді. Кічік баламға
тола амрак ідім, муні ташлејін, муні туткелі јанармәмм'ікін, дәді.
Ўчүңгі балесіні дәрјіға ташледі, Мәхтімсілә јанмеді, ол патішәға
айтті: мәніңдін саңа кәлдіған ўч бала іді, ўчиләсіні дәрјіға ташле-
дің, аңа јанмедім, сәніңдәк кәпірға әслі јанармәммұ? дәп кәттi.
Патішә аркесідін ол јәрдә жіғлап кәлді.

Мәхтімсілә бір һәчән кұн јол јўрді, бір јәргә кәлсә нурғун ат
бекіп јўрұптұ; бу кімнің еті? дәп суреді; баккан кішіләр Шім
Төмўр каріғунің еті, дәді. Андін өтұп јўрді бір јәргә барса кала
бекіп јўрұптұ, кала баккан кішідін суреді: бу кімнің калесі? дәп.
Ол айтті Шім Төмўр каріғунің дәді. Андін өтұп јана бір јәргә
барді, барса у јәрдә коі бекіп јўрұптұ. Бу кімнің којі? дәп су-
реді. Коі баккан кіші: Шім Төмўр каріғунің, дәді. Мәхтімсілә
суреді: Шім Төмўр каріғу нәмә болұп каріғу болған? Коі бак-
кан кіші айтті: бір сіңнісі бар ікән, ені бір патішә ләшкәр еліп
кәліп соқұшп еліп кәткән ікән. Сіңнісінің дәрдідә жіғлап көзі ка-
ріғу болұптұ, дәді. Мәхтім сілә суреді: нәмә јутиларнің ічідә на-
ғра канәі чәлідұ? дәп суреді. Ол коічі айтті: ол Шім Төмўр ка-
ріғу хотун алідұ, тоі килип јатідұ, шуңа нағра канәі чәлідұ, дәді.
Андін кін Мәхтімсілә айтті:

Којуңні мән бекіп тураі!

Шім Төмўргә сән барғін,

бу әмені әпперіп,

Шім Төмўргә сән бәргін!

Шім Төмүргә сән айткін!

алматунің алмесі,

Мәхтімсіләнің халтесі,

еліп көзігә сўрсін!

андін көзі ечілўр.

Андін кін коічі алмені еліп, Шім Төмўр карібунің алдїға бар-
дї, алмені бәрді:

Мәхтімсілә сіңнің

шубу алмені бәрді,

Шім Төмүргә аһпар! дәп,

алматунің алмесі

Мәхтімсіләнің халтесі,

бу алмені көзігә

Шім Төмўр сўрсін дәдї,

андін көзі ечілўр.

Шім Төмўр алмені көзігә сўрдї, көзі ечіліп ілгәркидәк болдї.
Андін: Мәхтімсілә кайда? дәп суредї. Ол коічі айтті. Коі бекіп
калдї дәдї, ол коічі башлап сіңнісінің кешіға еліп кәлдї, кәліп сің-
нісі билән көрўштї, бір бірїгә бешїға кәлгән імләрнї аїтіп јїғлаш-
тї. Андін кін Шім Төмўр сіңнісіні еліп өјїгә кәлдї. Ол кўнї тої
кіліп хотун алдї. Шім Төмўр Батурға ікї хошаллїк іш болдї сің-
нісі билән көрўштї, хотун алдї. Бір һәчән јїл Мәхтімсілә ағесїнің
хїзмәтїдә јўрўн аләмдін өтўп кәттї.

4) Сағрібу халк.

Бір шәһәр бар ікән, халкїнің һәмәсїнің килеҗї сағрібу ікән,
бір бірїнің сөзїнї ухмайт ікән. Бір кўнї бір кїшінің ўч өшкәсі
ўтўп кәліптў. Өшкәсїнї істап бір кош һаїдап јаткан кїшінің јенї-
ға берїптў, берїп енїдін сураптў: ўч өшкәм бар идї улар ўтїп
кәткән, көрдўңмў? дәп сураптў. Ол кїші аїтїптў: ошу турған
ерік билән јәр өзәмнўң, дәптў. Ол кїші отўп көрсәткән ерікнїң је-
нїға барса, өшкәсї шу јәрдә јўрўптў. Өшкәсїнің бірї аскак ікән,

көңнiдä айттi: бу аскак öшкäмнi ол айтiп бäргäн кiшигä бäräi, iкi тазенi елiп кätäi! дäп öшкäläринi ол кiшинiң кешiбä елiп кäлдi, кälip аңа айттi: сән öшкäмнi айтiп бäргäниңгä бу аскак öшкäни сән а! дäдi. Ол айттi: öшкäни мән аскааткенiм jок, мән көрмädим, дäдi. Öшкä äгäсi айттi: мән саңа аскакнi бärимән, тазенi бärмäi-мән, дäдi. Дäгäндiн кiн ол айттi: мән сәнiң öшкäläриңнi көрмädим, бу öшкäни мән аскаатмедiм, дäдi. Iкici сөз талешiп сокүштi. Ол jär jолға jекiн iдi, jол билән бир атлик кiшi öтүп кätip бараттi. Iкici дәрвалешiп ол кiшинiң алдiға бардi. Öшкä äгäсi айттi: мәнiң үч öшкäm үтүп кätip iдi, iстäп кälip мунүңдүн сурап iдiм, айтiп бäрдi, айтiп бäргäниңгä, бир аскак öшкä бар iдi, шунi бärимән дä-сәм, бу таза öшкäни алiмән, дäйдү, мән аскакнi бärимән дäимән, шунi талешiп iкүлән сокүштүк, дäдi. Дäгäндiн кiн ол кiшi айттi, мән кош һаидап jататтiм, бу кiшi кäлдi, сәнiң järiң, кaи jäрдiн дäп суредi, мән ол ерикнi көрсäттiм, шу ерик билән мәнiң jäрим дäп, бу берiп мәнiң järläримнi көрдi, öшкäсi бар iкән, һаидап кäl-дi. Һаидап кälip мәнiң бу öшкäмнi сән аскетiп коjүпсән, дäйдү; мән мунiң öшкäсинi көргәнүм jок, дäдi, дäп ол кiшинiң етiнi тут-тi. Ол кiшi айттi: бу ат öзäмнiң етiмән кичкинä чекiдä сетip алған, бу ат öзäмнiң дäп аттiн т'шүп сокүштi. Андiн кiн бу үч кiшi дәрва kilip казiсинiң алдiға бардi, булар һәр кäсi öзинiң сөзiнi айттi: ол öшкä äгäсi айттi: үч öшкäm бар iдi, үтүп кätip iдi, му-ниңдiн сурап iдiм, бу айтiп бäрдi, айтiп бäргäниңгä аскак öшкäмнi саңа бärимән дäсәм, бу тазенi алiмән дäйдү, дäдi. Ол айттi: мән кош һаидап jататтiм, бу кäлдi, сәнiң järiң кaидiн? дäдi, мән jäримнi көрсäттiм, бу берiп jäримнi көрүп, үч öшкäсi бар iкән, елiп кäl-дi, бирci аскак iкән, сән аскетiпсән дäйдү, мән мунiң öшкäсинi көргәнiм jок, дäдi. Ол jолбилән кätip барған кiшi айттi: мән öтүп кätip бараттiм, бу iкici алдiмға кäлдi, бу ат мәнiң дäп етiмнi тут-тi, мән бу атнi кичик чекiдä сетip алған, алғели һачән jillar болдi. Һäли бу кiшi ат мәнiң дäп, мәнiң билән сокүшүп мәнi соктi, дäдi. Казi айттi: сләр аi көргән болсаңлар, әртä һäит kileli, дäдi. Казi хотунiға айттi: бу үч кiшi аi көрүп кәптү, әртä һäит kilimiz, дä-дi. Казiниң хотунi айттi: кiмханта jахшi, чапап елiп бәрсәңiz,

käjäi! дәді. Ол дәрвѣға кәлгән ўч киші кәзі сурамаи, бөләк сөзләрни килһандін кін, булар зәринип чікіп кәтти. Кәзинің хотуні чікіп, бір кизі бар іді, аңа айтти: дадаң маңа кимхапта чапап еліп бәрмәкчи болди, дәді. Дәгәндін кін кизі айтти: мәнма чоң болдум, әргә бәр-сәңләр, бәріңләр әргә тәгәи, дәді. Кәзинің бір кули бар іді, кизі аңа айтти: әмди мәниң тојум болуду; дадам билән аңам кәңәшіп мә-ни әргә бәрмәкчи бопту, дәді. Дәгәндін кін ол кули айтти: мәнма сләргә хизмәт килһелі узак јиллар болди, әмди мәни азат килсәңлар јахши болуду.

5) Сәдә киші.

Бір сәдә киші бар ікән, ениң бір ашағи бар ікән, бір куні ол ашақни миніп јағашка берипту. Жағашниң учға чікіп тубидін кә-сипту, ол жағач кәскән јәргә бір киші кәлипту, кәлип аңа аитипту: јағашни јәргә т'шўп кәскін! јікілісән, дәпту. Андин кін ол киші кәтипту. Ол сәдә јәргә түшмәстін јағашни кәсипту. Бір вахтин кін жағач јікілһанда, јағашка кетіліп билә јікіліпту. Јікілһандін кін сәдә көңидә аитипту: ол киші мәни јікілісән дәп іди, мәниң јі-кілидигенимни биләт ікән, өлүдигенимни биләр, дәді. Мән ол кишині тапаи! качан өлүмән дәп сураи, ол киші өлүдигенимни аитип бәрсүн! дәп беріп у кишині ўч кун істәп јүрүпту. Ўч кун істәп ол кишині тепипту. Андин айтти: мәниң јікілишимни биләт ікәнсін, өлүдигенимни билісән; аитип бәргін! дәді. Ол киші айтти: ашағиң ўч осарса сән өлүсән, дәді. Андин кін ашағини миніп жағач кәскән јәргә кәлди, кәскән јағечині ашақка јүхләди, јүхләп ашақни һадап өјгә јүрди. Бір көбрүккә кәлип көбрүктін өткүчә, ашағи бір осарди, көбрүк-тин өтүп ашағини бір мунча урди, әмди мундин кін осармејин! сән ўч осарсаң өлүмән, дәді. Андин јана ашағини һадап јүрди, јана бір көбрүккә кәлди, ашағигә канчи јахши сөз килди, көбрүктін өт-күчә осармејин! дәп. Андин кін ашақни јөтүләди, јөтүләгәнғә маң-меді, көбрүктін отмади, андин кәлип колідеки таяк билән ашақни урди, ашақ ол көбрүктін өткүчә јана бір осарди. Ол јәрдә олтуруп

jiǵledī. Äšäǵıñ űç osarса ölüсән дәп іді, ікі osardī äмді јана бір osarса öļmән, дәп tola jiǵledī. Andīn äšäǵıñı haıdaп јўрдī, јана бір көбрўккә кәлдī, кәлп әшәǵı көбрўктīн өтмәдī, әшәккә канча јалбардī, јахшī сөзләрнī кīлдī, äмді osarmeǵın! дәдī, äмді osarсаң öļmән, дәдī. Дәп бөркнī әшәкнīң куңıǵа тіхтī. Andīn кін әшәкнī haıdaп, kolıdeкі тајак бīләn әшәкнī бīрнī урдī, әшәк бір осўрўп ідī, бөргі јәргә тўшўп кәттī. Andīn кін öлдўм дәп көбрўкнīң ассі-нıǵа кірп јаттī.

Ol кўнī бір бәг бә чікіп ідī, ат көбрўктīн ўркўп өтмәдў. Нөкәрнī бұрідī, бу көбрўкнī баккін! нәмә бар? дәдī. Нөкәрі кәлп карlıса, бір адам јатідў. Ol айттī: нәмә кіліп јатісән, дәдī. Ol айттī: мән ölgән кіші. Улар айттī: ölgән кіші ǵәп кіламдў? бу јан чік! ат ўркўп, өтмәдī дәдī. Ol айттī: мәнім ölgәнīm ölgән, дәдī. Ol нөкәр бәǵıǵа айттī: бу көбрўкнīң ассінда бір кіші јетп-тў, мән ölgән кіші дәідў, ölgән кіші ǵәп кіламдў, бу јан чік дәсәм ölgәнīm ölgән дәп чікkelі унўмаідў, дәдī. Дәǵәндін кін бәǵı айттī: сөрәп еліп чікар! дәдī. Сөрәп еліп чіктī, бәг суредī көбрўкнīң ассінда нәмә кіліп јатісән? дәдī. Ol айттī: мән бір кішідін сурў-дўм качан öļmән дәп, ol кіші айттī: әшәǵıñ űç osarса, дәдī, әшә-ǵım űç osardī, andīn кін öлдўм дәп көбрўкнīң ассінıǵа кірп јат-тīm, дәдī. Ol бәг айттī: ölgән кіші ǵорда јатідıǵан, сән көбрўкнīң ассінда јатамсән? дәп бір мунча камчі урдī. Andīn кін ol сәдә јіǵлап öјıǵа јўрдī, берп хотунıǵа айттī: јаǵач кәсіп јататтīm, бір кіші кәлп јіkilісән, дәдī, ol кішінīң айткенідак јіkilдīm. Andīn кін у кішінī істәп таптīm; мәнīң јіkilдїҕенімнī бīләт ікәнсән, öļү-дїҕенімнī бīлісән айтп бәргін! ol кіші айттī: әшәǵıñ űç osarса ölüсән, дәдī. Јенп кәлп јаǵашнī әшәккә јўхләп öi төрәпкә маң-дīm, űç көбрўктīн өткўчә űç osardī, ol кішінīң сөзі бīләn öлдўм дәп көбрўкнīң ассінıǵа кірп јаттīm, бір бәг кәлп айттī: сән ölgән болсаң ǵорда јатмаі көбрўктә јатамсән дәп камчісі бīләn tola сок-тī, дәп хотунıǵа һәлінī айтп јіǵledī. Хотунī айттī: ol бәг рас айтп-тў сән ölgән болсаң ǵорда јатмаі көбрўктә јатамсән, дәдī. Andīn кін ol сәдә айттī: андак болса мән берп ǵорда јатаі! дәдī. Хотунī айттī: сән маңа базардін чаі, јаǵ еліп кәлп берп andīn

кәткән? дәдә. Хотуні жармак бәрдә, чаі апкал! јағ апкал дәп, колға бір чіні бәрдә, јағні чінігә а! дәп. Базарға барғича чаі алідіған ішні унутті, һәмә жармеғні јағича бәрдә, јағ бәргін! дәп, ол јағичә чінісигә јағні кујуп бәрдә, јана качаң бармұ дәп суреді. Бар дәдә, чінінің ічідәкі јағні төкүп әтіп чінінің тўбіні тутуп бәрдә. Чінінің тўбигә јағ кујуп бәрдә, ол јағні көтүрүп өјигә бардә. Хотуні суреді: әп кәлгән јеңиң шумұ? дәдә. Бу јактіма бар дәп чінінің тўбидәгә јағні төкүп әттә. Чінінің ічинә бахса јеңі јок. Хотуні әп кәлгән јеңиң кені? дәдә, ол әйтті: мән чінінің ікә тәрәпигә јағні кујдүрүп кәліп ідім, јолда т'шүп кәлгән чігә, дәдә. Чеңиң кені? дәп суреді. Мән еліп барған жармакні јакка бәрдәм. Беріп јағні тепіп кәлгін! дәп хотуні сокуп коғлап чикардә. Кәлгән јолні бахтә, һаш јәрдін јағні тапалмедә.

Андін кін өзигә әйтті: өјигә барсам, хотунұм мәнә јана сокүдү, мән өлгән кіші болғандін кін бір очук гөрнә тепіп аңа кіріп јата! Андин кін гөрусталликка бардә, бір очук гөр тепіп аңа кіріп јатті. Ол кўнә кўн кәш кирдә, кәчәсә ұч оғрә пул оғурлап кәліп, ол очук гөрнә кешігә іләштіләр, ол оғурлар бір бірінә пулнә сән тола алдң дәп уруштә. Ол сәдә анә аңлап јатті. Бір вахтін кін гөрдін чіктә: тіріккә пул тәгидү, өлүккә пул тәгмәмдү? дәдә. Ол оғрәлар енә көрүп, коркып, оғурлап еліп кәлгән пулнә ташлап каштә. Андин кін ол пулнә еліп өјигә кәлдә, кәліп хотунға әйтті: јағнә тап алмедім, оғурлардін бір мунча пул еліп кәлдім, дәп пулнә хотунға бәрдә. Хотуні андин кін суредә: әшәк кені? дәп. Ол әйтті: мән өлгән јәрдә кәлгән, кәі јан кәттә, білмәимән, дәдә. Хотуні әйтті: бір әшәкнә тепіп кәл! дәдә.

Сәдә беріп өлгән јәргә кәлсә, әшәкнә бөрү јәп којуптү. Андин коңидә әйтті: мән бу әшәкнә ічигә кіріп јата! бөрү кәлсә тутүп еліп, хотунумға апперіп бәрә! Андак килмисам, хотунұм мәнә өигә киргізмәйдү, дәп әшәкнә карнінә јеріп ічигә кіріп јатті. Бір вахтін кін сеғізған кәліп тўштә. Сеғізғаннә көрүп әйтті: бу јахшә куш ікән, мунә тутүп ала! дәп сеғізғаннә тутүп алдә.

Сеғізғаннә тутүп еліп мунә ап беріп бір шәһәрдә сетіп, бір әшәк еліп кәлә, дәп бір сеғізған көрмәгән шәһәргә еліп бардә.

Шәһәргә јәткәндін кін, кун каш кирді, бір кішінікідә коңғелі кирді, кірсә ол кіші бәі јок ікән, хотуні бар ікән, хотунің бір оінеші бар ікән. Ол хотуні оінешіға, әт п'шурўп, јағлік нан әтп коіған ікән. Садә өігә кәлді, ені көрўп хотуні әтні нәнн елп коіді, оінешіні бір сандукка солап коиді. Ол хотун у садәгә һаш тамак бәрмәді. Бір вахтін кін ол хотуннің әрі кәлді, садәні көрўп: кәйдін кәлдїңіз? дәп суреді. Садә айтті: пәләні шәһәрдін кәлдім, сәтідїған бір кушўм бар іді, ені саткелі елп кәлдім, дәді. Кушні ол өі әгәсі көрді. Бу кәдак куш? дәді. Садә айтті: мунўң еті тапкак куш, дәді, ол әгәсі айтті: нәмәні тапдў? дәді. Садә айтті: кәдак іш болса тапдў. Ол кіші айтті: бізнің өідә нәмә бар? нәмә јок тапшурўп бәргін! Ол садә кушні сiledі, ол куш как, как! килді. Куш нәмә дәді? дәп суреді. Ол айтті: п'шурўп коіған гөш бар, јағлік нан бар, шуні јәимән, дәйдў, дәді. Дәгәндін кін ол кіші хотунідін суреді: пушурған гөш бармў? јағлік нан бармў? Хотун айтті: сизгә елп коіған гөш, нан бар. Дәгәндін кін өі әгәсі айтті: елп кәлгін бу кәлгән миман билән јәиміз, дәді. Ол хотун нәнн гөшні елп кәлп бәрді, ені јәді. Бір вахтін кін кушні јана сiledі. Куш јана как килді. Кушуңуз нәмә дәйдў? дәп суреді. Ол айтті: куш айтдў бу сандукнің ічидә бір јигіт бар, хотунўңизнің оінеші, дәйдў. Коңуп ол кіші сандукні ечп бахтї, көрсә, бір јигіт јатдў. Андін өі әгәсі айтті: кушуңизні сассеңіз, маңа сетп бәрїң! дәді. Садә: мән сетп бәрәі! дәді. Нәмәгә сатесіз дәп суреді. Бір әшәккә сәтмән, дәді. Ол кіші бір әшәк берп кушні алді. Ол садә әшәккә мінп өјігә барді.

Өјігә кәлп хотуніға болған ішләрні айтті. Барсам әшәкнї бөрў јәп којўпту, бір сејізғаннї тутўп тапкак куш дәп бір шәһәргә елп берп бір әшәккә сәттїм, әшәкнї елп кәлдїм, дәп хотуніға әшәкнї көрсәттї. Хотуні әрнїң у ішләрнї көрўп, әрїм садә әмәс ікән, хәлї ішләрнї биләт ікән, оғрїдін канчі пул әјретп елп кәлді, бөрў јәп коіған әшәкнїң орнїға әшәк елп тепп кәптў, дәп әрнї обдан көрўдїған болді. Андін кін бір нәчән јил јўрўп өлді.

6) Tәji Паша бiлән Зора Хенім.

Ак Хан билән Кара Хан бар икән, икисі тола дос икән, һәр
 јәргә барса биллә барат икән, иkilәсиниң хотуниниң көсүбдә бир ба-
 леси бар икән, булар бир биригә аитпту: икiмизниң хотуні тухса, бир
 оғул бир киз болса, буларни бир биригә елип бәрәлин! дәп вәдә kilі-
 шпту. Бир куні Ак Хан билән Кара Хан оҗа чикпту, бу иkilәси-
 ниң хотуні тузупту, Ак Ханның хотуні оғул тузупту, Кара Хан-
 ниң хотуні киз тузупту, тукканди кин буларға хабәр бәрипту, хә-
 бәр бәргәнди кин Ак Хан хотуні оғул тузді дәп аңлап хошаллиғдә
 етini јүгүртүп кәлип бир көбрүктин өткүчә, көбрүктин төшүгигә а-
 ниң путі кирип кәлип етi јikilip Ак Ханны бесип өлтүрүпту. Кара
 Хан хотуні киз туккант аңлап ol аста кәлипту, тәш кәпту, кәлсә
 Ак Хан өлп кәпту, аңа бир мунча јиһлап елип чикip јәргә көмпүту.

Андiн кiн Кара Хан Ак Ханнiң балесiнi,  зiнiң балесiнi iкiсiнi бекiпт , к ндiн к нг  ол ballар чоң бол пт , б ш алтi jашка кiрг ндiн кiн, бу iкi баленi м хт пк  б рiпт , бу ballар toла ч railik jашнi ballар бопт . Кара Ханнiң кiзiнiң ч railikлiгiнi toла хахлар аңлапт . Бiр к нi буларға бiрг  Т ji Паша д п ат к j пт , кiзiға З ра Хенiм д п ат к j пт . Бiр к нi м хт птiн к лг ч  Т ji Пашениң бiр алтун ошуғi бар iк н, енi етiп оинаiдiған iк н, бiр к нi к лiп jегiн ошуғiнi етiпт , бiр мамениң качесiға т гiп качесiнi сундур пт . Сундурғандин кiн мама айтiпт : атесiз шумс н ошуғунi м нiң качамға аткiча kолушлужуң З рiға атмамс н, д дi. Д г ндiн кiн Т ji Паша айттi: м нiң атам бар болса н м  iшк  м нi шум д йс н, З ра м нiң сiңим болса, н м  iшк  kолушлужум д йс н? д дi. Мама айттi: с нiң атаң с н jегi тукканда оғул туғдi д п х б р барған хошаллиғида ат j г рт п к лiп аттiн jikilip  лг н. С нiң атаң Ак Хан iдi, бу Кара Хан З рениң атесi, д дi, с н берiп анаңдин сурегiн! д дi. Ол айттi: м н анамдин н м  д п сураим н, д дi. Мама айттi: с н берiп анаңға буғдай к р п б ргiн! д ! Буғдайи к р п к чiға б рс , алмегiн! kолуң бил н б р-

гин! дә! колі билән бәрса коліні тутүп алҗин! Андін кін суреҗин! мәниң атам һагә кәткән? дәп. Колі көйгәндін кін саңа растибилән айтп бәридү, дәдә.

Тәҗи Паша мамедін у сөзләрни аңлап өҗигә бардә, анесіға айтти: маңа буздай көрүп бар! дәдә. Дәгәндін кін анесі буздай көрүп качыға селіп бардә. Алҗелі унүмеді; маңа колүң билән бәргин! дәдә. Дәгәндін кін анесі көрҗан буздаини колібилән еліп бардә. Анесінің коліні тутүп алдә, анесідін суредә, мәниң атам каі јан кәткән? дәдә. Дәгәндін кін анесі айтти: сәнің атаң Кара Хан, дәдә. Тәҗи Паша айтти: Кара Хан мәниң атам әмәс, сән маңа растибилән айткін! дәдә. Анесінің көрҗан буздайда колі көйгәндін кін; растини айтти: сәни туккан күни атаңға оғул туғдүм дәп киши әвәттим, атаң хошал болүп, ат јүгүртүп кәлип аттп јикилп өлгән. Андін кін Тәҗи Паша суредә. Зөра мәниң һәмәм болүдү? дәдә. Анесі айтти: сәнің колүшлүжүң, дәдә.

Дәгәндін кін көңидә айтти: мама рас айтат икән, дәдә. Бір мунча пул еліп мамениң кешіға бардә, андін кін айтти: мән Зөриға каідак ојун гап килмән, дәдә. Мама айтти: мәхтәптін чикканда Зөренің бөркни еліп кашкін! ака бөркүмни бәргин! дәсә, мәни сөҗүп коҗүң! дәгин. Андін кін сәни сөҗүп коҗар, шундак килп јүрүп көңүл елишп кәлисләр, дәдә.

Андін кін мәхтәпкә бардә. Мәхтәптін чикканда Зөра Хенимнің бөркни еліп кашти; ол айтти: ака бөркүмни бәриң! дәдә. Тәҗи Паша айтти: мәни сиз сөҗүп коҗүң! дәдә. Ол сөҗүп коидә. Бір һачан күн шундак килп јүрдә. Икисі көңүл елишп калдә, булар әр хотундак болүп калдә. Бір күни ол шәһәргә јеҗи калдә. Кара Хан ләшкәр еліп чикп кәлгән јеҗи билән сокушти. Ол кәлгән јеҗиға күчә јәтмәдә, андін кін айтти: ким шу јеҗини качурүп бәрса, кизимни бәримән, дәдә. Ол шәһәрдә бір кара капір бар идә, тола бәтур идә, ол чикп кәлгән јеҗи билән сокушүп јеҗини качурдә. Хәниң бу айткан сөзини Тәҗи Паша Зөра Хеним аңлап икисі кечп кәттә. Тәҗи Пашениң атесидін кәлҗан бір чарбеҗи бар идә, кечп шунда бардә.

Андін јеҗи кәткәндін кін кара капір кәлип айтти: јеҗини качурдүм кизіңни бәргин! дәп. Аңа бәрәи дәп кизини бахса, һаш јәрдә

jok. Істәп кәтінләр дәп киши коиді. Ол кишләр һәчән кўн істәдї, һәш јәрдін тапалмеді. Тапалмїҗандін кін бір кўнї ол кара капір курҗуї елип, курҗуї кушлаған болўп Зәренї істәп чиктї. Ол чарбакка бардї, барса Тәјї Пашебилән Зәра Хенім анда јўрўптў. Уларнї көрўп кара капір айтптў:

курҗуї салдım бакчаңға,
салсам чипчик алҗандў,
мунда кәлгән Зәренї,
елип берїп јамандў?

Тәјї Паша айттї:

курҗуї салсаң бакчамҗа,
салсаң чипчик алҗандў,
бунї сөйгән Зәрамнї,
әмдї сөйсәм болмамдў?

дәп Зәренї сөјўп коиді. Ол ишнї кара капір көрўп ачигї кәлип јенип чикип кәттї. Шу јәрдін јенип кәлип Кара Ханҗа айттї: сән кизіңнї маңа бәрмән дәп јалған аитп јеҗинї качурдўң. Һәли кизіңнї Тәјї Паша билән палән јәрдәкї чарбакка аппарїп којўпсән. Сән јалҗандін істәттїм, дәп, маңа јалған аитп сән, мән өзәм істәп чикип ол чарбактін таптїм. Мәннї көрўп, мәннїң көзўмдә Тәјї Паша кизіңнї сөјўп коиді, дәп болған ишләрнї Кара Ханҗа айттї.

Кара Ханнїң уларҗа ачигї кәлип, киши бўридї елип кәлиңләр! дәп барған киши уларнї елип кәлдї. Кәлсә Кара Хан оҗа чикип кәтптў. Бір вахтн кін одн јенип кәлип јатидў. Енї кизі Зәра Хенім көрўп бәгләригә айттї:

Шу кәлгән атам охшар,
газібї кәлгән охшар,
бәлидә мисран килич,
Тәјинї чапар охшар.

Тәјинї талаңизлар,
тал билән бағлаңизлар,
атамнїң ачигї кәлсә,
бу Тәјинї сахлаңизлар!

Тәјиннїң атесї jok,

belidä potesi jok
jişlïmañ Täji Pasha,
duñjāñiñ zunañsi jok.

Бу тәрәк узун тәрәк,
тўбидін кәсмәк кәрәк,
тўбидін кәскәндін кін,
бір сандук әтмәк кәрәк.

Тәјині алмак кәрәк,
сандукка салмак кәрәк,
атамнıң ачıғı tola,
Тәјині чикармак кәрәк.

Дадамнıң tola ачıғı кәлгән охшайдў, Тәјині өлтүрәр болса, сиз-
ләр тиләп елип мән айткандак килип дәрјиға селиңлар! дәди. Дәгәндін
кін Кара Хан јәтп кәлди. Кәлип өјигә т'шўп Тәјині әпкәлдиңмў?
дәп суреди. Бәгләри елип кәлдўк дәди. Мәннң көзүмгә көрмәсўн
елип чикип өлтүрўңлар! Дәгәндін кін бәгләрт өлтүрўдигенин тиләп
алди. Тәјині өлтүрмәсәк, бір сандук јасетип сандукка селип дәрјиға
ташлїсақ, дәди. Дәгәндін кін Кара Хан: андак болса шундак ки-
лиңлар! дәди. Андін кін јағашчиларнı елип кәлип, бір сандук јасат-
тї, Зора Хенім ол јағашчиларға бір мунча пул бәрди: сләр сан-
дукнı јакшї килиңлар! дәп ичї тїшинї јакшї сїрлаңлар, ичигә су кир-
мәсўн! дәди. Дәгәндін кін јағашчиләр Зора Хенім айткандін зиада
килди. Сандук бўткәндін кін Кара Ханға аңлаттї; сандук бўттї,
дәп. Бўткән болса Тәјині селип дәрјиға ташлаңлар! дәди.

Тәји Пашени сандукка салди, елип берип дәрјиға ташледі. Тәји
Паша дәрјида екип кәттї. Зора Хенім Тәји Пашеднң әрилїп калҗе-
нїға јиҗлап јакїлеринї јиттї, нәчән кўн кишигә сөз килмеді, аш јә-
мәди. Андін кін атеси јеҗинї качурўп бәргән кара капирға тої ки-
лип кизини елип бәрди.

Ол сандук бір нәчән аї суннң ичидә ахтї, елип берип шәһәргә
јекин барди. Ол шәһәрннң патїшәјиннң ўч кизі бар иди. Ол кўн
дәрјеннң бојиға оинҗелі кәлип иди. Дәјјеннң ичидн бір сандук кәлип
јатїдў. Ол кизлар кәлип атесиға айттї: дәрјеннң ичидә бір сандук
кәлип јатїдў, ичидә нәмә бар икән билмәимиз, дәди. Патїшә айттї:

Шу сандукнѣ кәсіңлар туссаң, шуңа бәрдім, дәді. Ол кизлар чікіп дәрженің бојға беріп, һәр кәсі бір арҗамчи сандукка салма ташледі. Патішәниң кичік кизиниң салмеси сандукка тўшти. Сандукнѣ судін чікарди, бахса у сандукниң һаш јардә аҗәі јок. Ол кизлар аитишти: бу сандукниң аҗәі јок икән патебѣлән чапелін! дәді. Бірси аитти: бу сандукнѣ отка јекіп коидўрәлін! ол сөзнѣ сандукниң ичидә Тәјі Паша аңлап аитти:

тәпсәң сандук ечилар,
гүл бешимға сачилар,
бу мәниң хаста болған көңлүм,
јәрнѣ көрсә ечилар.

Дәгәндін кін ол киз сандукнѣ тәпти, сандук ечилди, сандукниң ичигә кариса, бір јигит олтурўптў, тола јахшѣ јигит патішә задїға охшаидў. Чачлерѣ өсўп кешіға т'шўптў, чирејѣ сарҗериптў. Кіріп патішәға аңлатти: сандукниң ичидә бір јигит бар икән, патішә задїға охшаидў чачлерѣ өсўп кешіға т'шўптў, чирејѣ сарҗериптў, дәді. Дәгәндін кін патішә еліп кіріңлар! дәді. Патішә бўриди бір ак кигіз селіп којўңлар! бір кара кигіз селіп којўңлар! Ак Ханниң оғли болса ак кигиздә олтурўр, Кара Ханниң оғли болса кара кигиздә олтурўр, шунўңдін биләміз Кара Ханниң Ак Ханниң оғли болҗенини, дәді. Дәгәндін кін икѣ кигіз селіп коиди.

Тәјі Пашени еліп патішәниң алдїға еліп кирди, кіріп тәзим килип турди. Патішә олтурўң! дәгәндін кін отўп ак кигиздә олтурди. Патішә Ак Ханниң оғли икән дәп билди. Андин кін Тәјі Пашедін һалѣ авәлини суреди. Тәјі Паша бешіға кәлип өткән ишләрни бір бір патішәға аитти. Андин кін ол патішә: сиз мәниң балам болўң! дәді. Патішә аңилләрни кәидўрди, патішә тола обдан көридїжан болди. Бір һәчән кўн көргәндін кін Тәјі Пашени дәрједін туткан кичік кизини тои килип еліп бәрди. Ол кизбилән Тәјі Паша бір јардә јатмеді. Ол киз Тәјі Паша бір јардә јатмаи у кизға зулма килған ишләрини ате-сїға айткизди. Андин кін патішәниң Тәјі Пашаға ачїғѣ кәлип, мән патішә болсам кизимни муңа бәрсәм, һәмә ишкә мундак зулма килидў. Еліп кіріңлар, мунўңдін сөз сураи! Бу иш рас болса өлтўргўзәи! дәді. Андин Тәјі Пашени еліп кирди. Ениңдін патішә бір

мунча сөз суреді. Мән кизимнi саңа бәрсәм, мәннiң кизимға зулма килбiдак сән бир ярдә ятмебiдак сән, шу ишләрнiң расмъ? дәдi. Тәҗi Паша айтти: рас дәдi. Мән Зөра Хеним билән шәрт килшiп идук, мән сәннiңдiн бөләк хотун алмаимән, дәп; ол айтти: мән сәннiңдiн бөләк әргә тәгмаимән! дәп. Икүлән каттик шәрт килған, дәдi. Патшә бу сөзләрнi аңлап: мунуңма ишi рас икән, андак болса берiп, мәшөкүңнi тепiп, шәртнiңи сундурүп кәл! мәннiң тугәләримнiң ичдiн јол јүргүдәк бир јахшi тугәни минiп барғиң! дәдi.

Тәҗi Паша патшәннiң алдидiн чикiп тугә хәнiға кирдi, бир буғренi тутти. Буғриға айтти: мән сәнi минiп мәшөкүмға баримән, һачән кундә јәткүзүсән? дәдi. Ол буғра айтти: алти аида јәткүзүмән, дәдi. Андiн кiн сән болмаит икән дәп коҗуп әттi. Берiп јана бир атан тугәни тутти. Мәшөкүмға качән јәткүзүсән? дәп суредi. Ол тугә айтти: үч аида јәткүзүмән, дәдi. Һәмә тугәләрни суредi, бир аида он кундә јәткүзүмән дәдi. Бир учесi жеҗир болған орук тугә бар икән мунуңдiн сураi, бу һәмә дәит икән, бу узак кундә јәткүзүмән дәсә, он кундә јәткүзүмән, дәгән тугәни минiп кәтәi! дәдi. Ол орук тугәннiң алдiға бардi, буилесидiн тутти, ол тугәгә айтти: мәннiң бешимға каттик бир иш түштi, сән мәнi ол ишкә качән јәткүзүрсән? дәп суредi. Ол орук тугә айтти: мәннiң учам жеҗир, сән комнi јахшi току! көзүңнi јумүп ачкiча јәткүзүмән, дәдi. Дәгәндiн кiн Тәҗi Паша ол тугәни баштiн ајеҗиға бир силедi, жеҗирi сәкејiп, озi сәмрiп булуттак болдi. Андiн кiн Тәҗi Паша ол тугәгә јахшi ком килiп токуп мiндi.

Бир јолға кирiп јүрдi, тугә айтти: көзүңнi јумбүң! бир вахтiн кiн көзүңнi ач! дәдi. Көзiнi асса алдiнi бир тағ турап елштү, ол тағнi көрүп Тәҗi Паша кудәи та'ала јiглап такка айтти:

бу тағлар әгиз тағлар,
берiпнiң јолнi бағлар,
берiп өлсә ким јiглап?
берiпка берiп јiглап!

Дәгәндiн кiн тағ јерилдi, јол ечилдi, ол јол билән јүрүп тағнiң аресидiн өттi. Öтүп болғандiн кiн тугәннiң күриҗiн тағ кiсiп елiп калдi. Тугәннiң күриҗi калға болмаклиҗи шу јардiн дәидү. Андiн кiн

ўжардин 6ттi, тўга айтти: к6зўңни јумбўн! Тажi Паша к6зинi јумди:
тўга јолға кiрiп јўрди. Бiр вахтин кiн: к6зўңни ач! д6дi. К6зинi
асса З6ра Хенiмнiң ашигiг6 к6лiптў. Андин кiн Тажi Паша айтти,

м6н к6лдим шундўн муца,
худ6нiң п6рманiча,
бiр ш6х6рд6 бiр кiз алдим,
ети Султан Бўв6ч6,

ўч кетим шундак д6п кiчкiрдi З6ра Хенiм чiкмедi. З6ра Хенiм-
нiң кешiда хiзм6т кiлiдiб6н бiр кiз бар iди, Тажi Пашени бiл6ттi,
ol кiз айтти: бу ўн Тажi Пашениң ўниг6 охшайдў, чiкип бекиң! д6-
ди. З6ра Хенiм айтти:

Тажi Пашени ј6г6н к6ға,
м6нi ј6м6йдў,
м6нi ј6г6н к6ға,
Тажi Пашени ј6м6йдў.

Енi сандукка селип 6тк6н
д6ррiб6 ташлап 6тк6н,
ol h6ли јакка к6ттi,
ени кiм бiл6т iк6н.

Тажi Паша качан к6лсўн! д6п јiбледi. Јана ol кiз айтти: к6и-
дак болса, бiр чiкип бекиң ўнi б6к охшайдў. Д6г6ндин кiн З6ра
Хенiм чiкип бахти, к6рс6 Тажi Паша к6тип барiдў. Тажi Паша
ашигiд6 турўп бажакi с6з бил6н ўч кетим кiшкiрдi. З6ра Хенiм
чiкмiбандин кiн, бу м6нi унуткан iк6н д6п к6лг6ниг6 пушман килип
бiр ј6ңинi чiкерiп, бiр к6шiнi чiкерiп тўг6синi ј6тўлап к6тип ба-
раттў. З6ра Хенiм 6кесидин берiп, тўг6синиң буилесини тутўп Тажi
Пашениң путинi кучакледi.

Бу ј6рг6 сiзнiң к6лг6ниң,
јок iди м6нiң бiлг6ним,
ениң учун м6н берiп.
алдиңизб6 чiкмадим.

Ўјимд6 јiблап јаттим,
ўниңизни охшаттим,

карап балайдак чиксам,

акеңиздин мән жәттiм,

дәп жіглап өйгә елип кәлдi. Өйгә кәлгәндiн кiн бу iкi ашик бiр бiрi бiлән тепiшiп, һәли муңиңи аитишiп, бешiҗа кәлгән ишләргә жіҗлешiп олтурдi. Андiн кiн Тәҗi Паша мiнiп кәлгән тўғәни коҗўп аттi: сән әмдi жітуңҗа барҗiң! дәп. Зора Хенiм Тәҗi Пашiҗа кiшi көрмәi-дiҗан бiр өi кiлiп бәрдi, Тәҗi Пашени ол өидә бахтi, бiр нәчән кўн мундак кiлiп жірдi. Бiр кўнi Тәҗi Паша Зора Хенiм бiлән аш јап олтураттi, бiр җадаi кәлдi. Ол җадаiҗа јап олтурҗан ешiнi бәрдi, улардiн алдiдiн чiкип кара капирнiң женiҗа бардi, енiңдiн бiр нәрсә тiләдi, ол кара капир кiчiкинә кәпәк ап чiкип бәрдi. Ол җадаi айт-тi: Зора Хенiм бiлән Тәҗi Пашениң женiҗа берiп iдiм, аш јап ол-турат iкән, јап олтурҗан ешiнi бәрдi. Бу кара капирни көрўңлар! кiчiкинә кәпәк бәрдi, дәдi. Дәгәндiн кiн ол айттi: Тәҗi Пашени кәида көрдўң? дәп җадаi айттi: мән көргәнiмнi саңа айтмаiмән. Андiн кiн кара капир бiр мунча алтун алчiкип җадаiҗа бәрдi. Сән Тәҗi Пашени маңа аитiп бәргiң! дәп. Ол җадаi көргәнiнi әрәк айт-тi. Тәҗi Паша кәлгәли узак кўн болдi, аңа Зора Хенiм кiшi бил-мәидiҗан бiр өi кiлдуруп бәрдi. Тәҗi Паша ол өинiң iчидә кiшi јок вахта Зора Хенiмнiң кешiҗа чiкип биллә жірдў, кiшiнi көрсә ол өйгә кiрiп кәтидў, дәдi. Дәгәндiн кiн ол кара капирнiң ачiҗi кәлiп колиҗа килiч елип кәлiп Тәҗi Пашени олтурдi. Олтургәндiн кiн Зора Хенiм енi елип чiкип бiр јардә көмдi, аңа тола жіҗледi, бiр кўнi ка-ра капир оҗа чiкип кәттi, Зора Хенiм тола кiзларнi жіҗдi, уларҗа айттi: бўгўн мән Тәҗi Пашениң бешiҗа чiкiмән, елар мәнiң бiлән биллә чiкиңлар! дәдi, кiзлар чiкелiн! дәдi. Зора Хенiм бiр јәңиңiң iчигә ўнчә марвајит алдi, бiр јәңиңiң iчигә марјан алдi, андiн кiн Тәҗi Пашениң олгән тәрәпкә жірдi. Јекiн бардi айттi:

кәлиңлар! кiзлар, жіғўрўшәлiн!

Тәҗi Пашiҗа јәтишәлiн!

Тәҗiҗа јәтишкәндә,

ўнчә марјан чечiшәлiн!

Тәҗi Паша көмгән јаргә берiп, јәңиңiң iчидәкi ўнчә марјаннi чаштi, кiзлар ўнчә марјан тәрiп енiңбiлән болўп кәлдi. Јәр јерилдi,

Зора Хенім јерілгәя Тәјі Паша кучүбѣга кіріп кәттѣ. Бір вахтін кін кизлар Зора Хенімнѣ бахса, һаш јәрдә јок, ѳјгә јеніп кәлдѣ, кәлѣп болған ишләрнѣ һәр кәсѣ киз ата анесѣга айттѣ. Андін кін кара капір ѳдүн јеніп кәлѣп, у сөзләрнѣ аңледѣ, Зора Хенімнѣ істәп Тәјі Пашенің кѳмгән јәргә бардѣ, барса Зора Хенім јәргә кіріп кәтпштѣ, јәрдін чечінің учѣ чікіп турұятѣ, шунұңдін бїлдѣ.

Кара капір бір кулѣга айттѣ: мәнѣ ѳлтұргін! Бу ікісінің аресѣга еліп кіріп кѳмгін! мәнѣң калған пулерімнѣ сән алғін! дәдѣ. Дәгәндін кін ол кул кара капірнѣ ѳлтұрдѣ. Еліп беріп ікісінің аресѣга кѳмдѣ. Андін кін Тәјі Паша бір тәрәк болұп ұнұп чіктѣ, Зора Хенім кизіл гүл болұп ұнұп чіктѣ, бу ікісінің отрусїда кара капір азған тикән болұп ұнұп чіктѣ, булар бір бірїбілән кѳрұшәї дәсә ол тикән санјїп бір бірсіні кѳрұштұрмаїдұ. Бір кұнѣ керї баба отунѣга чіктѣ, кәлѣп бу ишләрнѣ кѳрдѣ, кѳңнїдә айттѣ: бу кара капір Зора Хенім бїлән Тәјі Пашенѣ тїрілігїдәк кѳрұштұрмадѣ, әмдѣ ѳлгәндін кін аресїда тикән болұп чікіп јана кѳрұштұрмадѣ. Мунѣ орѣак бїлән урұп еліп әтәї! дәп бајакѣ тикәнгә орѣак салдѣ. Тикәндін тўбїдін бір сә учұп чікіп кәттѣ, тәрәкнїң тўбїдін бір какук учұп чікіп кәттѣ, кизіл гүлнїң тўбїдін зәїнәп учұп чікіп кәттѣ. Һәлї бу вахта зәїнәп какук дәп Тәјі Пашенѣ кїчірїп јўрїдұ, Тәјі Паша Зәїнәп дәп Зѳренѣ кїчірїп јўрїдұ. Булар һәр јїллігї бір бірї бїлән кѳрұшкїдәк, һәр кәсѣ ағзїда бірсѣ бірсїгә јәм еліп кәлгїдәк, бір бірїнѣ кѳргәндін кін хошал болұп кўлұшкїдәк болұп, ағзїдін јәмї јәргә т'шұп кәткїдәк, јәм т'шұп кәткәндін кін булар јана аркесѣга јеніп јәм еліп кәлѣп кѳрұшәмїз дәп учұп кәткїдәк, шундак кїліп булар бір јәрдә болалмїғїдак, енїң ұнұн зәїнәп кәчә кўндұз какук дәп кїчірїп јўрїдұ.

7) Бѳрұ бїлән тўлкұ.

Бәш алтї кїшї ѳга чікіп ікән, бір бѳрұ чікіптѣ, енї коҗлан һәдурұп алғїдак болғанда ітұрұп аїтпштѣ. Ол бѳрұ ularнїң алдїдін кечїп бір кош һаїдап јатқан кїшїнїң јенїѣга берїптѣ. Берїп ол кї-

шигә айтипты: мәні сән јошурҗин! бә чиккан хак мәні коҗлап һар-
дурди, әмди сән јошурмисаң, мәні олтурҗуп, тәрәмнә соҗуп елип кә-
тдү, дәп, ол кишигә јигледі. Ол кош һадап јаткан кишиниң бөрүгә
ичи әҗриді, көңидә айтти: мән муңа јахшилик килип өлүмдін куткузуп
коисам, маңа сабап болур, дәди. Јубесини селип бөрүни јоргап јо-
шундурҗуп бир јәрдә коиді.

Бир вахтін кин ол очилар бөрүни істап кош һадап јаткан ки-
шиниң кешігә кәлди. Бу јакка бир бөрү кечип кәлди, көрдүңүзмү?
дәди. Ол киши көрмәдәм, дәди. Андин кин очилар ол јәрдін кәттi.
Очилар кәткәндін кин бөрүгә айтти: очилар кәттi, сән әмди копуп
бир јакка кәткін! дәди. Бөрү онундін копуп ол кишиниң кешігә
кәлди, ол кишигә айтти: сән мәні өлүмдін кутказдиң, әмди мән сәни
јәймән, ја болмиса кошка каткан икi ујуңнүң бириңи јәймән, дәди.
Ол киши айтти: мән саңа вапә килдәм сән маңа јапа киләсән? дәди
Бөрү айтти: вапәгә јапа бар, дәди, сән кимдін болса суреҗин! дә-
ди. Андин кин ол киши, јеніда бир инәк јүрәттi, ениңдін суріҗелі
барди. Берип инәктін суреді: вапәгә јапа бармү? дәп инәк айтти:
вапәгә јапа бар, дәди. Ол киши айтти: кайдак јапа бар, дәди. Ол
инәк айтти: мән паләни кишиниң инәки иди, мәни сетип алаңда ол ки-
шиниң һәч калеси јок иди. Мән канча уиларни тузуп бәрди, мәниң-
дін тузүлған кәлида котени тоштi, калеси тола болди. мән кериди,
һәли мәни бир кассапка гаплаштi, әртә өгүннүң ичидә елип берип
мәни өлтүрүдү, кени вапәгә вапә болҗени? дәди. Мән шунча балі-
ларни тузуп бәрип котенини кәлигә тошкәссәм мәни кассапка айтти.
Андин кин бөрү айтти: аңледіңмү? вапәгә јапа бар икән, дәди. Дә-
гәндін кин ол киши айтти: јапа бир кишидін сурәи! Андин берип бир
алма дәрахтін суреді: вапәгә јапа бармү? дәп. Ол алма айтти:
вапәгә јапа бар, дәди, мән бир алма дәрах, дәди, мәни бу кишиларниң
атеси тикип бағ килған, атесиниң вахтидін тартип шу алма болуп мивә
бәрип турүмән. Мәниң куруҗенимни елип отка кәлидү. Һәли бир
икі қун болди, киши кәлип аитидү; бу алма кериді, әмди кәсип муні
отун килелиң! дәидү, кени вапәгә вапә болҗени? мән һәчән јилдін мивә
бәрип турған алма иди һәли мәни кәсимән дәидү. Дәгәндін кин бөрү
айтти: әмди һәмә дәисән? Вапәгә јапа бар, дәди, мән сәни јәймән,

дәдi. Оl кiшi айтти: сән мәнi јәмәгiн! ујумнi јәмәгiн! бiр котанда којум бар шунi берiп јәгiн! дәдi. Бөрү айтти: мәнәң бармаимән, ја өзәңнi јәимән, ја ујуңнi јәимән, дәдi. Оl кiшi айтти: ујум јенимдiн обдан, јеним ујумдiн обдан, андак болса бiр котанда калам бар, берiп шунi јәгiн! дәдi. Икiсi бу јәнјәл килип туратти. Бiр тўлкi кәлдi.

Тўлкү суредi нәмә јәнјәл килип турўсләр? маңа аitiңлар! мән сләрнiң бәгiңләрма болаi, казиңларма болаi! iкilәңнi таң сураi, дәдi. Андiн кiн оl кiшi айтти: мән кош һаидап јататтим, бу бөрү очиләрдiн кечип мәнiң јенимға кәлдi. Мәнi булардiн куткузўп коi! дәдi. Мән бу бөрүни јубамға јоргәп өлүмдiн куткузўп. Очиләр бөрү кәлдимў дәп сурап кәлдi, бөрү көрмәдiм дәдiм; очиләр кәткәндiн кiн, әмдi кәткiн! дәсәм, бөрү; сән маңа вапа кiлдiң мән саңа јапа кiлимән, ја өзәңнi јәимән, ја ујуңнi јәимән, дәидў. Тўлкү айтти: сәнi өлүмдiн куткўзўп коiҗени расмў? дәп суредi. Бөрү рас дәдi. Сенi каидак кутказдi? дәп суредi. Бөрү айтти: мәнi јубесиға јоргәп којип кутказдi, дәдi. Дәгәндiн кiн тўлкү айтти: сән јуған бөрү болсаң јубениң iчигә каидап патисән? дәдi, рас айткiн! дәдi. Дәгәндiн кiн бөрү айтти: шу сөзүм рас, мәнi шу кiшi өзi јоргәдi, дәдi. Дәгәндiн кiн тўлкү айтти: јоргәп баккiн! мән көрәi! дәдi. Оl кiшi бөрүни јубесиға јоргәдi. Јоргәгәндiн кiн оl тўлкү айтти: бак јоргәгiн! дәдi, таш билән бешiға урўн! бөрү өлсўн! дәдi. Оl кiшi бөрүни јубеси билән бак јоргәдi, бешiға таш билән урўп өлтүрдi. Тўлкү бөрүдiн оl кiшинi кутказдi.

Андiн кiн тўлкү айтти: мән сәнi бөрүдiн кутказдiм әмдi мән сәнi јәимән, ја ујуңнi јәимән, дәп турўп iдi. Јирактiн бiр кiшi кiшкардi: јениңдекi нәмә? дәдi. Тўлкү оl кiшi суредi: кiшкарған кiм? дәдi. Бајакi очиләр, дәдi. Нәмә дәидў? дәдi. Оl кiшi айтти јениңдекi нәмә? дәдi. Тўлкү айтти: таш дәгiн! дәдi; оl кiшi айтти јенимдекi таш, дәдi. Кiшкарған кiшi айтти: ташнi ташка ур! Бајакi бөрүни өлтүргән таш билән тўлкүниң бешiға урўп тўлкүни өлтүрдi. Бу iкilәсинi өлтүрўп оl кош һаидаған кiшi бөрүдўн, тўлкүдўн кутүлдi.

8) Хаиванатнїң тїлїнї ўргәнгән кїшї.

Бїр адам бар їкән, ол хаиваннїң һәмә тїлїнї бїләт їкән, бїр кўнї енїң кешїға бїр кїшї кәлїптў; маңа хаиванатнїң тїлїнї ўргәтїп коїсаң! дәп. Дәгәндїн кїн ол кїшї аїтїптў: мән саңа ўргәтїп коїмән ўргәндїн кїн сән кїшїгә аїссаң, ја хотунўңга аїссаң, шол вахта олўсән, дәптў. Дәгәндїн кїн ол кїшї аїтїптў: мән һәрғїз кїшїгә аїтмаймән, хотунўмға аїтмаймән, дәдї. Дәгәндїн кїн ол кїшї ўргәттї. Бїр нәчән кўндїн кїн һәмә хаиванатнїң тїлїнї ўргәндї. Ол кїшнїң өїдә бїр мөшўгї бар їдї, бїр їтї бар їдї, бїр ашәгї бар їдї, їкї уї бар їдї.

Бїр кўнї өїгә бардї; мөшўк бїлән їтї сөзләштї. Ыт мөшўктїн суредї: сән көңнўңдә һәмә тїләйсән? дәп мөшўк аїттї: әгәмнїң әр хотун икїләснїң көзї карғу болса, бї їдїдә коїған гөш каймак болса, оғурлап јаїсам дәймән, дәп көңнўмдә шунў тїләймән, дәдї. Андїн кїн мөшўк їттїн суредї: сән көңнўңдә һәмә тїләйсән? дәп. Дәгәндїн кїн їт аїттї: әгәм баї болса мелї тола болса, мән кәчәсї ухлїмаї, әгәмнїң мелнї жахшї баксам, әгәм мәндїн разї болса, маңа жахшї аш бәрсә дәп шунї тїләймән, дәдї. Дәгәндїн кїн ол кїшї мөшўк бїлән їтнїң сөзїгә кўлдї. Андїн кїн мөшўкнї ташлап урўп әттї. Андїн хотунї суредї, сән нәчән кўндїн каїда јўрўп кәлдїң? олтуруп өзәңгә өзәң кўлїсән, мөшўкнї ташлап урўп әттїң, сәннї көңнїңдә, бїр жаман їш бар. Енїң учўн шундак кїлїсән, дәдї, көңнўңдә жамаллїк болмїса рас сөзўңнї маңа аїткїн! дәдї. Хотунї уруштї. Рас сөзнї аїтаї дәсә, ол кїшї өлўдў, аїтмаї дәсә хотунї тола уруштї. Ахїр хотунїға аїтмедї, хотуннї камчї бїлән тола урдї. Андїн кїн хотунї у сөзнї сурўмедї.

Бїр кўнї кош һаїдаїдїған кўнї болдї, їкї уїнї елїп берїп кошка каттї, кәшкїчә їкї уїбїлән кош һаїдедї, кәч болғандїн кїн өїгә јенїп кәлдї. Кәлгәндїн кїн ол їкї унїң кешїға ашәк кїрдї. Ашәк кїрїп сөз суредї: бўғўн каїда бардїңлар? дәп. Ол уїлар аїттї: әгәм бїзнї кїшнїң бўзїгә обдан бахтї, јазға чїкканда кошка катїмән

дәп, һәли кошнѝң вахтѝ болуптѝ, бизнѝ бугун елип берип кошка каттѝ, дәдѝ. Ашәк уйдѝн бу сөзнѝ аңлап кўлдѝ. Сләр бәк сәдә икәнсләр, дәдѝ, бу кошнўң вахтѝ качан тугайдў, кошнѝ һаѝдап болѝҗа, сләрнѝң женѝҗләр кинелѝп кәтѝдў, дәдѝ. Ол уѝ айттѝ: һәмә килсәк болудў, дәдѝ. Ашәк айттѝ: бир икѝ кун кошка каткандѝн кѝн бирсѝҗләр аҗриҗлар! от бәрсә јәмәҗләр, су ишмәҗләр, шундак килсәҗлар, коштун кутулуп кәлсәләр, дәдѝ. Уѝ ашәктѝн суредѝ: сән һәмә килѝп јўрўсан, дәп. Ашәк айттѝ: мән һаш иш килмаимән. Каѝ јәрдә тишѝ ашәк болса шулар билән оѝнап килѝп, каѝ јәрдә кўл болса шуҗа еҗнап јўримән, дәдѝ. Ашәкнѝң уѝҗа мундак кәҗәш көрсәткәннѝң әҗәсѝ һәмәснѝ билдѝ. Әртәсѝ икѝ уѝнѝ елип берип кошка каттѝ, ол кунѝ кәш болҗандѝн кѝн өҗгә женѝп кәлдѝ, бир уѝ аҗридѝ, от бәрсә јәмәйдў, су ишмәйдў. Әртәсѝ бир уҗибилән ашәкнѝ апперѝп кошка каттѝ, ол кунѝ ашәкнѝ кәшкѝҗә тѝндурмаѝ кош һәдәдѝ, маҗмәса таҗак билән соктѝ, ашәкнѝң кәшкѝҗә һерѝп һаш әрвалѝ кәлмедѝ. Ахшемѝ өзгә кәлдѝ, уѝ көрсә ашәкнѝң кылаклерѝ саҗғилап каптў, тола сөз килмайдў. Уѝ суредѝ; ашәк һәмә болдўң? Кылаклерѝң саҗғилап каптў, тола сөз килмайсән, дәдѝ. Ашәк айттѝ: сләргә јакшилѝк килмән женѝҗлерѝҗа замѝн болуптўман. Кәлгѝҗә әҗәм бир уҗум аҗрип кәлдѝ дәп, сәнѝ бир кәссапка гәпләшип саттѝ, әмдѝ сәнѝ апперѝп әртә өлтўрўдў; мән шуҗа кәйҗулўк болуп, тола гәп килмаѝ кылаклерѝм шуҗа саҗғиледѝ. Уѝ айттѝ: андак болса мән әмдѝ һәмә килмән? дәдѝ. Ашәк айттѝ: сакаѝҗин! су ишкѝн! от јәҗин! Уҗум сакаѝдѝ дәп кәссап кәлсә, сәнѝ өтўргәлѝ бәрмәдў, дәдѝ. Ашәкнѝң бу килҗан сөзләргә ол кѝшѝ кўлдѝ. Хотунѝ көрўп: һәмә кўлўсан? дән суредѝ. Әрѝ айттѝ: бәкарҗа кўлдўм, дәдѝ. Хотунѝ айттѝ: сән бәкарҗа кўлмайсән, сәннѝң көңнўңдә бир ишнѝң бар, авал бир кўлдѝң, енѝ сурѝсам мәннѝ соктўң, һәлѝ јана кўлўсан, һәмә ишкә кўлўсап дәсәм, маҗа рас сөзнѝ айтмайсән. Мән әмдѝ сәннѝңдѝн чѝкѝмән, мәннѝ коѝҗун! дәп әргә есѝлдѝ, җәлвә чоң болдѝ, әмдѝ ол кѝшнѝң растнѝнѝ айтмасликка һаш илаҗѝ јок. Әрѝ айттѝ: сән мәннѝң бу ишнѝ тола суредѝң, мән саҗа айтмасаң уруштўң, мән растнѝнѝ айтсам, айткандѝн кѝн өлўмән, дәдѝ. Хотун айттѝ өлсәңмә өлгўң, сөзўңўзнѝң растнѝнѝ маҗа аѝтѝп бәргѝн! дәдѝ. Дәҗәндѝн кѝн ол кѝшѝ һәванатнѝң тѝлнѝ ўргәнҗәннѝң,

аһакһиңки уйға аһрип калһин дәп кәһәш көрсәткән ишләрини һәмә ишләрни расти билән хотунһа айтти, андин кин өлди. Өлгәндин кин хотуни сурһан ишләригә миң пушмалларни килип тола јибледі.

9) Нұнарвән кишиләр.

Төрт киши бир болуп бир шәһәргә бармакчи болуп чикти. Бу төрт киши бири чапан тикидһан киши бар икән, бири јағашчи киши икән, бири зәргәр киши икән, бири заһит киши икән. Булар төрти јол јүрүптү, бир күни бир јәргә кәлип конуптү. Ўјардә оһри тола јәр икән. Булар аитишти: бу јардә оһри тола, һәр кәсимиз бир ваккича һовәт билән көзүтәлиң! дәшти.

Авал јағашчи көзәтти, көзүтп јүрүп јағачбилән бир адам јасап коиді. Андин кин чапан тикидһан кишини охатти, ол копуп көзәтти. Көрсә, јағашчи јағашбилән бир адам јасап којүптү, ол киши аңа бир чапан тикип, кәидирп коиді. Андин кин зәргәрни охатти. Ол јүрүп көзәтти. Кариса бир адам турди, јениға барса, јағашбилән јасап коһан адам, аңа бир чапанни кәидирп којүптү. Зәргәр ениң кылеһиға halka јасап коиді, колһа ўзүк селип коиді. Андин кин берп заһитни охатти. Заһит көзүтп јүрүп кариса, бир адам турүдү, јениға барса јағачтин јасаған, аңа чапан кәидүрүп којүптү, кылеһиға halka саптү, колһа ўзүк саптү. Заһит көһида аитти: булар һәр кәси һүнәрвән хак ўчүн һүнәрини маңа көрсәтиптү, бири аңач билән адам јасаптү, бири чапан тикип кәидүрүптү, бири кылеһиға halka селиптү, колһа ўзүк селиптү, мән Худай та'аладин маңа јан тиләи! дәп. Та'арәт елип олтуруп, Худай та'аладин бажакі сүрәткә јан тиләп дуа килди. Худай та'ала у сүрәткә јан бәрди, андак чирайлик јахши киз болди, һәш адам балеси андак чирайлик болмас.

Таң атти, булар һәмәси копти, көрсә, бир јахши киз јүрүдү. Заһиттин суред: бу киһиң кизи? дәп. Заһит аитти: сләр сүрәт јасап којүп икәнсләр, мән Худай та'аладин јан тиләп муні адәм килдим. Муні Худай та'ала маңа бәрди, дәди. Јағашчи аитти: муні мән јасһан муні маңа бәргәндү, дәди. Чапан тиккән адәм аитти: мән

муңа чапан тикпн кәидүргән, маңа бәргәндү, дәдә. Зәргәр айтти: мән муңиң кылебига halka салдм, колға ұзук салдм, ениң ұчун киз болуптү. Муні маңа бәргәндү, дәдә. Заһит айтти: елар бир сұрат жасап койпн икәнеләр. Мән Худаи та'аладан жан тилап дуа килдм, муңа жан бәрди, маңа бәрди, дәдә. Булар төртти ол кизни талешип тола урушти, һәр кәси маңа тәгидү, дәп. Андин кин киз Худаи та'аладин һалә килип јиглап дуа килди, мәнни авалки әксимгә јандурбун! дәдә. Ол киз авалки дәк ағаш болуп калди. Јағашчи јағечини алди, чапан тиккан чапенини алди, зәргәр halkеси билән ұзугини алди; заһит һачән јилдин та'әт килип тапкан заһитлиги ол јарда ашхарә болуп кәтпн калди.

10) Мамибилән бөрү.

Бир мама бар икән, ениң баккан бир козеси бар икән, ол мама кyllиги козесиға таледин бәдә елип кәлип бәрәт икән. Бир куні мама бәдәгә кәссә, бир бөрү кәлип козени јап койптү. Ол мама кәлип бахса козеси јок, бөрү кәлип јап койптү. Мама ол коза учун јакилерини јигип тола јиглаптү, андин кин айтиптү: мән шол бөрүни теплип козамниң кенини алимән, дәптү. Мама ојивниң ичидә бир јәр колаптү, ениң ичигә қик от селип, от билән тошкузуптү. Андин кин козени јәгән бөрүни истәп чикиптү. Истәп јурпн ол бөрүни тепиптү, ол бөрүгә айтиптү: мәнниң баккан бир балам бар иди, ол өлди, шунун һәккидә аш бәримән, сән берип маңа бекиппн бәргин! дәдә. Бөрү мамениң мәхресиңи билмәди, бекиппн бәримән, дәп кәлди, кәлип мамениң ојигә кирип мама колап от селип койған јәрини көрсәттти; сән бу јәргә олтурбун! дәп. Бөрү ол јарда олтурди, отка тұшпн кәттти. Андин кин мама бу бөрүни отка бәстти, бөрү тола јиглап мамига јалбарди. Мама айтти: мәнниң баламни һәмә ишкә јәдн? дәп суреди. Бөрү айтти: мән балаңни јәмәдм; дәп бөрү јиглап шәрт килип бәрди. Андин кин мама бөрүни койпн әттти.

Андин кин мама бәләк сұрат болуп бөрүнниң алдига чикти. Бөрүдин һал суреди, һәмә болдун? дәп. Бөрү айтти: бир мамениң балеси өлгән икән, балма аш бәримән маңа бекиппн бәргин! дәп елип барди.

Өјгә барғандын кін мәні отка селіп, көйдүрүп баламнı јәгән бөрү-
сан! дәдї. Мән балаңнı јәмәдım дәп шәрт киліп беріп кутулдұм,
дәдї. Андін кін бөрү айттї: мәннң шубу көігән јәрімгә дүрї бар-
мұ? дәп суредї. Ол мама айттї: дүрї бар, кўлгә ејінејін! дәдї.
Бөрү беріп кўлгә ејінедї. Кўлгә ејіннңандын кін бөрүннң көігән
јәрләрї ечїшїп тола ағрїдї.

Андін кін мама бөрүннң алдїға бөләк сұрат болўп чїктї. Бөрү-
дн суредї: нәмә болдўң? дәп. Бөрү көігән ішләрїнı батәмам айт-
тї: бір мамедн дүрї бармұ дәп сурап ідım, кўл бұрїдї, кўлгә ејі-
недım, ечїшїп тола ағрїдї, еннң ағрїгїға чїдамаї јўрұман, дәдї.
Мама айттї: саңа кўл паїда кїлмїған болса, беріп музға јаткн!
дәдї. Бөрү беріп музда јаттї. Көігән бөрүгә сөк әтїп тоңлап өлдї.
Ол мама мәхрї бїлән бөрүнı кїнап өлтүрдї.

11) Бала чөрчәгї.

Бір кїшї бір тошкан бекїптў, ол тошкан обдан ўргәнїптў.
Кўндүлә болса ол тошкан өјдн чїкїп кәткїдәк. Тошкан баккан
ол кїшї сураптў:

тікї, тікї тошкенім,
нәргә сән барїсан?
кўндә чїкїп кәтїсан?

Дәгәндн кн тошкан аїтїптў:

ағәм мәндн сурїсаң,
кўндә өїдн чїкїман,
Ләпәї акамға барїман.

Андн кн ол кїшї сураптў:

тікї, тікї тошкенім,
Ләпәї акаң нәрдә,
нәмә саңа бәрїдў.

Тошкан аїтїптў:

Ләпәї акам кәлїдў,
өшкў сејїп сўт бәрїдў.

О! кіші айтпту:

Ләпәи акаңга бармерін!
ошкўсіннң сўтї jok,
сбўесіннң тўбў jok.

Тошкан айтпту:

Чіктім чинар бешїға,
кірдім јаңғам кешїға,
Јаңғамннң етї Баї Кара,
аш атпту кап кара,
өзї іштї бір чара,
мән іштїм бір кошук.
Ашнн іштїм,
jolға кірдїм,
jol бір киліч бәрді,
кілішнн коічїға бәрдім,
коічї бір коі бәрді,
коінн көлға бәрдім,
көл бір belік бәрді,
belікнн токаға бәрдім,
тока бір тухум бәрді,
тухумнн елп бушурдўм,
екінн јап олтураттїм,
Ахмәт акам кірдї,
серікнн јап олтураттїм,
Сахмәт акам кірдї,
әшік тәк әттї,
тўңнїк нәк әттї,
көзўм чәкчәјп калдї,
бәлїм мўхчәјп калдї.

Андн кнн айтпту:

бу бір чөрчәк, чөрмәлчәк,
altı кїзда бір әмчәк,
altı кїзннң атесї,
muлла Мәмәт Көчәк,

Сеҗизған сахчи іді,
күріҗі бакши іді,
түлкү тўман баг іді,
күрігі миң баг іді,
тѳаи даңгалчи іді,
јипчик албанчи іді.

Бу сѳзләрни аитип аламдін ѳтўп катти.

12) Садаләр.

Бир шаһарда бир мунча садаләр бар икән. Бир саданің бир ѳҗли бар икән, ѳҗли сада амас икән. Ол ѳҗли хотун елип бәрғандін кін икi ўш кўндә анеси инәкнi сеҗип кирің! дәп бўрiптў. Ол кәлип инәк сеҗип олтурўп осўрўп коҗўптў. Осурўп коҗўп инәккә јiҗлап јалберiптў: осурук чикiп кәткәннi ѳзәм билмәи кәлдiм, сән кiшкә айтмiсаң! сән мәнi осурўп коидi дәп кiшкә аiссаң, әрiм аңлiса, мән жеңi колиҗа тўшкән кiшi, маңа iзә болiдў, дәп инәккә јалберiп јiҗлап кiшкә айтмеҗiн! дәп олтурўптў. Анеси: кәлин инәк саккелi чикiп иди узак болди, бу ваккiча кирмәидў, нәмә болди? дәп анеси чикти. Анеси чикса, кәлин инәкнiң алдидә инәккә јалберiп јiҗлап олтурўптў. Анеси суредi: балам нәмә болдиң? дәп. Кәлин айтти: инәкнi сеҗип олтурўп осурўп коидўм; кiшкә айтмеҗiн! дәп јалберiп олтурўман. Андiн кiн анеси ѳҗiгә кирiп, бир табак кәпәк елип чикти. Инәккә бәрди, ол анесiма инәккә кiшкә айтмеҗiн! дәп јалберiп олтурўптў. Бир вактiн кiн дадеси кирiп кәлдi. Нәмә болдўңлар? дәп суредi. Ол анеси айтти: кәлип инәк сеҗип олтурўп осўрўп коҗўптў, мунi кiшигә айтмеҗiн! дәп јалберiп олтуремiз, дәди, андiн кiн дадеси ѳҗiгә кирiп бир табак кәпәк елип чикiп инәккә коҗўп бәрди. Ўчi бир болўп ол инәккә јалберiп јiҗлап олтурди.

Бир вактiн кiн ѳҗли кәлдi, кәлип ѳҗiгә кирсә кiшi јок чикiп еҗлиҗа кирсә атеси, анеси, хотунi инәк јалберiп јiҗлап олтуратти. гҗли кирiп нәмә болдўңлар? дәп суредi, анеси һәмәсинi айткандiн кiн ѳҗлиниң ачiҗи кәлип: бўгўн сләргә охшаш ўс сада тапсам сләрнi ѳл-

тўрмаймән, әгәр ўс садә тапмасам, јеніп кәліп еларни өлтүрүмән, дәдi. Садә истәп чикіп кәттi.

Кәтіп бараттi, јолда төрт кiшi бiр тал јағашни өинiң iчигә елип кiрәлмәi јетиптў, әшиккә јағашни тоғра көтүрүп кәлиптў, тоғра елип кәлип әшиккә тәкешип кәлип кузалмаптў. Улар кәңәш килип јетиптў. Бiр iкiсi јағашни кәсәлiн! дәптў. Јағач әгәсi: маңа шундак узун бојiча лазим дәптў. Дәгәндiн кiн мана iкiсi аитиптў: андак болса әшикнi бузелiн! дәптў. Булар әшик бузмакчi болуп турғанда ол оғул кәлип улардiн сурiса улар һәмәсинi аитиптў. Ол оғул аитиптў: јағашни бојiча елип кiрсәң нәгә тәкiшiдў? дәп, улар јағашни бојiча елип кiрiп аппериптў. Улар ол оғул андак килған ишiгә бу тола һекиллик iкән дәп хошал болушуптў, бу кәлмисә әшикнi бузаттук, дәптў.

Андiн кiн јана бiр јәргә барса бiр садә пакта терiған iкән, ол пакта ўнўп чикіп чоң болуп iкән, аңа су коiған iкән. Су коiғандiн кiн iчигә бiр тўғә кiрiп каптў. Әгәсi аитиптў: бу тўғәни һаидап чиксам, ајеғi бiлән јаңа су коiған пактени дәпсәп әтидў, дәп, он, он бәш јигiрмә садәни кiшкiрiп һәлини аиттi. Улар аитиптў: мунi әмдi јикiтiп, бутини бағлап сөрәп чикелiн, дәптў. Бу јигiрмә кiшi тўғәни сөрәп елип чикалмаi јетиптў. Ол оғул ўјәргә каптў, улардiн нәмә болдўңлар? дәп суредi. Пакта әгәсi аитиптў: бу пакта мәнiң пактам иди, јеңи су коjўп иди, бу тўғә мунiң iчигә кiрiп каптў, һаидап елип чиксам, пактени дәпсәп әтәдў, дәп төрт бутини бағлап сөрәп елип чикiп әтәмiз, дәптў. Ол оғул кўлўптў шундак садә болурмисләр? бу тўғәни пактениң iчидiн бiр кiшi јөтўләп елип чикидiған нәмә? у канча јәрни дәпсәидў? Сләр мунча кiшi тўғәни јикитiп бутини боғўп сөрәп чиксаңлар пактени тола јәрини дәпсәп зәрәл килсләр, дәп. Тўғәниң путини јаздурўп бiр кiшi јөтўләп елип чикиптў. Ени көрўп бу јигiрмә кiшi мунiң бу килған ишiгә тола хошал болуп һекли тола iкән дәп һаиран килиптў.

Андiн кiн ол оғул аитиптў, бу шәһәрдә садә тола iкән, садә мәнiң атам, анам, хотунўм улар әмәс iкән, әмдi буларни өлтүрмәi дәп өјигә јеніп каптў.

VII. BEITLÄR.

1.

Ўш баламни ӧлди дӧп,
бешимға селиптуъ лӧчӧк,
мӧниң учуң кӧлгӧн икӧн,
бијилки кӧлгӧн бу чӧчӧк.

Чоң Кӧрӧгӧ мӧн берип,
алдим Зибӧшимгӧ јӧлим,
тӧшкӧ нӧмгӧ кирип каптуъ,
Насир балам, Мӧмӧтӧлим.

Ӗгӧ мӧмаллар кӧлиптуъ,
достурхалларин кені?
багда гӧллӧр ечиліптуъ,
kickeli bala keni?

Бугдејимни јӧимејин!
ахлӧти јок угуът икӧн;
пӧчӧ ballar бир сері,
Мӧмӧтӧли јигит икӧн.

Милтигимни есіп чікіп,
карға сеніда ӧлӧдӧм,
хӧлимға кӧлгӧндӧ,
Калмак болуп мӧн дӧлӧдӧм.

Takka чікіп кӧк аттим,
гӧш алғели хӧмра кені?
гӧшнӧ јӧхлӧп ӧгӧ кӧлдим,
јӧгӧли баллар кені?

Јокӧтин су акидӧ,
таштӧн ташка чакірап,

бәиш бағларда јатар,
алтун кўмўштәк пакірап.

Чоң Қўрғаннıң јолıда
јанәстә піссә јәр ідї,
хош Худаниң тәгдірі,
күлүллерімдін әріді.

Саудігәр уста ікән,
шәші токуп бәз әткәлі,
көк јеміл хім еліңәр,
кәбрәсигә сөз әткәлі.

2.

Акам акама
Алім акама,
піаз јолıда
бәргән кобузўң
ңігдә тўбўдә
тўшўп капты јә,
јеніп беріп,
тепіп асам,
анам чапак
көрўп каптї јә,
нәдін алдїң? дәп,
маңа кәләдў.
Акам акама,
Алім акама.
Дадам җалазаң
Қўрғанға кәтіп,
кәліп каптї јә,
төпакнї токуп,
тәбілгў әпкәлің!
ејілҗа әп кірің!

Акам акама,
Алім акама.
Ә Мәмәтәлі,
шаң бәгіннıң
ікі кизі бар,
кічик кизиннıң
аїдак ўзї бар,
чолпаң көзї бар,
чоң кизиннıң
јанчугїда
кош кобузу бар,
кош кобузунї
кошлап чәліп,
куруттї мәнї,
ак кигизнї
селіп јетіп
унуттї мәнї;
Акам акама,
Алім акама.

3.

Хума Хан обдан бала,
чечі аз ікән,
Хума Ханниң тәккән әрі
беші таз ікән.
Хума Ханниң кәйгән тоні
серік табада,
һарак ічкән мәс кішідәк
көзі Хумада.
Хума ханниң кош пөпүгі
јәргә тәгәмдү,
јешіҗа јәтмәі туруп
әргә тәгәмдү.
Охат kilip јармак тепің
чигәсі билән!
Хума Ханни адаш тутуң
јаңгәсі билән!
Хума Хан обдан бала,
өзі тўзўк,
адеші әп бәргән
ікі ўзўк,
Хума Хан дәп кішкіріп,
потамни аттим салма дәп,
Хума Хан чікіп кәлсә,
тактїҗа тізгән алмадәк.

4. Садір.

Ак боз етім обдаммў?
кара боз етім обдаммў?

Садір өзі җамаммў?
пул тепип бәрсе обдаммў?

Җамулдин каткан кўнни,
јаткан јәрим Јанбулак.
Јараткан пәрвәдигар
качан бәрәсәң улак?

Җамулдин кечип чикип
Садір чикти талиға,
бизни баккан бәш јәји
әмди калди балаға.

Ваичиңга чикип парсаң,
рин-син дәп тонумаидў,
пәи-зәңгә бўти! дәсәм,
шән-сини унумаидў.

Шаңгуңда коғун тәрған
Қўрәдәки хі-ва-за,
јенімға есікатти
сәгиз пуллуқ пи-ва-за.

5. Садір.

Атесидин јәтим калған,
јәтим калғанда мән алған,
һәмидә атлик амам бармў?
һәмидә атлик амам бармў?

Мәниңки ўч әгәчим бар,
кишкірсам Тохтавак дәимән,
ениңдин чоң әгәчимни
ени һәм Бәхтивак дәимән.

Өиниң төридә јаткан
сашканни марап јаткан
kala гөшп тәң јәгән
мөшүкләрим амам бармў?

Баш-жайлакта jailıǵан,
атларнı bekiп бaргaн,
адундаılar амам бармў,
адундаılar амам бармў.

Ајап дōlāt ikān alt'ai,
ајап раhāt ikān alt'ai,
бир jil дaгaн он iki ai,
бу jилларда амам бармў?

Бу дōlātlik alt'aida
ōrўk алма özi пишкан,
özi пишкан öрўk алма,
јағач ташлар амам бармў?

Ҳарак шарап iчишкaн,
шам чираklar jандурған
öilärim амам бармў,
öilärim амам бармў.

Мaниңки ўч балам бардў,
кичигi Даникан атlik,
kylullerim амам бармў,
kylullerim амам бармў.

Садир дaп етим калди,
jамулда хетим калди,
мaниңки ўч балам бардў,
Пiда jәтим калди.

Бу alāmnıң бaғlärі,
kitāp hōkmädä aңlıсам,
kiāmәттiң сaғlärі.
бaғlärim амам бармў.

6. Јенім Хенім.

Ішiк алдiң кара жағач,
Јенім Хенім Төрәммә,

балта салсам тўби таш,
Җенім Хенім Төрөммә,
бір јастукта ікі баш,
Җенім Хенім Төрөммә,
ікіләсі кәләм каш,
Җенім Хенім Төрөммә;
мо-ја фар-ді-сі-чін-на.

Ішік алдің мәірўн тал,
Җенім Хенім Төрәммә,
чабәрігә кірсәм мән,
Җенім Хенім Төрәммә,
карам задә пәјіка,
Җенім Хенім Төрәммә
бір чілім тамакі са!
Җенім Хенім Төрәммә;
мо-ја фар-ді-сі-чін-на.

Дәрја мундак ташармў?
Җенім Хенім Төрәммә,
тешип лабдін ашармў?
Җенім Хенім Төрәммә,
јені курбур ачымбал,
Җенім Хенім Төрәммә,
јәрімға јарішармў?
Җенім Хенім-Төрәммә;
мо-ја фар-ді-сі-чін-на.

Мән болаі шаға нөкәр,
Җенім Хенім Төрәммә,
әрз аиссам кенім төкәр,
Җенім Хенім Төрәммә,
ағзї пістә, ләви шікәр,
Җенім Хенім Төрәммә,
көзі мәстаніға јәткўр,
Җенім Хенім Төрәммә;
мо-ја фар-ді-сі-чін-на.

Бардiм дәрја бојѣа,
Јенiм Хенiм Төрәммә,
олтурдұм су iшкәлi,
Јенiм Хенiм Төрәммә,
шiрiн јанѣа кас кiлѣан,
Јенiм Хенiм Төрәммә,
шiрiн јандiн кәткәлi,
Јенiм Хенiм Төрәммә;
мо-јә фар-дi сi-чiн-на.

Iшiк алдiң шә сура,
Јенiм Хенiм Төрәммә,
шәлар кәлiп оiнiсүн!
Јенiм Хенiм Төрәммә,
сәпәр кәткән јәрiмнi,
Јенiм Хенiм Төрәммә,
өлiјәлар колдiсун!
Јенiм Хенiм Төрәммә;
мо-јә фар-дi сi-чiн-на.

8.

Дұшмәлләр сөјәлмәидү,
сөйгәннi көрәлмәидү,
колѣа бiчак аптү,
јан татлiк өләлмәидү.

Таз бешдә караѣаi,
караѣаi учдә торѣаi,
әриңнi кудаi урѣаi!
сәнi маңа бұриѣаi!

Базардiн алдiм анар,
үзүләрi гүлгүл јанар,
ләбләриңгә сөйдүрсәң,
өксәм аменiм калар.

Базардін алдм бичак,
дартнїң јамені чачак,
Манчу көңнәк ічидә
jолаң kilidў амчак.

9.

Јаримнїң етi Аi Хан,
аңа көјидў бу јан,
көңнiгә заха бәрмәң!
мәшәкүм тола обдан.

Тађ бешiда өјүм бар,
калмак балесi Дүрмән,
јеңi туткан јаримдiн
кайдак аирiлар Дүрмән.

Мәникi iкi јарим бар,
көрмәккә һајап чаккан,
мәс болўп јикiлһанда
бешимдiн jөләп баккан.

Аi јарим хiјалиңиз
Ајанча бөрүкмү?
кичiклiктә ойнап идўк,
әмдi пуl јокмү?

Кәкәнәкнiң балесi
алтун уада,
јарим мәнi тонумаидў
әскi жуада.

Әгiз тађнiң көләңкiсi
саинi талшур,
јакши билән өткән өмрүм
обдан јаршур.

Алтуним јок кўмўшўм јок,
салсам биләккә,

жірактекі жәрнің оті
тағді жүрәккә.

10.

Кара жорғамның беріда
канатлік ідім,
тағда кiк жајак болса,
мән атлік ідім.

Кара жорғамнi օltұрған
кара кіл арғамчi,
ағар токум jолда калдi,
бәлімдә камчi.

Тосун атка жүгән салдiм,
міндім, кәрілдiм,
бу мәнің шум тәлјiм
жәрдiн әрілдiм.

11.

Бараі дәсәм, бармаң дәідү,
мәілім өзәмнің,
сәксән камчi соккан білән
жәрiм өзәмнің.

Сәксән камчi соккан жәрнi
көрсәттiң бізгә,
ата анамдiн рухсат еліп
күл болаі сізгә.

Ғарак дәгән ачiк сунi
чағлап ішмәсмү?
атлар орук jол жірак
уваі әмәсмү?

Кашкар jоліда jумулак жуап
billä маңсакчў!
атлар орук jол jірак,
міңгішіп алсакчў!

Атларнї токўп коїдўм,
jўх тађ арттїм jāрім,
отўңızға чїдамаї
нāшшā тартїм, jāрім.

Нāшшā тартїдў, дāїдў
бу āлнїң маламāтї,
чїреjїмнї серїк дāїдў
нāшшāнїң āламāтї.

12.

Улак токудўк, каттўк
сāђарђан самалларђа,
сāнїңдāк jахшїнї бāрмāс
мāнїңдāк бїр jамалларђа.

Сāн барсаң берїп турђїн!
аркаңдїн jāтїшїрмāн,
jаман āрїңдїн корксаң,
хāлїда тепїшармāн.

Jāрнїң боjї курђуїдак,
lāvlārї kїzїl gўl дāк,
jар салса пїрāкїнї,
сāђату серїк gўлдāк.

13.

Кешїң карамў кундуз?
кāчā бараїмў кўндўз?

кайа барсам саламат,
кўндўз барсам маламат.

Жан ичидя жанан киз,
жанбан отнй жаккан киз,
кашлери санын мәрбуп
имляри Сулайман киз.

Бакка буғдай терисам,
билбакка калди бугдежим,
ўрганип калган заманда
арип атти Худежим.

Чигни чикка улўса,
буғдайға бағлик болўдак
жеңи жар киши тусса
содайи ағрик болўдак

13.

Жарниң коңни лечиндў,
ман озамни каз атай!
кирпишни дөлвай атип,
танамни табилваз атай!

Жарисиз оморўм манниң
миң жашисам бир кўнча жок,
ишкй отиниң алдида
дөзак оти ушкунча жок.

Бий жуна бўгўн барар,
таңна унутар жарини,
адамй һаргиз унутмас
бурунғи сойган жарини.

Кара кашлар ойнашур,
чечй балига толғешур,
чикмаң оидин ташкерй!
ашиклар бичаклешур.

14. Нозук.

Хітаі капір натәссән,
сәңҗір патті колумға,
којуп әссәң кәтмән
өзәм көргән журтумға.

Хітаі капір натәссән,
кәлмәгін мәнің кешімға!
кәлсәң мәнің кешімға,
Кас килармән јениңга.

Бір атедін үш киз идүк,
әң кичигі мән идім,
оғул болсаң алім болған,
токсан кітап окуған идім.

Тағдін тўшқан төрт атлік,
төртләсі боз атлік,
төртләнің ічидә
мәнің атам сумбатлік.

Карйсам көрүнмәйдү
бузулған сараі,
шу јәрдән турўп тәрәт килің!
мән кечіп бағаі!

Акеріп турат ікән
ак мазеріңиз,
зәрікіп турўптү
Нозук балеңиз.

Атам билән анам мәнің
каидін мәні тапидү?
шу јәрдә өлүп кәссәм,
кумдін тапамдү.

Атам бilmәс, анам бilmәс
мәнің һәлімнә,

җенім билур, тәним билур
сарғарҗенімнә.

15.

Дәртнәң толесі кәттә
мән етімнә сатмаймән,
бу алаңдә тартканнә
киәмәттә тартмаймән.

Јолуң миңнәң јолі болса,
хәләл сәндә турмамду?
бу јолнәң јірекдә
етім јахшә болмамду?

Јар дәсәм, ечилмайсән,
мәйдәңдә төмүр барму?
ахшамликка кәл! дәйсән,
һәләдә өјнәң барму?

Чечнәң һәмә өсмәйдү?
иссик суда јумаі сән,
енәң учун өсмәйдү,
јолаң килпә турмайсән.

Бејңга килпә барсаң
өрүгүң ајап чахлик
түштүмгә килпә капсаң
мәшәкум тилә татлик.

